

V I S N Y K В І С Н И К
OF THE LVIV ЛЬВІВСЬКОГО
UNIVERSITY УНІВЕРСИТЕТУ

**Philosophical
political studies**

**Філософсько-політологічні
студії**

Issue 8 Випуск 8

Scientific journal

Збірник наукових праць

Published since 2011

Видається з 2011 року

Ivan Franko
National University of Lviv

Львівський національний
університет імені Івана Франка

2016

ЗАСНОВНИК: ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Включено до переліку наукових фахових видань України з галузей науки філософські та політичні. Наказ
МОН України №153 від 14.02.2014 р.

Друкується за ухвалою Вченої Ради
Львівського національного університету імені Івана Франка
№ 17/3 від 30.03.2016 р.

Висвітлено актуальні проблеми методології політичної науки, проаналізовано стан розвитку політичної науки та сучасні теоретико-методологічні напрями дослідження політичних процесів та інститутів в Україні.

The current problems of the methodology of the Political Science were highlighted. The development of the Political Science and modern theoretical and methodological approaches of the research of political processes and institutions in Ukraine were analysed.

Редакційна колегія:

Марія Альчук, д-р. філос. н., доц.; *Іван Бідзюра*, д-р політ. наук, проф.; *Вавжинець Конарські*, д-р. габ. політ. н., проф. (Польща, Варшава); *Іван Варзар*, д-р політ. наук, проф.; *Ігор Вдовичин*, д-р політ. наук; *Лешек Гавор*, д-р філос. н., проф. (Польща, Жешув); *Богдан Гаврилишин*, д-р. філос.-екон. та права, проф., дійсний член Римського клубу (Швейцарія, Женева); *Оксана Гаман-Голутвіна*, д-р. політ. н., проф. (РФ, Москва); *Надія Гапон*, д-р філос. наук, проф.; *Микола Гетьманчук*, д-р, істор. наук, проф.; *Василь Глухман*, д-р філос. наук, проф. (Словаччина, Пряшів); *Володимир Горбатенко*, д-р. політ. н., проф.; *Валерій Денисенко*, д-р політ. наук, проф. (відп. ред.); *Марія Кацуба*, д-р. філос. н., проф.; *Олена Квас*, д-р. психол. н., доц.; *Антоніна Колодій*, д-р філос. наук, проф.; *Василь Лисий*, д. філос. н., проф.; *Павло Кутуєв*, д-р. соц. н., проф.; *Маркіян Мальський*, д-р екон. наук, проф.; *Володимир Мельник*, д-р філос. наук, проф.; *Ігор Мельник*, д-р політ. наук; *Світлана Наумкіна*, д-р політ. наук, проф.; *Юрій Пачковський*, д-р соціолог. наук, проф.; *Віктор Петрушенко*, д-р філос. наук, проф.; *Анатолій Романюк*, д-р політ. наук, проф. (заст. відп. ред.); *Алла Сіленко*, д-р політ. наук, проф.; *Олександр Старіш*, д-р політ. наук; *Ярина Турчин*, д-р політ. наук; *Леся Угрин*, канд. політ. наук, доц.; (відп. секр.); *Роман Цяпало*, д-р філософії, проф. (США, Дюбюк), *Олена Шерман*, д-р політ. наук; *Леонід Шкляр*, д-р. політ. н., проф.

Professor V. Denysenko – Editor-in-Chief
Professor A. Romanuyk – Assistant Editor-in-Chief
Assistant Professor L. Uhryn – Editorial secretary
Відповідальний за випуск Валерій Денисенко

Адреса редколегії:	Editorial office address:
Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, кім. 204, 79000, Львів, Україна, тел.: (38) (032) 2394462	Ivan Franko National University of Lviv, Universytetska Str., 1, room 204, 79000, Lviv, Ukraine, tel.: (38) (032) 2394462
Редактор Д. КАРПИН	
Редактор (англ. анотацій) О. СОРОКОПУД	
Технічний редактор З. ДАХНІЙ	
Комп'ютерний макет А. ЯРТИСЬ	
Коректор Д. КАРПИН	

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ, ВИДАВЦЯ І ВИГОТОВЛЯЮЧА:
Львівський національний університет імені Івана Франка.
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна
СВІДОЦТВО про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції. Серія ДК №3059 від 13.12.2007 р.

Формат 70x100/16
Ум. друк. арк. 23,6.
Тираж 100 прим. Зам.

©Львівський національний університет імені Івана Франка, 2016

ISSN 2307-1664

З М І С Т

ФІЛОСОФІЯ. МЕТОДОЛОГІЯ НАУКИ

<i>Ольга Богомолець</i>	
ФІЛОСОФСЬКІ ПІДВАЛИНИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ВІЗАНТІЙСЬКОГО ІКОНОПІСУ НА ТЕРЕНАХ КИЇВСЬКОЇ РУСІ	9
<i>Наталія Жукова</i>	
СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ Б. КІСТЯКІВСЬКОГО	16

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ НАУК

<i>Геннадій Шипунов</i>	
ПОСТМАТЕРІАЛІЗМ ЯК ЦІННІСНА ОСНОВА «НОВИХ ЛІВИХ» ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ	23
<i>Катерина Сичик</i>	
РОЛЬ ЛІВИХ ТЕЧІЙ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ ХХ ст. У ФОРМУВАННІ АЛЬТЕРНАТИВНОГО ЗМІСТУ СВОБОДИ ЯК ЗАСАДНИЧОЇ КАТЕГОРІЇ ТЕОРІЇ ДЕМОКРАТІЇ	31
<i>Ірина Харечко</i>	
ПОЛІТИЧНИЙ СКЕПТИЦИЗМ: НІГІЛІЗМ ЧИ ФОРМА ПРОТИДІЇ МАНІПУЛЯЦІЯМ?	38
<i>Леся Угрин</i>	
ПОЛІТИЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ПЛЮРАЛІЗМ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ	48
<i>Наталія Пашина</i>	
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	56
<i>Юрій Остапеч, Рената Манайло-Приходько</i>	
ВПЛИВ МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ 2015 Р. НА ЕВОЛЮЦІЮ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ТА СТРУКТУРУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ПАРТІЙНОГО ПРОСТОРУ (НА ПРИКЛАДІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ)	63
<i>Олексій Кавилін</i>	
УЧАСТЬ МОЛОДІ У МІСЦЕВИХ ВИБОРАХ 2015 р. (НА ПРИКЛАДІ м. ІВАНО-ФРАНКІВСЬК)	75
<i>Наталія Хома</i>	
ФЕНОМЕН ПАРТІЙНОГО ІНТЕРНЕТ-ЛІДЕРСТВА (НА ПРИКЛАДІ ЛІДЕРА ІТАЛІЙСЬКОЇ ПАРТІЇ «M5S» БЕППЕ ГРІЛЛО)	83
<i>Галина Гленьків</i>	
ПОЛІТИЧНА ВЛАДА ЯК ІНСТИТУТ І СИМВОЛ В УТОПІЧНИХ ТА АНТИУТОПІЧНИХ ТЕОРІЯХ	89
<i>Анатолій Павко</i>	
ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ	97

<i>Ніна Ржевська</i>	
СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО АНАЛІЗУ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ У СХІДНІЙ ЄВРОПІ: БОЛГАРСЬКИЙ ДОСВІД.	106
<i>Віталій Чубасєвський</i>	
ШЛЯХИ ТА ЗАСОБИ ПОЛІТИЧНОЇ ЛЕГІТИМАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ.	115
<i>Орислава Потерейко</i>	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ ВІРТУАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВИ.	123
<i>Лідія Токарева</i>	
АНАЛІЗ ВПЛИВУ ПРОЦЕСІВ ВНУТРІШНЬОЇ УНІВЕРСАЛІЗАЦІЇ НА ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ. ...	130
<i>Михайло Комарницький</i>	
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНИХ ВІДНОСИН У ПІВДЕННО-СХІДНІЙ АЗІЇ (2005–2015)	137
<i>Денис Прошин</i>	
ПРОЦЕСИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ПЕРЕМОГА НАД ТЕРОРИСТАМИ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ: ПАРАМЕТРИ, РИЗИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ ПІСЛЯПЕРЕМОЖНОЇ СТАДІЇ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ.	144
<i>Роман Колісніченко</i>	
ТИПОЛОГІЯ ГЛОБАЛІСТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ ЯК ЧИННИКА ПОДОЛАННЯ ЗАГРОЗИ ЯДЕРНОЇ ВІЙНИ.	153
<i>Оксана Шурко</i>	
СТЕРЕОТИПИ ЯК СКЛАДОВА ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ.	161
<i>Петро Параняк</i>	
РОЛЬ ТОЛІРАНТНОСТІ У ФОРМУВАННІ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ.	167
<i>Vladislav Dudinský, Irina Dudinská</i>	
TOLERANCE, INTOLERANCE AND EDUCATION IN THE CONDITIONS OF PLURALISM OF OPINIONS.	175
<i>Irina Dudinská, Michal Čirner</i>	
POST-COMMUNIST SOCIETY AND TOLERANCE AGAINST PASSIVITY OF CITIZENS IN ADMINISTRATION OF PUBLIC AFFAIRS.	184
<i>Svitlana Busheva</i>	
THEORETICAL AND HISTORICAL ANALYSIS OF JEWISH LOBBY AS A MECHANISM OF THE UNITED STATES DOMESTIC AND FOREIGN POLICY ESTABLISHMENT.	189
<i>Марина Касьянова</i>	
ОСОБЛИВОСТІ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ (1991–2013 pp.)	195
<i>Мохамед Алі Белгасем</i>	
СТРУКТУРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ГРОМАДЯНСЬКОГО ПРОТЕСТУ В УКРАЇНІ.	200

<i>Сергій Орлов</i> ПРИНЦИПИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ	210
<i>Світлана Ростецька</i> НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ПРИРОДА, СУТНІСТЬ ТА ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ	218
<i>Олеся Ярошко</i> УКРАЇНСЬКА МІЖНАРОДНА ТЕМАТИКА В ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ	226

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТОЛОГІЇ: ПОГЛЯД СТУДЕНТІВ

<i>Володимир Гнатюк</i> ФІЛОСОФСЬКА СИНТЕЗА КЛЮЧОВИХ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ ОСНОВ СУБ'ЄКТНО-ОБ'ЄКТНИХ ВІДНОШЕНЬ	237
<i>Альона Шестопалова</i> ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ СРСР ТА НДР (1945-1990)	250

РЕЦЕНЗІЇ

<i>Валерій Денисенко</i> Рецензія на монографію Ю. Остапця «Електоральні процеси на Закарпатті у контексті загальнонаціональних виборів» (Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2016 – 410 с.)	259
<i>Валерій Денисенко</i> НОВІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ РІВНЯ ДЕМОКРАТИЧНОСТІ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ (Рецензія на монографію: Бучин М. А. Демократичні вибори в Україні: принципи, механізми та технології реалізації: Монографія / М. А. Бучин. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2016. – 452 с.)	261

C O N T E N T S

PHILOSOPHY. METHODOLOGY OF SCIENCE

<i>Olga Bogomolets</i> PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF BYZANTINE ICONOGRAPHY TRANSFORMATION IN THE TERRITORY OF KIEVAN RUS.	9
<i>Natalia Zhukova</i> SOCIO-POLITICAL CONCEPT B. KOSTYAKIVSKOHO.	16

METHODOLOGICAL PROBLEMS OF MODERN POLITICAL SCIENCE

<i>Gennadiy Shipunov</i> POST-MATERIALISM AS A VALUE BASIS OF THE «NEW LEFT» POLITICAL PARTIES.	23
<i>Kateryna Sychyk</i> THE ROLE OF LEFT CURRENTS OF POLITICAL THOUGHT OF THE XX CENTURY IN THE FORMATION OF ALTERNATIVE FREEDOM CONTENT AS A FUNDAMENTAL CATEGORY OF THE THEORY OF DEMOCRACY.	31
<i>Iryna Harechko</i> POLITICAL SKEPTICISM: NIHILISM OR FORM OF RESISTANCE TO MANIPULATION?	
<i>Lesya Uhryn</i> POLITICAL IDENTITY: THE PLURALISM OF INTERPRETATIONS.	38
<i>Nataliya Pashina</i> SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF FORMATION OF POLITICAL IDENTITY.	48
<i>Yurii Ostapets, Renata Manailo-Prykhodko</i> TO THE ISSUE OF INFLUENCE OF LOCAL ELECTIONS OF 2015 ON THE EVOLUTION OF PARTY SYSTEM OF UKRAINE AND STRUCTURING OF REGIONAL PARTY ENVIRONMENT (ON THE EXAMPLE OF TRANSCARPATIAN OBLAST)	56
<i>Oleksii Kavylin</i> PARTICIPATION OF YOUNG PEOPLE IN LOCAL ELECTIONS 2015 (ON THE EXAMPLE OF IVANO-FRANKIVSK)	63
<i>Nataliya Khoma</i> PHENOMENON OF PARTY INTERNET LEADERSHIP (FOR EXAMPLE, THE LEADER OF THE ITALIAN PARTY «M5S» BEPPE GRILLO)	75
<i>Halyna Ilenkiv</i> POLITICAL POWER AS AN INSTITUTE AND A SYMBOL IN UTOPIAN AND ANTIUTOPIA THEORIES.	83
<i>Anatolii Pavko</i> PROBLEMS OF MODERN SOCIO-POLITICAL DEVELOPMENT OF UKRAINE: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES.	89

<i>Nina Rzhevskia</i>	
EASTERN EUROPEAN POLITICAL ANALYSIS AND PROGNOSTICATION FORMATION: BULGARIAN EXPERIENCE.	97
<i>Vitalij Chubajevs'kyj</i>	
THE WAYS AND MEANS OF THE LEGITIMATION OF POWER IN UKRAINE.	106
<i>Oryslava Potereiko</i>	
THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF STATE'S VIRTUALIZATION ANALYSIS.	115
<i>Lidiya Tokareva</i>	
IMPACT ANALYSIS OF INTERNAL PROCESSES UNIVERSALIZATION OF THE POLITICAL PROCESS STATES OF CONDITIONS OF GLOBALIZATION... ..	123
<i>Mykhaylo Komarnytskyy</i>	
THEORETICAL ASPECTS OF REGIONAL RELATIONS IN SOUTHEAST ASIA (2005–2015)	130
<i>Denis Proshyn</i>	
VICTORY OVER TERRORISTS, «BURNOUT» AND DISINTEGRATION, TRANSFORMATION, DEFEAT, THE POST-VICTORY STAGE, SETTLEMENT, «CLOSURE»	137
<i>Roman Kolisnichenko</i>	
TPOLOGY OF GLOBALISTION CONSCIOUSNESS AS A FACTOR OF OVERCOMING THE THREAT OF NUCLEAR WAR.	144
<i>Oksana Shurko</i>	
STEREOTYPES AS A COMPONENT OF POLITICAL CONSCIOUSNESS.	153
<i>Peter Paranyak</i>	
THE ROLE OF TOLERANCE IN THE FORMATION OF POLITICAL CULTURE IN UKRAINE.	161
<i>Vladislav Dudinský, Irina Dudinská</i>	
TOLERANCE, INTOLERANCE AND EDUCATION IN THE CONDITIONS OF PLURALISM OF OPINIONS.	167
<i>Irina Dudinská, Michal Čirner</i>	
POST-COMMUNIST SOCIETY AND TOLERANCE AGAINST PASSIVITY OF CITIZENS IN ADMINISTRATION OF PUBLIC AFFAIRS.	175
<i>Svitlana Busheva</i>	
THEORETICAL AND HISTORICAL ANALYSIS OF JEWISH LOBBY AS A MECHANISM OF THE UNITED STATES DOMESTIC AND FOREIGN POLICY ESTABLISHMENT.	189
<i>Marina Kasyanova</i>	
PECULIARITIES LABOUR MIGRATION THE POPULATION OF UKRAINE (1991–2013)	195
<i>Mohammed Ali Belhasem</i>	
THE STRUCTURAL CHARACTERISTICS OF THE CIVIL PROTEST IN UKRAINE.	200

<i>Sergey Orlov</i>	
PRINCIPLES OF LOCAL GOVERNMENT.	210
<i>Svitlana Rostetska</i>	
NATIONAL IDENTITY: NATURE, ESSENCE AND PROBLEMS OF FORMATION.	218
<i>Olesya Yaroshko</i>	
UKRAINIAN INTERNATIONAL THEMES IN HISTORICAL RESEARCHES.	226

ACTUAL PROBLEMS OF POLITICAL SCIENCE: STUDENTS' VIEW

<i>Volodymyr Hnatiuk</i>	
PHILOSOPHICAL SYNTHESIS OF THE KEY APPROACHES TO DEFINING THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASES OF THE SUBJECT-OBJECT RELATIONS.	237
<i>Alona Shestopalova</i>	
COMPARATIVE ANALYSIS OF THE USSR AND EAST GERMANY ENVIRONMENTAL POLICY (1945–1990)	250

REVIEWS

<i>Valeriy Denysenko</i>	
Monograph review: Ostapets Y. Electoral processes in Zakarpattia in the context of national elections: Monograph / Y. Ostapets. – Uzhgorod: Poligraphcentre “Lira”, 2016. – 410 p.	259
<i>Valeriy Denysenko</i>	
NEW APPROACHES TO STUDY OF THE DEMOCRATIC ELECTIONS IN UKRAINE (Monograph review: Buchyn M. Democratic Elections in Ukraine: Principles, Mechanisms and Technologies of Realization: Monograph / M. Buchyn. – Lviv: Polytechnic Publishing House, 2016. – 452p.).	261

ФІЛОСОФІЯ. МЕТОДОЛОГІЯ НАУКИ

УДК 091 : 7.033.12

ФІЛОСОФСЬКІ ПІДВАЛИНИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ВІЗАНТІЙСЬКОГО ІКОНОПИСУ НА ТЕРЕНАХ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Ольга Богомолець

*Народний депутат Верховної Ради України, доктор медичних наук,
м. Київ, Крутий Узвіз 5, кв.1
iconsbogo@icloud.com*

У статті розкрито філософські підстави трансформації візантійського іконопису на теренах Київської Русі. З цієї метою аналізуються особливості тогочасного філософського мислення та підкреслюється зміна філософських інтенцій останньої. На цьому тлі виявлено, що християнський контекст філософського мислення освічених верст руського населення тісно співвідноситься з переосмисленням старозавітної проблематики, яка змістовно була ближчою глибоко вкоріненим у світогляді язичницьким уявленням. Візуалізацією світоглядних трансформацій киево-руського християнства стали ікони майстрів київської іконописної школи – тут, на відміну від візантійського іконопису, образи святих намагалися максимально наблизити до людини.

Ключові слова: мораль, християнство, іконопис, закон, благодать, юдейство.

Сучасна розбудова держави та пов'язаний з нею процес формування національної культури, які відбуваються в один із найтяжчих періодів розвитку української історії, як ніколи раніше, актуалізують слова визначного українського філософа Г. Сковороди: «Пізнай свій край, себе, свій рід, свій народ, свою землю – і ти побачиш свій шлях у житті». Здається, що ці слова сказані не двісті років тому, а сьогодні, оскільки, як багато років назад, відображають загальний нігілізм як українського політикуму, так і широкого загалу. Привертає увагу те, як мало сьогодні знає все українське суспільство власну історію, ще більш песимістичною є ситуація щодо культури та філософії. Разом з тим, саме вони були тими рушійними силами, завдяки яким, незважаючи на загальний драматизм української історії, ненавчє фєнікс, відроджувалася з руїни Українська держава. Витоки останньої прийнято шукати у політичній культурі Київської Русі, яка, в силу ряду історіографічних конструктів радянського періоду, стала колыскою «трьох братніх народів».

Спростування історично сформованих наукових міфів, яке спостєрігається у всіх галузях соціогуманітарного знання, актуалізує звернення дослідників й до переосмислення історії та культури Київської Русі. Цей процес супроводжується загальними методологічними інтенціями сучасного наукового знання, зокрема, міждисциплінарним підходом. Він відкриває можливість по-новому поглянути на здавалось би вже усталені історичні події, які, однак, мають засадничє значення для адекватного розуміння не тільки подій тисячолітньої давності, а й пояснення засадничих проблем сьогодення. Провідне значення у даному контексті відіграє філософія, яка будучи головним рушієм світоглядних інтенцій своєї доби, визначає своєрідність культурних та духовних процесів народу, візуалізуючи їх у художньому та прикладному мистецтві.

Філософська думка Київської Русі неодноразово ставала предметом наукового вивчення багатьох українських дослідників. Серед них насамперед варто згадати праці Л. Андрусіва, І. Бичка, А. Бичко, С. Бондар, А. Голуба, В. Горського, С. Кримського, І. Огородника, М. Русина, Ю. Чорноморця та ін. Ці дослідники звернули увагу насамперед на своєрідності філософського мислення українського народу у період Київської Русі, в результаті чого їхні розвідки ставали концептуальною основою тих міждисциплінарних досліджень, в межах яких філософські ідеї у «знятому вигляді» (Г. Гегель) визначали розвиток матеріальної та духовної культури українського народу. Важливе місце в структурі останньої відіграє іконопис, який починаючи з цього часу ще майже вісімсот років залишатиметься головним візуальним виявом філософського світогляду українського народу.

Досить вагома роль іконопису у розвитку української культури тісно співвідноситься з дефіцитом вітчизняних праць, присвячених його вивченню. Ще менше робіт присвячено дослідженню особливостей розвитку іконопису в період Київської Русі. Ця тенденція, як слушно зазначається у працях Н. Кривди, С. Кримського, І. Кондратьєвої, Л. Міляєвої, І. Мойсєєва, О. Осадчої, Д. Степовика, М. Семчишина, митр. Філарета, Ю. Чорноморця, О. Чубенко, Ф. Шмідта та ряду інших дослідників, обумовлена тим, що зразків тогочасного іконопису до нашого часу дійшло не так багато. Однак, це не завадило російським дослідникам не тільки більш ґрунтовно вивчити цей феномен, а й вписати його у контекст російської культури. В результаті, навіть у ХХІ ст., значній частині українського народу видаються слушними концепти, спрямовані показати єдність історичного спадку «трьох руських народностей», а штучно сконструйовані політичні проекти сколихують мирне українське населення, загрожуючи цілісності та єдності української державності.

Звичайно, ми цілком свідомі того, що не дефіцит наукових розвідок у сфері києво-руського іконопису зумовив гостру політико-мілітарну кризу. Мова йде насамперед про несформованість національної культури та супутньої їй національної ідеї, які у сукупності з рівнем життя населення виступають головним цементуючим елементом суспільства лояльного до власної держави. А от цей зріз проблеми має пряме відношення до культури Київської Русі, яка, аналогічно сучасній Україні, постала у результаті запозичення зовнішньої для себе культури – християнства східного зразка, яке ширилося в парі з греко-еллінським світоглядом і мистецтвом [Див.: 5, с. 50].

Сприйняття досягнень, зокрема, літературних, філософських, іконописних тощо, візантійської культури ніколи не означало еклектичного запозичення чи простого копіювання. Києво-руська культура, формувалася як творчий синтез візантійської, грецької, римської та язичницької культури. Саме тому, всі духовні цінності культурного життя Візантії, церковне віровчення, філософсько-етичні та естетичні погляди – все це піддавалось на Русі глибокій трансформації, творчій переробці, отримувало нову іпостась у вигляді самобутньої руської культури. Становлення останньої відбувалось паралельно з проникненням християнської віри у свідомість руського народу, що чітко проглядається в період освітньої та просвітницької діяльності Ярослава Мудрого. Він приділив значну увагу розвитку «книжної справи», сприяючи тим самим постанню оригінальної руської літератури. Остання була представлена, насамперед, літописними та проповідницькими творами українського духовенства. В контексті нашого дослідження, особливо цінними є роботи тих «книжників», які визначили своєрідність руського православ'я та відповідного йому іконопису.

В цьому контексті насамперед варто згадати роботу новгородського єпископа Луки Жидяти та його відому роботу «Поучение к братии». Властиво, що один із перших оригінальних руських творів, на відміну від візантійських, носить не стільки релігійний (догматичний), скільки етико-соціальний характер. В ньому містяться моральні заклики бути правдивим, турбуватися про убогих, слабких та посполитих, сиріт, з повагою ставитися до мандрівників. Поряд з іншим підкреслюється необхідність уникати сварок, пліток та лихослів'я. Фактично, мова йде про ті якості, які постають результатом дії архетипу Матері, яка ростить свою дитину для сім'ї та дому, формуючи в ній якості, що будуть відповідати комфортному життю родини.

Найбільш характерною рисою «Повчання» Луки Жидяти виступає світоглядна орієнтація на старозавітні регламентації. Це факт, на думку О. Чистякова, є відображенням загального сприйняття християнства давньоруським суспільством. «Специфічним, – на думку російського дослідника, – тут було те, що монотеїстична релігія засвоювалася спочатку не в євангельському, а в старозавітному варіанті» [8, с. 114]. Аналогічні думки висловлює й провідний український вчений С. Кримський, який зауважував, що «семантичний простір Києва сполучає старозавітні образи з новозавітними» [3, с. 102].

Головна причина того, що позацерковне середовище Русі сприймало спочатку монотеїзм в біблійській формі, на думку О. Замалєєва, полягала в «змістовній спорідненості релігійно-світоглядних принципів старозавітної системи і слов'яно-руського язичництва. Дійсно, біблійні тексти не містять вчення про загробне життя, про відплату праведникам і покарання грішників. Вони не заперечують культу предків, не вселяють презирства до реального, мирського життя, до земних благ та радостей. Пекло у Старому завіті – це звичайне місце захоронення померлих, могила. Незважаючи на визнання єдиного Бога, він повністю зберігає віру в існування інших (чужих) богів і сам старозавітний Бог все ще мислиться у зв'язку з матеріальним; він виявляє себе лише через посередництво «чуда», природного знамення. Все це, – узагальнює дослідник, – співпадало з тим, у що вірив і чим жив язичник» [1, с.30].

Цілком очевидно, що така тенденція підводила до відтворення язичництва, до стирання докорінної відмінності між християнським монотеїзмом і політеїзмом попередньої культури. Фактично, Лука Жидята у своєму творі відобразив процес «поганізації» християнства у Київській Русі. Ця тенденція була дещо знівельована у творчості Іларіона, який, ведучи мову про долю всього людства, виділив у його розвитку два періоди – закон і благодать.

Період «закону» Іларіон розглядає як підготовчий етап в житті людства, даний в цей час закон був встановлений для того, «аби в ньому обвиклося людське єство, од багатобожжя ідоляського одхиляючись до віри в єдиного Бога; аби, як брудна посудина, людство обмилось водою, законом і обрізанням, прийняло в себе молоко благодаті й хрещення. Закон бо предтечою був і слугою благодаті й істині» [2]. Разом з тим, Іларіон доводить, що «закон» (Старий завіт) і «благодать» – євангельська істина, принесена Христом – не тільки протилежні один одному етапи розвитку людства, але й взаємовиключаючі. «Закон» постає як своєрідна предтеча благодаті, він знаменує прихід Христа та ідею спасіння, однак його не можна назвати «Істиною».

Запропоновані Іларіоном ідеї були чужі й незрозумілі загалу руського суспільства. Однак, це аж ніяк не применшує значення його твору. Адже, митрополит писав не для загалу, а лише для освічених верств, які мали б зрозуміти значення принесеної на Русь

Володимиром благодаті. Вона, не тільки прирівнювала русичів до провідних народів світу, але й звільняла їх від рабства «рабині Агар», перетворюючи у «вільну Сарру».

Незважаючи на те, що в цілому «Слово» Іларіона має патристичний характер, все ж не можна оминати увагою його руський контекст. Останній яскраво проявляється в наступних словах: *«І діти благодаті, християни, наслідниками стали Богу і Отцю [виділення – О.Б.]*. Блякне бо світло місяця перед сяйвом сонячним. Так і закон перед благодаттю. І холод нічний минає, як сонячна теплота землю зігріває. І вже не горбиться в законі людство, а в благодаті випростано ходить... < > Християнське ж спасіння блага і щедра, бо шириться на всі краї земні... < > І Христова благодать усю землю обняла і, як вода морська, покрила її. І все старе, зістаріле задрістю іудейською, одхиливши, нове держить... < > А по всій землі роса, а по всій землі віра розпростерлася, дощ благодатний обросився, купіль одродження синів своїх в нетління огорнула» [2].

Як бачимо, в даному уривку мова йде про формування нового людства, яке узрівши благодать, здатне піднятися до рівня Боголюдини. Власне саме ці ідеї, дуже споріднювали погляди Іларіона з поширеними в той час на Русі ідеями аріанства. Звичайно, митрополит не заперечував надприродних можливостей Христа та його божественної природи. Він акцентує увагу переважно на його земних діяннях, намагаючись наблизити людей до розуміння Бога. Згодом ця інтенція проглядається у словах: «Скликав Бог гостину і частування щедра урядив телям 12, угодованим од віку (Матфей 22, 4) возлюбленим сином своїм Ісусом Христом, зібравши на спільне свято усіх небесних і земних, разом ангелів і людей» [2].

Привертає увагу і те, що Іларіон постійно підкреслює несприйняття іудеями Христа: «... і не приймали в Єрусалимі християнської церкви... Закон бо ранішим був, а вознісся невисоко і одійшов» [2], наголошуючи при цьому на цілковитому іншому відношенні до нього язичників: «Бо на Різдво Його волхви од чужих народів раніше поклонилися Йому. А іудеї, щоб убити, Його шукали» [2]. Саме тому, благодать має і розповсюджується серед нових народів (язичників), оскільки «Добре було благодаті й істині між новими людьми розсіяти. Не вливають бо, за словами Господніми, вина нового вчення благодатного в міхи старі, зістарілі в іудействі. А то міхи прорвуться і вино проллється (Матфей 9, 17)» [2].

В цілому, «Слово про закон і благодать» є досить багатогранним твором, в якому розкривається й історичне значення християнізації Русі, й обґрунтовується доцільність подальшої християнізації. Не оминає увагою Іларіон і проблему влади, яка знову ж таки розглядається в православному дусі, «бо ж благовір'я його на владу спиралося» [2]. Фактично, цими словами Іларіон, з одного боку, розвиває візантійську ідею цезаропапізму, а з іншого – формує думку про можливість розриву з візантійським центром. Оскільки, на його думку, православ'я утвердилося не стільки завдяки культурному впливу духовного центру, а завдяки благодаті та князівській вдалі, адже, як стверджує Іларіон, «навідав його [Володимира – уточ. О. Б.] Всевишній, глянуло на нього всемілостиве око благого Бога», а згодом додає: «І не було ані єдиного, який би противився благочестивому його повелінню. А як хто, то й не з любові, а зі страху перед повелителем охрестився» [2].

Підкреслення Іларіоном самостійності києво-руського православ'я було обумовлене багатьма причинами. Однак насамперед привертає увагу загальна критика іудейського закону, яка проходить червоною ниткою увесь твір, ймовірно вона стосується не стільки іудеїв, скільки «закону» (канону) встановленого Візантією. Саме візантійська культура розглядалася як той «старий міх», з якого може пролитися вино.

Це, припущення, безумовно, дає всі підстави включити «Слово» Іларіона в загальний світоглядний контекст києво-руського християнства, що повною мірою відображало індивідуалізм русичів.

Підкреслена Іларіоном необхідність самостійного розвитку християнської церкви на руських землях сприяла подальшій етнізації християнського світогляду. Дана тенденція знайшла своє найповніше вираження у «Повчанні дітям» Володимира Мономаха. Характерними рисами цього твору стало, з одного боку, те, що будучи написаним незадовго до смерті князя, він відзначався глибоким гуманізмом, який ґрунтувався на ідеї співчуття, милосердя, любові до Бога та людей, а з іншого – те, що він, аналогічно «Слову» Іларіона, був орієнтований на певну читацьку аудиторію: князь звертався виключно до вищих прошарків київського населення. Це, в свою чергу, дає всі підстави думати, що в середовищі нижчих прошарків освіта і християнство поширеними були мало.

Загалом, «Повчання» відображає прагнення Володимира Мономаха досягнути сутності людської особистості та показати, що людське життя є тією вищою цінністю, якою ніхто не може володіти. Саме тому, одним із найважливіших моральних імперативів цього твору є відмова від смертної кари. «Ні правого, ні винуватого, – каже він, – не вбивайте і не веліть убивати його. Якщо навіть заслуговуватиме смерті, і то не погубляйте жодного християнина» [6]. Переконаність у значимості і цінності людини як прояву Божого «повеління і мудрості» змушує Володимира Мономаха подумати про «свою душу», про власне життя і його протиріччя, що, на думку Є. Маланюка, робить Володимира «закінченим християнином і християнським гуманістом» [4, с. 36].

Створюючи образ ідеального правителя, який несе відповідальність за своїх підданих, за мир і спокій у державі, Володимир Мономах ставить у приклад себе. Він показує різні сторони свого життя – і як воїна, і як політика, і як феодала, і як голови родини (батька), і як християнина. Саме тому великий князь вважає доцільним виступити зі своїм моральним повчанням, підкреслюючи при цьому, що «се від слабого мого розуму напучення» [6].

Володимир Мономах починає «грамоту свою» з формулювання тих найважливіших принципів, що лежать в основі будь-якого добра. Провідне місце серед них відіграє «страх Божий в серці» і милостиня. Відзначимо, що в середньовічній культурі акцентувати увагу на страху перед Творцем означало прагнення відлучитися від усякого зла, слідувати добру, усвідомлювати і пам'ятати про жах гріха. Саме тому, князь закликає: «Не змагайся з лукавими, не завидуй творящим беззаконня, бо лукаві будуть знищені, а боготерпці – ті будуть володіти землею. І ще трохи – і не буде грішника, шукатиме місця свого – і не знайде. Покірні ж успадкують землю і насолоджуватимуться багатоліким світом» [6]. Розвиваючи цю тему далі, Володимир зазначає: «ради Господа; позбавлений – не мсти, зненавиджений – люби, гнаний – терпи, підданий хулі – моли, умертви гріх». А згодом продовжує: «Заступайтесь за обиженного, давайте розраду сироті, оправдайте вдовицю. Приходьте, щоб об'єднатися, – говорить Господь. – Якщо гріхи ваші будуть як багряниця, обілю я їх, як сніг» і таке інше [6].

Вище наведені уривки у сукупності з зауваженням князя щодо гостинності яскраво засвідчують глибокий синкретизм його християнського віровчення. Саме він обумовлює той факт, що незважаючи на позірну релігійність, Володимир Мономах все ж не приходить до висновку щодо глибокої гріховності і ниці людини перед обличчям Бога. Знаходячись у загальному парадигмальному полі середньовічної християнської культури, він, як раніше язичники, звеличує і славить Творця. Крім того, князь

розходиться з вимогами християнської моралі і хвалить власне життя, вважаючи його гідним зразком. Це, в свою чергу, дистанціює мислителя від ортодоксальності візантійського світогляду, підкреслюючи одночасно індивідуалізм руського. Не страх божий, не провина ставляться на перше місце християнського віровчення, а любов і терпимість, клопітка щоденна праця, властива хліборобському світогляду орієнтованому на родинне життя, стануть основою християнського світогляду на вітчизняних теренах.

Гуманістичні тенденції твору Володимира Мономаха та києво-руського православ'я не тільки знайшли своє відображення у гармонійності та людяності тогочасного руського іконопису, представленого, насамперед київською іконописною школою заснованою Алімпієм, а й знаменували початок розриву з духовним центром – Візантією. Адже, як доводить Д. Степовик, специфічними рисами києво-руського іконопису стали: «Тривимірність, пряма перспектива, теплий колорит, тонка згармонізованість барв, їх тональні переходи, наближення ликів святих до рис місцевого населення» [7, с. 33]. Більше того, на відміну від візантійського іконопису, у руському (а згодом і українському) не сформувалася традиція зображувати святих в іншому (небесному) світі. На відміну від зображень на привозних візантійських іконах, руські завжди зображали святих максимально наближено до людини, вони поставали в образі старозавітних пророків чи язичницьких предків, які завжди були поруч і готові прийти на допомогу.

В цілому, маємо всі підстави стверджувати, що культурні зв'язки Русі з Візантією, дружній характер яких був обумовлений радше зверхньо-наставницькою політикою останньої, ніж прагненням русичів запозичити «кращі» зразки візантійської культури, не можна назвати прямим запозиченням. Можливо русичі запозичили культ, зовнішню спорідненість храмового будівництва, однак, через ментальні особливості народу та політичні амбіції князів вони не запозичили візантійського світогляду. Дещо зовнішня спорідненість християнізованих культур супроводжувалася, з одного боку, глибокою політичною конкуренцією, що засвідчує «Слово» Іларіона», а з іншого – внутрішніми інтенціями богословської думки, яка на Русі була спрямована в ментальне русло язичницької культури та старозавітного вчення, ставши свого роду «Новим Заповітом Русичів».

Список використаної літератури

1. *Замалеев А.Ф.* Восточнославянские мыслители. Эпоха средневековья / А. Замалеев. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1998. – 270 с.
2. *Іларіон Київський.* Слово про закон і благодать [Електронний ресурс] / Іларіон Київський // Ізборник. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr01.htm>
3. *Кримський С.* Ранкові роздуми: зб. ст. / С. Кримський; [Худож. оформ. О. Білецького]. – К. : Майстерня Білецьких, 2009. – 120 с.
4. *Маланюк Є.* Нариси з історії нашої культури / Є. Маланюк. – Нью-Йорк, Організація оборони чотирьох свобод України та Спілка української молоді Америки, 1954. – 81 с.
5. *Огієнко І.* Українська церква: Нариси з історії Української Православної Церкви: у 2 т. / І. Огієнко (архієпископ Холмський і Підляський). – Прага, Вид.-во Ю. Тищенко, 1942. – Т. 1 – 236 с.

6. Повчання [Володимира Мономаха за Лаврентіївським списком] [Електронний ресурс] / Іларіон Київський // Ізборник. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/pvlyar/yar09.htm>
7. Степовик Д. Історія української ікони Х-XX ст. / Д. Степовик. – К. : Либідь, 2004 – 442 с.
8. Чистякова О.В. Византия – Русь – Россия: философско-антропологические традиции / О. Чистякова. – Краснодар; М. : Кубан. гос. ун-т., ВФО, 2005. – 224 с.

Стаття надійшла до редколегії 18.01.2016

Прийнята до друку 19.02.2016

PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF BYZANTINE ICONOGRAPHY TRANSFORMATION IN THE TERRITORY OF KIEVAN RUS

Olga Bogomolets

*People's Deputy of the Verkhovna Rada of Ukraine, Doctor of Medicine,
Kyiv, 5 Kruty Uzviz.
iconsbogo@icloud.com*

This article reveals philosophical foundations of transformation of Byzantine iconography in the territory of Kievan Rus. To this end, peculiarities of contemporary philosophical thoughts were analyzed, and changes of philosophical intentions of the latter were emphasized. Against this background it was found that Christian context of philosophical thinking of educated Rus population is closely correlated with the reinterpretation of the Old Testament prospective, with content that was closer to deeply rooted in outlook to pagan ideas. The icons of Kyiv painting school masters became the visualization of ideological transformations of Kievan Rus Christianity. Here, in contrast to Byzantine iconography the images of the saints have tried to bring to a man.

Key words: morality, Christianity, icons, law, grace, Judaism.

УДК 1(091) 130

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ Б. КІСТЯКІВСЬКОГО

Наталія Жукова

*Львівський коледж Державного університету інформаційно-комунікаційних технологій,
Циклова комісія гуманітарної та соціально-економічної підготовки
вул. В.Великого, 12, 79053, м. Львів, Україна
e-mail: zykova_nataliya@mail.ua*

Проаналізовано творчу спадщину Богдана Кістяківського та її місце у філософській думці України, зокрема з'ясовуються чинники філософсько-світоглядного характеру, які уможливили оригінальний підхід Б. Кістяківського до аналізу суспільних процесів і, насамперед, такого соціально-політичного феномену, як держава. Висвітлено взаємозв'язок між філософсько-світоглядною позицією мислителя та його соціально-політичною концепцією, в рамках якої вчений осмислив проблеми розбудови правової соціально справедливої держави, реального утвердження у суспільному житті моральних цінностей та правових норм.

Ключові слова: соціально-справедлива держава, моральні цінності, правові норми, соціальні гарантії, принцип індивідуальності, соціальний ідеал.

Практика розбудови української держави на межі XX та XXI століть зіткнулася з такими проблемами, як правовий нігілізм громадян, корупція в усіх ешелонах державної влади, «дика» приватизація, безробіття, різка диференціація на заможних громадян і велику частину тих, що опинилися поза межею прожиткового мінімуму тощо. В українській державі закони та нормативні акти економічної сфери не створюють реальних гарантій рівних можливостей усім учасникам економічної діяльності, тому в українську економіку дуже повільно надходять зарубіжні інвестиції, не використовуються повною мірою внутрішні можливості розвитку вітчизняного підприємництва.

Щодо задоволення національно-культурних потреб особистості, то в країні склалася така ситуація, коли корінна мова нації, що за Конституцією є державною, потребує захисту, бо стоїть на межі витіснення з усіх сфер життєдіяльності. Усе це гостро ставить у громадській свідомості та науково-теоретичному мисленні питання не лише впорядкування практичних програм, які задовольняли б злободенні потреби, але й завдання пошуку світоглядних, теоретичних, методологічних основ для ефективних перетворень, які б насправді відповідали реальним потребам людини, українського громадянина.

Філософська думка сучасної України зумовлена насамперед низкою проблем, які український вчений осмислив у своїх філософських та соціально-політичних дослідженнях. Це проблеми розбудови правової соціально справедливої держави, реального утвердження у суспільному житті моральних цінностей та правових норм, вшанування гідності та прав людини, соціальних гарантій задоволення її економічних, політичних, культурно-національних потреб. Тому, ми розглянули проблему розбудови правової соціально-справедливої держави, осмислюючи творчу спадщину Б. Кістяківського. Це питання цікавило Кістяківського і в практичному, і в теоретичному аспектах. Обидва ці аспекти стверджували одну істину – кожний конкретний правовий емпіричний державі, чи є вона буржуазною, чи соціалістичною, властиві базові моральні

цінності, правові норми, що є обов'язковими для всіх громадян. Обов'язковою є також підзаконність державної влади. Основною теоретичною засадою кожної європейської держави, за переконанням Кістяківського, є морально-філософський принцип індивідуальності. Він стверджує недоторканість громадянина, свободу і гідність кожної особи в суспільстві. Визнання особи вищою цінністю, на його думку, передбачає не лише наявність у державі законів і норм, які б гарантували в економічній сфері життя гідне людини. Воно передбачає й задоволення національно-культурних потреб особистості.

Для виокремлення практичних шляхів розбудови правової соціально справедливої держави Кістяківський звертається до соціального ідеалу, яким для нього є соціалізм, позаяк він, встановлюючи суспільну власність на засоби виробництва, унеможливило формування майнових магнатів і кланів. У сучасному українському суспільстві, в свідомості якого, з цілком зрозумілих причин, соціалістична ідея залишається однією з найпопулярніших; осмислення спадщини Кістяківського спонукує замислитися над багатоваріантністю підходів до соціалістичної ідеології, над можливостями її реалізації у європейському розумінні.

«Під час аналізу соціального життя об'єктивною основою наукового узагальнення» є, на думку Кістяківського, «спільні для всіх людей значення чи то вартості» [2]. Процес віднесення до вартості в соціальних науках не нівелює, не нехтує унікальність, індивідуальність культурно-історичних процесів, а, навпаки, підкреслює індивідуальну неповторність предметів, явищ соціальної дійсності. У явищах культури та історії виявляються смисли, значення життєвого світу людей. За поняттям цінностей неокантіанської методології Б. Кістяківський бачить історично встановлені взірці ставлення до світу конкретного суспільства. Індивід переживає їх у своєму досвіді як свій світ, що сягає своїм корінням національної культури та історії.

В раціоналістичній філософській традиції, яка вбачає у філософії різновид наукового знання, Кістяківський виокремив як: «Найбільш глибоку та послідовну філософію ідеалізму в інтерпретації І. Канта та його послідовників, що репрезентують Баденську та Марбурзьку школи» [4, с.790]. Завдання соціальної науки він вбачав у вивченні, класифікації вартостей, віднаходженні стратегії соціально-культурного поступу. У соціальній теорії такий підхід передбачає створення певної моделі, логічної схеми або ідеального типу.

Кістяківський піддав філософському аналізу роль ціннісних значень як способу фіксації феномену належності у суспільному житті. Це виявилось в його соціальній концепції у поєднанні ролі причиново-наслідкових зв'язків, що знаходять вираз у категорії необхідності, з впливом соціальних норм, цінностей, оцінок та цілей людей на перебіг соціального життя. Поєднання необхідності та повинності в дослідженнях суспільного життя стало основою обґрунтування автономності та свободи особистості, природних прав та самоцінності людини.

Природним принципом людських взаємин, на думку вченого, є принцип індивідуалізму. Звернення до індивідуалізму в теоретичному плані у концепції Кістяківського є необхідним для наукового пояснення соціального життя. Він переконаний, що: «Соціальність невіддільна від індивідуальності. Свобода особи в суспільстві може бути обґрунтована лише на такій основі» [3].

Оскільки у соціальній концепції Б. Кістяківського людина як вільна особистість є найвищою цінністю, він розглядав забезпечення прав націй та пригноблених класів як умову здійснення прав Людини, а не підставу для політичної влади тієї або іншої партії

чи для утвердження певної ідеології. Водночас український мислитель ніколи не забував про своє національне коріння, про необхідність вільного розвитку всіх націй.

У підході до українського питання Кістяківський пройшов шлях еволюції: від оптимістичної надії на злиття історичних доль українського та російського народів – до переконання, що причина нехтування правом українського народу на самостійний культурний розвиток полягає не в соціальних та правових факторах, а в російському національному егоїзмі. Позиція Кістяківського – культурницький автономізм, однак політичний, державницький контекст національної ідеї він не акцентував, оскільки підхід до суспільства з позиції національної диференціації суперечить принципам ліберальної ідеології, за якими головна мета суспільного розвитку та його цінність – свобода і рівність прав особистостей.

Методологічною основою концепції досконалої соціально справедливої держави в нього є «справедливе право», яке має забезпечити втілення у суспільному житті принципів самоцінності, гідності, невід’ємних прав людської особистості.

Піднесення Кістяківським ролі особистості в соціальному дослідженні наштовхнуло його на розуміння, того, що суб’єктами історії є людські індивіди з їхніми невід’ємними правами, не створеними державою. Тому головна проблема державної влади – це публічно-правові стосунки між державою та особистістю. Питання сутності державної влади переростає у Кістяківського в питання обґрунтування прав людини і громадянина у правовій державі. Саме права і недоторканість особистості вимагають обмеження і суворої підзаконності державної влади. Досконала і довершена ідеальна модель – «ідеальний тип» держави, за Кістяківським, це правова конституційна держава.

Для Кістяківського характерний етико-нормативний підхід до дослідження суспільного життя, зумовлений неокантіанською методологією. Держава для нього – інструмент, покликаний реалізувати у суспільному житті встановлений на основі етичної волі закон. Тому провідним принципом соціального життя, за Кістяківським, має бути справедливість. Справедливість є трансцендентально первісною цінністю, яка зумовлює собою право і визначає його сутність. Кожний правовий закон показує, наскільки справедливим чи несправедливим є конкретне соціальне явище чи вчинок у системі вартостей конкретного суспільства та його культури.

Найвищою цінністю, яка слугує у концепції Кістяківського «визначальним принципом соціального дослідження, є людина як вільна особистість» [1, с. 11]; усі структурні елементи суспільства Кістяківський розглядає як політично-правові інструменти забезпечення її прав. Зокрема Кістяківський вважав умовою здійснення прав Людини забезпечення прав націй та пригноблених класів, необхідність вільного розвитку всіх націй. Духовність кожної нації відіграє важливу роль у формуванні соціальної єдності. У такому суспільстві, як Російська імперія, свідомість пригнобленої нації, її потреби доти не сприятимуть формуванню соціально-духовної єдності, доки не буде надано право кожній нації на самовизначення, на соціально-культурний і правовий захист. У царині політики Кістяківський не розглядав національний принцип як провідну мету та підставу для політичної влади тієї або іншої партії. Його позиція – культурницький автономізм. Тривалий час він свідомо і послідовно виключав з нього політичний компонент і лише після проголошення УНР сприйняв політичний, державницький контекст української національної ідеї, про що свідчить його плідна праця у Всеукраїнській Академії наук.

Із широкого спектру існуючих підходів до розуміння права: державно-організаційного, соціологічного, психологічного, етико-нормативного – Кістяківському

найбільше імпонує четвертий, позаяк він найбільше відповідає неокантіанському розумінню сутності правових норм. Цінність наукового доробку Кістяківського у цьому аспекті полягає в поглибленні розуміння нормативної природи права, усвідомленні, що нормативність права не вичерпується етичним елементом, вона набагато складніша. Це знайшло свій вираз у тому, що ціннісний аспект права він використовує як інструмент пізнання сутності держави.

Розуміння нормативної природи права, за Кістяківським, не вичерпується етичним елементом, воно набагато складніше. Він враховує у своїх дослідженнях чотири підходи до розуміння права: державно-організаційне або державно-наказове право; соціологічний підхід; психологічний підхід і, власне, нормативний підхід, за яким право – це сукупність норм, що містять ідеї про належне, які є визначальними для стосунків між людьми.

Кістяківський розрізняє право як соціальний факт і право як сукупність правових норм. Вони не обов'язково мають збіг у своєму змісті, тобто правопорядок, який існує в житті, не тотожний правопорядкові, вираженому в правових нормах. Дослідник наголошує, що право є історичним явищем, яке змінюється разом із суспільними відносинами.

Досліджена методологічна роль «ідеального типу» держави – своєрідного теоретичного взірця, який має втілитися у відповідних соціальних ідеалах та конкретних механізмах суспільного життя. Він не призначений для вироблення проекту ідеальної держави, а виконує суто методологічну роль: дослідити суспільство з позиції розбіжностей між емпіричним світом та світом теоретичних моделей, моральних та правових цінностей і сподівань людини. Наріжними каменями «ідеального типу» держави мають бути такі її характеристики, як соціальна справедливість та правовий характер. Кістяківський вважав вирішальною умовою втілення ідеалу досконалої соціально справедливої держави створення такої правової системи, яка б витримала випробовування дійсністю і стала б підвалиною нового порядку.

Тому він вбачає завдання соціального пізнання в тому, щоб виявити у конкретній емпіричній державі ті риси, які відповідають ідеї досконалої держави, а також шляхи її розвитку й вдосконалення в історичному процесі. «Ідеальний тип» держави, на думку вченого, має такі характеристики:

- обмеження та підзаконність влади, самоцінність людської одиниці, правового місця індивіда в державі;
- суб'єктивні публічні права та участь народу в законодавстві і управлінні країною;
- відсутність соціальних конфліктів та класової боротьби;
- господарське життя, впорядковане й організоване за допомогою всенародної власності на засоби виробництва з обов'язковим правом приватної власності в особистому житті;
- гармонія між соціальним цілим і окремою особою;
- повнокровне життя кожної особистості, право на гідне людське існування не лише як моральний імператив, але також як юридична норма, що належить до категорії прав людини та громадянина.

Найвищою формою державності, її «ідеальним типом», за Кістяківським, є соціалістична держава як основа соціально-справедливого суспільства. Вона повинна забезпечувати не інтереси робітничого класу, а гідне життя кожної особистості конкретного суспільства. Її фундаментальними принципами є: верховенство права;

підзаконність, розподіл та обмеження державної влади; обов'язкова наявність народного представництва; визнання автономності, гідності, невід'ємних прав особи, політична, економічна, соціальна і національна рівність усіх членів суспільства. Кістяківський обґрунтовує необхідність правової федеративної соціалістичної держави як перехідної форми до бездержавного етичного соціалізму.

Наголошено, що соціально-політичні погляди Кістяківського поєднують у собі важливі елементи ліберальної ідеології та теорії соціалізму. Однак він критично осмислив як ліберальну, так і соціалістичну концепції. Зокрема, Кістяківський не погоджується з ліберальним розумінням принципів для його концепції понять рівності, приватної власності та справедливості. У марксистському варіанті соціал-демократичної ідеології він відкинув як неприйнятні пріоритет класових інтересів щодо прав особи та її національної ідентичності, принцип диктатури пролетаріату як форми централізованої політичної влади, тобто саме ті аспекти, що слугують наріжними каменями марксистської соціальної теорії.

У соціальній концепції Кістяківського важливу методологічну роль відіграє «ідеальний тип» держави – теоретична схема, призначена не для вироблення проекту досконалої держави, а для того, щоб розкрити сутність феномену держави через співставлення його з ідеальною теоретичною моделлю, своєрідним теоретичним взірцем, маючи на меті виявити шляхи розвитку та вдосконалення конкретної емпіричної держави.

«Ідеальним типом», досконалою і довершеною ідеальною моделлю держави він вважав правову конституційну державу.

Найвищою формою державності, її «ідеальним типом», за Кістяківським, є соціалістична держава. Зміст соціально-політичної концепції Кістяківського можна визначити як етичний соціалізм. Провідним принципом соціального життя має бути справедливість, тобто суспільний устрій повинен бути практичною реалізацією встановленого на основі етичної волі морального закону, а, отже, концепція соціалістичної держави логічно набирає етичної спрямованості. Це тягне за собою відповідне бачення ідеалу та призначення держави: соціалістична держава повинна забезпечувати гідне життя кожної особистості у суспільстві, а не диференціювати ставлення до громадян на основі класового принципу. Основні засади її організації – визнання автономності, гідності, невід'ємних прав особи; верховенство права; підзаконність, розподіл і обмеження державної влади; обов'язкова наявність народного представництва; політична, економічна, соціальна і національна рівність усіх членів суспільства.

Ідеологічна позиція Б. Кістяківського базується на його приналежності до соціалістично-федералістичного руху, який був альтернативою соціал-демократії. Федералізм відрізняється насамперед ставленням до ролі держави у суспільному житті: на противагу політичній програмі соціал-демократії, заснованій на економічному монополізмі держави, федералістська позиція передбачала не декларовану економічну рівність і справедливість, а децентралізацію і соціально-економічного, і культурно-національного життя. Для Кістяківського федералізм мав принципове значення як єдиний реальний спосіб збереження та розвитку української суспільності за умов тодішньої російської держави.

Богдан Кістяківський – видатний у Східній Європі автор соціально-політичної концепції, розроблений на методологічній основі неокантівської теорії вартостей, що її створили представники Баденської школи Г. Ріккерт і В. Віндельбанд, а практично

використав для аналізу соціальних процесів М. Вебер. Плідно співпрацюючи з М. Вебером, Б. Кістяківський застосував у своїх дослідженнях суспільного життя підхід, заснований на ідіографічному методі та морально-правових цінностях. Творчий розвиток аксіологічного підходу до філософії та теорії права, розробленого правознавцями-неокантіанцями Г. Єллінеком та Р. Штаммлером, допоміг українському вченому створити оригінальну соціально-політичну концепцію, наріжними каменями якої стали пріоритет самоцінності людської особистості, її економічних, духовних, культурно-національних потреб та ідея правової конституційної держави.

У своєму теоретичному та ідейному пошукові Кістяківський виходив з актуальних практичних проблем сучасного йому соціального життя. Визначальна риса духовного життя доби Модерну – раціоналізм – у Російській імперії набула спотвореного характеру імперського деспотизму, коли раціонально-доцільним у суспільній свідомості постає лише те, що сприяє зміцненню єдиної великої держави, а те, що суперечить цій меті, зокрема національно-культурні інтереси підлеглих народів імперії, з легкістю приноситься в жертву. Кістяківський у своїх працях неодноразово підкреслював, що навіть російська інтелігенція пройнята цим великодержавним духом. Як альтернативу український мислитель висунув концепцію етичного соціалізму, яка в системі його поглядів тісно пов'язана з ідеологією соціалістів-федералістів.

Методологію неокантіанства Б. Кістяківський прагнув використати як основу для перетворення соціальної науки на точний інструмент вивчення суспільного життя, строго наукову галузь знання. Він вважав, що своєрідність наукового знання та труднощі дослідження соціальної сфери спричинили надмірну залежність цього знання від соціальної філософії. Подібно до того, як це зробило природознавство щодо натурфілософії на початку XIX ст., соціальна наука має відокремитися від соціальної філософії.

Кістяківський теоретично обґрунтував необхідність піднесення ролі особистості в соціальному дослідженні. Вихідним пунктом у розумінні сутності та призначення держави він вважав людину як особистість, тому обґрунтовував такий соціальний, економічний та політичний устрій, за якого індивід міг би самовизначитися і, зрештою, реалізувати свої права. Майже за півстоліття до проголошення політичних та економічних прав, визначених у Декларації ООН з прав людини, Кістяківський висунув не лише дуже близьке за своєю суттю формулювання цих прав, а й цілісну соціальну концепцію, в основі якої закладений пріоритет прав людини і громадянина. Право, за Кістяківським, є знаряддям віднайдення справедливості, а закон є засобом її емпіричного встановлення. Справедливість – це трансцендентально первісна цінність, яка визначає собою сутність права. «Справедливе право» вчений розглядає як методологічну основу і для розуміння феномену соціальності загалом, і для аналізу конкретних правових фактів з метою вдосконалення емпіричної соціальної дійсності.

Проблеми розбудови правової соціально справедливої держави, реального утвердження у суспільному житті моральних цінностей та правових норм, вшанування гідності та прав людини, що їх науково осмислив Б. Кістяківський на початку XX століття, і сьогодні, на початку XXI століття, залишаються практично важливими у процесі державотворення в Україні. У широкому спектрі сучасних політичних сил та ідеологій відбувається пошук світоглядних, теоретичних, методологічних основ для ефективних перетворень, які б насправді відповідали реальним потребам людини, українського громадянина. Духовне освоєння соціально-філософської спадщини Б. Кістяківського, як і багатьох інших представників вітчизняної філософської та

соціально-політичної думки, незаслужено обділених увагою через тенденційний відбір радянської ідеологічної машини, сприяє зміцненню в національній свідомості принципів європейської правової та політичної культури, репрезентує цінності лібералізму та демократії, поєднані з ідеологією соціалізму європейського зразка. Ідеальна теоретична модель етичного соціалізму, створена Кістяківським, і за сучасних умов може слугувати критерієм відповідності реалій конкретної емпіричної держави загальнообов'язковим моральним та правовим цінностям.

Список використаної літератури

1. Василенко М. П. Академік Богдан Олександрович Кістяківський / М. П. Василенко // Записки соціально-економічного відділу УАН. – К., 1923. – Т.1. – С. VIII–XLI.
2. Кістяківський Б. Вибране / Богдан Кістяківський ; пер. з рос. Л. Г. Малишевської ; упорядкування, передмова і примітки Л. П. Депенчук // Бібліотека часопису «Філософська і соціологічна думка». – К. : Абрис, 1996. – 415 с.
3. Кістяковскій Б. Соціальныя науки и право. Очерки по методології соціальних наук и общей теорії права / Б. А. Кістяковскій. – М. : Изд-е М. и С. Сабашниковых, 1916. – 502 с.
4. Кістяковскій Б. Диспутъ Б. А. Кістяковскаго въ Харьковскомъ Университетѣ / Б. А. Кістяковскій // Право: еженедельная юридическая газета. – 1917. – № 13. – С. 786–798.

Стаття надійшла до редколегії 27.12.2015

Прийнята до друку 19.02.2016

SOCIO-POLITICAL CONCEPT B. KOSTYAKIVSKOHO

Natalia Zhukova

Lviv State University College of Information and Communication Technologies

Cycle Commission humanitarian and socio- economic training

V.Velykoho str. , 12, 79053 , Lviv, Ukraine

e-mail: zykova_nataliya@mail.ua

Bohdan Kistyakivsky's creative inheritance and its place in philosophical conceptions of Ukraine. In particular, the factors of philosophical and ideological character, which made Kistyakivsky's specific approach to social processes, and first of all to such a social and political phenomena as a state, possible are determined. The work presents the correlation between thinker's philosophical and ideological position and his social and political conception, within the frames of which the scientist interpreted the problems of development of legal, social, and fair state, real consolidation of moral values and legal norm in social life.

Key words : socially fair state , moral values, law , social security , the principle of identity, social ideal .

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ НАУК

УДК 32.329

ПОСТМАТЕРІАЛІЗМ ЯК ЦІННІСНА ОСНОВА «НОВИХ ЛІВИХ» ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Геннадій Шипунов

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: gennadijshipunov@yandex.ua*

На засадах методологічного підходу американського вченого Р. Інглхарта виявлено та розглянуто сутнісні ознаки постматеріалізму як ціннісної характеристики постіндустріального суспільства. Визначено місце постматеріальних цінностей в ідеології «нових лівих» політичних партій. Досліджено специфіку формування й сутнісні характеристики політичних партій «нової політики».

Ключові слова: постматеріальні цінності, постіндустріальне суспільство, політична партія, ідеологія, «нова політика», «нові ліві», «нові праві».

Невід'ємні атрибути нашого світу, його фундаментальні якості – рух, зміна та розвиток. Аксиоматичний той факт, що в історії не існувало й не може існувати людських спільнот, які були б позбавлені змін і розвитку. Відтак проблема соціальної еволюції, визначення її детермінуючих основ, рушійних сил, напрямів і результатів, упродовж століть перебуває у фокусі наукової уваги багатьох мислителів – від Платона, Аристотеля та Полібія до К. Маркса, Т. Парсонса й У. Бека. Важливою складовою цих наукових пошуків є виявлення та дослідження сутнісних характеристик, змін, котрі відбуваються у політичній системі суспільства, що призводить до трансформації її основних інститутів, у тім числі політичних партій.

Науково-теоретичним відображенням перетворень у політичній сфері стало формування нових концептів і категорій політології, які дають змогу адекватно у науковому плані осмислити та пояснити їх. Йдеться, зокрема, про поняття «нова політика», партії «нової політики», «нові ліві», «нові праві», «постматеріальні цінності» та ін. Тож можна стверджувати, що проблема аналізу якісного переформатування традиційних політичних інститутів як наслідку кардинальної зміни сутнісних характеристик суспільства, його політичної структури, належить до актуальних завдань сучасної політичної науки. Важливим напрямом такого роду досліджень є саме визначення та теоретичне осягнення тих змін, котрі позначилися на традиційних ідеологіях як певних ціннісних системах, та політичних партіях, зокрема лівого спрямування, як носіях цих ідеологій. Особливої актуальності ця проблема набуває з огляду на кризу, що зазнає лівий політичний рух в Україні.

Наголосимо: у межах української політичної науки відсутні комплексні розвідки, пов'язані з цією проблематикою. Констатуємо наявність лише праць, які присвячені аналізу окремих аспектів культурно-ціннісних основ сучасного суспільства та їхньому впливові на функціонування основних структурних елементів політичної системи

України. Йдеться, зокрема, про дослідження В. Денисенка, А. Романюка, Ю. Шведа, В. Климончука, А. Сіленко, Л. Четверікової, О. Новічкової.

Актуальність цієї проблеми та її недостатнє розроблення у рамках вітчизняної політології визначає *мету* нашого дослідження – на засадах методологічного підходу американського вченого Р. Інглхарта виявити сутнісні ознаки постматеріалізму як ціннісної характеристики постіндустріального суспільства та визначити місце постматеріальних цінностей в ідеології «нових лівих» політичних партій.

Безпрецедентно стрімкі й комплексні зміни, що охопили абсолютно всі сфери суспільного буття у XX та XXI ст., потребують не менш системного наукового осмислення. Політична наука зреагувала на ці виклики появою нових теоретичних підходів, представники яких пропонували власне пояснення причин, особливостей перебігу та перспективних напрямів розгортання трансформаційних процесів у соціально-економічній і політичній структурі суспільства. Однією з найпопулярніших таких пояснювальних схем стала модернізаційна парадигма, що містить низку теорій.

Представники цих концепцій (зокрема, С. М. Ліпсет, Г. Алмонд, С. Верба, Дж. Коулмен) намагались довести: соціально-економічний розвиток зумовлює розвиток політичний, під яким розуміли демократизацію авторитарних і тоталітарних режимів. Модернізація відтак охоплює усі сфери життя людини і тому є процесом економічним, культурним, соціальним і політичним. Тобто без одночасного переходу від традиційного стану до модерну в усіх сферах суспільного буття окремі спроби приречені на провал (наприклад, впровадження демократичних інститутів виявиться безрезультатним там, де не відбулась індустріалізація, і, навпаки, індустріалізація є неможливою без паралельного реформування, у тому числі політичної сфери) [8, с.52].

До важливих спрямувань дослідження у рамках модернізаційної парадигми належить осмислення тих трансформацій, котрі відбуваються у ціннісній системі людства, а також перегляду ролі ідеології в сучасному суспільно-політичному житті. За твердженням Р. Інглхарта, зміни у світогляді людей, глибинні й масові, змінюють суть економічного, політичного та соціального життя: трансформуються політичні й економічні цілі, релігійні норми та сімейні цінності, а ці зміни, натомість, впливають на темпи економічного зростання, на стратегічні установки політичних партій і на перспективи для демократичних інститутів [3, с.6].

Для прикладу, у 1955 р. французький мислитель, один із творців теорії індустріального суспільства Р. Арон, видає працю «Опіум інтелектуалів», завершальна частина якої має назву «Кінець ідеологічної епохи?». У контексті критики марксизму як вчення та соціалізму як практики науковець визначає ідеологію у вигляді секуляризованої релігії, обґрунтовуючи тезу про вичерпаність ідеологій у сучасному суспільстві [9]. Подібних скептичних позицій стосовно ролі ідеології в епоху модерну у праці «Кінець ідеології: про вичерпання політичних ідей в п'ятдесяті роки» (1960) дотримується творець теорії постіндустріального (інформаційного) суспільства американський науковець Д. Белл: «Сьогодні серед інтелігенції в загальних рисах досягнуто певної згоди: отримали визнання держава загального добробуту, бажаність децентралізації влади, змішана економіка та політичний плюралізм. У цьому сенсі ідеологічна епоха закінчилась» [5, с.12].

Представник модернізаційної парадигми С. Ліпсет у роботі «Політична людина: соціальні основи політики» (1960), епілог якої має назву «Кінець ідеології?», стверджував: на Заході докорінно розв'язані проблеми індустріальної революції: робітники досягли повного громадянства у виробничому та політичному житті;

консерваторів перестала відштовхувати держава загального добробуту; демократична лівиця визнала, що нестримне зростання державної могутності радше завдає шкоди свободі, ніж сприяє розв'язанню економічних завдань. На його думку, це торжество демократичної соціальної революції на Заході означає кінець політичної діяльності для тих інтелектуалів, які надихались ідеологічними й утопічними мотивами. Окрім цього, Ліпсет доходить висновку, що класові колізії в сучасному (модернізованому) суспільстві хоч і зберігаються, однак вони зводяться до боротьби навколо демістифікованих економічних інтересів – без ідеологій, червоних прапорів та першотравневих парадів [2, с.11].

Отже, можемо констатувати: у 50–60-х рр. минулого сторіччя в межах модернізаційної парадигми був сформований цілісний концепт «кінця ідеології» (деідеологізації суспільно-політичних відносин). Попри контroversійність цих ідей та усі звинувачення в однобічності (орієнтація на критику переважно лівих ідеологій), а, отже, у заідеологізованості («ідеологія кінця ідеології») [5, с.52], у рамках такого концепту зафіксовано факт значних зрушень у ціннісній системі суспільства як результату його переходу на нову, постіндустріальну (інформаційну, постмодерну) стадію розвитку та існування. Це, власне, і позначилось на суттєвій зміні статусу ідеології. Відтак, на наш погляд, представники концепції «кінця ідеології» закладали теоретичну основу для подальших досліджень ціннісних основ сучасного суспільства й інституційних форм їхнього вияву.

Знакова у цьому сенсі стала праця Р. Інглхarta «Мирна революція» (1977), у якій він обґрунтував теорію соціологічного постматеріалізму. Не відкидаючи центральну ідею модернізаційної парадигми про соціально-економічну зумовленість системних змін політичного, соціального та культурного життя, науковець звертає увагу на зміну магістрального вектора розвитку передових індустріальних держав [1, с.76]. На його думку, ці зміни є настільки фундаментальними, що доречніше охарактеризувати їх як «постмодернізацію», а не «модернізацію» [3, с.8].

Модернізація, за словами Інглхarta – передусім процес, під час якого збільшуються економічні та політичні можливості того чи іншого суспільства: економічні – засобом індустріалізації, політичні – засобом бюрократизації. Модернізація притаманна велика привабливістю, оскільки вона дає змогу суспільству рухатись від стану бідності до стану багатства. Її ядром є індустріалізація, а економічне зростання – домінуючою соціетальною метою. Перехід від доіндустріального суспільства до індустріального призводить до зрушення від традиційних, зазвичай релігійних, цінностей до раціонально-правових цінностей в економічному, політичному та соціальному житті.

Однак, модернізація – не фінальний етап історії. Становлення провідного індустріального суспільства, за твердженням дослідника, зумовлює ще одне особливе зрушення у базових цінностях: домінуючими стають цінності постмодерну, які несуть з собою низку різноманітних соціетальних змін, від рівноправ'я жінок до демократичних політичних інститутів та занепаду державно-соціалістичних режимів [3, с.9].

Отже, головна ідея підходу Р. Інглхarta полягає у тому, що ядром процесу постмодернізації є зрушення від матеріальних до постматеріальних цінностей. Використовуючи результати соціологічних досліджень, які спочатку охоплювали лише держави Західної Європи, а згодом 43 країни світу, науковець дійшов висновку про зміну ціннісних пріоритетів людей у промислово розвинутих країнах: замість «матеріальних» завдань, які пов'язаних із економічною та фізичною захищеністю, їх все

більше хвилюють «постматеріальні» цінності, котрі стосуються самовираження та якості життя [1, с.148].

У цьому контексті зазначимо, що постматеріалізм не є ні нематеріальним, ні антиматеріальним. Тобто термін «постматеріалізм» вказує на групу цілей, на яких акцентують після досягнення людьми матеріальної безпеки. Як наголошує Інглхарт, руйнування цієї безпеки неодмінно спричинило би до поступового повернення до пріоритету матеріальних цінностей. Поява постматеріалізму відображає передусім зміну пріоритетів: постматеріалісти абсолютно не відкидають значення економічної та фізичної захищеності, оцінюючи її позитивно. Але, на відміну від матеріалістів, вони більшого значення надають самовираженню та якості життя [3, с.18].

Безпосереднім наслідком зрушення розвинутих суспільств від матеріалізму до постматеріалізму стали суттєві зміни у їхньому політичному житті. Йдеться насамперед про: 1) перехід від політики класового суспільства, де переважали питання пов'язані з перерозподілом прибутків та власністю на засоби виробництва, до політичного конфлікту навколо таких проблем, як захист оточуючого середовища, становище жінок та сексуальних меншин; 2) послаблення авторитету влади та посилення акценту на участі й самовираженні [1, с. 72–73].

Окрім того, ерозія поваги до влади призвела до того, що люди у постіндустріальному суспільстві все більш критично ставляться до інституціоналізованої влади загалом та політичної влади зокрема. Відтак вони все менше бажають вступати у забюрократизовані організації, в тім числі й у контрольовані елітами політичні партії. Як зауважує Р. Інглхарт, масова прихильність до традиційних ієрархічних партій розмивається. Партійно-політичні «машини» у великих містах втрачають контроль над лояльними групами електорату, внаслідок чого явка на виборах не збільшується, а дуже часто навіть зменшується [1, с.177].

У зв'язку з цим змінюється характер інституціоналізованої та неінституціоналізованої форм участі громадян у політичному процесі. В її основі тепер покладено самоорганізацію та самовираження. Насамперед, люди все охочіше беруть участь у колективних діях таких об'єднань, у котрих членство не реєструється. Йдеться про розгалужені «мережеві» протиелітні громадські асоціації, які не мають чіткої структури. У все популярнішими стають спонтанні, експресивні та конкретні форми участі людей у суспільно-політичному житті, наприклад, підписання петицій та вихід на демонстрації [1, с. 424–425]. Тож, масштаби участі народу в політичних процесах під керівництвом еліти зменшуються. Люди у сучасному суспільстві частіше напряму виражають свої вподобання за конкретними проблемами: аборти, права жінок і геїв, корупція серед еліт та питання екології [1, с.177].

Отже, на нашу думку, треба акцентувати увагу на тому, що ті зміни, котрі відбулися у ціннісній системі розвинутих постіндустріальних суспільств, насправді призвели не до кризи та зникнення ідеологій як таких, а лише висунули на перший план нові політичні проблеми та конфлікти, що потребували адекватного їхнього осмислення й розв'язання. Це стимулювало утворення нових, ґрунтованих на постматеріальних цінностях, ідеологічних напрямів, децентралізованих політичних партій та соціополітичних поділів. Як справедливо констатував італійський мислитель Н. Боббіо, наприкінці XX ст. ідеології зовсім не зникли, ба більше, вони живі як ніколи. За його словами, на зміну ідеологіям минулого прийшли інші – нові або такі, що претендують називатись новими [5, с.49]. Усе це дає підстави стверджувати про формування від 60–70-х рр. XX ст. нового типу політики (або так званої «нової політики») [12] та партій

«нової політики», сутнісну основну яких складають такі питання нематеріального характеру, як, наприклад, якість життя, захист довкілля, жінок, національних та сексуальних меншин.

Утворення такого типу партій може відбуватися за різними сценаріями. Наприклад, німецький дослідник Т. Погунтке, аналізуючи головні елементи «нової політики», виокремив п'ять можливих способів її впливу на партійну систему: виникнення нових соціальних рухів; збільшення впливу малих партій; відхід частини прибічників традиційних лівих партій до постматеріальних лівих партій; відчуження носіїв «нової політичної свідомості» від політики і їхня відмова підтримувати партії; формування нових партій [13, с.78–79].

Першим репрезентантом і носієм постматеріальних цінностей «нової політики» у 60-х рр. став рух «нових лівих», представлений, зокрема, екологічними, феміністськими та пацифістськими партіями. У цьому контексті, на наш погляд, треба погодитись із твердженням німецького політолога К. Брахера, що поспішний прогноз Белла та його однодумців стосовно кінця ідеології в момент свого оприлюднення був буквально знесений виступом «нових лівих», сповненого свіжого ідеологічного ентузіазму. Як наголошує науковець, там, де в 50-х рр., здавалось, майорів ідеологічний вакуум, де вбачались «вичерпаність» або «старіння» ідейних течій, насправді відбувалося перезавантаження ідеологічних енергій та інтелектуальних спокус [2, с.12].

Переформатування «старих» правих та лівих угруповань (представників так званої «старої політики», заснованої на пріоритеті матеріальних (економічних) цінностей та виникнення «нових», постматеріальних політичних рухів є безпосереднім результатом згаданого нами розмивання масової прихильності до традиційних ієрархічних партій та втрати ними контролю над лояльними групами електорату, що відбулося у розвинутих постіндустріальних суспільствах. Зауважимо: йдеться передусім про те, що зіткнувшись з такими проблемами, як падіння чисельності та старіння членської бази, зростання абсентеїзму, поява антипартійно налаштованих протестних угруповань, серйозні труднощі почали відчувати навіть добре розбудовані й розвинуті партійні об'єднання, що підштовхнуло їх до вироблення нової моделі поведінки та внутрішнього устрою [6, с.107].

Відтак, доходимо висновку: основними індикаторами політичних партій «нової політики» є: 1) їхній децентралізований, «мережевий» характер, відсутність чіткої партійної структури та ієрархії (рішення ухвалюються на основі внутрішньопартійної дискусії); 2) широке використання принципів та механізмів прямої демократії (внутрішньопартійний референдум, постійна ротація керівних кадрів, заборона повторного кандидування на ту саму партійну посаду, гарантування можливості представництва жінок, ідея відсутності в партії формального лідера); 3) відмова від вимоги обов'язкового фіксованого членства; 4) існування у формі малих (локальних) угруповань, сконцентрованих на розв'язанні конкретних проблем, переважно постматеріального характеру.

Ціннісна, ідеологічна основа «нових лівих» політичних партій (йдеться передусім про екологічні й феміністські партії, а також партії, котрі репрезентують і захищають інтереси геїв та лесбіянок) ґрунтується на принципах: екологічної відповідальності; автономії особи; партиципаторної демократії; поширення справедливості; рівності статей; багатоманіття цивілізацій, культур та суспільств; прогресу без насилля [10, с.109].

Соціальна база «нових лівих» партій – це середня верства, яку складають молоді люди, особи з високим рівнем культурного та соціального капіталу, представники сфери послуг. Тобто, соціальна база партії вже не завжди є безпосереднім вираженням виробничих процесів індустріального суспільства [11, с.246].

Як уже було зазначено, наслідком переходу розвинутих індустріальних суспільств до «нової політики» стало якісне перетворення не лише лівих, а й правих політичних рухів. Виникнення «нових правих» політичних партій необхідно розглядати саме як реакцію на формування «нової лівиці», ціннісним принципам якої вони себе, власне, й протиставляють. «Новим правим» партіям властиві такі ідеологічні ознаки: негативне ставлення до мультикультуралізму; прагнення до посилення національної ідентичності, збереження національної культури за допомогою ізоляціонізму та зміцнення національної однорідності; забезпечення високого рівня життя, збільшення споживання громадянами, котрі належать до корінної нації; гарантування високого ступеню внутрішньої безпеки держави; обмеження імміграції (антимігрантська політика); зменшення податків та видатків держави; посилення ролі держави у справах забезпечення законності та порядку; охорона традиційних сімейних цінностей [10, с.114–115].

Отже, здійснене дослідження дає змогу дійти таких висновків:

1) Високий рівень економічного та суспільно-політичного розвитку, якого сягнули у 50-60-х рр. XX ст. розвинуті індустріальні країни, зумовив нівелювання традиційних політичних конфліктів всередині цих суспільств, в основі яких (конфліктів) лежали питання матеріального характеру (економічна редистрибуція, добробут, державна регуляція економіки). Це дало підстави низці науковців, які працювали в межах модернізаційної парадигми, сформулювати та обґрунтувати тезу про кінець (відмирання) ідеологій. Однак подальші дослідження суспільно-політичних процесів у розвинутих постіндустріальних державах показали принципову помилковість цієї тези, а, отже, вона була категорично спростована. Навіть Д. Белл у другому виданні праці «Кінець ідеології» (1988) наголосив: ідеологія не лише не померла, але існує та залишається вкрай необхідною для нормального функціонування нормального демократичного суспільства [4, с.10].

2) Необхідно, на нашу думку, акцентувати на тому, що представники концепції «кінця ідеології» вперше зафіксували та намагалися належним науковим чином концептуалізувати ті суттєві зміни, які відбувались у культурно-ціннісній системі розвинутих суспільств. Відтак ті процеси, що були пафосно, але, водночас, помилково означені ними як «кінець ідеології», насправді означали перехід від пріоритету матеріальних до постматеріальних цінностей, в основі яких лежать питання якості життя та самовираження особи.

3) Перехід, який Р. Інглхарт назвав «мирною (безшумною) революцією», означав не відмирання ідеологій як таких, а прихід ідеологій нового типу та, внаслідок цього, виникнення нових політичних конфліктів. У цьому контексті ми погоджуємось із твердженням англійського політолога Д. Шварцмантеля про те, що в сучасному суспільстві відбувається перехід від ідеологій класичного типу (наприклад, комунізму, фашизму, націоналізму) до ідеологій нового типу (зокрема, фемінізму, енвайронменталізму, рухів за релігійну і культурну ідентичність), які є молекулярними, партикулярними, позасистемними, організованими за принципом мереж, локальними за типом підтримки (ідентичності) та артикульованими вимогами [7, с. 275–276].

4) Носіями постматеріальних цінностей та нових ідеологій стали нові політичні рухи. Передусім йдеться про «нові ліві» політичні партії. На відміну від традиційних партій нового типу створюються за мережевою моделлю, мають схожу організаційну структуру і відмовляються від фіксованого членства, активно використовують механізми прямої демократії та сфокусовані на розв'язанні не масштабних, а конкретних проблем суспільства.

Ці висновки, на наш погляд, зумовлюють актуальність і необхідність здійснення подальших досліджень, які б дали змогу з'ясувати рівень співвідношення матеріальних та постматеріальних цінностей в перехідних суспільствах пострадянського простору, визначити стан і перспективи розвитку політичних партій і рухів «нової політики» у відповідних державах, зокрема й в Україні.

Список використаної літератури

1. Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития / К. Вельцель, Р. Инглхарт. – М. : Новое изд-во, 2011. – 464 с.
2. Гальцева Р. Summaideologiae: торжество «ложного сознания» в новейшие времена. Критико-аналитическое обозрение западной мысли в свете мировых событий / Р. Гальцева, И. Роднянская. – М. : Посев, 2012. – 128 с.
3. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества / Р. Инглхарт // Полис. – 1997. – № 4 – С. 6–32.
4. Иноземцев В. Социология Даниэля Белла и контуры современной индустриальной цивилизации / В. Иноземцев // Вопросы философии. – 2002. – № 5 – С. 8–29.
5. Никандров А. «Идеологические споры» в политике: концепция «секулярной религии» Раймона Арона в идейном противостоянии интеллектуалов / А. Никандров // Вопросы философии. – 2015. – № 7. – С. 49–61.
6. Спасский Е. Трансформация политических партий и их типологическая концептуализация: опыт западной партологии / Е. Спасский // Полития. – 2008. – № 2(49). – С. 103–113.
7. Шварцмантель Д. Идеология и политика / Д. Шварцмантель; перевод Е. Пызиной. – Х. : Гуманитарный центр, 2009. – 312 с.
8. Шипунов Г. Концептуальні засади транзитологічної парадигми: історія становлення / Г. Шипунов // Вісник Львівського національного університету. (Серія філософсько-політологічні студії.) – 2010. – Випуск 2. – С. 51–62.
9. Aron R. The Opium of the Intellectuals / R. Aron; translated by T. Kilmartin. – New York : The Norton Library, 1962. – 324 p.
10. Białobłocki K. Partie państw Europy Środkowej o wartościach postmaterialistycznych: zasady teoretyczno-metodologicznej i empirycznej analizy porównawczej / K. Białobłocki // Rozwoj polityczny państw Europy Środkowej i Wschodniej // Praca zbiorowa pod red. Z. Białobłockiego i A. Romanyuka – Kutno : Wyższa Szkoła Gospodarki Krajowej, 2012. – С. 103–129.
11. Damiani M. The New Left in the European Democracies / M. Damiani, L. Viviani // Partecipazione e conflitto. – 2015. – № 8(1). – P. 241–262.

-
12. *Flanagan S.C.* The New Politics, Culture Wars, and The Authoritarian-Libertarian Value Change in Advanced Industrial Societies / S.C. Flanagan, A.-R. Lee // *Comparative Political Studies*. – 2003. – April. – Vol. 36. – № 3. – P. 235–270.
 13. *Poguntke T.* New Politics and Party Systems: The Emergence of a New Type of Party? / T. Poguntke // *West European Politics*. – 1987. – January. – Vol.10. – Issue 1. – P. 76–88.

Стаття надійшла до редколегії 07.12.2015

Прийнята до друку 19.02.2016

POST-MATERIALISM AS A VALUE BASIS OF THE «NEW LEFT» POLITICAL PARTIES

Gennadiy Shipunov

*Ivan Franko National University of Lviv, Institute of Philosophy
Department of theory and history of political science
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: gennadijshipunov@yandex.ua*

In the article the essential features of post-materialism as a value characteristic of post-industrial society are highlighted on the basis of the methodological approach of the American researcher R. Inglehart. The place of the post-materialistic values in the ideology of the “New Left” political parties is defined. The specifics of the formation and the essential characteristics of political parties of “new politics” are investigated.

Key words: post-materialistic values, post-industrial society, political party, ideology, “new politics”, “New-Left”, “New-Right”.

УДК 321. 7

РОЛЬ ЛІВИХ ТЕЧІЙ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ ХХ ст. У ФОРМУВАННІ АЛЬТЕРНАТИВНОГО ЗМІСТУ СВОБОДИ ЯК ЗАСАДНИЧОЇ КАТЕГОРІЇ ТЕОРІЇ ДЕМОКРАТІЇ

Катерина Сичик

*Львівський національний університет ім. І. Франка
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: Sychyk.Kateryna@gmail.com*

Розглянуто процес інституалізації альтернативного змісту свободи у дискурсі політичної теорії. Виявлено закономірності трансформації теоретичних конструктів ліберальної теорії свободи й практики інституційних та соціокультурних аспектів сучасних демократій під впливом марксизму та його теоретичного спадку другої половини ХХ сторіччя. Проаналізовано сутнісні особливості неомарксистського трактування свободи людини у рамках навколо політичного дискурсу та у межах інститутів сучасної держави, кращою формою організації якої на даному етапі становлення країн розвинутого лібералізму вважається демократія. Проаналізовано вплив ідей та концептів раннього К. Маркса на процес становлення сутнісних аспектів лівих візій критичної теорії соціальної організації.

Ключові слова: демократія, марксизм, неомарксизм, свобода, капіталізм, людина, актор, дискурс.

Досліджуючи народження альтернативних моделей демократії, важливим, на наш погляд, є звернення до переосмислення феномену свободи, що склалося в рамках теоретичних витоків марксизму. Як зазначає М. Мамардашвілі, К. Маркс здійснив найсуттєвішу та глибинну революцію, а саме революцію у вивченні свідомості, створивши умови, коли «новий предметний континент відкритий для подальшої роботи, і мислити по-старому вже не можливо» [11, с. 15]. Завдяки К. Марксу виникла феноменологія, соціальна психологія, теорія ідеології, соціальна теорія знання та ін. Себто, той внесок, який він зробив у розвиток онтології, гносеології є чи не найвирішальнішим у сучасній історії людства. Тому, обійти теорію марксизму та сучасні його форми, які, власне, і стали могутнім чинником трансформації ліберальної ідеології, було б не логічно.

Отже, метою статті є виявлення та аналіз впливу лівих теорій на формування альтернативних концепцій свободи в контекстах формування сучасних моделей демократії. Цей теоретичний екскурс формується значною мірою на основі соціальних концепцій К. Маркса, утилітаризмі Дж. Ст. Мілля й І. Бентама, соціально-психологічних концепціях Е. Фромма, М. Горкхаймера, Т. Адорно, Г. Маркузе. Важливою в межах нашого аналізу є дискурсивна теорія, що була реалізована у працях К.-О. Апеля, Ю. Габермаса та ін.

Відкривши світу соціальну сутність людини, К. Маркс фактично обґрунтував ще відому тезу Арістотеля, про те, що «людина – це соціальна істота», у зв'язку з цим, якщо так, то мислити інакше як категоріями приналежності вона не в змозі. Ми не будемо тут розглядати смислопродукуючу проблематику, що мала місце у роботах К. Маркса, хотілося б тільки наголосити, на тому, що якщо людина певним чином розуміє себе й

оточуючий світ, вона відповідно до цих конструкцій буде розуміти і свою свободу. Ще у ранніх працях (наприклад, «Філософсько-економічні рукописи 1844 року»), в яких відчутна ще антропологічна проблематика, притаманна Л. Фейєрбаху, родова природа людини визнається ключовою категорією аналізу. І далі, саме сутність відчуження полягатиме, власне, у запереченні родової сутності. У тому швидкому і помилковому русі до абстрактної ліберальної свободи, яка досягається максимальною «неналежністю» до соціального організму, людина втрачає можливість пізнання свободи. Капіталістичне суспільство з його надіндивідуалізмом, призводить до того, що людина не відчуває себе частиною цілого, а прагне до конфронтації, боротьби інтересів, оскільки її лібералізм ствердився в якості детермінанти стану, в якому духовне єднання стало принципово несумісним з індивідуальним благом. Коли К. Маркс каже, що спосіб мислення, а отже і спосіб дій людини визначається тими відносинами, які склалися в соціальній системі, хай навіть ці відносини у нього суто економічні, ми схильні розглядати це як фактор того, що свобода повинна бути пов'язана не з відчуженням, а скоріше з соціальним єднанням. Лише у полі здорової комунікації, соціальної взаємодії у середовищі об'єднаному спільними цінностями соціальної справедливості, можливим є існування свободи. І не потрібно у дискурсі свободи, коли справа доходить до критики марксизму – такого, який ми маємо у самого К. Маркса, одразу наголошувати на співставленні свободи та рівності, здавалося б абсолютно не сумісних категорій. Рівність є похідною від соціальної справедливості, яка досягається в умовах цілісності соціального організму, тоді як свобода вже імпліцитно міститься у цьому понятті справедливості.

Інше питання: матеріалізм К. Маркса. У працях Е. Фромма прослідковується таке собі традиційне уявлення американського публіциста про спорідненість у марксизмі матеріалізму з грубим утилітаризмом [10]. Якщо розглядати так звані, дві сторони соціальної діяльності: матеріальну, пов'язану з бажанням матеріального добробуту, й духовну, то К. Маркс набагато більше дбав про другу, ніж ліберальна концепція, надто коли вона поглинає цінності утилітаризму, що спостерігаємо у Дж. Ст. Мілля. І хоча цей утилітаризм не такий явний як утилітаризм І. Бентама, проте конотації відчужаються різноч. Діалектичний матеріалізм ми тут не розглядатимемо, адже це суто філософська проблематика, яка піднімається в працях К. Маркса і яка, варто зауважити, є вирішальним фактором виникнення феноменології, як способу пояснення формування мисленнєвих конструктів свідомості.

Отже, вихідним прагненням, що мали наслідком виникнення концепції К. Маркса, було зцілення людини від «смиислової сліпоти», яка стосувалася абсолютно всіх її соціальних вимірів, у тому числі і виміру свободи. І коли, актуальною інтерпретацією свободи у марксизмі є її висвітлення в якості «похідної від суспільної необхідності», видається дивним, що така дефініція не провокує глибинніше розуміння. Адже суспільна необхідність детермінована соціальною сутністю істоти, яка прагне свободи, тому скоріше суспільна необхідність тут буде похідною від свободи, а не навпаки.

Ліберальні теоретики, критикували марксизм з позицій, усвідомлення того, що ніяке телеологічне бачення суспільного розвитку не може бути сумісним із свободою, просто через те, що вони ніколи не надавали їй належного місця у власних дослідженнях. І хоча К. Маркс можливо багато у чому помилявся, проте бачення людини як «істоти соціальної», її сутності, що набувається у результаті соціальних взаємодій, відносин, є фундаментальним. Якщо цю фундаментальність враховують при дослідженні ідеології, людської свідомості, економічних основ буття, її не недостатнім

чином інтегрують у дослідження соціального феномену свободи в контекстах найбільш актуальних форм політичної організації – демократій. Зрозуміло, що всім нам стає страшно від спогадів про тоталітарний режим, який існував у СРСР. Усі ми прагнемо уникнути його повторення в історії людства, проте ці страхи не повинні сприяти нехтуванню таких значних мисленнєвих доробків. Ми не повинні вважати єдино правильним те, що розуміння свободи, як і більшості інших явищ у межах лібералізму є досконалим, навіть тоді, коли достеменно відомо, що досконалість не має меж. Отже, можна дійти висновку: оскільки лібералізм виходить з того, що якісного розуміння свободи не може існувати, а отже фактично об'єктивно не може існувати феномен свободи загалом (так як це поняття розкривається через відсутність чи належність окремих прав), потрібно лише максимально розширювати межі, які сприяють реалізації суб'єктивності свободи. Натомість, коли марксизм нагадує нам, що ми все ж існуємо у подібних соціальних умовах, користуємося подібними мисленнєвими схемами (чим би вони не були детерміновані), і тому повинні максимально реалізувати свою природу – дійти до об'єктивного погодження з приводу поняття свободи та справедливості (певних базових засад існування суспільства). Тому, головна проблема у К. Маркса – невдале розуміння природи та суті соціальних відносин.

Цікавим у цьому питанні є сучасний неомарксизм. Він відмовляється від принципу першості виробничих відносин у межах здорового суспільства, хоча і визнає, що елементи її існують у суспільствах сучасних, точніше постіндустріальних, проте вони тут скоріше символічні. Якщо у К. Маркса питання формування цінностей залишалося відкритим, адже першочергово потрібно позбутися економічної нерівності, що б вільно вступати у дискурс з приводу духовних основ, то неомарксистки в умовах впливу структуралізму, герменевтики та феноменології, розглядають необхідність переходу вже не від однієї економічної формації до іншої, а скоріше від однієї ціннісної системи до ціннісної системи, якщо їй не протилежної, то, принаймні, значно відмінної.

Дискурсивна теорія, соціально-психологічні концепції, дослідження соціальної динаміки, які розроблялися в межах неомарксизму Франкфуртської школи спричинили значні дискусії в наукових колах, надто коли ми говоримо про цей напрям як чи не єдину реальну альтернативу ліберальному редукціонізму.

Свобода сучасних демократій є однозначною основою для побудови соціальних теорій, проте, як ми вже зазначали, не є однозначною з точки зору її смислового наповнення. Концепції Е. Фромма, М. Горкхаймера, Т. Адорно та, значною мірою Г. Маркузе, стосуються аналізу соціально-психологічних характеристик і усього постіндустріального суспільства, і окремих його учасників (суб'єктів) й сприяють, відповідно, певному баченню свободи з позицій психологічних характеристик особи, яка опинилася у такому соціальному просторі. Ці теоретичні віяння актуальні в першу чергу тому, що сьогодні історична ситуація, соціальна динаміка, вплив НТП, інформаційна активність соціальних агентів й інше, не може не вплинути на трансформацію бачення людиною себе, свого оточення та свого місця в соціальному середовищі, й відповідно детермінованого цими трьома аспектами поняття особистої свободи. «Втеча від свободи» Еріха Фромма [10] чи не найкраще описує ті тенденції, які існують в індивідуальному та груповому прагненні свободи чи визначеності (в даному випадку йдеться про визначеність волею абстрактного авторитетного суб'єкта, який володіє правом «легітимного символічного насильства»). Дослідник акцентує увагу на понятті свободи, виводячи його із суб'єктивного бажання щастя, яке в залежності від аксіологічної характеристики соціуму може перебувати зі свободою у відношеннях

взаємовиключення. Так стається у посттоталітарних суспільствах, які все ще залишаються у путах тієї ідеології, в нездатності трансформувати свою систему мислення.

Найважливішою в межах даного аналізу є дискурсивна теорія, яка була реалізована у працях К.-О. Апеля, Ю. Габермаса та ін. Останній, зокрема, пропонує своє бачення процедурної (і не тільки) справедливості, що досягається головню за допомогою соціального дискурсу та комунікації.

Виходячи з того, що «політичний лібералізм світоглядно нейтральний, так як представляє собою розумну конструкцію і сам при цьому не претендує на істинність» [9, с. 141], Ю. Габермас намагається дещо відійти від пропонованих лібералізмом схем, залишаючись тим не менше в межах його дискурсу. Розглядаючи концепцію Д. Роулза, дослідник зазначає, що прагнучи поєднати два принципи (свобод та розподілу), Дж. Роулз віддаючи перевагу основним правам (свободам), зазнає труднощів в умовах їх сумісності з парадигмою розподілу. «Правами можна користуватися лише здійснюючи їх. Їх не можна ототожнювати з тими благами, які підлягають розподілу, не відмовившись від їх деонтологічного смислу. Рівномірний розподіл прав виникає лише тому, що їх носії взаємно визнають один одного вільними та рівними. Зрозуміло, існують права на справедливу долю благ або можливостей, проте самі права регулюють відносини між акторами і, на відміну від речей, не можуть «належати» їм» [9, с. 128]. Себто йдеться про вимушену необхідність розгляду основних свобод як основних прав з попередньою їх інтерпретацією в якості основних благ. «Проте, тим самим – каже Ю. Габермас – він уподібнює деонтологічний смисл обов'язкових для нас норм телеологічному смислу цінностей, яким ми віддаємо перевагу» [9, с. 128].

Тобто мова йде власне про той телеологічний смисл, який так прагне обійти Дж. Роулз, так само, як і будь-який інший апологет ліберальної доктрини. Проте, проблема полягає у тому, що, власне, норми використовуються соціальними агентами у форматі необхідності, яка рівно важлива для всіх, та яка потребує дотримання, без будь-якого ціннісного наповнення. Тоді як цінності стосуються в основному того, «яка поведінка буде нам рекомендована». «Визнання норми зобов'язує своїх адресатів без яких-небудь виключень та рівною мірою, тоді як цінності наділяють перевагою ті або інші блага, яких варто прагнути в умовах певних колективів» [9, с. 128]. Тут цікавим є те, що критикуючи Дж. Роулза, Ю. Габермас виходить у площину аналізу рівності можливостей реалізації основних прав, які Дж. Роулз так майстерно замінює на блага, аргументуючи це необхідністю, власне, концепцією самої «справедливості як чесності». Ю. Габермас зазначає: «Тільки між правовою здатністю, з одного боку, та наявними шансами на використання прав – з іншого, може виникнути сумнівна невідповідність, тоді як між фактичним володінням благами та фактичним використанням благ невідповідності подібного роду не виникають» [9, с. 131].

Інший момент, що приводить Ю. Габермаса до критики роулзівської теорії з позиції дискурсивного бачення розв'язання соціально значущих питань, – це поняття «завіси незнання» та «концепції публічного застосування розуму». Отже, виходячи з позиції соціальної належності індивіда, дослідник акцентує на необхідності поінформованості сторін про умови, в яких реалізовуватиметься їх проект із розумінням усієї мережі суб'єктивних інтересів, що матимуть також і телеологічний смисл. Йдеться про необхідність інтерсуб'єктивної процедури аргументування суб'єктивної позиції в умовах «вільного від будь-якого примусу дискурсу, вільних та рівних учасників, кожний з яких зобов'язаний брати на себе точку зору усіх інших, і тим самим розділяти їх само- і

світорозуміння» [9, с.133]. В результаті утворюється така-собі «ми-перспектива», звертаючись до якої, усі зацікавлені особи можуть спільно вирішити, чи хочуть вони зробити основою своєї практики ту чи іншу норму.

У тому, що стосується «концепції публічного застосування розуму», Дж. Роулз ніби пропонує можливість такого обговорення, проте це обговорення наперед визначеного проекту, висока цінність якого, наче, вже сама собою зрозуміла і нічого іншого крім прийняття та погодження учасники дискурсу привнести не можуть [8]. Це, власне, випливає з того, що дана теорія фактично засновується у контексті теорії раціонального вибору, коли акторами є раціональні агенти.

Далі Ю. Габермас наголошує на факторі когнітивної змістовності суспільної моралі, тим самим відходячи з позицій категоричного імперативу І. Канта. Себто, коли Дж. Роулз, наслідуючи І. Канта, говорить про неможливість публічної оцінки наявних норм, які слугують механізмом закріплення існуючого політичного і соціального порядку [8], дискурсивна етика наголошує на принциповій інтерсуб'єктивності когнітивних процесів пов'язаних із ціннісними аспектами динаміки соціальної системи загалом. «Така «моральна точка зору» знаходить операційне застосування за допомогою різних принципів та процедур – не важливо, чи йде мова про категоричний імператив або, як у Міда, про ідеальний обмін ролями, про правило аргументування, як у Скенлона, або ж, як у Роулза, про конструювання вихідного стану, який встановлює належні обмеження для раціонального вибору партій. Ці різноманітні задуми мають одну-єдину мету: сприяти домовленості або взаєморозумінню, що полягає у досягненні результату задоволення нашої інтуїції рівної поваги та солідарної відповідальності за кожного» [9, с. 166].

Для розуміння феномену свободи у сучасній демократії дискурсивна теорія має неабияке значення, так як вступаючи у суперечку з процедурною концепцією Дж. Роулза, ліберальним формалізмом, які в результаті своєї ніби то нейтральності упускають певні аспекти, які можуть детермінувати наявність того-таки телеологічного смислу, змушує нас враховувати певну динаміку соціальних процесів, етичну їх складову, навіть коли мова йде про суто процедурний зміст теорії [8]. Коли йдеться про інтерсуб'єктивність розуміння свободи, ми наголошуємо на тому, що яким би різноманітним не було якісне його бачення, об'єктивно існує певне погоджене соціальне розуміння цього поняття, яке розділяє кожен соціальний агент, як учасник соціального дискурсу, проте, в даному контексті це погоджене розуміння не стосується лише необхідності відсутності перешкод, чи то наявності окремих свобод, а воно вже зачіпає певні більш глибокі розуміння власне суті самої свободи людини, цінність якої визнається усіма, як один з базових моментів функціонування соціального організму. Ліберальна концепція не може собі дозволити якісне розуміння свободи, оскільки той процедурний зміст, яким вона оперує, без особливих перешкод може спричинити умови тоталітарного «за-мене-визначення». Проте, коли ми говоримо про дискурсивну практику та необхідність соціального консенсусу, ми тим самим віддаляємо себе від загрози тоталітаризму, переносячи тягар відповідальності за впровадження погоджених цінностей на самих учасників дискурсу.

Тут ще важливою є така річ, про яку зазначає К.-О. Апелъ – необхідність трансформації категоричного імперативу І. Канта в умовах дискурсивних практик, коли такий дискурс визнаватиметься вихідною умовою нормативних конструкцій. Відповідно до цього принципу К.-О. Апелъ формує таку максиму дії: «Чини тільки згідно з максимою, виходячи з якої, ти на підставі реальної згоди з учасниками або їхніми

представниками, або – замість цього – на підставі відповідного розумового експерименту в змозі припустити, що результати й побічні наслідки в задоволенні інтересів кожного окремого учасника, очікувані всезагального дотримання даної максими, можуть бути без примусу прийняті усіма» [1, с.231].

Отже, варто зазначити, що для можливості правильного аналізу втілення свободи як категорії буття людини у сучасних демократіях, необхідною умовою є врахування і його ліберального смислу, і тієї альтернативи, що склалася у межах дотичних то теорії марксизму концепцій, які підходять до розуміння цього складного феномену з дещо відмінних позицій. Разом з тим у реконструкції смислів та теоретичних конструктив свободи, як базової категорії ціннісних та інституційних трансформацій форм соціально-політичної організації, а отже і форм сучасних демократій, полягає глибинне розуміння причин та змістів формування й втілення нових моделей демократичних перетворень.

Список використаної літератури:

1. *Апель. К.-О.* Дискурсивна етика як політична етика відповідальності у ситуації сучасного світу / К.-О. Апель // Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія. – Київ : Лібра, 1999. – С. 395–412.
2. *Бурдьє П.* Социология политики / П. Бурдьє; пер. с фр., сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. – Москва : Socio-Logos, 1993. – 336 с
3. *Хабермас Ю.* Три нормативні моделі демократії // Демократія : антологія; упоряд. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 364–372.
4. *Липман У.* Публичная философия / У. Липман; пер. с. англ. И. Мюрберг. – Москва : Идея-Пресс, 2004. – 160 с.
5. *Локк Дж.* Два трактата про врядування / Дж. Локк; пер. з англ. О. Терех, Р. Димерець. – Київ : Основи, 2001. – 264 с.
6. *Мамардашвили М.* Анализ сознания в работах Маркса / М. Мамардашвили // Вопросы философии. –1968. – № 6. – С. 14–25.
7. *Маркс К.* Фейербах. Противоположность материалистического и идеалистического воззрений/ К. Маркс, Ф. Энгельс // Избр. произведения в 3-х т. – М. : Изд-во полит. литературы, 1970. – Т.1. – С.2–43.
8. *Маркузе Г.* Разум и революция / Г. Маркузе; пер. с англ. А.Л. Шурбелев. – СПб. : Владимир Даль, 2000. – 541 с.
9. *Роулз Дж.* Політичний лібералізм / Дж. Ролз ; пер. з англ. О. Мокровольського. – Київ: Основи, 2000. –382 с.
10. *Хабермас Ю.* Вовлечение другого. Очерки политической теории / Ю. Хабермас; пер. с нем. Ю. С. Медведева; под ред. Д. В. Складнева – СПб. : Наука, 2001. – 417 с.
11. *Фромм Э.* Бегство от свободы / Э. Фромм. – Москва : АСТ, 2007. – 382 с.

Стаття надійшла до редколегії 20.01.2016

Прийнята до друку 19.02.2016

**THE ROLE OF LEFT CURRENTS OF POLITICAL THOUGHT OF THE XX
CENTURY IN THE FORMATION OF ALTERNATIVE FREEDOM CONTENT AS A
FUNDAMENTAL CATEGORY OF THE THEORY OF DEMOCRACY**

Kateryna Sychyk

*Lviv National University Franko
Faculty of Philosophy, Department of Theory and History of Political Science
st. University 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: Sychyk.Kateryna@gmail.com*

The process of institutionalization of alternative freedom content in the discourse of political theory has been considered. The influence of the early Karl Marx ideas and concepts at the process of formation of the essential aspects of leftist visions of critical theory of social organization has been analyzed. The regularities of transformation of theoretical constructs of the liberal theory of freedom and practice of institutional and socio-cultural aspects of modern democracies under the influence of Marxism and its theoretical legacy of the second half of the twentieth century have been revealed. The essential features of neo-Marxist interpretation of the human freedom within the political discourse and within the institutions of the modern state have been analyzed, democracy is considered the best form of its organization at this stage of formation of the developed liberalism.

Key words: democracy, Marxism, neo-Marxism, freedom, capitalism, man, actor, discourse.

УДК 32.019.5

ПОЛІТИЧНИЙ СКЕПТИЦИЗМ: НІГІЛІЗМ ЧИ ФОРМА ПРОТИДІЇ МАНІПУЛЯЦІЯМ?

Ірина Харечко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: filos_polit_nauk@ukr.net*

Досліджено сутність понять «скептицизм», «політичний скептицизм» і особливості використання політичного скептицизму як методу пізнання навколишньої дійсності. З'ясовано, що явище «політичний скептицизм» тісно пов'язане з політичною довірою суспільства. Проаналізовано особливості застосування громадянами України скептичного підходу за оцінки політичного життя.

Ключові слова: скептицизм, політичний скептицизм, довіра, ЗМІ, політична реклама.

Вивчення сутності концепції політичного скептицизму – важливий елемент науково-теоретичного обґрунтування принципів формування громадської думки та способів протидії маніпулюванню свідомістю. Політичний скептицизм не є проявом нігілізму – тотального заперечення цінностей, норм, правил суспільного укладу, а слугує інструментом раціонального пізнання дійсності, сприяє формуванню громадянського суспільства, котре здатне ефективно протистояти маніпуляціям ЗМІ, політичних еліт тощо. Хоча зазначена тема становить предмет дослідження багатьох зарубіжних учених, її дослідженням в Україні займається незначна кількість вчених у контексті вивчення громадської думки (С. Жеванов, В. Паніотто).

Мета статті: визначити сутність понять «скептицизм» і «політичний скептицизм»; охарактеризувати особливості використання політичного скептицизму як методу пізнання навколишньої дійсності; установити відмінність скептичної позиції від упередженої та окреслити умови виникнення останньої; виявити зв'язок явища «політичний скептицизм» із політичною довірою суспільства; проаналізувати специфіку застосування громадянами України скептичного підходу під час оцінки політичного життя.

Скептицизм як прояв людської природи спостерігаємо у різних сферах життя суспільства – психології, науково-дослідницькій діяльності, політиці тощо. У філософському розумінні, скептицизм – це гносеологічна позиція, яка полягає в сумніві стосовно існування істини та надійних критеріїв її встановлення, у недовірі до певних поглядів і уявлень. Давньогрецький мислитель Пірон стверджував, що отримати достовірне знання і раціонально обґрунтувати норми поведінки неможливо. У свій час Р. Декарт, дотримуючись цієї тези, вважав методичний сумнів вихідним пунктом пізнання, застосовуючи його на користь розуму [12, с. 585–586]. На думку сучасних авторів, краще розглядати скептицизм як чітко виражений прояв раціоналізму і складову частину наукового світогляду, конструктивний сумнів, із якого починається та чи інша теорія. Він вимагає, аби людина сама розвивалася і безперервно розширювала горизонти власного пізнання [8].

У загальному сенсі, скептицизм – це радше стиль мислення та одна зі світоглядних установок індивіда. Водночас цим терміном позначають різні теорії скепсису та скептичності.

Як психологічний комплекс скептицизм суміжний із людськими якостями – недовірливістю, підозрілістю, цинізмом, страхом, відкритістю, допитливістю, активністю (бажанням спростувати або отримати вичерпні докази) і пасивністю (небажанням бути переконаним і в цьому сенсі вимушеним зважати на істину). Інакше кажучи, скептицизм може постати формою страху втратити власну точку зору, свободу і себе як суб'єкта.

Скептицизм – це і форма вияву свободи розуму («свобода починається зі сумніву»); він у вигляді антидогматизму є прямим або непрямим виразом потреби прориву, руху, зміни і навіть новизни. Отже, скептицизм як риса характеру – одна з найскладніших людських якостей, що пов'язана з пізнанням і дією, людською психологією і самим людським існуванням. У цьому сенсі скептицизм екзистенціальний тією мірою, якою він занурений у саму суть людського існування та пов'язаний з низкою фундаментальних людських якостей і станів. У ньому поєднується і консерватизм, і бажання невпинно досліджувати реальність, і жага до істини, руху вперед.

У суспільній психології скептицизм зазвичай сприймають як форму песимізму та зневіри. Скептик – це дивне створіння, котре ні в що не вірить, усе піддає сумніву, а отже, не має жодних ідеалів і взагалі так би мовити, жодного життєвого підґрунтя [4].

Стосовно політичного скептицизму, його суть, за Ф. Ніцше, полягає в тому, що ми не можемо примирити нашу потребу в нормативній владі з необхідністю у політичній. Філософ усвідомлював крихіткість усілякого компромісу між цими вимогами. Тому, згідно з його означенням скептицизму, сучасна політика повинна у будь-який спосіб віднайти шлях, незалежний від обох типів влади [19, с. 11].

Політика – це соціально санкціонована сила: політичне вирішення усіх проблем зводиться до примусу людей діяти в заданому напрямі [16]. Питання інститутів державної влади, застосування примусу як соціального інструменту, процедури функціонування адміністративного апарату і прийняття управлінських рішень необхідно розглянути критично. Сучасна політична сфера життя, котра характеризується апелюванням до емоцій громадян та успішним маніпулюванням їхньою свідомістю, засвідчує необхідність і доцільність раціонального втручання скептично налаштованих громадян. Використання скептичного підходу в обговоренні, оцінці альтернатив, навіть підтримці незвичайних тверджень у випадку їхнього підкріплення об'єктивними доказами, може мати вирішальний вплив на політичний процес у країні загалом, на вибір шляхів еволюції суспільства.

Дослідник Б. Феджін зауважує існування суперечності у позиції скептиків, навіть тоді, коли скептицизм стосовно дій центральної влади, її публічної політики є виправданим. З одного боку, відстоюючи високі принципи об'єктивного дослідження та розуміючи очевидні позитивні наслідки, скептики повинні підтримати урядову діяльність у галузі, приміром, науки та освіти, підвищення державного фінансування наукових досліджень, регулювання сфери виробництва лікарських засобів тощо. З іншого – скептицизм дає змогу припустити, що реалізація цих напрямів політики на практиці матиме непередбачувані наслідки оскільки уряд бере участь у цьому процесі [16].

Одночасно це не заперечує існування у скептично налаштованих громадян

засадничих орієнтирів і принципів діяльності. Скажімо, на думку Б. Феджіна, дотримання моральних норм не є несумісним зі скептицизмом, адже вони можуть слугувати аксіомами системи переконань. Хоча скептики більше схильні змінювати з плином часу власні моральні цінності у зв'язку зі своєю психічною звичкою постійно сумніватися та переоцінювати [16].

Існуючі переконання і погляди є своєрідним якорем у процесі оцінки нової інформації, а далі, залежно від того, наскільки правдоподібні ті чи інші докази, відбувається корегування вгору або вниз. В цьому випадку спрацьовує «просто» правило оновлення Байеса: що більше ствердних доказів, то глибше утверджується загальна оцінка та відбувається трансформація первинних переконань (ставлення чи гіпотези). Цей процес передбачає збір підтверджувальних аргументів, інтеграцію нової інформації з існуючими судженнями та появу оновлених переконань [20].

На думку деяких дослідників, скептицизм як форму світського мислення не варто обмежувати, особливо у соціальній та політичній сферах [15]. Аналіз скептиками суспільного життя має переважно конструктивний раціональний характер і спрямований на покращення та удосконалення існуючих форм, інститутів, процесів. Однак сучасні політичні реалії демонструють незначну залученість скептиків до політичного життя, оскільки політика:

- стосується цінностей, котрі не піддаються емпіричному дослідженню або раціональній дискусії та містять у собі, принаймні, методологічний натуралізм, наявність доказів і можливості перевірки, логічної узгодженості;
- вимагає членства у політичній партії;
- ірраціональна і брудна, система не працює [15].

Так, ціннісні орієнтири важко досліджувати емпірично, але, як вважає де Дора, не варто уникати раціонального обговорення проблеми лише тому, що вона заторкує якоюсь мірою існуючі цінності.

Скептицизм за суттю позапартійний. Немає необхідності розглядати його у контексті ідеології тієї чи іншої політичної партії, бо скептицизм – метод, а не позиція. Тому саме скептики можуть стати найуспішнішими у політичній сфері, якщо вони зосередяться на застосуванні скептичного підходу до вирішення конкретних суспільних проблем [15].

З позиції простих громадян політика є спірним феноменом. На ринку ідей люди щодня чують аргументи, призначені або для зміцнення їхньої думки, або для спростування попередніх переконань і поглядів [20]. Американські дослідники Ч. Тейбер і М. Лодж провели два експерименти, результати котрих підтвердили, що громадяни схильні сприймати швидше доказові свідчення, ніж ті, що кидають виклик їхнім попереднім судженням. Ознайомившись зі збалансованим набором аргументів «за» і «проти», громадяни – особливо ті, кого цікавить проблема, і хто найбільш обізнаний у конкретній сфері, – утверджуються у своїх первинних судженнях, однак не у контексті отриманої інформації, а внаслідок власних мотивів. Натомість недосвідчені громадяни із несформованими чи відсутніми поглядами з певного питання продемонстрували меншу упередженість у процесі аналізу політичних аргументів. Як припускають учені, причина – у недостатній мотивації та відсутності досвіду відстоювати власну позицію. Це наводить на думку: об'єктивність і терпимість здебільшого досягаються через незнання й апатію, ніж завдяки політичним навикам ідеальних громадян. Проте такі громадяни не залучені до демократичного суспільства, оскільки вони нездатні репрезентувати та реалізовувати індивідуальні інтереси в

публічній політиці, що в кращому випадку може стати дисфункціональною об'єктивністю [20].

Вихідним положенням дослідження слугувала теза: всі міркування – вмотивовані. Навіть коли люди обмежені вимогами бути точними й об'єктивними, вони зазвичай не в змозі контролювати свої упередження. Зосереджуючись на роздумах про політичне, судження громадян стають цілеспрямованими [14, с. 416]. Мотиви розподіляють на дві великі категорії: 1) цілі точності, котрі спонукають вивчати і уважно аналізувати докази аби дійти правильного чи, інакше кажучи, кращого висновку; 2) суб'єктивні цілі, які мотивують людей застосовувати аналітичні здібності для відстоювання та підтвердження своїх попередніх специфічних висновків.

Соціально-політичні питання є «гарячою» темою для більшості людей, і за отримання семантичної інформації в людини спрацьовує асоціативне мислення. Учені Ч. Тейбер і М. Лодж зазначають, що, приміром, симпатії чи антипатії стосовно Хілларі Клінтон виникають ще до усвідомлення її ідентичності й інших смислових асоціацій: вона – жінка-політик, колишня перша леді США, колишній сенатор-демократ. Категоризація на «подобається» / «не подобається» вмотивована упередженими цілями, які встановлюють критичну селективність у подальшому опрацюванні інформації [20]. Процес відбору інформації особливо важливий, адже його наслідки впливають на формування подальшого ставлення та способу поведінки окремих громадян і поширення сукупної громадської думки. Таким прикладом в українських політичних реаліях можемо вважати Ю. Тимошенко, котра, на думку експертів, сприймається як політик старого покоління з утраченими навичками публічного діяча, хто не здатен запропонувати суспільству нові ідеї та стратегії й чия особистість розчарувала виборців. Асоціативне сприйняття цього політика було спроектовано на партію «Батьківщина», лідером якої і є Ю. Тимошенко. Результати виборів до парламенту 2014 р. продемонстрували серйозне падіння рейтингу партії «Батьківщини» порівняно з минулими парламентськими виборами. Експерти значною мірою пояснюють це суб'єктивним упередженням ставлення громадян до особи лідера партії, а не раціональною оцінкою діяльності членів або ідеологічної платформи цієї політичної сили [7].

Тезу про залежність рівня підтримки конкретної політичної сили від суб'єктивного сприйняття громадянами особи її лідера (лідерів) підтверджують дані соціологічних досліджень, здійснених Центром Разумкова ще раніше у травні 2009 р. На запитання: «Яке значення для Вас під час голосування за політичну партію має те, хто саме очолює цю партію?» – респонденти відповіли так: 1) першочергове значення – 58.1%; 2) другорядне значення – 17.8% ; 3) узагалі не має значення – 14.3%; 4) важко відповісти – 9.8% [10].

Результати експерименту американських науковців продемонстрували послідовну упередженість громадян при отриманні й опрацюванні інформації стосовно певної проблематики та підтвердили їхню гіпотезу про нездатність людей до цілковитого відмежування від попередніх суджень та неможливість абсолютно справедливого, безпристрасного аналізу. В процесі співставлення аргументів «за» і «проти» визначальний вплив мають ефект первинного судження, схильність інтерпретувати докази як підсилення своєї думки чи зайве підтвердження хибності іншої протилежної позиції, що породжує поляризовані думки [20].

До яких наслідків може призвести така тенденція в умовах демократії?

З одного боку, середньостатистичний громадянин, здавалося б, і пізнавально, і

мотиваційно не в змозі раціонально діяти за демократичного політичного режиму. Людина політична постає істотою з примітивними вподобаннями, забобонами й упередженим ставленням, нездатною гнучко реагувати на нову інформацію та переоцінювати реальність. З іншого боку, відстоювання власної ретельно сформованої точки зору є раціональною відповіддю громадянина. У цьому контексті переконання та погляди можуть розглядатися метафорично, як власність, що потребує захисту [17, с. 363]. Багато політичних переконань і цінностей варті захисту та відстоювання їхньої істинності, зокрема тих, котрі пов'язані з ідентичністю. До певної міри первинне судження цілком може бути надійнішим, аніж нова інформація, особливо якщо (так часто трапляється у політичній сфері) нова інформація відображає стратегічну поведінку політичних опонентів. Інакше кажучи: якщо хтось думає (радіше – відчуває), що достовірність доказів сумнівна, думка опозиції – хибна або засоби масової інформації – вороже орієнтовані, то для чого брати їх до уваги? [20]

Водночас дослідники акцентують на необхідності дотримання балансу та незалежності між первинними поглядами та новими доказами. У крайньому випадку, якщо хтось спотворює нову інформацію або маніпулює інформаційним потоком з метою підтримання існуючої позиції, тоді стає неможливою раціональна реакція на зовнішнє середовище [20].

Загалом упереджене ставлення більшості громадян до політичних явищ і подій не надто радикальне, як, скажімо, позиція активістів проти абортів чи інших ідеологів-фанатиків. Їхня система цінностей, що містить переконання з питань сексуальності, статі, релігії, сім'ї, абсолютно нездатна сприймати контраргументи стосовно цих сфер життя суспільства, ключових для їхньої ідеології [20].

Американський політолог Дж. Цаллер у праці «Походження і природа громадської думки» формулює чотири аксіоми, котрі характеризують реакцію громадян на політичну інформацію, з якою вони стикаються:

- Аксіома сприйняття: що вищий рівень когнітивної залученості індивіда, то ймовірніше його сприйняття, тобто звертання уваги і розуміння, політичних повідомлень, пов'язаних з тим чи іншим питанням.

- Аксіома опору: люди схильні критично сприймати аргументи, котрі не відповідають їхнім політичним вподобанням, але лише до тієї міри, до якої вони володіють контекстною інформацією, необхідною для розуміння відносин між цими аргументами і своїми політичними схильностями.

- Аксіома доступності: що ближче за часом дане уявлення було актуалізоване, обговорювалося чи обмірковувалося, то менше часу потрібно для актуалізації цього й аналогічних уявлень у пам'яті, свідомості. І, навпаки, що більше часу пройшло з тих пір, як індивід обдумував конкретну проблему, то менш імовірно, що сформована позиція буде мобілізована в потрібний момент часу. Судження, яке не було тривалий період актуалізоване, може виявитися абсолютно забутиим.

- Аксіома реакції: громадяни реагують та обдумують лише ті судження, які виявляються миттєво доступними або мобілізованими в їхній свідомості [13, с. 154–155].

Скептицизм цінний для суспільства. Проте коли людина невиправдано заперечує необхідність переоцінки власних суджень, уникає спростовуючої інформації, він перетворюється на упередження.

Отже, політичний скептицизм – це спосіб сприйняття ідей, дій, програм, гасел, окремих політиків, прийнятих політичних рішень з оцінкою їхніх перспектив. Тобто

якщо громадянам декларують шлях здійснення реформ, то для скептиків цієї інформації буде недостатньо – вони прагнутимуть з'ясувати, які саме реформи передбачаються, що вимагається від суспільства, який вплив матимуть результати реформ у короткостроковій (до 5 років) та довгостроковій (у наступні 20–25 років) перспективі. На нашу думку, політичний скептицизм ефективно застосовувати у вигляді основи під час вибору політиків, державних функціонерів, котрим суспільство довіряє майбутнє країни, а також як критерій політичної та економічної доцільності прийнятих ними рішень.

У неконсолідованих демократіях, до яких можна віднести й Україну, помірна доза політичного скептицизму – не радикальне заперечення чи лояльне ставлення – до політичної системи може слугувати ефективним засобом протидії повалення існуючого режиму та встановлення військової диктатури. У пострадянських країнах здоровим і зрозумілим є незадоволення суспільства діями влади, що характеризується тотальною корумпованістю, зловживанням владними повноваженнями, нетерпимістю до інакodomства. Надто сліпа та недоречна довіра громадян до політиків – і хороших, і поганих – може стати серйозною проблемою для становлення демократії, культивуючи, у тому числі політичну апатію [18].

В Україні, як і в інших пострадянських державах, відсутні глибокі традиції раціоналізму та скептицизму. Багато дослідників, в тому числі й російських [8; 9], причину вбачають у суспільно-політичній спадщині СРСР. У часи радянської окупації «вогнем випалювалося всяке прагнення» українських громадян «...шукати істину, самостійно мислити» [9]. У сучасній незалежній Україні, особливо до кінця 2013 р., превалювала думка про нездатність окремого громадянина зрозуміти та змінити існуючий стан речей. Нині ж може бути мова про нерозвиненість критичного мислення більшості громадян України, що становить суміш бажання довіряти, схильності до ідеалізації політиків, надії на уряд, президента, депутата у вирішенні суспільних проблем, з одного боку, та страху перед новим, догматизму, нігілістичної та індиферентної свідомості – з іншого.

Важко не погодитися із думкою дослідниці О. Погодіної: формуванню здорового скептицизму і критичного мислення серйозно перешкоджає авторитарний і патерналістський тип свідомості, який творився віками та для якого характерне невігластво пересічних громадян у суспільно-політичних питаннях. Носій цієї свідомості очікує підтримки і захисту від сильної влади, одночасно шануючи, боячись і ненавидячи її [8]. Залишки такого типу психології і свідомості, на наш погляд, збереглися і в сучасному українському суспільстві. Однак варто звернути увагу і на тенденції, котрі засвідчують намагання громадян раціонально оцінювати діяльність соціальних інститутів, аналізувати різновекторні інформаційні потоки з конкретної проблематики та розсудливо ставитись до тих чи інших політиків.

Досліджуючи феномен скептицизму, неможливо оминати поняття довіри, оскільки людина зі скептичним поглядом на політичне життя ґрунтує роздуми та судження на основі суб'єктивної системи цінностей, норм, аксіом. Результатом її аналізу стає категоризація інформації, персоналій, інститутів на таких, які варті довіри, та тих, що викликають недовіру й критичне ставлення.

Довіра постає ключовим поняттям у теорії демократії. У суспільному житті вона сприяє інтеграції громадян і зміцненню громадянського суспільства. Це явище впливає і на економічні взаємовідносини, поширення інновацій, технологій. Установлено пряму залежність рівня довіри у суспільстві від показників економічного зростання, обсягу

інвестицій в економіку, і навпаки. Експерти Київського міжнародного інституту соціології на підтвердження цих слів посилаються на європейські дослідження. Відповідно до цих розвідок ВВП на душу населення і рівень політичної довіри скорельовані: що вищий рівень ВВП, то вища довіра, і навпаки, висока довіра дає змогу державним функціонерам та політикам забезпечити у країні економічне зростання. У рейтингу досліджуваних держав Україна посідає одне з останніх місць за довірою й останнє місце за ВВП [6].

За дослідженням Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та соціологічної служби Центру Разумкова, у 2015 р. лідерами суспільної довіри стали волонтери (довіряють 67%, не довіряють – 23%; баланс довіри-недовіри становить +44%). Традиційний лідер довіри – церква – дещо втратила у довірі (баланс довіри-недовіри становить +34%, але це – найнижчий результат за останні 5 років). Переважає довіра над недовірою у ставленні населення до Збройних сил України (+18%) і добровольчих батальйонів, причому ця довіра майже однакова (+18% та +16%). Позитивним є також баланс довіри-недовіри до громадських організацій (+13%) і засобів масової інформації України (+2%). Проте динаміка у ставленні до цих інституцій протилежна: довіра до громадських організацій зростає (від –9% у 2010 р. до +13% у 2015 р.), а до українських ЗМІ зменшується (від +26% у 2010 р. до +2% у 2015 р.).

Найвищим рівнем недовіри вже два роки поспіль вирізняються засоби масової інформації Росії (–76% у 2015 р., –72% у 2014 р., а у 2013 було –28%). Далі за рівнем недовіри йдуть усі правоохоронні органи, причому недовіра до них за п'ять останніх років істотно зросла:

- суди (–67% у 2015 р., –72% у 2014, –45% у 2010 р.);
- прокуратура (–67% у 2015 р., у 2010 р. –48%);
- міліція (–57% у 2015 р., у 2010 р. –37%).

До Служби безпеки України довіра дещо вища, хоча за п'ять років вона теж істотно знизилася: від –9% у 2010 р. до –34% у 2015 р. Довіра до Верховної Ради та Президента коливається: найвищою вона є одразу після виборів, а відтак різко спадає. Президент П. Порошенко у грудні 2014 р. мав баланс довіри +5%, а у липні 2015 р. вона знизилась до –33%; Верховна Рада у грудні 2014 р. мала баланс довіри –26%, а у липні 2015 р. –63%. Зменшується довіра і до місцевої влади: від +10% у 2012 р. до –22% у липні 2015 р. [3].

У контексті застосування політичного скептицизму як способу сприйняття політичної реальності та її оцінки проаналізуємо ставлення суспільства до ЗМІ та його роль у процесах інформування, політичного просвітництва, конструювання громадської думки й маніпулювання нею в корисливих цілях суб'єктів політики.

Так, американський соціолог Р. Міллс виокремив чотири напрями впливу ЗМІ на поведінку громадянина:

1. Більшість уявлень населенню нав'язали засоби масової комунікації, а головне – люди дуже часто не вірять своїм очам, поки не прочитають про події у газетах або почують по радіо. І навіть тоді, коли люди стають свідками подій, їхні спостереження не є первинними, оскільки вони відповідають певним шаблонам. Лише життєвий досвід як обдумана усвідомлена інформація може бути основою для протидії інформації, що надали мас-медіа.

2. У випадку, коли ЗМІ ще повністю не монополізовані, то громадськість має змогу порівнювати й зіставляти отриману інформацію і в такий спосіб протистояти впливу. Проте, за Р. Міллсом, люди дуже рідко зіставляють дані й часто обирають ті

джерела, з ідеями яких вони раніше погоджувались.

3. ЗМІ проникли й у сферу самопізнання індивіда, навіюючи людині уявлення про себе, шляхи і способи здійснення своїх бажань. Цей розрив між дійсністю та прагненнями особи призводить до втечі від дійсності у сферу ілюзій.

4. ЗМІ підривають можливість обміну думками індивідів і є причиною руйнування внутрішнього життя людини. Вони відволікають увагу людини від головного, фіксуючи її на уявних конфліктах, котрі розв'язуються миттєво за допомогою насилля [5, с. 94].

Так, телебачення, Інтернет, друковані ЗМІ відіграють системотворчу функцію у процесі переконання, створюючи стійке ставлення до певного явища чи події. Однак потрібно враховувати і те, як громадяни сприймають певний канал інформації. Важко не погодитися із Є. Жевановим, котрий зазначає: «Якщо рівень довіри суспільства до відповідних каналів низький, то і інформація, ними поширювана, сприймається значно критичніше» [2].

Результати соціологічних опитувань підтверджують: 72% українців дізнаються новини переважно з українських телеканалів та Інтернет-ЗМІ (43% тільки дивляться ТВ, 29% також користуються Інтернетом); 22% регулярно звертається і до українських, і до російських джерел інформації (з них 9% – лише телеглядачі); 6% практично не цікавиться новинами з жодних із перелічених ЗМІ. Попри те, що телебачення та мережа Інтернет є основними джерелами інформації, рівень довіри до них (йдеться про українські ЗМІ) знижується майже в усій Україні, крім Західного регіону. На Півдні, Сході й Центрі відсоток тих, хто сказав, що ставлення до українських мас-медіа з початку року в них погіршилось, переважає відсоток тих, у кого воно покращилось. Загалом 65% респондентів не змінили свого ставлення, 19% погіршили та 11% – покращили. Російські ЗМІ ще більше втрачають довіру серед українських громадян, у тому числі й на Сході України. Для прикладу, лише 1% опитаних відповіли, що з початку року вони покращили ставлення до російських ЗМІ, у той час як 60% – погіршили, а 28% – не змінили [11]. Отже, можемо констатувати складну ситуацію в інформаційній сфері України, коли більшість громадян підозріло ставляться до будь-якої інформації, яка надходить з існуючих каналів, при цьому не маючи доступу до альтернативних інформаційних ресурсів.

Досліджуючи здатність українців раціонально та критично аналізувати інформацію, потрібно враховувати специфіку українського медійного простору, адже реальні власники телеканалів впливають на політику каналу, використовуючи його як інструмент пропаганди, піару, формування лояльного ставлення чи навіть маніпуляцій. Експерти стверджують: незважаючи на різноманітність медіа-середовища, більшість медіа залишаються під відчутним впливом власників і політичних покровителів. Це означає, що низка ЗМІ перебуває під певним впливом політиків і політичних партій, котрі беруть участь у виборах. Приміром, аналізуючи парламентську виборчу кампанію 2014 р., експерти виявили: деякі ЗМІ більш-менш відкрито демонстрували свої симпатії до конкретних політичних суб'єктів [1]. І хоча загалом результати засвідчують, що велика частина опитаних (48%) таки співвідносить ЗМІ з реальними власниками, та, на жаль, для 19% населення України зовсім не важливо знати, в чийй власності перебуває конкретне медіа [11].

Ще однією особливістю вітчизняного медіа-середовища є використання проплачених матеріалів («джинси») під час передвиборчої кампанії, яка негативно впливає на формування об'єктивного ставлення суспільства до політика чи політичної сили. Водночас громадяни мають змогу уникнути негативного ефекту від «джинси» у

випадку звернення до кількох видів ЗМІ [1].

Варто звернути увагу і на вплив політичної реклами на думку виборців. Чимало громадян визначаються зі своїм вибором в останні тижні перед датою голосування або й у день виборів. Яскравим прикладом цього стали неочікувано високі результати партії «Народний фронт» на парламентських виборах 2014 р. Одним із ключових чинників, що сприяв успіху партії, експерти називають активну інформаційну кампанію, ефективну й інтенсивну рекламу політичної сили, зокрема в останні два тижні до виборів [7].

Підсумовуючи, доходимо висновку: політичний скептицизм здатний забезпечити раціональний погляд на політичну реальність і допомагає виховати неупередженого свідомого громадянина з незалежними судженнями та цінностями, який, проте, не є дезінтегруючим елементом суспільства, а навпаки виконує функцію суспільного контролю над владою та сприяє розбудові демократичних інститутів і процесів.

Список використаної літератури

1. Висвітлення виборчої кампанії у ЗМІ. Парламентські вибори 2014 – Україна. Попередній звіт за результатами моніторингу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://prostir-monitor.org/foto/mtree/2014/10/Ukr_October-report_24_10.pdf (28.11.2015).
2. Жеванов Є. Соціологічні опитування як технологія політичного маніпулювання / Є. Жеванов // Освіта регіону. – 2013. – №1. – С. 120–125.
3. Кому більше довіряють українці: владі, громадськості, ЗМІ? / Загальнонаціональне опитування. – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/ua/polls/2015a/komu-bilshe-doannja.htm> (28.11.2015).
4. Кувакин В. А. «Скепсис» в России: возможно ли доселе невозможное? / В. А. Кувакин // Здравый смысл. – 2003. – № 4 (29). – С. 2–3.
5. Миллс Р. Властвующая элита / Р. Миллс. – М. : Директмедиа Паблишинг, 2007. – 844 с.
6. Паніотто В. Актуальний стан справ в українському суспільстві [Електронний ресурс] / В. Паніотто, Н. Харченко // Українське суспільство. – 2015. – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=529&page=2&t=3> (28.11.2015).
7. Парламентські вибори – 2014: підсумки і роздуми про майбутнє [Електронний ресурс] / Матеріали прес-конференції, Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». – 2014. – Режим доступу: http://www.uceps.org/upload/1415269995_file.pdf (28.11.2015).
8. Погодина О. Грани скептицизма / О. Погодина // Здравый смысл. – 2011. – № 1 (58). – С. 23–28.
9. Семёнов Ю. Идеологическая мода в науке и скептицизм [Электронный ресурс] / Ю. Семёнов // Скепсис. – 2003. – № 2. – Режим доступа: http://scepsis.net/library/id_313.html (28.11.2015).
10. Соціологічне опитування. Яке значення для Вас під час голосування за політичну партію має те, хто саме очолює цю партію? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=557 (28.11.2015).
11. Українці втрачають довіру до ЗМІ. Дослідження КМІС та ГО «Телекритика» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dif.org.ua/ua/commentaries/sociologist_view/-novini-ukrao-telekritika-.htm

- (28.11.2015).
12. Філософський енциклопедичний словник / НАН України; Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
 13. Цаллер Дж. Происхождение и природа общественного мнения / Дж. Цаллер. – М. : Ин-тут Фонда «Общественное мнение», 2004. – 559 с.
 14. Chaiken Sh. Dual-process theories in social psychology / Sh. Chaiken, Y. Trope. – Guilford Press, 1999. – 657 p.
 15. De Dora M. Why skeptics should embrace political advocacy and – how they can do it [Electronic resource] / M. de Dora. – 2011. – Mode of access: <http://rationallyspeaking.blogspot.com/2011/12/why-skeptics-should-embrace-political.html> (27.11.2015).
 16. Fagin B. Skepticism and politics [Electronic resource] / B. Fagin // Skeptical inquirer. – 1997. – Vol. 21.3. – Mode of access: http://www.csicop.org/si/show/skepticism_and_politics (28.11.2015).
 17. Pratkanis A. Attitude structure and function / A. Pratkanis, S. Breckler, A. Greenwald. – NJ : Psychology Press, 2014. – 472 p.
 18. Seligson M. Political support, political skepticism, and political stability in new democracies / M. Seligson, J. Carrion // Comparative political studies. – 2002. – Vol. 35. – №1. – P. 58–82.
 19. Shaw T. Nietzsche's political skepticism / T. Shaw. – Oxford : Princeton University Press, 2007. – 159 p.
 20. Taber Ch. Motivated skepticism in the evaluation of political beliefs / Ch. Taber, M. Lodge // American journal of political science. – 2006. – Vol. 50. – № 3. – P. 755–769.

Стаття надійшла до редколегії 03.12.2015

Прийнята до друку 19.02.2016

POLITICAL SKEPTICISM: NIHILISM OR FORM OF RESISTANCE TO MANIPULATION?

Iryna Harechko

*Ivan Franko National University of Lviv, Institute of Philosophy
Department of theory and history of political science
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: filos_polit_nauk@ukr.net*

The essence of the concepts of «skepticism» and «political skepticism» is investigated. There were discovered the peculiarities of political skepticism's using as a method of reality's knowledge. It has determined a difference between skeptical and partisan positions and outlined the conditions of latter. It was found that the phenomenon of «political skepticism» is closely linked to the political confidence of society. There were analyzed the features of the application by citizens of Ukraine skeptical approach in assessing the political life.

Key words: skepticism, political skepticism, trust, media, political advertising.

УДК 32. 019.5:30

ПОЛІТИЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ПЛЮРАЛІЗМ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ

Леся Угрин

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: uhryn_l@ukr.net*

Проаналізовано особливості політологічної інтерпретації концепту «політична ідентичність», визначені принципи есенціалістського і конструктивістського підходів у дослідженні колективних ідентичностей, з'ясовані можливості їх синтезу. Політична ідентичність як елемент соціально-політичної реальності розглядається як явище контекстуальне, змінне, що зумовлює постійний пошук теоретичних засад його вивчення у глобалізованому світі.

Ключові слова: ідентичність, політична ідентичність, тотожність, есенціалізм, промодернізм, соціальний конструктивізм.

Невід'ємним елементом сучасного політологічного дискурсу є поняття «ідентичність», яке підкреслює значення суб'єктивної реальності – уявлень, ідей, смислів, переконань, цінностей, тобто всього, що «знаходиться в головах» людей – для розуміння і пояснення соціально-політичних процесів, моделей врядування, функціонування інститутів та ін. Ключовим елементом суб'єктивної реальності, за визначенням П. Бергера і Т. Лукмана є ідентичність, що формується за посередництвом соціальних процесів [4, с. 279].

Виробництво й функціонування ідей і смислів, які відображають сприйняття та способи легітимації політичних інститутів, є «суттєвою умовою політики в епоху модерну» [7, с. 5] і, відповідно, предметом дослідницької уваги представників соціальних наук, і політологів також. Увага до вивчення когнітивних та ідентифікаційних структур у функціонуванні сучасних суспільств та їхніх політичних систем символізувала своєрідний *ideational turn* в соціальних науках. В контексті цього «повороту» ідеї та смисли розглядаються у політиці первинними й основними чинниками конструювання інтересів, структур, інститутів та їхніх функцій, на противагу позитивістам (політичним реалістам), які вважають, що структуру інтересів задає матеріальний контекст, об'єктивно і аналітично верифікований. З цього погляду, ідеї та смисли, а також ідентичності, формують дискурсивні умови і задають рамки для діяльності суб'єктів, протікання подій, не детермінуючи їх однозначно, що пояснює спонтанність, непевність, рефлексивність політичних практик.

Колективні ідентичності, формуючись через пізнання та усвідомлення культурних норм, цінностей, ідей, як «своїх» (на противагу «чужим»), стають вагомим підґрунтям макрополітичних та міжнародних процесів, що й перетворює їх з предмету (чинника) у важливу категорію аналізу політичної науки.

Проблеми самоусвідомлення і самототожності індивідів і людських спільнот існували завжди; значення ідентичності визначають три базові потреби людини: приналежність до спільноти, позитивна самооцінка та безпека. Е. Фромм підкреслював: «Потреба у почутті ідентичності виростає з самих умов людського існування і є джерелом найсильніших устремлінь» [13, с. 64]. Проте, саме в період модерну та

постмодерну концепт ідентичності став способом теоретичної інтерпретації та ідеологічної легітимації глобалізованих суспільств, плюралістичних за своєю сутністю. «Ідентичність у глобалізованому світі стає основним дискурсом і науки, і повсякденного життя», – стверджують науковці. Причинами вони вважають кризу ідентичності, її релятивність [12, с. 390], до яких додамо зростаючий вплив ідентичності на процеси одночасно і структурування, і консолідації сучасних суспільств.

Р. Брубейкер і Ф. Купер справедливо зазначають, що пояснювальний потенціал поняття «ідентичність» залежить від «контексту використання і теоретичної традиції» [5, с. 73]. Це зумовлює актуальність концептуалізації поняття з погляду на інтенсивність і неймовірну швидкість глобальних і суспільних трансформацій, через які, за метафоричним висловом Е. Гідденса, світ «вислизає», створюючи що раз «рефлексивну реальність» і потребу самоствердження суб'єкта в ній, і відповідно – нових інтелектуальних рефлексій для її опису та розуміння. Особливість політологічних рефлексій і аналіз відповідних теоретичних підходів та сучасних методів дослідження політичної ідентичності і є *метою* цієї статті.

Актуальність досліджень теоретичних засад політичної ідентичності в межах вітчизняної політичної науки зумовлена також перехідним станом українського суспільства, яке, як і посткомуністичні суспільства загалом, опинилося перед необхідністю не лише економічних та політичних трансформацій, а й формування політичної нації, побудови держави та її демократичних інститутів. Зокрема, К. Оффе сформулював «дилему одночасності» в посткомуністичному транзиті, що відображала алгоритм одночасного потрійного переходу: до демократії, до ринку і (від)будови національної держави [11, с. 6–22]. Він підкреслив труднощі посткомуністичних переходів, пов'язані передовсім з реформуванням економіки та розбудовою національної держави. Канадський дослідник Т. Кузьо доповнив цю модель й обґрунтував необхідність реалізації для України та інших пострадянських держав квадрантного, в рамках якого необхідно розв'язати чотири основні завдання: демократизація, маркетизація, державотворення, формування громадянської нації [18, с. 174]. Останні два завдання безперечно передбачають формування нової спільної колективної ідентичності для ідентифікації індивідів і груп. Криза ідентичностей перехідних суспільств зумовлена відмовою від попередніх авторитарно-тоталітарних цінностей та пов'язаних з ними ідентичностей, і пошуком нових, які зазвичай уявляються та репрезентуються вкрай абстрактно, часто відображають або універсалізовані зразки демократичних суспільств, або повернення до архаїчних і міфологічних ідентифікаційних практик. Складність формування та трансформації ідентичностей транзитних суспільств полягає також в накладанні цих процесів на глобальні постіндустріальні та постмодерні трансформації. Одночасно консолідація нових режимів (навіть недемократичних) неможлива без трансформації, формування (побудови) макрорівневої ідентичності як усталеного підґрунтя їхньої суб'єктності, і міжнародної також. Тому і громадянське суспільство, і політична еліта повинні докласти необхідних для цього зусиль.

Теоретичні аспекти вивчення ідентичностей, їх макрополітичного виміру знайшли своє відображення у працях вітчизняних учених В. Андрусіва, Є. Бистрицького, М. Кармазіної, Л. Нагорної, Г.Палій, Н.Пашиної, О. Малінової, В. Малахова, В. Федотової, Н. Федотової та ін. Вони акцентують на трансформаціях ідентифікаційних систем і особи, і груп та великих спільнот в умовах глобалізації і плюралізації сучасних суспільств, зміни політичних режимів.

Макросуспільні зміни в суспільствах пізнього модерну та постмодерну, які характеризувалися значною соціальною диференціацією, ідеологічним та ціннісним плюралізмом, суттєво вплинули на процеси ідентифікації та самототожності. На макрорівні спільноти під впливом глобалізації та її наслідків відбулась девальвація етнічних засад ідентичності суб'єкта, ослаблення відчуття приналежності індивіда до певної культури, спільноти і держави. Трансформація функцій держав у глобалізованому світі, їхня несамодостатність з погляду забезпечення вітальних потреб індивіда (добробуту, безпеки) зруйнували ієрархічну структуру рівнів ідентичності, створили ситуацію індивідуального вибору ідентифікаційних ознак, пошуку нових ідентичностей, звільнили людину «від долі та приписів» (З. Бауман) традиційних зв'язків. Особливості споживання, мобільності, стилю життя стають вагомішими ознаками ідентифікації, аніж ідеологія, етнічна культура, громадянство.

Відтак, ідентичність в постмодерному суспільстві постає множинним, гібридним утворенням. Суб'єкт (індивід, малі групи) з одного боку, отримав незалежність, автономію від суспільства і можливість вільного самовизначення, з іншого – непевність становища, прав і доступності засобів до існування, невизначеність стосовно майбутнього, відсутність безпеки для фізичного тіла людини, її особистості та майна, соціального становища, спільноти [2, с.173]. У. Бек причини такої непевності вбачає у загрозах екологічних і глобальних фінансових криз, терористичних транснаціональних мереж, з якими держави одноосібно не можуть впоратися [3, с.12]. Е. Гідденс пов'язує зростання непевності з глобалізацією, посттрадиційним суспільством, в якому традиції втрачають свій вплив на локальних рівнях життя, та високим рівнем рефлексивності, здатності до відповідальності й вирішення соціальних проблем (Е. Гідденс). Непевність становища індивіда, його мобільність у сучасному світі, має наслідком постійний пошук «центру, що тримає» (З. Бауман) і відповідно – базової колективної ідентичності. Загалом постмодерн є епохою в розвитку людської цивілізації, що характеризує суттєве посилення непевності багатьох соціальних реалій. Увага до суб'єктивних чинників соціальних (і політичних) процесів є відображенням в науці цих тенденцій і прагненням врахувати в процесі аналізу більше змінних.

Подібні процеси кризи та гібридизації торкнулися (хоча і меншою мірою) колективних ідентичностей. Криза національної держави як результат глобалізаційних трансформацій, розпад біполярної системи та занепад комуністичного блоку і загалом традиційних ідеологій (великих метанаративів) дали підстави С. Гантінгтону зробити висновок про актуальність «пошуку себе» не тільки для індивідів, малих груп, а й локальних (регіональних) спільнот, держав. Визначаючи кризу ідентичності «як втрату «смислу», він стверджував, що вона тієї чи іншої мірою торкнулася всіх суспільств і держав [14, с.12–13]. Універсалізація світу, уніфікація суспільних відносин, що стали неминучим результатом глобалізації, сприяли формуванню і наднаціональних (наприклад, європейська ідентичність), космополітичних ідентичностей, і одночасно посилювали увагу і занепокоєння до локальних (примордіальних за своєю сутністю) рівнів колективної ідентичності – етнічних, місцевих, що зумовило, наприклад, в ЕС ренесанс етнічних ідентичностей та більший вплив правих партій. Міжетнічні конфлікти, які активізувалися в кінці 1990-х рр. демонстрували живучість і силу властивих модерну форм колективної ідентичності. Д. Моізі так проілюстрував ці процеси: «В епоху глобалізації, коли всі і все взаємопов'язані, надзвичайно важливо встановити власну індивідуальність:

Я унікальний, я інший, я готовий боротися, доки ви не визнаєте моє існування» [9, с. 29].

Отже, глобалізація, постмодерний світогляд, розпад комуністичної системи й трансформаційні процеси в посткомуністичних суспільствах актуалізували інтерес до проблем ідентичності в кінці XX – поч. XXI ст. Дискурс ідентичності сформувався як дискурс модерну, що відображав процеси становлення та інтеграції національних держав, проте набрав «на етапі пізнього модерну якісно нових рис, що підірвали його модерний фундамент» [8, с.22], зумовлений передовсім кризою національної держави як основи ідентифікаційної матриці.

Широке використання поняття ідентичності в суспільних науках, різні теоретико-методологічні підходи і відповідно її інтерпретації зумовили багатозначність, а, відтак, і розмитість поняття, складність його застосування як аналітичної категорії. Проте зрозумілими є постійні дебати про зміст поняття ідентичність в різних дисциплінарних та міждисциплінарних матрицях і «клопоти з ідентичністю» (В. Декомб) при її використанні як аналітичної концепції.

Міждисциплінарний характер ідентичності як категорії аналізу, її широке проникнення в дискурс соціальної та політичної практики перетворили його на розмите багатозначне поняття. Р. Брубейкер та Ф. Купер, називаючи термін ідентичність «безнадійно багатозначним», все-таки виокремили щонайменше п'ять основних його значень: 1) фундамент соціальної чи політичної активності, яка регулюється індивідуальним саморозумінням, а не особистим інтересом; 2) специфічне колективне явище, що передбачає фундаментальну і послідовну тотожність (*sameness*) між членами однієї групи або категорії. Така тотожність може сприйматися об'єктивно (як тотожність об'єктивних характеристик), або суб'єктивно (як усвідомлена через досвід). Вони виявляють себе у солідарності, подібних схильностях чи самосвідомості, або ж колективних діях; 3) як глибинне, значне або імперативне індивідуального або колективного «я» (*self*), що відрізняє його від випадкових та релятивних аспектів та атрибутів самосвідомості; 4) продукт обумовлений соціальною та політичною активністю, що підкреслює процесуальний, інтерактивний характер вироблення солідарності і колективного саморозуміння; 5) випадковий продукт багатьох конкуруючих дискурсів, що підкреслює нестабільну, багатогранну і розрізнену природу «я».

Безперечно, наведені Брубейкером та Купером інтерпретації ідентичності не є вичерпні. Проте вони настановляють на думку, що інструменталізація поняття і досягнення певної теоретичної чіткості поняття, можлива через його локалізацію та опис в конкретній дисциплінарній матриці та методологічній системі. Ці означення також вказують на діалектичний зв'язок між категоріями аналізу і категоріями практики в інтерпретації ідентичності; їхнє розмежування є достатньо умовним, оскільки широке використання поняття в соціальних і особливо політичних процесах зумовлює потребу концептуалізації поняття в контексті «категорії практики». В іншому випадку ми матимемо «на виході» теоретичні конструкти, відірвані від реальних політичних практик і соціокультурних процесів.

Категорія ідентичності запозичена соціальними науками в 70–80-х рр. минулого сторіччя з психоаналізу (З. Фройд, Е. Еріксон). Е. Еріксон один з перших спеціально досліджував ідентичність і широко використовував це поняття в психологічних, антропологічних, історичних дослідженнях для концептуалізації процесу та становлення і розвитку індивідуального «Я». Психологічний (психосоціальний) підхід,

обґрунтований Е. Еріксоном, став початком теоретичних пошуків й дебатів у вивченні ідентичності. Е. Еріксон, визначаючи ідентичність як «суб'єктивне натхнення відчуття тотожності і цілісності» [15, с. 28], поєднував ці відчуття індивіда з усвідомленням його приналежності до соціальних груп. Стабільність ідентифікації, за Еріксоном, забезпечує гармонійність між індивідуальним та соціальним «Я»; з іншого боку розвиток особистості пов'язується і з кризою ідентичності, і з новою, зрілою ідентичністю [15, с.32]. Дж. Мід обґрунтував соціологічне розуміння ідентичності, яку він розумів як синтез внутрішньо психічного (*I*) і соціального (*Me*), що означає формування єдиного образу, самості (*self*), який однак, неможливий без зв'язку з соціальним світом.

Теоретичні принципи психологічного та соціального підходів вплинули й інтерпретацію колективних ідентичностей, які є політичними за своєю сутністю. І. Нойманн вказує, що колективні ідентичності функціонують «на рівні соціальному», тоді як індивідуальні залишаються «питанням емоцій»; визначаються не лише внутрішнім й історичним розвитком спільноти, але й зовнішніми складовими – відносинами з Іншими. Колективні ідентичності існують завдяки «певним маркерам» (ознакам), котрі відділяють одні спільноти від інших і через порівняння і сприйняття сприяють інтеграції індивіда у групу. І на кінець, колективні ідентичності є мотиваціями суб'єктів і передумовами до колективної діяльності, вони структурують соціальний та політичний простір [10, с. 14–15].

Концептуалізація колективних ідентичностей у політичній науці розвивалась між двома основними підходами: есенціалістським та конструктивістським.

Есенціалістський підхід відображав особливості формування ідентичності у традиційних та ранньомодерних суспільствах. Процеси ідентифікації у цих суспільствах мали об'єктивний (природний) характер і були зумовлені впливом головно біологічних та соціально-політичних структур. Суспільства були чітко диференційовані на групи, приналежність до якої об'єктивно й з народження приписувала індивіду гендерну, соціальну (станову) чи етнічно-національну ідентичність. Детермінована традиційними станово-класовими поділами, індивідуальна і колективна ідентичність розглядалися незмінним, статичним конструктом, субстанцією, сформованою об'єктивним історичним розвитком і наділеною вічними і незмінними рисами. Така ідентичність – гендерна, станова чи етнічна – задавалась з народження, «приписувалась» існуючими й загальноприйнятими у суспільстві цінностями та стандартами поведінки. Особливо це стосувалося етнічних груп як категорії самовіднесення та самоідентифікації індивіда. Домодерне та ранньомодерне розуміння ідентичності як приналежності індивіда до групи виключало будь-яку її рефлексію, вона сприймалась як даність, що сама собою зрозуміла.

Відповідно есенціалізм (з лат. *essentia* – сутність) – підхід близький до примордіалізму у вивченні націй та націоналізму – розглядає ідентичність як усталену, незмінну, фіксовану сутність – набір характеристик та властивостей, притаманних суб'єкту, що й забезпечують його самототожність завжди і за будь-яких ситуацій. Іншими словами – ідентичність суб'єкта завжди та ж сама. Есенціалістський підхід сформувався у період становлення національних держав і був спрямований на інтеграцію та легітимацію національно-політичної спільноти. Нація, за визнанням К. Калхуна, стала базовою категорією колективної ідентичності [16, р. 8–9]; вона також розумілась субстанцією, сформованою об'єктивним історичним розвитком і наділеною вічними і незмінними рисами.

Отже, в рамках модерного світогляду та раціоналістичних теорій Просвітництва сформувався образ суспільства як єдиного, відмежованого від інших цілісного утворення. Відповідно індивіди сприймалися також як такі, що природно функціонують в межах одного суспільства та однієї культури.

В кінці XX – поч. XXI ст. ідентичність суб'єкта трансформувалася з цілісної та статичної, обумовленої об'єктивними чинниками, сутності у множинні, гібридні утворення, які описуються вченими через прикметники «гібридна», «змішана», «рефлексивна», «плинна» і т.п. Вона потребувала нових підходів до її концептуалізації та операціоналізації в науковому аналізі. Один з таких підходів сформувався в межах парадигми соціального конструктивізму, поширеної в соціальних науках з 70-х рр. минулого сторіччя. Певною мірою інтенсивне залучення ідентичності до політологічного дискурсу так само пов'язане з конструктивізмом. Соціальний конструктивізм на противагу есенціалізму і примордіалізму акцентує на змінності та соціальній сконструйованості ідентичності суб'єкта. Ідентичність в соціальному конструктивізмі розглядають як об'єкт постійних змін та перетворень, що відбуваються внаслідок причин внутрішнього і зовнішнього характеру; вона постає гібридним утворенням.

Знаковою для поширення конструктивізму у дослідженні етнічних та національних ідентичностей стала робота американського політолога і синолога Бенедикта Андерсона «Уявлені спільноти». На думку Андерсона, нація – уявлена (*imagined*) спільнота, що виникла завдяки новим соціальним інститутам і засобам комунікації й системі освіти [1]. Загалом конструктивісти наполягають, що етнічні та національні групи створюються не об'єктивними, незалежними від волі людей, чинниками, а системою їхніх уявлень, і є наслідком соціального конструювання, заснованого на вірі в те, що члени групи пов'язані природними зв'язками, єдиним типом культури та ідеєю (або міфом) про спільність походження та спільну історію.

Вагомий внесок у концептуалізацію політичної ідентичності, її колективних вимірів, став конструкціоністський напрям у соціальному конструктивізмі, представники якого акцентують на дискурсивних чинниках конструювання соціальної реальності та ідентичності як її складової. В контексті конструкціоністських теорій фокус аналізу зміщується з вивчення ідентичності як сутності на методи її конструювання. Особливу роль у конструюванні ідентичності суб'єкта вони надають мові як основному засобу взаємодій між ними. Мова є головним чинником в культурному середовищі індивіда, що створює умови інтеракцій, які соціальні конструкціоністи (наприклад, К. Джерджен) називають *дискурсом*. Тобто, під дискурсом вони розуміють соціокультурний контекст, що висловлюється можливостями мови і впливає на розуміння суб'єктом світу та позиціювання в ньому своєї ідентичності. Дискурс є і способом інтерпретації світу, і самою ситуацією, в якій відбувається комунікація. Відповідно – колективні ідентичності розглядаються як результат реалізації колективного дискурсу.

Співвідношення есенціалістських та конструктивістських засад дослідження ідентичності (які на перший погляд постають дихотомічними теоретичними системами) у політичній практиці та науковому дискурсі формує проблему межі та основи конструювання ідентичностей, зокрема колективних. Відповідь на це питання дали теоретики соціального конструктивізму П. Бергер та Т. Лукман, які довели, що соціальну реальність (і ідентичності, як її елементи) не може сконструювати з нічого (*ex nihilo*): одного разу сконструйована реальність (вірніше її образ, сприйняття) нікуди не

зникає, вона продовжує своє існування, а нові когнітивні елементи – смисли, установки, цінності – повинні накладатися на вже існуючу реальність, узгоджуватися з первинно сконструйованою і тим образом світу, який їй відповідає [4, с. 227–228]. Відповідно не можна заперечити, «стерти» існуючу ідентичність і сконструювати нову. Зрозуміло, що повинні бути більш менш усталені елементи такого конструювання. Ш. Айзенштадт називає такими історичний досвід, культурні норми [17, р. 76–79], що створює можливості синтезу есенціалістських та конструктивістських досліджень колективних ідентичностей як феноменів міждисциплінарного дискурсу.

Використана література

1. *Андерсон Бенедикт*. Уявлені спільноти. Міркування про походження й поширення націоналізму / Бенедикт Андерсон; перекл. з англ. – К. : Критика, 2001. – 271 с.
2. *Бауман З.* Индивидуализированное общество/ З. Бауман; пер.с англ.; под ред. В. Л. Иноземцева. – М., 2002, с.173
3. *Бек У.* Политическая динамика в глобальном обществе риска / У. Бек // МЭиМО. – 2002. – № 5. – С. 1–19.
4. *Бергер П.* Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : Медиум, 1995. – 323 с.
5. *Брубейкер Р.* За пределами «идентичности» / Роджерс Брубейкер, Фредерик Купер// Ab Imperio. – 2002. – № 3. – С. 61–115.
6. *Гіденс Ентоні*. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя / Ентоні Гіденс ; пер. з англ. Н. П. Полішук. – К. : Альтерпрес, 2004. – 100 с.
7. Идейно-символическое пространство постсоветской России: динамика, институциональная среда, акторы; под ред. О. Ю. Малиновой. – М. : Рос. ассоциация полит. науки (РАПН); Рос. полит. энциклопедия (РОССПЭН), 2011. – 285 с.
8. *Миненков Г. Я.* Политика идентичности с точки зрения современной теории / Г. Я. Миненков // Политическая наука. – 2005. – № 3. – С. 21–28.
9. *Моизи Доминик*. Геополитика эмоций. Как культуры страха, унижения и надежды трансформируют мир/ Доминик Моизи; пер с англ. А. Патрикеева. – М. : Московская школа полит. исследований, 2010. – 216 с.
10. *Нойманн И.* Использование «Другого»: образы Востока в формировании европейских идентичностей / И. Нойманн ; пер. с англ. В. Литвинова, И. Пильщикова. – М. : Новое издательство, 2004. – 336 с.
11. *Оффе К.* Дилемма одновременности: демократизация и рыночная экономика в Восточной Европе / К. Оффе // Повороты истории. Постсоциалистические трансформации глазами немецких исследователей: в 2 т. Т. 2: Постсоциалистические трансформации в сравнительной перспективе. – СПб., М., Берлин, 2003. – С. 6–22.
12. *Федотова В. Г.* Глобальный капитализм: три великие трансформации / В. Г. Федотова, В. А. Колпаков, Н. Н. Федотова. – М. : Культурная революция, 2008. – 608 с.
13. *Фромм Э.* Человеческая ситуация – ключ к гуманистическому психоанализу / Э. Фромм // Человеческая ситуация. – М. : Смысл, 1995. – С. 7–69.

14. Хантингтон Сэмюэл. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности / Хантингтон Сэмюэл; пер. с англ. А. Башкирова. – М. : АСТ : Транзиткнига, 2004. – 635 с.
15. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Эриксон Э.; пер. с англ., общ. ред. и предисл. А. В. Толстых. – М. : Прогресс. 1996. – 344 с.
16. Calhoun C. Nationalism and the contradictions of modernity / C. Calhoun // Berkeley j. of sociology. – 1997/1998. – Vol. 42. – № 1. – P. 1–30.
17. Eisenstadt S. N. The Construction of Collective Identities and the Continual Reconstruction of Primordiality and Sacrality – Some Analytical and Comparative Indications / S. N. Eisenstadt // Comparative Civilizations and Multiple Modernities. – 2003. – Vol. 1. – P. 75–134.
18. Kuzio T. Transition in Post-Communist States: Triple or Quadruple? / T. Kuzio // Politics. – 2001. – Vol. 21. – № 3. – P. 168–177.

Стаття надійшла до редколегії 07.02.2016

Прийнята до друку 19.02.2016

POLITICAL IDENTITY: THE PLURALISM OF INTERPRETATIONS

Lesya Uhryn

*Ivan Franko National University of Lviv, Institute of Philosophy
Department of theory and history of political science
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: uhryn_l@ukr.net*

The features of political interpretation of the concept of «political identity» are analyzed, the principles of essentialistic and constructivistic approaches in the research of collective identities are defined, the possibilities of their synthesis are found out. The political identity as an element of social and political reality is considered as contextual and shift phenomenon which causes the constant search for the theoretical foundations of its research in the globalized world.

Key words: identity, political identity, sameness, essentialism, promordialism, social constructivism.

УДК 32:316.61

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Наталія Пашина

*Маріупольський державний університет, історичний факультет,
кафедра міжнародних відносин та зовнішньої політики,
пр. Будівельників, 129-а, 87500, Маріуполь, Україна
e-mail: npash@mail.ru*

Проаналізовано соціально-психологічні концепції процесу ідентифікації, визначено вплив мотивів і потреб, ціннісних орієнтацій, уявлень, стереотипів, вірувань і переконань у свідомості соціальних суб'єктів – індивідів, груп, спільнот на формування політичної ідентичності й політичний вибір.

Ключові слова: ідентифікація, ідентичність, політична ідентифікація, політична ідентичність, свідомість, установка, стереотип.

Осмислюючи соціально-політичні зміни в сучасній Україні та можливі сценарії їхнього розвитку, політична наука все частіше звертається до категорії політичної ідентичності, тому що ідентифікація індивіда з великою соціальною групою становить потужний чинник політичного вибору. Тому, першочерговим завданням українського суспільства є пошук нових основ розвитку ідентичності, нових форм та інструментів консолідації громадян унаслідок формування «проектної» ідентичності та відповідного суспільного запиту на неї.

Змістовне наповнення концепту ідентичності формувалося на засадах знань багатьох соціогуманітарних наук. Категорія «ідентичність» – міждисциплінарна категорія, її досліджує філософія, психологія, соціологія, політологія, культурологія, етнологія та інші дисципліни, що свідчить про складність і багатовимірність цього феномена. Так, філософські концепції задають модули розгляду сутності феномена ідентичності, складають протилежні полюси «Я», «Ми» – «Інший», «Чужий». Соціологічні підходи дають змогу визначити вплив на формування ідентичності соціальних інститутів, соціального статусу особистості, групової ідентичності, соціальної структури суспільства тощо. Соціально-психологічні концепції ідентичності пояснюють, у який спосіб конструкції образів, уявлень, стереотипів, вірувань і переконань у свідомості соціальних суб'єктів – індивідів, груп, спільнот – позначаються на процесах ідентифікації. Отже, соціально-психологічний підхід подає процес ідентифікації, головним чином, з боку індивіда, його свідомості, уяви, самооцінки, що є дуже важливим для з'ясування всіх особливостей політичної солідаризації та політичної орієнтації індивіда у сучасному суспільстві.

Проблеми ідентичності, її теоретичні й прикладні аспекти викладені у працях зарубіжних учених: П. Бергера, З. Брандта, М. Кастельса, К. Касторіадіса, В. Лапкіна, В. Лота, Т. Лукмана, Г. Міненкова, У. Мішлер, І. Нойманна, В. Пантіна, С. Перегудова, О. Попової, Т. Райсс, Р. Роуз, І. Семененко, Дж. Серлі, Е. Сміта, Б. Страта, Ю. Габермаса, С. Гантінгтона, Ф. Черутті, М. Емерсона, Е. Еріксона та ін. Цілий пласт концептуальних підходів до вивчення політичної ідентичності міститься в працях вітчизняних учених А. Астаф'єва, Т. Воропай, С. Горобчишиної, О. Добржанської,

В. Землюка, Н. Земзюліної, Л. Нагорної, Г. Палій, Н. Паніної, О. Пашкової, Н. Пелагеші, М. Степико, Ю. Тищенко, С. Шамари, Л. Шимченко.

Однак, політична ідентичність є надто складна категорія, яка потребує постійного моніторингу та вивчення сутності й змісту цього феномена в контексті основних напрямків соціогуманітарного знання.

Мета статті – дослідження соціально-психологічних концепцій процесу ідентифікації, впливу мотивів і потреб, ціннісних орієнтацій, уявлень, стереотипів, вірувань та переконань у свідомості соціальних суб'єктів – індивідів, груп, спільнот – на формування політичної ідентичності й політичний вибір.

Незважаючи на те, що проблема політичної ідентичності перебувала в центрі уваги дослідників, котрі працюють у різних напрямках соціально-гуманітарного знання, «родоначалниками» дослідження ідентичності стали психоаналіз і соціальна психологія [12, с. 33]. Привернувши інтерес науковців до теми ідентифікації особи, З. Фрейд розумів під цим терміном процес, за допомогою якого дитина «привласнює» характеристики іншої особи, найчастіше батька, щоб звільнитися від власної тривоги та послабити внутрішні конфлікти. Власне, З. Фрейд уперше ввів до категоріального апарату психології поняття «ідентифікація» [9].

Отже, термін «ідентифікація» є одним із основних понять психоаналізу. Дослідником використовується не лише як суттєвий механізм формування особистісно-моральної інстанції «супер-его», а й для аналізу групових явищ [10]. Так, З. Фрейд вважав, що позитивне ставлення до представників своєї групи і негативне до членів інших груп – це два аспекти одного й того ж явища, а механізм формування групової згуртованості й групової ворожнечі вчений виводив з Едипового комплексу. Саме амбівалентне, подвійне, емоційне ставлення хлопчика до батька (і любов, і ненависть) переноситься на соціальну взаємодію: поклоніння перед батьком та ідентифікація з ним трансформується в ідентифікацію з лідером своєї групи і прихильність до її членів, а почуття суперництва й агресії переносяться на членів «чужих» груп. Отже, політичні відносини в класичному психоаналізі трактуються як результат дії індивідуально-мотиваційних чинників.

На думку К. Юнга, процес соціалізації, що постійно супроводжується самоідентифікацією особистості та відображує прагнення особистості до єдності, постає «знаходженням самості» і триває все життя. А. Адлер у теорії стилю життя виокремив два чинники: соціальний інтерес і соціальну активність. Під соціальним інтересом він розумів почуття ідентифікації з людством, почуття спільності, почуття солідарності. У його трактуванні ідентифікація особистості з іншими людьми або групою, на відміну від фрейдистської концепції, не поставала як компенсаторний чинник неповноцінності особистості [8, с. 1].

Інтерпретація поняття ідентифікації разом з поняттям «ідентичність» поступово суттєво змінюється. У концепції розвитку особистості послідовник фрейдизму Е. Еріксон звертає увагу на проблему динамічного аспекту ідентифікації. Учений розглядає послідовну зміну об'єктів ідентифікації в часі й у просторі в процесі формування особистості, вважаючи, що на становлення ідентичності індивіда впливають два типи часу, котрі доповнюють один одного, – стадія розвитку в житті індивіда й історичний період [11].

Особистість людини, на думку науковця, змінюється за допомогою подолання низки психосоціальних криз, які не зводяться лише до проблеми протиставлення «соціальних» і «біологічних» чинників становлення індивідуальності. Е. Еріксон

пов'язує ідентифікацію з етапами життєвого циклу людини (у загальній кількості їх налічується вісім), насамперед, із п'ятою стадією, тобто з юністю (12/13–19/20 років), коли формується новий психосоціальний параметр – еґо-ідентичність [11, с. 70]. Поряд з цим науковець уводить категорію «зростаюча ідентичність», акцентуючи, що процес ідентифікації постійно супроводжує індивіда, «поки в ньому не гасне здатність упізнавати іншого» [11, с. 170].

Зважаючи на несвідому природу ідентифікації, Е. Еріксон наголошує: під час процесу ідентифікації присутній як мінімум один обов'язковий елемент раціональної оцінки – усвідомлення себе припускає вирізнення «Чужого», «Іншого» (можливо, «Ворога»). Більше того, ідентифікація завжди передбачає усвідомлення когось у вигляді «чужака» або «ворога», оскільки одним із компонентів близькості є віддаленість, готовність відкидати, ігнорувати або руйнувати ті сили і тих людей, чия сутність здається загрозливою для власної [11, с. 175]. У такий спосіб теоретичні положення вченого про ідентичність фактично заклали основи не лише психологічного, а й соціологічного і політологічного погляду на формування ідентичності.

Широкі можливості для пояснення механізмів соціальної ідентифікації, у тому числі й політичної, були закладені в когнітивній психології. Цілеспрямовані дослідження зі соціальної ідентифікації англійського соціального психолога Г. Теджфела слугували основою для теорії соціальної ідентичності [13, с. 458].

Така назва остаточно прийнята в пізніх розвідках Г. Теджфела і його послідовника Дж. Тернера. Завдяки засновнику, його послідовникам, учням, теорія соціальної ідентичності охопила широкий спектр явищ міжгрупової та внутрішньогрупової поведінки. Була зроблена спроба продемонструвати, як соціальна ідентифікація людини впливає на її поведінку стосовно різних груп, як усвідомлювана приналежність до групи здатна змінити соціальну поведінку особистості, обмежити або, навпаки, надати свободу дій [13, с. 443].

Ще один механізм самоідентифікації особистості досліджують представники «гуманістичної психології», котрі пропонують враховувати емоційно-мотиваційну сферу особистості для аналізу політики. Значно вплинули на політичних психологів цієї школи ідеї засновника цього напрямку А. Маслоу про ієрархію потреб і неспрямована психотерапія К. Роджерса. Їхні концепції як реакція на біхевіористське трактування особистості акцентують на самостійній цінності активності особистості. Рушійну силу особистісного розвитку, на думку науковців, становлять потреби. За приклад наведемо список потреб А. Маслоу: нижчий рівень – фізіологічні потреби; далі потреби в безпеці; у соціальних контактах; у самоповазі; самореалізації. На кожному рівні поведінка особистості детермінується потребами цього рівня. Будучи задоволеними, вони поступаються місцем потребам вищого рангу. Потреби всіх рівнів уроджені або інстинктивні. Згідно з логікою А. Маслоу, механізм політичної самоідентифікації індивіда (через самореалізацію потенцій людини, що відповідають за політичні потреби) спрацьовує лише в умовах задоволення нижчих потреб відповідно до ієрархії [6].

Співвідношення потреб людини з її політичною ідентифікацією вивчає політичний психолог О. Конфісахор. Автор наголошує: до первинних потреб людини належать: потреба у безпеці, яку розглядають, передусім як безпеку фізичну. Однак, таке розуміння достатньо звужене і не дає повністю й усебічно дослідити всі її аспекти. Тому науковець пропонує визначити чотири складові потреби в безпеці – фізичну, економічну, правову, інформаційну [4, с. 112–113]. Рівень задоволення основних потреб

людини, формує її ставлення до влади, а легітимність останньої – найважливіший механізм політичної ідентифікації людини з діючими інститутами влади, сприйняття влади людьми, продовжує дослідник, відбувається суб'єктивно і залежить від того, в якому образі влада та керівники будуть подані у свідомості людини, з чим асоціюватимуться, з емоціями, котрі спричинятимуть, а це багато в чому обумовлюється рівнем задоволення первинних потреб людини, насамперед потребою у безпеці. Від сформованого ставлення до влади залежить її ефективність, стійкість, успішність і, у кінцевому підсумку, можливість влади досягати визначених цілей.

Психоаналітичний підхід до аналізу політичної ідентичності пропонує враховувати ще одну специфічну потребу особистості – у збереженні позитивної самооцінки. Т. Євгенєва вважає, що збереження приналежності (реальної або ілюзорної) до групи, яка має в очах оточуючих відносно високий статус, формує позитивну самооцінку людини. З цього погляду, одним зі способів залучення прихильників до підтримки громадської чи політичної організації є демонстрація «обраності», особливого статусу і самої організації, і її членів. У випадку коли важко знайти позитивні підстави для підтримки позитивної самооцінки, особистість буде прагнути сформувати реальний або штучний образ «Іншого», що може постати об'єктом витіснення власних помилок і невдач (у всьому винні олігархи, чиновники, депутати) [3, с. 69–70].

Значення об'єктивних умов, що формують соціальну ідентичність, аналізує Г. Андреева. Дослідниця розглядає ідентифікацію одним із механізмів соціального сприйняття: «... соціальна ідентичність – спосіб організації для конкретного індивіда його уявлень про себе і про групу, до якої він належить; це радше те, що індивід робить з його позиції в соціальній структурі, яка визначає його ідентичність, ніж те, що він думає про місце в цій структурі» [1, с. 181]. Авторка звертає також увагу на чинники часу та середовища, котрі перебувають у процесі формування ідентичностей, що знаходяться в контексті сучасного діяльнісного й історико-процесуального підходів. Часова ідентичність це: а) осмислення людиною власного «психологічного» часу, меж та етапів його розвитку; б) усвідомлення зв'язку часу свого існування з часом епохи, у рамках якої особистість існує. Єдність часових ідентичностей людини дозволяє говорити про існування так званих «можливих Я» або «можливих ідентичностей», які фіксують не тільки те, чим людина вважає себе сьогодні, але й те, чим вона вважала себе вчора, а також імовірність того, чим вона буде усвідомлювати себе завтра. Ідентичність середовища стосується навколишнього світу людини, соціального становища (середовище спільноти, набір референтних груп, безпосередньо територія проживання, уявлення про своє «коріння», малу батьківщину тощо), що загалом і складає «життєве середовище». Отже, результатами процесу соціального пізнання виступають різні групи належності індивіда: «Я», «Група», «Час», «Середовище» [1, с. 191–198, 198–205].

Множинність ідентичностей індивіда передбачає їхню ієрархію або структуру. З цього погляду доцільно використовувати концепцію ідентифікаційної матриці французького психолога С. Московічі, згідно з якою індивід, володіючи багатьма (часто ситуативними) ідентичностями, немов розміщує їх в «осередках» матриці так, що одні ідентичності – базисні, інші – периферійні. Теорія соціальних уявлень ученого дає змогу інтерпретувати формування соціальної ідентичності з точки зору повсякденного мислення. На думку дослідника, соціальні уявлення еквівалентні «сучасній версії здорового глузду». Із різних джерел інформації уявлення про незрозуміле для людини проникають у «щілину» буденної свідомості й трансформуються в ній у зрозуміле та

звичне. Однак це уявлення – «думка» окремої людини, а радше певної групи, якій притаманне загальне бачення реальності [2, с. 94].

Принципово важливу роль у формуванні політичної психіки, політичного мислення, а в кінцевому підсумку – політичної ідентифікації, відповідно до психологічних концепцій, відіграють політичні установки і стереотипи. У загальному вигляді установка – це стан внутрішньої готовності суб'єкта реагувати конкретним способом на ту чи іншу політичну подію або явище. За Т. Євгенєвою, більшість установок людина набуває у готовому вигляді зі соціального досвіду та культури. Окрім власного соціального досвіду особистості, установка може бути продуктом стихійної або цілеспрямованої комунікації, зокрема тих видів масової комунікації, які передбачають високий ступінь переживання через події. У зв'язку з цим дослідниця пропонує виділити декілька функцій установки в процесі пізнання і мотивації поведінки: пізнавальну (регулює процес пізнання); афективну (каналізує емоції); оцінювальну (обумовлює формування оцінки) і поведінкову (спрямовує поведінку). Однак, вагомішою з погляду впливу на свідомість і поведінку, Т. Євгенєва визначає функцію бар'єру. Сформована у свідомості людини, вона не допускає інформацію, яка могла б їй суперечити. Наприклад, позитивна установка відносно певної політичної партії або лідера змушує підсвідомо не помічати і не запам'ятовувати інформацію протилежного характеру. Так само і негативна установка не дозволяє бачити в суб'єкті нічого позитивного. Негативна установка спрямовує особистісну або масову увагу лише на одну сторону об'єкта, здійснюючи своєрідний відбір інформації [3, с. 63–65].

Складнішу структуру, порівняно з установкою, має стереотип. Це поняття уперше використано американським журналістом і політологом У. Ліппманом. Установки та стереотипи масової свідомості, підкреслює автор, відіграють значну роль у формуванні образу світу і окремої людини, і великих соціальних та культурних спільностей. «Для того щоб охарактеризувати предмет, – стверджує У. Ліппман, – не обов'язково бачити його. У величезній галасливій різнобарвності зовнішнього світу ми виокремлюємо те, що вже було визначено нашою культурою. Ми сприймаємо предмети через стереотипи нашої культури». Стереотипи У. Ліппман визначає як стійкі, мало залежні від емпіричного пізнання, образи навколишніх предметів або явищ. Науковець стверджує, що формування в свідомості образу предмета завжди включає елемент стереотипізації, тобто певний ступінь спрощення, виділення значущих і витіснення неважливих для суб'єкта його аспектів і характеристик [5, с. 103–104].

Однак при значній продуктивності, соціально-психологічний підхід не можна вважати достатнім для дослідження політичної ідентифікації, оскільки він подає процес ідентифікації, головним чином, з боку індивіда, його свідомості, уяви, самооцінки. Для з'ясування всіх особливостей політичної солідаризації та політичної орієнтації індивіда необхідний теоретичний синтез із застосуванням різних теорій і підходів для дослідження цього феномена.

Отже, підсумовуючи, доходимо висновку, що соціально-політичні концепції ідентичності:

- визначають зв'язок політичного буття і внутрішніх мотивів політичної поведінки людей;
- показують, як мотиви і потреби, установки і ціннісні орієнтації позначаються на їхніх політичних орієнтаціях;
- пояснюють, яким чином стилі міжособистісних відносин і політичні ролі впливають на політичну ідентифікацію та політичний вибір особистості;

– аналізують взаємозалежність задоволення потреб людини з її політичною ідентифікацією, включно з потребою в безпеці, потребою в груповому захисті з боку референтних політичних груп, потребою в позитивній самооцінці, конформізмі та ін.

Вивчення соціально-психологічних основ політичної самоідентифікації соціальних суб'єктів дає змогу

глибше зрозуміти природу й сутність політичних процесів та інтересів у сучасному українському суспільстві.

Список використаної літератури

1. Андреева Г. М. Психология социального познания / Г. М. Андреева. – М. : Аспект-пресс, 2000. – 288 с.
2. Донцов А. И. Концепция социальных представлений в современной французской психологии / А. И. Донцов, Т. П. Емельянова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1987. – 253 с.
3. Евгеньева Т. В. Технологии социальных манипуляций и методы противодействия: спецкурс по политической психологии / Т. В. Евгеньева. – СПб. : Питер, 2007. – 80 с.
4. Конфисахор А. Г. Психология власти: учебное пособие / А. Г. Конфисахор; 2-е изд., перераб. и дополн. – СПб. : Питер, 2004. – 235 с.
5. Липпман У. Общественное мнение / У. Липпман; пер. с англ. Т. В. Барчунова; под ред. К. А. Левинсон, К. В. Петренко. – М. : Ин-т Фонда «Общественное мнение», 2004. – 384 с.
6. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу ; пер. с англ. А. М. Патлыбаева. – СПб. : Евразия, 1999. – 478 с.
7. Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст / Л. П. Нагорна. – К. : ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – 405 с.
8. Попова О. Политическая идентификация в условиях трансформации общества / О. Попова. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2002. – 258 с.
9. Урнов М. Ю. Эмоциональная атмосфера общества и её влияние на политические процессы: автореф. дисс. на соискание научной степени д-ра полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии» / М. Ю. Урнов. – М., 2008. – 47 с.
10. Фрейд З. Вступ до психоаналізу / З. Фрейд ; [пер. з нім. П. Тарашук]. – К. : Основи, 1998. – 709 с.
11. Эриксон Э. Детство и общество / Э. Эриксон ; пер. с англ. А. Алексеева. – СПб. : Ленато, Фонд «Университет кн.», 1996. – 596 с.
12. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон; [пер. с англ. под ред. А. В. Толстых]. – М. : Изд. группа «Прогресс», 1996. – 344 с.
13. Tajfel H. Social identity and intergroup relations / H. Tajfel. – Cambridge; Paris: 1982. – P. 483–507.

Стаття надійшла до редколегії 17.12.2015

Прийнята до друку 19.02.2016

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF FORMATION OF POLITICAL IDENTITY

Nataliya Pashina

*Mariupol State University,
International Relations and Foreign Policy Chair,
129-a Budivelnkyiv Ave., 87500 Mariupol, Ukraine
e-mail: npash@mail.ru*

Social and psychological conceptions of the process of identification are studied, the influence of motives and needs, valuable orientations, presentations, stereotypes, beliefs and convictions in the consciousness of social subjects such as individuals, groups, and communities on forming political identity and political choice are analyzed.

Key words: identification, identity, political identification, political identity, consciousness, directive, stereotype.

УДК 324 (477. 87)

**ВПЛИВ МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ 2015 р. НА ЕВОЛЮЦІЮ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ
УКРАЇНИ ТА СТРУКТУРУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ПАРТІЙНОГО
ПРОСТОРУ (НА ПРИКЛАДІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

Юрій Остапець, Рената Манайло-Приходько

*Ужгородський національний університет, факультет суспільних наук,
кафедра політології та державного управління,
вул. Університетська, 14, 88000, Ужгород, Україна
e-mail:ostapec@rambler.ru*

Проаналізовано специфіку організації та проведення місцевих виборів 2015 р. в Україні, їхні результати. Розглянуто структурування партійно-політичних сил напередодні виборів та електоральний потенціал основних суб'єктів виборчого процесу. Досліджено поствиборче структурування політичних сил.

Ключові слова: місцеві вибори, політичні партії, Закарпаття, електоральний потенціал, електорат, кандидат, депутат, виборча кампанія.

Вибори викликають постійний інтерес науковців, що обумовлений їхньою роллю у політичних процесах в сучасному українському суспільстві. Вітчизняний електоральний досвід дає змогу дійти висновку стосовно специфіки організації та проведення парламентських виборів у регіонах України. Тому під час вивчення регіональної електоральної практики необхідно суттєво проаналізувати політичні регіональні відмінності в електоральній поведінці громадян. Дослідження виборів актуалізується також наявністю соціального замовлення від зацікавлених суб'єктів виборчого процесу, яким потрібні наукові знання про особливості поведінки виборців, шляхи мобілізації електорату та механізм відносно достовірного прогнозування результатів виборчого процесу.

Наша стаття має на меті: 1) охарактеризувати місцеві вибори 2015 р. в Україні, визначити загальнонаціональні й регіональні особливості організації та проведення виборів до місцевих органів влади в Україні, зокрема у Закарпатській області; 2) проаналізувати передвиборче розташування політичних сил на Закарпатті; 3) дослідити електоральний потенціал основних суб'єктів виборчого процесу в області; 4) оцінити результати виборів та поствиборче позиціонування політичних сил.

Місцеві вибори в Україні проводились 25 жовтня 2015 р. відповідно до нового Закону України «Про місцеві вибори», прийнятого Верховною Радою України 14 липня того ж року. Отже, систему органів місцевої влади обирали у такий спосіб:

- селищні, сільські ради – за мажоритарною системою відносної більшості з одномандатними округами;
- селищні, сільські голови та старости – за мажоритарною системою відносної більшості;
- міські, районні, обласні ради – за пропорційною системою зі закріпленням кандидатів за округами, п'ятивідсотковим виборчим бар'єром, заборонаю партійним блокам брати участь у виборах;

- міські голови міст, де менше 90 тис. виборців, – за мажоритарною системою відносної більшості;
- міські голови міст, у котрих більше 90 тис. виборців, – за системою абсолютної більшості (перший тур) і системою відносної більшості (другий тур), якщо в першому турі не визначений переможець.

Закон передбачав суттєве зменшення депутатів місцевих рад (на 30 % по всій країні). Кількість виборчих округів на території відповідає кількості депутатів тієї чи іншої ради.

Виборчі списки мають право формувати лише політичні партії. Чисельність осіб однієї статі у виборчому списку має бути не менше 30 %. Розташування кандидатів у партійному списку після підрахунку результатів виборів залежить від кількості отриманих ними голосів (у процентному відношенні) на виборчому окрузі. Отже, перемога кандидата на виборчому окрузі не гарантує йому депутатського мандату. Адже, по-перше, політична партія, представником якої він є, може не подолати виборчого бар'єра, і, по-друге, інші кандидати зі списку можуть мати у процентному співвідношенні більшу кількість голосів виборців [2].

Відтак розглянемо передвиборче розташування політичних сил та електоральний потенціал основних суб'єктів виборчого процесу. Місцеві вибори 2015 р. завершили електоральний цикл, розпочатий дочасовими президентськими виборами у травні 2014 р. (переможець П. Порошенко) і продовжений дочасовими парламентськими виборами у жовтні 2014 р., де перемогли політичні сили, котрі взяли активну участь у Революції Гідності. У такий спосіб місцеві вибори 2015 р. повинні були закріпити успіх демократичних політичних сил у регіонах України. Схожим був електоральний цикл 2010–2012 рр., який виграла Партія регіонів.

Партійна система України за результатами парламентських виборів 2014 р. мала конфігурацію двоблокової системи, що складалася з 10–12 політичних партій, більшість із котрих представляли лідерські, електорально-професійні партії зі слабкою ідеологічною артикуляцією, за винятком ВО «Свобода» та КПУ. Вони не змогли на виборах у 2014 р. подолати виборчий бар'єр, але продовжували впливати на партійну конкуренцію і залишалися найбільш ідеологічно артикульованими партіями у 2015 р. (див. табл. 1) [9, с. 13–15].

Таблиця 1

Порівняльні результати виборів до Верховної Ради України 26 жовтня 2014 р. та місцевих виборів 25 жовтня 2015 р.

№	Політична партія	Результат по Україні, %	К-ть місць за пропорційною системою	К-ть обраних депутатів рад, 2015р.	Результат місцевих виборів 2015 р., %
1	Політична партія «Народний фронт»	22,14	64	–	Не брала участь
2	Партія «Блок Петра Порошенка «Солідарність»	21,81	63	8 830	19,5
3	Політична партія «Об'єднання «Самопоміч»	10,97	32	913	6,4

4	Політична партія «Опозиційний блок»	9,43	27	4 034	11,5
5	Радикальна партія Олега Ляшка	7,44	22	2 498	6,7
6	ВО «Батьківщина»	5,68	17	8 065	12,1
7	ВО «Свобода»	4,71 %	–	1 664	6,8
8	КПУ	3,88 %	–	–	Не брала участі
9	Партія Сергія Тігіпка «Сильна Україна»	3,11 %	–	–	–
10	ПП «Всеукраїнське аграрне об'єднання «Заступ»	2,65 %	–	–	–
11	ПП «Правий сектор»	1,8 %	–	–	Не брала участі
12	ПП «Відродження»			1 689	5,4
13	ПП «Наш край»			4 506	4,8
14	ПП «УКРОП»			2 247	7,3
15	Аграрна партія України			3 323	3,2

Лідерство політичних партій у регіональному вимірі подано в таблиці 2 [9, с. 13–15].

Таблиця 2

**Лідерство політичних партій на парламентських виборах
26 жовтня 2014 р. за результатами голосування у регіонах України**

Назва партія	Лідерство за результатами голосування у загальнодержавному виборчому окрузі
Партія «Блок Петра Порошенка «Солідарність»	Вінницька, Закарпатська, Миколаївська, Одеська, Сумська, Херсонська, Чернігівська (7 областей), м. Київ
Політична партія «Народний фронт»	Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька (12 областей)
Політична партія «Опозиційний блок»	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська (5 областей)

Позиціонування партійно-політичних сил напередодні місцевих виборів обумовлено постреволюційними подіями в Україні та виборами до Верховної Ради України 2014 р.

По-перше, про участь у виборах заявили політичні партії, котрі брали участь або перемогли на виборах 2014 р., – ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність», Політична партія «Об'єднання «Самопоміч», ПП «Опозиційний блок», ВО «Батьківщина», ВО «Свобода». Ці політичні сили асоціювалися у виборців з подіями на Майдані наприкінці 2013 р. – на початку 2014 р., що отримали назву Революції Гідності.

По-друге, залишки Партії регіонів взяли участь у виборах у форматі ПП «Опозиційний блок». Її утворили шість політичних партій – Партія розвитку

України, ПП «Центр», Партія «Україна – Вперед!», ПП «Трудова Україна», Партія державного нейтралітету України, ПП «Нова політика» [6].

По-третє, відмовилися від участі у виборах ПП «Народний фронт» (головна причина – низький рейтинг), ПП «Правий сектор», Комуністична партія України (заборона брати участь у виборах). ПП «Народний фронт» та ПП «УДАР Віталія Кличка» домовилися з ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність» про спільні партійні списки під брендом останньої.

По-четверте, як завжди, у виборах брала участь низка маловідомих партійних структур. Завдання одних становила підготовка партійних брендів для майбутніх парламентських виборів (наприклад, Аграрна партія України, Громадський рух «Народний контроль»), інші були проектами відомих регіональних політичних лідерів (ПП «Партія простих людей Сергія Капліна» у Полтаві, ПП «ВО «Черкащина», ПП «Довіряй ділам» Г. Труханова в Одесі та ін.).

По-п'яте, у виборах взяли участь суто регіональні партії. Відповідно до українського законодавства таких партій де-юре бути не може, але де-факто вони існують і беруть участь у політичному житті суспільства. Йдеться насамперед про ПП «Єдиний центр», Партію угорців України та Демократичну партію угорців України (названі партії ефективно діють лише на Закарпатті).

По-шосте, у виборах свої можливості виявили дві нові політичні партії, активність котрих пов'язують: ПП «Відродження» – з колишніми представниками Партії регіонів, ПП «Наш край» – з Адміністрацією Президента України. Так, ПП «Наш край» – проект Адміністрації Президента, створений з метою підбору голосів виборців, що втратили провладні партії за період від парламентських виборів 2014 р. Інше завдання цього партійного проекту – опосередковано залучити до провладних більшостей у місцевих радах колишніх лояльних членів Партії регіонів, яких відкрито неможливо було залучити до партійних списків партії влади. Рішення про участь у місцевих виборах прийнято на з'їзді у Києві 17 вересня 2015 р.

Головною метою діяльності члени партії «Наш край» вважають відстоювання інтересів місцевих громад. У програмі «10 кроків для розвитку рідного краю», ухваленій на з'їзді, передбачені заходи з розвитку місцевого самоврядування, контролю за прозорістю дій влади, а також покращення соціального забезпечення, медичного обслуговування населення, освіти й безпеки громадян [4, с. 8–9].

Агітаційна тематика кандидатів та місцевих організацій партій була малозмістовною і будувалася навколо спекуляцій на чутливі для населення теми. Серед найпоширеніших гасел – несправедливі тарифи на житлово-комунальні послуги, боротьба з корупцією й обіцянки підвищити добробут громадян. ПП «Опозиційний блок» та ВО «Свобода» активно використовували тему проведення антитерористичної операції (АТО).

Політичні гасла місцевих організацій партій часто повністю дублювали тематику відповідних всеукраїнських партій. Щоправда, в окремих регіонах агітація місцевих організацій партій і потенційних кандидатів вирізнялася регіональними особливостями. Наприклад, у Дніпропетровській і Кіровоградській областях місцеві політики й партії всіляко спекулювали на темі зміни назв цих областей та міст відповідно до закону про декомунізацію.

Найпоширенішу форму роботи потенційних кандидатів і місцевих організацій партій із виборцями становило розміщення матеріалів у ЗМІ й на зовнішніх носіях реклами (білборди, сітілайти). Менш поширеніша форма – установлення агітаційних

наметів. Відтак кандидати та місцеві організації партій практично не здійснювали змістовної роботи з виборцями. Це засвідчує факт, що майже не проводились публічні дебати, дискусії, круглі столи та прес-конференції. У жодній з областей така форма не отримала належної підтримки серед потенційних кандидатів.

Розглянемо результати місцевих виборів 2015 р. в Україні. За підрахунком зведених показників партій на місцевих виборах, ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність» підтримали 19,5 % виборців, ВО «Батьківщина» – 12,1 %, ПП «Опозиційний блок» – 11,5 %, ПП «Українське об'єднання патріотів – УКРОП» – 7,3 %, ВО «Свобода» – 6,8 %, Радикальну партію Олега Ляшка – 6,7 %, ПП «Об'єднання «Самопоміч» – 6,4 %, ПП «Відродження» – 5,4 %, ПП «Наш край» – 4,8 %, Аграрну партію України – 3,2 % [11].

Порівняльний аналіз результатів виборів до обласних рад у регіонах України можна подати у вигляді таблиці (табл. 3) [6].

Таблиця 3

Порівняльний аналіз результатів виборів до обласних рад у розрізі регіонів

Політична партія	Західний регіон	Центральний регіон	Південно-Східний регіон
ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність»	25,2	26,1	19
ВО «Батьківщина»	17,3	17,4	9,7
ПП «Об'єднання «Самопоміч»	7,5	7,1	5,7
Радикальна партія Олега Ляшка	6,1	9,4	3,7
ВО «Свобода»	12,3	8,1	–
ПП «УКРОП»	9,6	5,4	8,5
ПП «Опозиційний блок»	1,6	5,9	27,2
ПП «Відродження»	2,2	4,1	13,4
ПП «Наш край»	1,6	1,3	8,5
Аграрна партія України	1,4	4,1	–

Отже, маємо результати виборів (кількість мандатів) до обласних рад у розрізі трьох регіонів – Західного, Центрального та Південно-Східного. Західний регіон – це Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Волинська, Чернівецька області. Чисельність обласних рад Західного регіону становить 488 депутатів. Центральний регіон – Київська, Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Хмельницька, Черкаська, Житомирська, Сумська, Чернігівська області й м. Київ. Чисельність обласних рад Центрального регіону дорівнює 796 депутатів. Південно-Східний регіон утворюють Дніпропетровська, Одеська, Запорізька, Миколаївська, Херсонська, Харківська, Луганська, Донецька області (у двох останніх вибори до обласних рад не проводилися). Чисельність обласних рад регіону – 536 депутатів [6].

Балотування до обласних рад у всіх регіонах забезпечили ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність», ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», ПП «Українське

об'єднання патріотів – УКРОП», Радикальна партія Олега Ляшка. Інші партії виставляли своїх кандидатів не у всіх регіонах. Так, ПП «Опозиційний блок» не балотувався у Тернопільській області, ПП «Об'єднання «Самопоміч» – до Рівненської, Миколаївської, Одеської обласних рад і под. Різними були і стратегії політичних партій. Наприклад, ПП «Об'єднання «Самопоміч» майже не виставляла своїх кандидатів у маленьких містах, їх цікавили лише великі міста й обласні ради. ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність», ВО «Батьківщина» висунули кандидатів повсюдно. Але якщо ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність» переміг чи отримав депутатські мандати практично в усіх радах, то ВО «Батьківщина» не набрала 5 % голосів виборців у Львові, Харкові, Одесі. Низка політичних партій висунула кандидатів лише в окремих областях України. Скажімо, ПП «Єдиний центр», Партія угорців України – КМКС, Демократична партія угорців України (Закарпатська область), ПП «Партія простих людей Сергія Капліна» – на Полтавщині, ПП «Довіряй ділам» – Г. Труханова, Українська морська партія – Сергія Ківалова на Одещині та ін.

І хоча результати соціологічних досліджень засвідчують підтримку необхідності передання владних повноважень з центру в регіони близько 2/3 громадян нашої держави, але участь у формуванні місцевої влади через виборчий процес взяло менше половини виборців. Їхня активність у жовтні 2015 р. виявилася однією з найнижчих за історію загальноукраїнських виборів і становить 46,6 %. Найвищою явка виборців була у західних областях України [6].

Складна соціально-економічна ситуація та відсутність результатів реформ призвели до того, що збільшити електоральні здобутки у жовтні 2015 р., порівняно із парламентськими виборами 2014 р., змогли лише політичні сили, котрі гостро критикували дії центральної влади.

Таблиця 4 підтверджує, скільки втрачено/додано голосів основними електоральними гравцями порівняно з парламентськими виборами 2014 р. [11].

Таблиця 4

**Кількість голосів виборців, які отримали партії на парламентських виборах 2014 р.
і на місцевих виборах 2015 р.**

Назва партії	Місцеві вибори 2015 р.	Парламентські вибори 2014 р.	Різниця в кількості голосів	Різниця у %
ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність»	2 544 552	3 437 521	– 892 969	–26
ВО «Батьківщина»	1 579 606	894 837	+ 684 769	+76,5
ПП «Об'єднання «Самопоміч»	832 570	1 729 271	– 896 701	–51,9
Радикальна партія Олега Ляшка	880 017	1 173 131	–293 114	–25
ВО «Свобода»	881 137	742 022	+139 115	18,7
ПП «Опозиційний блок»	1 507 460	1 486 203	+21 257	1,4
ПП «Громадянська позиція»	203 515	489 523	–286 008	–58,4
Усього	13 053 354	15 745 278	–269	–17,1

Найбільша провладна партія «Блок Петра Порошенка «Солідарність», попри поглинання організаційних активів ПП «УДАР Віталія Кличка» та ПП «Народний фронт», лише наблизилась до результату, отриманого на парламентських виборах (22 %). Гостра критика влади дала змогу досягти найкращого електорального зростання насамперед ПП «УКРОП» і ВО «Батьківщина», причому остання входить до провладної коаліції. Одночасно «конструктивна» критика влади ПП «Об'єднання «Самопоміч» під час цих виборчих перегонів спричинила радше зворотний результат. Порівняно з парламентськими виборами, вона втратила значну частину електорату, зокрема у своїх базових регіонах (на Заході й у столиці).

ПП «Опозиційний блок» покращила результат (з 9 до 12 %), хоча у боротьбу за колишнє електоральне поле Партії регіонів на цих виборах, на відміну від виборів до Верховної Ради України 2014 р., залучилися нові політичні проекти – ПП «Відродження» та ПП «Наш край», котрі отримали загальний результат у межах прохідних 5 %.

Суттєвий крок до повернення попередніх позицій зробила ВО «Свобода», отримавши депутатські мандати практично в усіх обласних радах Західного і Центрального регіонів. Порівняно з парламентськими виборами 2014 р. вона здобула на 18,7 % голосів більше.

Радикальна партія Олега Ляшка, незважаючи на жорстку опозиційну риторичку, не змогла покращити здобутки порівняно з минулим роком. Результат радикалів зафіксувався на показниках 2014 р. Виборча кампанія партії була невиразною і ґрунтувалася на політичних гаслах, які розміщувалися на білбордах і нічого спільного з місцевими проблемами не мали. Водночас зауважимо, що у місцевих виборах не взяла

участі ПП «Правий сектор», яка могла би скорегувати результати одразу кількох політичних сил, зокрема ВО «Свободи», ПП «УКРОП», Радикальної партії Олега Ляшка.

Місцеві вибори, окрім згаданих проектів (ПП «УКРОП», ПП «Відродження», ПП «Наш край»), імовірно, дали старт новим партійним проектам, котрі братимуть участь у майбутніх парламентських виборах. Передусім маємо на увазі Аграрну партію України та Громадський рух «Народний контроль».

Намагання колишніх комуністів переформовуватися, в умовах заборони діяльності КПУ, в новий проект під назвою ПП «Нова держава» не мали відчутних результатів навіть у регіонах, де позиції лівих завжди були сильними (окрім Миколаївської області). Це дає підстави очікувати виникнення найближчим часом нової політичної сили лівого спрямування, оскільки ця електоральна ніша залишається незаповненою [1].

Черговий раз низьку ефективність продемонструвала ПП «Громадянська позиція», яка потрапила лише до двох обласних рад Галичини. На особливу увагу заслуговує той факт, що на цих виборах регіональні еліти в окремих областях продемонстрували принципову самостійність, виставивши на виборчі перегони свої локальні політичні проекти.

Малі партії необхідні політикуму з декількох причин. Вони потрібні: по-перше, кандидатам, котрі схиляються більше до опозиційних сил, однак відкрито не можуть цього зробити; по-друге, – тим, хто готовий працювати з владою, але політична кон'юнктура не дає змоги здійснити це неприховано, оскільки на їхній території провладна партія не популярна. І, по-третє, до послуг малих партій звертаються безпартійні мери міст, яким вигідніше брати участь у виборах під власним партійним брендом [12].

На відміну від 2010 р., коли платформою для проходження до обласних рад була провладна Партія регіонів, у 2015 р. місцеві еліти в багатьох областях створили гостру конкуренцію провладній партії – Блоку партії Петра Порошенка «Солідарність». Так, на Закарпатті лідером перегонів до обласної ради стала ПП «Єдиний центр» (В. Балого); ПП «Довіряй ділам» Г. Труханова посіла перше місце в Одесі й показала третій результат в області. На Хмельниччині на виборах до обласної ради перемогла ПП «За конкретні справи». У Черкаській області друге місце належить ПП «ВО «Черкашани», а на виборах Черкаської міської ради – перше місце Партії вільних демократів. У Чернівцях на виборах до міськради переможцем стала ПП «Рідне місто».

Отже, за результатами місцевих виборів в Україні 2015 р. перемогла ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність». Високі результати на виборах також показали політичні партії «Опозиційний блок» та ВО «Батьківщина».

Відтак проаналізуємо розташування партійно-політичних сил у Закарпатті напередодні виборів. На місцевих виборах 2010 р. головним протистоянням була боротьба за вплив у обласній, районних та місцевих радах між Партією регіонів та ПП «Єдиний центр». Винятком є місця компактного проживання угорців, котрі голосували за угорські партії. На виборах 2015 р. головне протистояння – це боротьба за вплив у радах між ПП «Єдиний центр» та ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність». Після збройної сутички у Мукачевому влітку 11 червня 2015 р. між ПП «Правий сектор» і оточенням народного депутата М. Ланя, Президент України оголосив, що на Закарпатті потрібно покінчити з кланами, які підпорядковували собі область. А вже 15 липня головою Закарпатської обласної адміністрації призначено Г. Москаля, на котрого і покладено це завдання. Разом з губернатором призначено нових очільників Служби безпеки України та Міністерства внутрішніх справ в Закарпатській області.

Вибори до Закарпатської обласної та районних рад. Серед 15 політичних партій, внесених до бюлетеня для таємного голосування до обласної ради, виокремимо групи:

1. Фаворити місцевих виборів – ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність», ПП «Єдиний центр», ВО «Батьківщина», Демократична партія угорців України, «КМКС» Партія угорців України.

2. Партії-сателіти ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність» – ПП «Відродження», ПП «Наш край», Аграрна партія України.

3. ПП «Опозиційний блок» як переформатована обласна організація Партії регіонів.

4. Загальнонаціональні відомі політичні партії, що мають (або мали) представництво в українському парламенті, - ПП «Об'єднання «Самопоміч», ВО «Свобода», Радикальна партія Олега Ляшка.

5. Нові й маловідомі для закарпатського соціуму партійні структури – ПП «Українське об'єднання патріотів – УКРОП», ПП «Зелена планета», ПП «Соціалісти», ПП «Спільна дія» і под. [6].

Розглядаючи результати виборів 2015 р. до обласної ради, варто порівняти їх із даними попереднього волевиявлення закарпатців у 2006 та 2010 рр. До обласної ради п'ятого скликання обрано представників від семи політичних сил: Блок «Наша Україна» – 30 депутатів (23 % голосів виборців); БЮТ – 25 депутатів (19,2 %); Партія регіонів – 15 (11,5 %); Народного Блоку Литвина – 7 (5,2 %); СПУ – 4 (3,1 %). Специфікою виборів на Закарпатті стало проходження в обласну раду двох угорських партій – «КМКС» Партія угорців України, яка отримала 3,3 % голосів виборців (5 депутатів), та Демократичної партії угорців України – 3,1 % (4 депутати) [8, с. 455–456].

Результати виборів до обласної ради у 2010 р. за партійними списками такі: ПП «Єдиний центр» – 24,3 %, Партія регіонів – 18,2, ВО «Батьківщина» – 8,6, ПП «Фронт змін» – 6,1, «КМКС» Партія угорців України – 3,8, ПП «Сильна Україна» – 3,1, ДПУУ – 3,0, ПП «НУ» – 2,6, ПП «УДАР Віталія Кличка» – 2,4, Народна партія – 1,5, ВО «Свобода» – 1,5, ПП «Зелені» - 1, 4, КПУ – 1,2, СПУ – 0,7, СДПУ (о) – 0,4. Разом із мажоритарниками політичні партії мають таку кількість мандатів у обласній раді: ПП «Єдиний центр» – 46 місць, Партія регіонів – 37, ВО «Батьківщина» – 8, ПП «Фронт змін» – 5, ДПУУ – 4, ПП «Сильна Україна» – 4, «КМКС» Партія угорців України – 3, СПУ – 1 [8, с. 456]. Порівняльний аналіз представництва політичних партій у обласній раді V, VI та VII скликання подано у таблиці 5.

Таблиця 5

**Порівняльний аналіз представництва політичних партій
у Закарпатській обласній раді V, VI та VII скликання**

Назва політичної сили	Обласна рада V скликання (2006 р., 90 депутатів)	Обласна рада VI скликання (2010 р., 108 депутатів)	Обласна рада VII скликання (2015 р., 64 депутати)
ПП «Єдиний центр»	–	46	19
ВО «Батьківщина»	25	–	–
ВО «Батьківщина»	–	8	7
Партія регіонів	15	37	–
НБ Литвина	7	–	–

«КМКС» Партія угорців України	5	3	8 (разом з ДПУУ)
ДПУУ	4	4	
СПУ	4	1	–
ВБ «Наша Україна»	30	–	–
ПП «Наша Україна»	–	–	–
ПП «Фронт змін»	–	5	–
ПП «Сильна Україна»	–	4	–
ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність»	–	–	15
ПП «Відродження»	–	–	11
ПП «Опозиційний блок»	–	–	4

Отже, п'ятивідсотковий виборчий бар'єр на виборах до Закарпатської обласної ради подолали 6 партій: ПП «Єдиний центр» (22,79 %), ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність» (18,05 %), ПП «Відродження» (12,84 %), «КМКС» Партія угорців України (9,44 %), ВО «Батьківщина» (8,58 %), ПП «Опозиційний блок» (5,38 %). Не змогли подолати п'ятивідсотковий бар'єр такі політичні сили: ПП «Об'єднання «Самопоміч» (3,93 %), ВО «Свобода» (3,29 %), Радикальна партія Олега Ляшка (4,62 %), ПП «Українське об'єднання патріотів – УКРОП» (3,23 %), які по Україні загалом отримали хороші результати [6]. Як і на попередніх місцевих виборах, не отримала належну підтримку в області ВО «Свобода». Не змогла подолати виборчий поріг Радикальна партія Олега Ляшка. Це черговий раз підкреслює конформізм закарпатського виборця та відсутність радикальних настроїв у краї.

Отже, до обласної, районних та міських рад обласного підпорядкування обрано 679 депутатів (у 2010 р. 965 депутатів). Найбільше депутатських мандатів отримали наступні політичні сили: ПП «Єдиний центр» – 174 мандати (25,63 %, у 2010 р. – 40 %), ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність» – 122 (17,94 %), ПП «Відродження» – 106 (15,61 %, у 2010 р. – 0,8 %), ВО «Батьківщина» – 58 (8,54 %, у 2010 р. – 7,7%), «КМКС» Партія угорців України – 46 (6,77 %, у 2010 р. – 3,6 %), ПП «Опозиційний блок» – 37 (5,45 %), ДПУУ – 33 (4,86 %, у 2010 р. – 3,9 %), Радикальна партія Олега Ляшка – 22 (3,24 %), ПП «Об'єднання «Самопоміч» – 19 (2,8 %), ПП «Наш край» – 15 (2,21 %) [6].

Беручи до уваги міста обласного підпорядкування, зазначимо, що на нашу думку, різняться від результатів по Закарпаттю узагалі підсумки виборів у м. Ужгород і м. Хуст. До міських рад цих міст пройшли найбільше партій: до Ужгородської міської ради – 9, Хустської – 7. Причому перемогу на виборах до Хустської міської ради отримала ПП «Конкретних справ» – 16 мандатів з 34. Також до ради пройшла ВО «Свобода» та Українська народна партія.

Окремо зупинимось на електоральних процесах в угорській національній меншині. Зміна влади в Україні у лютому 2014 р. спричинила передусім зміни і в середовищі закарпатських угорців. Лідером «КМКС» Партії угорців України став В. Брензович (колишній очільник М. Ковач відкрито виступав за автономію угорської меншини), а ДПУУ – Л. Зубанич (колишній очільник І. Гайдош підтримував Партію регіонів і був учасником Антимайдану).

У Береговому 5 вересня 2015 р. відбулися конференції партійних організацій Демократичної партії угорців України та «КМКС» Партії угорців України, на яких затверджено підписану керівниками політичних сил Угоду про співпрацю на цьогорічних виборах до місцевих рад. Домовлено, що в Закарпатську обласну раду буде сформований один партійний список від КМКС, куди (50 на 50) увійдуть і представники іншої угорської партії – ДПУУ. В територіальні громади нижчого рівня – районні й міські, відбиратимуть осіб, найавторитетніших у регіоні.

Рішення про співпрацю на виборах, прийняте вперше за історію незалежної України, принесло позитивні результати. До обласної ради «КМКС» Партія угорців України отримала 9,44 % голосів виборців і 8 депутатських мандатів. Крім того «КМКС» Партія угорців України отримали депутатські мандати у таких радах: Берегівська районна – 12 мандатів; Виноградівська районна – 7; Мукачівська районна – 4; Ужгородська районна – 8; Чопська міська – 7; Хустська міська – 3; Ужгородська міська – 2; Мукачівська міська – 3. ДПУУ має кількість депутатів: Берегівська районна – 7; Виноградівська районна – 4; Чопська міська – 12 [6].

Низка аналітиків, журналістів, характеризуючи результати волевиявлення на Закарпатті, акцентували на такій специфіці регіону, як підкуп виборців. Причому йшлося про системний підкуп різними партійними структурами, що масово розпочався у 2010 р. Після завершення виборчої кампанії й оприлюднення результатів волевиявлення у 2010 р. С. Ратушняк озвучив текст звернення до Президента України, в якому йшлося про те, що на виборах у Закарпатті ПП «Єдиний центр» була застосована технологія купівлі голосів виборців. Це суттєво змінило результат волевиявлення громадян області. Відтак він просив анулювати результати виборів. Текст звернення підписали лідери політичних сил Ю. Бедь (Народна партія), О. Черепаня (НРУ), П. Федака (Українська партія), Є. Ясінський (УРП «Собор»), О. Сачко (КУН), П. Зуєв (УНП), Р. Натуркач (ПП «Сила і честь»), М. Байко (ПППУ), А. Синишин (ПП «Народна самооборона»), Ю. Келеман (ОУН) [3].

Досліджуючи місцеві вибори 2015 р. на Закарпатті, В. Приходько наголошує: якщо не припинити підкуп виборців, то в майбутньому вибори будуть перетворені на фарс, а голос виборця – на товар [10].

Отже, конфігурація партійної системи України за результатами місцевих виборів суттєво не змінилася. Вона і надалі залишається двоблоковою, котру утворюють не більше 12 політичних партій. Місцеві вибори стали успішними для нових партійних проектів, таких як ПП «Українське об'єднання патріотів – УКРОП», ПП «Відродження», ПП «Наш край», Аграрна партія України і Громадський рух «Народний контроль». Імовірно, всі вони братимуть участь у наступних парламентських виборах.

Список використаної літератури

1. Аналіз результатів місцевих виборів 2015: динаміка електоральних симпатій в регіонах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://politcom.org.ua/?p=10637>
2. Закон України «Про місцеві вибори» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/595-19>
3. Звернення до Президента з приводу фальсифікацій // РІО. – 2010. – 13 листоп.
4. Казанський Д. Повернення Змія Горинича. Як «регенерується» Партія регіонів / Д. Казанський // Тиждень. – 2015. – № 42. – 2–10 жовт. – С. 8–9.

5. Малко Р. Фейкові, брате, часи настали. Як розуміти величезне розмаїття партій на місцевих виборах / Р. Малко // Тиждень. – 2015. – № 42. – 23–29 жовт. – С. 18–20.
6. Місцеві вибори 2015 (Обрані депутатами.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/wvm2015/wm001.html>
7. Олексієнко О. Вибори немісцевого значення. Які виклики для країни несуть місцеві вибори / О. Олексієнко // Тиждень. – 2015. – № 42. – 23–29 жовт. – С. 22–25.
8. Остапець Ю. Місцеві вибори в Україні: партійна складова / Ю. Остапець // Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку. – К. : ІПіЕНД, 2012. – С. 446–461.
9. Партійна система України до і після Майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити. Аналітична доповідь Центру Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2015. – № 6–7. – С. 2–60.
10. Приходько В. Блиск та нищість української буржуазії на тлі місцевих виборчих перегонів / В. Приходько // Срібна Земля. Фест. – 2015. – 13–19 листоп.
11. Результати місцевих виборів 2015. Висновки і прогноз [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://texty.org.Ua/pg/news/textynewseditor/read/63067/Rezultaty_miscevyh_vyboriv2015_Najbilshe_vtratyla_Samopomich_doda ly
12. Третьою не буде (Більшість регіональних партій, які пройшли до місцевих рад, підіграватимуть владі) // Тиждень. – 2010. – 12–18 листоп. – С. 18–20.

Стаття надійшла до редколегії 26.11.2015

Прийнята до друку 19.02.2016

TO THE ISSUE OF INFLUENCE OF LOCAL ELECTIONS OF 2015 ON THE EVOLUTION OF PARTY SYSTEM OF UKRAINE AND STRUCTURING OF REGIONAL PARTY ENVIRONMENT (ON THE EXAMPLE OF TRANSCARPATIAN OBLAST)

Yurii Ostapets, Renata Manailo-Prykhodko

*Uzhgorod National University, Faculty of Social Sciences,
Department of Political Science and Public Administration
Str. University, 14, 88000, Uzhgorod, Ukraine
e-mail: pruhodkorenata@gmail.com*

The results and flow of local elections in the Transcarpatian oblast and Ukraine have been analyzed in the article on the basis of statistic data. The positive specifics and lacks of the normative part of elections holding have been characterized, as well as their influence on the evolution of the party system of Ukraine. The conclusions have been made on the prospects of party composition in Ukraine. The potential of new party brands has been assessed.

Key words: local elections, political parties, Transcarpathia, electoral potential voters, candidate, deputy campaign.

УДК 329.7

**УЧАСТЬ МОЛОДІ У МІСЦЕВИХ ВИБОРАХ 2015 р.
(НА ПРИКЛАДІ м. ІВАНО-ФРАНКІВСЬК)**

Олексій Кавилін

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Інститут історії, політології і міжнародних відносин, кафедра політології
вул. Шевченка, 57, 76000, Івано-Франківськ, Україна
e-mail: polit.evrocentr@gmail.com*

Досліджено політико-правову участь молоді у виборах органів місцевого самоврядування 2015 р. Оскільки вибори проведено відповідно до Закону України «Про місцеві вибори», прийнятого 14 липня 2015 р., проаналізовано нову виборчу систему. Встановлено, що, попри неоднозначні новації у вітчизняному виборчому законодавстві, місцеві вибори відбулися і їх можна розглядати як окремий етап побудови задекларованої в Конституції України демократичної правової, соціальної держави.

Ключові слова: політична участь, вибори, електоральна поведінка, виборча активність, молодь, місцеве самоврядування.

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що вибори органів державної влади й управління різних рівнів значно впливають на особливості трансформації політичної системи. За словами Президента України П. Порошенка, місцеві вибори завершили перезавантаження влади [10]. Вагомим у зв'язку з цим вважаємо аналіз політичної участі молоді, соціалізація якої відбувається в умовах формування нових політичних, економічних і соціокультурних відносин. Зрештою, і «перезавантаження влади», на наш погляд, пов'язане з обранням депутатами місцевих рад молодих людей, котрі здобули якісну освіту й здатні вирішувати проблеми громади заради спільного добробуту, а не відтворювати корупційні схеми.

Роль і значення виборів у політичному житті суспільства привертає посилену увагу політиків і вчених до виборчого процесу, особливостей електоральної поведінки. Виборча активність громадян України розглянута у працях О. Балакіревої, В. Бебика, І. Бекешкіної, О. Вишняка, Є. Головахи, С. Макєєва, В. Хмелька, Н. Черниш та ін. Серед вітчизняних дослідників, котрі звертають увагу на проблеми політичної участі громадян і місцевого самоврядування, – І. Алексєєнко, В. Бортніков, В. Бурдяк, І. Воронов, В. Горбатенко, Н. Дембіцька, В. Денисенко, І. Доцяк, Г. Зеленько, М. Кармазіна, В. Климончук, А. Колодій, І. Кресіна, А. Круглашов, М. Михальченко, Ю. Остапеч, М. Примуш, В. Речицький, А. Романюк, Н. Ротар, С. Телешун, Л. Угрин, О. Чемшит, Ю. Шведа. Незважаючи на те, що дослідження політичної участі громадян та виборчих процедур як демократичного механізму формування інститутів влади не є новим для політичної науки, зокрема вітчизняної, актуальним видається політико-правове вивчення політичної участі молоді у виборах органів місцевого самоврядування, що відбулися 2015 р., на прикладі м. Івано-Франківськ.

Аналіз численних наукових досліджень дає підстави стверджувати, що нині поняття «участь» використовують в аспекті розгляду соціальних мереж, соціального капіталу, соціальної ідентичності, проблем місцевих співтовариств, партнерства, громадянського суспільства і под.

Осмислення нових соціальних практик привело, з одного боку, до диференціації проблематики участі, виокремленні її видів у самостійні напрями – політичну, цивільну, громадську, індивідуальну, горизонтальну, вертикальну участь, участь в житті спільноти і под. З іншого – досліджуються процеси інституціоналізації участі – сфери, норми, правила технології реалізації участі. У найширшому сенсі участь характеризується сьогодні у вигляді «ситуативної практики», яка реалізується у межах певного територіального та соціального простору з властивими політичними, соціальними, культурними й історичними особливостями [15].

Конституцією України (ч. 1, ст. 38) встановлено, що громадяни мають право вільно обирати і бути обраними до органів державної влади й органів місцевого самоврядування [5]. З метою реалізації цих прав 25 жовтня 2015 р. проведено вибори до органів місцевого самоврядування. Згідно зі Законом України «Про місцеві вибори», прийнятим 14 липня 2015 р., систему виборів органів місцевого самоврядування докорінно перебудовано [5]. З одного боку, нова виборча система стимулює структурування депутатського корпусу місцевих рад (це актуально в умовах децентралізації влади), набуття органами місцевого самоврядування нових повноважень; фактично позбавляє лідерів політичних партій і партійних організацій можливості реалізовувати власні одноосібні рішення стосовно визначення черговості кандидатів у списках; сприяє поінформованості громадян про всіх кандидатів з виборчих списків політичних партій. З іншого боку, відбулося блокування прямої конкуренції між кандидатами всередині виборчого списку. Так, виборець, голосуючи за список партії, лише автоматично підтримує єдину кандидатуру з виборчого списку, закріплену партією за конкретним територіальним виборчим округом. На практиці це нівелює будь-які позитивні впливи преференційної системи голосування стосовно підвищення впливу виборця на персональний добір складу депутатських фракцій у місцевих радах, а запропонований варіант виборчих списків лише номінально можна вважати відкритим. Необхідно звернути увагу й на те, що, відповідно до Закону, кандидат, який у територіальному окрузі отримав найбільше виборчих голосів, може бути не обраним до місцевої ради з огляду на невисокі результати самої політичної партії. Унаслідок цього існує ймовірність, що значна частина виборчих округів залишиться без своїх представників, натомість окремі виборчі округи у відповідних місцевих радах репрезентуватиме більш ніж один кандидат [14]. Так сталося і в Івано-Франківській міській раді, в якій не представлено 12 округів з 42, а 6 округів мають по 2 представники.

За таких умов можливе невизнання великою кількістю громадян результатів виборів, а отже, постає сумнів у діяльності новообраних місцевих рад. І це тоді, коли довіра до місцевої влади в останні роки зменшується. За результатами дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та соціологічної служби Центру Разумкова, цей показник знизився від +10% у 2012 р. до – 22% у липні 2015 р. [3]. На запитання: «Якою мірою Ви впливаєте на місцеву владу?» (за шкалою, де 1 означає, що зовсім не впливаєте, а 5 – дуже впливаєте) – відповіді респондентів розподілилися у такий спосіб: 1 – 62,8 %; 2 – 22,6 %; 3 – 8,2 %; 4 – 2 %; 5 – 0,3 %; важко відповісти – 4,1 % [16]. Отже, цілком очевидно, що громадяни не довіряють місцевим органам влади та низько оцінюють власні можливості впливу на діяльність місцевої влади.

Попри неоднозначні новації у вітчизняному виборчому законодавстві й ставленні громадян до місцевих органів влади, місцеві вибори відбулися. Вони становлять

окремий етап побудови демократичної правової, соціальної держави, задекларованої в Конституції України.

Аналіз участі молоді у виборах розпочнемо зі з'ясування ставлення молоді до виборів, оцінки їх значущості для країни, оскільки саме від цього і залежить мотивація щодо участі або неучасті в них. У ставленні до виборів простежуємо динаміку, пов'язану з тим, які це вибори – президентські, парламентські чи місцеві, а також зі загальною суспільно-політичною ситуацією у країні. За словами М. Міщенка, заступника директора соціологічної служби Центру Разумкова, у 1998 р. у виборах брало участь 67 % молодих людей, віком від 18 до 29 років; у 1999 р. таких людей налічувалося 61 %, а у 2002 р. – 59 %. Певний сплеск активності спостерігався у процесі виборів 2004 р. під час Помаранчевої революції. Тоді 71 % молодих людей взяли участь у виборах. Але потім знову простежуємо зниження, і на президентських виборах 2014 р. рівень активності становив 44 %. На парламентських виборах 2014 р. теж найменш активною виявилась молодь – 35 % [8]. На місцевих виборах 2015 р., за даними Центральної виборчої комісії, у середньому по Україні явка виборців дорівнювала 34 %. Дещо вищою вона була у західному регіоні, зокрема на Прикарпатті у другому турі виборів мера становила 38%. Молодь у котре продемонструвала найменшу активність; натомість зросла кількість виборців, старших за 50 років.

Отже, українська молодь не демонструє високої активності на виборах. Для порівняння: у розвинутих демократичних країнах електоральна поведінка посідає особливе місце серед усіх форм політичної активності, бо саме тоді виборці делегують повноваження своїм представникам. Хоча електоральна активність істотно різниться. Так, у Великій Британії в голосуванні бере участь в середньому 75 % виборців, у США – 53 % [6].

Сама собою участь у голосуванні, незважаючи на важливість цього процесу, – недостатній показник, аби оцінювати участь молоді у формуванні влади та контролі за її діяльністю. Зазначимо також: серед причин неучасті у виборах молоді громадяни вказують сумнів у дієвості обраних органів влади, у можливості змінити ситуацію на краще [4].

Вагоме значення для компетентного вибору під час голосування має рівень поінформованості стосовно кандидата та його програми. Однак доводиться констатувати: рівень поінформованості молоді недостатній, що виникає унаслідок багатьох чинників, зокрема й об'єктивних, – це велика кількість кандидатів; необхідність ознайомитися не лише з програмами кандидатів, а й партій, блоків, які вони представляють. Окрім того, близько 80 % кандидатів взяли участь у місцевих виборах без конкретних програм, їхні виборчі кампанії були беззмістовними. За словами О. Кошеля, генерального директора Комітету виборців України, «гасла не відповідають місцевій проблематиці. Ми обираємо депутатів і міських голів, а нам пропонують контрактну армію, зменшення тарифів, що не стосується компетенції місцевої влади. Виборцям пропонують програми, які можна назвати програмами проїдання. Тобто хвиля популізму на місцевому рівні має місце» [2]. Відтак молодь стверджує, що «не було за кого голосувати». Не містили бюлетені й графи «не підтримую жодного». Тож на цьогорічних виборах виявилось чи не найбільше зіпсутих, недійсних бюлетенів. На окремих дільницях таких налічувалося до 5 %.

Івано-Франківська міська виборча комісія завершила 2 листопада 2015 р. підсумування виборів депутатів Івано-Франківської міської ради. Міська рада сьомого

демократичного скликання має у складі 42 депутати. За результатами виборів, до ради увійшли представники 6 політичних сил (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл депутатських місць в Івано-Франківській міській раді

Голоси	%		Партія	Депутати	
				усього	з них молоді
22 644	27,06	33,33	ВО «Свобода»	14	9
14 661	17,52	21,43	ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність»	9	5
10 336	12,23	14,29	ПП «Об'єднання «Самопоміч»	6	2
9 396	11,15	14,29	ПП «УКРОП»	6	3
6 965	8,31	9,52	ВО «Батьківщина»	4	-
4 758	5,47	7,14	УНП	3	-

З 11 зареєстрованих кандидатів на посаду міського голови – жодного молодше 35 років.

Зауважимо, що політична участь – це не лише участь у виборах, а й у: прийнятті рішень; управлінні й самоврядуванні; виборі політичних лідерів і контролі за їхньою діяльністю; прийнятті, реалізації й охороні законів; виборчих політичних кампаніях, мітингах, зібраннях; засвоєнні й передачі політичної інформації; страйках; масових кампаніях громадянської непокори, визвольних війнах і революціях; діяльності політичних партій і громадських об'єднань і под. [10, с. 513]. Політична участь молоді нерівномірна у зв'язку з відмінністю доступу до соціальних ресурсів. Під соціальними ресурсами зазвичай розуміють: освіту, яка відкриває доступ до інформації; гроші, наявність котрих дає змогу займатися політикою; соціальний статус і престиж, до носіїв яких влада дослухається охочіше; певні поведінкові навички [12, с. 345]. Серед молоді найпоширеніші форми політичної участі, пов'язані з передвиборними кампаніями, що загалом відповідає її рівню доступу до соціальних ресурсів. Це – участь у роботі передвиборних штабів, виборчих комісій, носіння політичної символіки, розклеювання листівок, переконування друзів, близьких, знайомих у правоті своїх політичних поглядів та ін. Натомість менше поширені постійна діяльність у політичній партії чи громадській організації, а також звернення громадян до державних і правозахисних установ.

Участь у політичних, насамперед протестних акціях є однією з найприйнятніших і доступних для молодого покоління (водночас із участю у виборах) форм громадянської активності й донесення своєї позиції до влади і суспільства, а також джерело заробітку. Тому виконавцями й учасниками екстремістських дій часто стають особи віком від 18 до 30 років, а подеколи й молодші за них. Один із учасників резонансних подій 18 травня 2013 р., який опинився в епіцентрі скандалу з побиття представників ЗМІ, назвав матеріальні труднощі головною причиною своєї участі у проплаченій вуличній акції. До речі, в Україні найнижчі доходи від зайнятості отримує наймолодша вікова група осіб, котрі зазвичай підзаробляють у вільний від навчання час. Це головно випускники шкіл і студенти початкових курсів, які, маючи середню або неповну вищу освіту, не можуть

знайти високооплачувану роботу. Соціальна невлаштованість значної частини молодих людей робить їх зручним об'єктом популістської демагогії, різноманітних маніпуляцій. Таке становище особливо небезпечне з огляду на спроби політичних сил використати природний радикалізм молоді у своїх вузько кон'юнктурних інтересах.

Проте нині потенціал радикалізму української молоді виявляється все ще переважно латентно – у формі недовіри до більшості політичних інституцій, зневіри у можливості самореалізації в Україні й, відповідно, у поширенні еміграційних настроїв. Для прикладу, молодь за результатами моніторингу Інституту соціології НАН України, демонструє критично низький рівень довіри до політико-адміністративної сфери держави, владних інститутів, політичних партій, органів правопорядку, профспілок. Через невирішені життєві проблеми й відсутність перспектив, як засвідчують соціологічні дослідження, намір назавжди залишити Батьківщину в оглядному майбутньому висловила половина опитаних молодих громадян України (50,4 %) [7].

Важлива не лише участь молоді у формуванні влади, а й контроль за її діяльністю і співпраця у місцевому самоврядуванні. Адже громадські слухання, громадські ініціативи, експертизи, консультації з міськрадою, місцеві референдуми – це, власне, інструменти участі юнаків і дівчат у здійсненні місцевого самоврядування, що забезпечує створення та підтримку сприятливого життєвого середовища, необхідного для всебічного розвитку людини, її самореалізації, захисту прав, надання мешканцям територіальних громад якісних та доступних публічних послуг на основі сталого розвитку дієздатної громади.

Однак, на жаль, більшість українців (51 %) не готові докладати зусиль заради успіху реформ у країні: 28 % вважають, що цим мають займатися органи державної влади; 23 % не вірять в успіх реформ. Хоча 28 % готові уважно стежити за інформацією у ЗМІ про реформи, 13 % – отримувати знання, потрібні для орієнтування у реформах, 11 % – брати участь у публічних обговореннях, 8 % – у діяльності громадських організацій та волонтерстві [13].

Одночасно впродовж останніх років спостерігається тенденція зміни вектора громадянської активності з політичної сфери на розв'язання неpolітичних завдань. Так, підвищилась активність участі громадян у протестних акціях, які стосуються місцевих проблем. Поширились протестні дії окремих суспільних груп, спрямовані на захист власних соціально-економічних інтересів. Експерти також зазначають посилення тенденції до зміцнення горизонтальних зв'язків у певних суспільних групах, чия діяльність не пов'язана з політичним змістом (у середовищі підприємців, автомобілістів, студентів та ін.), і поступової зміни їхньої активності зі ситуативної на постійну. Такі вияви самоорганізаційної активності сприяють набуттю громадянами навичок і практичного досвіду відстоювання своїх прав та інтересів, стимулюють зростання активістських орієнтацій і послаблення патерналістських очікувань в українському суспільстві.

Змінились і політичні пріоритети молоді. Колишня апатія до політичного життя країни та показна політична активність поступились місцем свідомій політичній участі значної частки молоді (до 33 %), поміркованому ставленню до політичних подій (46 %) і відторгненню політичних мотивів (21 %). Молодь орієнтується здебільшого не на партії чи їхні ідеї, а на конкретних політичних лідерів [1].

Підсумовуючи, можемо стверджувати, що громадсько-політична участь молоді визначається такими показниками, як:

- політична ефективність – оцінка громадянами власної спроможності впливати на рішення влади;
- політична компетентність – наявність у людей політичних знань і досвіду, необхідних для участі в політичному процесі;
- інтерес до політики;
- довіра громадян один до одного та громадських і державних інститутів;
- громадянська відповідальність – відчуття особистої відповідальності стосовно вирішення суспільних проблем.

Аналіз електоральної поведінки молоді засвідчує, що рівень залучення молоді до різних етапів виборчої діяльності відображає рівень політичної культури. Соціальні питання української молоді й відчуженість значної її частини від процесу прийняття політико-управлінських рішень (отже, й від розв'язання актуальних молодіжних проблем) зумовлюють розчарування, байдужість, соціальну апатію, еміграційні настрої, створюють ґрунт для радикалізації форм політичної участі молоді.

Співпраці молоді у формуванні влади, контролі за її діяльністю й участі у місцевому самоврядуванні сприятиме: належне виконання посадовими особами органів виконавчої влади та місцевого самоврядування вимог чинного законодавства щодо забезпечення участі громадськості у прийнятті рішень; підвищення рівня інформаційної відкритості органів влади й інтерактивної складової їх веб-ресурсів (створення Інтернет-форумів, проведення Інтернет-опитувань, рейтингових голосувань, подальше поширення практики онлайн-зустрічей, «телефонів довіри», «гарячих ліній», інших форм оперативного індивідуального зв'язку з представниками органів влади); створення за ініціативи органів влади загальнонаціонального молодіжного інформаційного порталу. Окрім того, в чинному законодавстві, нормативних актах органів місцевого самоврядування порядок реалізації права громадян на участь у місцевому самоврядуванні зазвичай докладно не регламентується (виняток становлять місцеві вибори). Така ситуація дуже ускладнює впровадження нових форм у практику територіальних громад і не сприяє подальшому розвитку місцевої демократії, залученню громадян, у тому числі молоді, до участі у розв'язанні питань місцевого значення.

Список використаної літератури

1. Баранівський В. Ф. Ціннісні орієнтації студентської молоді та їх роль в консолідації українського суспільства / В. Ф. Баранівський // Наук. вісн. – Харків : ХНПУ, 2014. – Вип. 43. – С. 39–52. (Серія «Філософія»).
2. Близько 80% кандидатів йдуть на місцеві вибори без конкретних програм – КВУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/1148280-blizko-80-kandidativ-ydut-na-mistsevi-vibori-bez-konkretnih-program-kvu.html>
3. Громадська думка населення України: 2010–2015. Що змінилося? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dif.org.ua/ua/polls/2015a/komu-bilshe-doannja.htm>
4. Доцяк І. І. Сучасне студентство у виборчому процесі: роль, особливості та перспективи / І. І. Доцяк. – Івано-Франківськ : «Місто-НВ», 2001. – 192 с.
5. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
6. Мельвиль А. Ю. Категории политической науки / А. Ю. Мельвиль – М. : МГИМО, РОССПЕН, 2002. – 656 с.

7. Молодіжний радикалізм в Україні: чинники ескалації та шляхи попередження небезпечних проявів: Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1224/>
8. Молодь була найменш активною на виборах. Опитування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/molod_bula_naymensh_aktivnoyu_na_viborah_opituvannya_1988525
9. Політологічний енциклопедичний словник, упоряд. В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
10. Порошенко: місцеві вибори остаточно перезавантажать українську владу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.5.ua/Mistsevi-vybory2015/Poroshenko-mistsevi-vybory-ostatochno-perezavantazhat-ukrainsku-vladu-96469.html>
11. Про місцеві вибори: Закон України від 14.07.2015 № 595-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/595-19>
12. Резнік О. Громадянські практики населення України / О. Резнік // Українське суспільство 1992–2006. Соціологічний моніторинг. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2006. – С. 337–347.
13. Реформи в Україні: громадська думка населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dif.org.ua/ua/polls/2015a/reformi-v-elennja-.htm>
14. Ризики реалізації Закону України «Про місцеві вибори». Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1898/>
15. Участь громадськості у процесі прийняття рішень на місцевому рівні: навчально-метод. посіб. – К., 2013. – 250 с.
16. Якою мірою Ви впливаєте на владу? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=441

Стаття надійшла до редколегії 03.12.2015

Прийнята до друку 19.02.2016

**PARTICIPATION OF YOUNG PEOPLE IN LOCAL ELECTIONS 2015
(ON THE EXAMPLE OF IVANO-FRANKIVSK)**

Oleksii Kavylin

*Candidate for a Degree at the Department of Political Science of
Vasyl Stefanyk National Precarpathian University
Shevchenko str., 57, 70025, Ivano-Frankivsk, Ukraine,
e-mail: polit.evrocentr@gmail.com*

Considering the present challenges and strengthening of scientific interest in the problems of the citizens' political participation, this article is an attempt of political and legal study of the young people's participation in the local authorities elections that took place in 2015. Since this year elections were held in accordance with the Law of Ukraine «On Local Elections» adopted on July 14, 2015, the new election system was analyzed. Despite the controversial innovations in the national election legislation, the local elections were held and they can be considered as a separate stage of formation of a democratic, legal, and social state declared in the Constitution of Ukraine.

Key words: political participation, elections, electoral behavior, electoral activity, young people, local government.

УДК 329:339:316.485(450)

**ФЕНОМЕН ПАРТІЙНОГО ІНТЕРНЕТ-ЛІДЕРСТВА
(НА ПРИКЛАДІ ЛІДЕРА ІТАЛІЙСЬКОЇ ПАРТІЇ «M5S» БЕППЕ ГРІЛЛО)**

Наталія Хома

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: khoma.nata@gmail.com*

Досліджено, що на тлі заходів жорсткої економії в політиці актуалізуються популістичні мотиви і харизматичні особистості висуваються на передній план. Передумовою успіху популістів в Італії, як визначено автором, є скепсис багатьох громадян стосовно традиційних партій, котрі не ототожнюються з реальними проблемами та інтересами громадськості. Акцентовано на тому, що лідер політичної партії «Рух п'яти зірок» Дж. Грілло зосередив увагу на Інтернеті як основній формі контакту з виборцями.

Ключові слова: Інтернет-популізм, Б. Грілло, «Рух п'яти зірок» («M5S»).

За останнє десятиріччя в європейських державах зростає популярність політичних сил лідерського типу з популістськими програмами. В Італії така тенденція перетворюється радше на традицію, аніж данину політичній моді: щоразу, коли національна партійна система зазнає краху, громадська думка починає схиливатися до популістського політика (на початку 20-х рр. XX ст. – Б. Муссоліні, в середині 90-х рр. – С. Берлусконі, сьогодні – Дж. Грілло). На тлі заходів жорсткої економії в політиці акцентуються популістичні мотиви, на передній план висуваються харизматичні особистості, які мають підмінити собою ті інститути, котрі вони репрезентують.

Нашим дослідницьким завданням є аналіз причин політичного успіху італійського блогера Джузеппе П'єро «Беппе» Грілло, особливостей формування Інтернет-лідерства та його просування інтерактивними комунікативними методами. Власне, особливості лідерського потенціалу та специфічна блогерська, часто популістична, риторика Грілло досі не була об'єктом політологічного аналізу у вітчизняній науці. Підґрунтям для такого дослідження можуть слугувати наукові розвідки стосовно впливу новітніх комунікаційних технологій на політичну сферу (Н. Вахрамєєва, Н. Віннікова, Т. Жванія, С. Михальчук, О. Третяк та ін.), західноєвропейських національних партійних систем (К. Меркотан, А. Романюк, Ю. Шведа), еволюції партійної системи Італії (М. Светлакова).

Передусім звернемо увагу на те, що національні партійні системи багатьох держав сьогодні проходять складний процес модернізації. Основні партії поступаються «третім силам», появу яких, вочевидь, можна пов'язати з наслідками економічної кризи 2008 р. Пошук громадськістю нових політичних еліт можна пояснити тим, що «старі» партії не змогли запропонувати бачення розв'язку проблем, зумовлених економічною кризою.

До риторики, спрямованої проти традиційних політичних гравців, вдаються молоді політичні партії багатьох країн. І це приносить електоральний успіх. Розглянемо приклади:

– антиклерикальна партія «Рух Палікота» (лідер – Януш Палікот) здобула несподіваний успіх на парламентських виборах у жовтні 2011 р. (понад 10 % голосів

виборців), хоча була заснована лише наприкінці 2010 р. Як для католицької Польщі партійна програма була вкрай радикальною (безкоштовний доступ до Інтернету, легалізація одностатевих шлюбів, легалізація легких наркотиків і под.) та підтримувалася насамперед молоддю;

– партія «Єш атід» (лідер – Яір Лапід) зайняла друге місце на парламентських виборах в Ізраїлі у січні 2013 р. (майже 14,2 % голосів виборців). Знову ж таки, вона була створена лише в 2012 р. (втім, на дострокових виборах у березні 2015 р. – уже 8,2%). У виборчій кампанії 2013 р. акцентувалося на потребах середнього класу, підтримці освіти й охорони здоров'я, виступах, котрі наголошували на необхідності співіснування двох народів у рамках двох країн (Ізраїлю та Палестини) та збереження великих єврейських поселень. Після такої передвиборчої кампанії експерти назвали партію Лапіда популістською;

– грецька ліворадикальна коаліція «Сіріза» (лідер – Алексіс Ціпрас) збільшила рейтинг із 3,3 % у 2004 р. до 36 % на позачергових парламентських виборах 2015 р. Програма партії передбачає відміну режиму жорсткої економії, накладеного на Грецію країнами ЄС. Щоправда останнім часом риторика «Сірізи» пом'якшала, принаймні не йдеться про вихід із єврозони.

Отже, процеси трансформації партійної системи, зміна партійної риторики, формати просування ідеології властиві сьогодні не лише Італії, яка є об'єктом нашого дослідження.

Насамперед звернемо увагу на те, що від проголошення республіки (1861 р.) італійський капіталізм і політичний істеблішмент були корумпованими, пов'язаними таємними товариствами; зв'язок між політичним класом і організованою злочинністю має багаторічні традиції. Тому закономірно, що сучасне італійське суспільство – спільнота, розчарована в політиці та політиках. Украв низький авторитет державних інституцій через бюрократизм, корумпованість, переплетення чиновництва зі світом мафіозності та криміналітету. Для італійців характерні відсутність активного інтересу до політичних конфігурацій, інколи відверта зневага до істеблішменту, абсентеїзм. Отже, важливою передумовою успіху популістів в Італії можна вважати скепсис багатьох громадян до традиційних партій, які не ототожнюються з реальними проблемами й інтересами громадськості.

Історія майбутнього успіху партії «*Рух п'яти зірок*» (італ. *Movimento 5 Stelle, M5S*) закладена ще у 1986 р., коли генуезький комедіант Б. Грілло пожартував стосовно корупції в соціалістичній партії. Фактично він публічно висловився про відомі процеси, але його жарт цензурували і заборонили показувати по телебаченню. Це лише спонукало Грілло до боротьби з істеблішментом. Однак, якщо на початках майданчиками для боротьби були театральні підмурки та частково інші ЗМІ, то розвиток Інтернету став для Грілло вирішальним. Блог (<http://www.beppegrillo.it/>; ведеться з 2005 р.) уможливив організацію заходів, їхнє обговорення, і поступово прихильники Грілло почали діяти дедалі активніше.

Символічним днем стало 8 вересня 2007 р., коли був сформований рух (охопив 220 міст) із нецензурною назвою «*Vaffanculo*», спрямований проти істеблішменту. Грілло під час цих подій зазначав, що не планує створювати нову партію, але хоче зліквідувати існуючі (його політику ще часто називають антиполітикою). «*M5S*» як рух спершу не позиціонувався як партія (став такою у 2009 р.). Стартувавши з 5% на початку 2011 р., партія «*M5S*» на дострокових парламентських виборах 24–25 лютого 2013 р. набрала 25,55 % голосів на виборах до Палати депутатів (108 місць) і 23,79% на виборах у Сенат

(54 місця). На регіональних виборах 31 травня 2015 р. «M5S» отримала друге місце (близько 18,4% голосів). Виборцям імпонувала висунута Грілло вимога рішучої зміни всієї політичної еліти за широкого використання методів прямої демократії.

За Грілло голосувала передусім молодь, котру вирізняє Інтернет-активізм. Середній вік виборців Грілло – 31 рік. Основний організаційний інструмент політика – Інтернет. Щоденний блог Грілло, в якому він вихлюпує гнів та обурення на політичний клас Італії, читають понад 1 млн Інтернет-користувачів. Лише на його офіційну сторінку в Facebook підписані понад 1 млн 850 тис. Інтернет-користувачів, а додатково створено десятки відкритих і закритих спільнот із тисячами учасників у кожній. Ще ширше використовується потенціал Twitter: блог Беппе читають (принаймні підписані) 1 млн 950 тис. користувачів.

Партія «M5S» увійшла у владу як рух проти політичного істеблішменту. Такий рух з'явився тоді, коли народ перестав миритися з переплетінням корупції, криміналу й істеблішменту в італійській політиці. Вимога стосовно більшої прозорості політики в Італії залишається основною причиною, чому «M5S» отримала стільки голосів. Партія виразила очікування багатьох людей, розчарованих політичною системою, і визнана популістською незважаючи на те, що її представники ніколи не використовували слово «народ». Їхньою аудиторією й електоратом є радше не прості люди: відсоток осіб із низьким рівнем освіти малий, а відсоток Інтернет-користувачів – максимальний [2]. «M5S» особливо популярна серед секулярних громадян і непопулярний серед віруючих. Це не узгоджується з уявленнями, нібито політики популістського кшталту здебільшого популярні серед простих людей, віруючих, довірливих і не надто освічених [3, с. 100, 102]. Первинний підмурок електорату становили молоді блогери, екологи та представники різних гуманітарних асоціацій. Однак його прихильників об'єднало найголовніше – незмінний на маніфестаціях слоган стосовно інших політиків: «Забирайтеся всі додому».

Якщо багаторічний «партійний авторитет» С. Берлусконі ґрунтувався переважно на впливі телебачення, то Б. Грілло зосередив увагу на Інтернеті як основній формі контакту з виборцями. Його антиполітична партія вважала традиційні ЗМІ (насамперед телебачення і пресу) класичними інструментами «істеблішменту». «M5S» приписувала Інтернету майже месіанські якості, розглядаючи його як майбутнє демократії. Причому не враховувалося, що станом на 2013 р. в Італії близько 20 млн осіб не були Інтернет-користувачами.

Медіа-стратегія, обрана Грілло, не дозволяла учасникам «M5S» давати інтерв'ю італійським ЗМІ (лише іноземній пресі), брати участь у ток-шоу, котрі відбуваються в Італії щовечора. За порушення цих правил партійців виключали з організації. Кампанія Грілло не співпрацювала з традиційними медіа, за винятком використання певною мірою радіо, а його ідеї широко обговорювалися в ток-шоу (як ідеї Берлусконі – в Інтернеті). Грілло змусив ЗМІ слідувати його тематиці, викладаючи на своєму Інтернет-TV відеозаписи, котрі вони застосовували, а також ведучи свій блог, який часто цитувався. Такий метод можна порівняти з компанією Б. Обами у 2008 р., коли використовувалися онлайн-канали, щоб обійти традиційні американські ЗМІ.

Справжнім нововведенням у кампанії Грілло був його успіх у використанні Інтернету для об'єднання та координації зусиль активістів на місцях. Фактично Грілло не стільки сконцентрувався на Інтернеті самому по собі, скільки аналізував поєднання в роботі місцевих організацій дії в онлайні й офлайн. Грілло постійно спонукав прихильників до діалогу – і в Мережі, і на «живих» зустрічах.

Розширення соціальної бази руху відбувалося за таким механізмом: спершу зацікавлені читали блог Грілло; заходили на сайт із розкладом місцевих заходів; брали участь у дискусіях на місцевому форумі; згодом – збиралися на реальному (а не віртуальному) мітингу, лише організованому через Інтернет. Так симпатичні залучалися до практичної політичної діяльності. Однак, для активістів «M5S» Інтернет не став заміною живого спілкування, а лише помічником і доповненням.

Грілло вважають не лише найвідомішим італійський блогером, а й «найгарячішим європейським політиком». Свою перемогу в 2013 р. на парламентських виборах він називає лише початком світової революції. На думку Грілло, сучасна політична система рухається до краху, насамперед завдяки Інтернету, який підриває світову корупцію та підробну демократію. Тобто, за Грілло, процес уже запущений і він пропонує новий світ, оскільки стара система уже не спрацьовує (це засвідчує гігантський зовнішній борг). В одному з інтерв'ю він заявляв про масштабність майбутньої італійської революції, що буде потужнішою ніж «Арабська весна»: «Ми, італійці, не хочемо нічого так сильно, як обрати чесних людей до керівництва країною: нормальних людей, прямолінійних і чесних. Кампанії, які хочуть розвиватися, не будуть дивитися за межі Італії. Ми зараз працюємо на майбутнє ділової Італії, щоб воно було чесним, успішним і професійним. Ми вкажемо на фахівців, які займуть потрібні нам позиції, замість позицій політиків, коханок, дружин і друзів друзів. Інтернет уможливило це» [1].

«M5S» аргументує свої позиції тим, що держава стала відокремленою від пересічних громадян, конституція не працює, а витрати на утримання держави перевищують здійснену нею користь. З-поміж новацій, ініційованих партією: 1) оплата праці парламентаріїв має стати такою, як середня зарплата у країні; 2) політичні дискусії повинні бути доступними для всіх громадян за допомогою Інтернету та прямої трансляції громадських зібрань; 3) законопроекти необхідно представляти в Мережі впродовж трьох місяців, перш ніж їх розглянуть, аби громадяни могли їх прокоментувати; щоправда, незрозуміло, чи достатньо цих коментарів, для внесення змін до цих проектів чи недопущення їх прийняття, але така ідея своєрідного громадського краудсорсингу актуалізується (і вже реалізується) у багатьох державах; 4) парламент зобов'язаний розглядати законопроекти, висунуті за народною ініціативою; це має зробити парламент відкритішим для пересічних громадян, хоча вплив останніх навряд зросте, оскільки економічна влада залишатиметься у бізнес-еліті, яка впливає на світ політики.

Грілло виступає за те, аби вибори до парламенту та громадських комітетів проходили онлайн, що уможливить участь кожного у житті країни. За словами політика: «Ми зробили Французьку Революцію без гільйотин. Ми принесемо на вибори демократію». Грілло особливу увагу привертає до проблеми зовнішнього боргу Італії, а тих, хто допустив це в дусі популістичної риторики називає «зłodіями, дилетантами і паразитами, котрі зруйнували країну» [1].

Італійські популісти завше зверталися до злбоденної теми безробіття, запевняючи громадян у здатності розв'язати ситуацію. До безробітних «M5S» апелює: «У нас є план, на якому усе базується. І все буде гарантовано. І вже зараз» [1]. В основу реформи ринку зайнятості «M5S» пропонує покласти реформування корпоративних законів: простий акціонер (а не рада директорів) установлюватиме, для прикладу, оплату праці менеджерів.

Успіх Грілло на виборах лише на перший погляд може пояснюватися вмілим використанням соціальних мереж. Дослідники цього несподіваного триумфу звертають увагу, що головна причина успіху цього неоруху – втома Італії від свого правлячого класу, а блог Грілло відіграє роль кафедри, з якої постає загальнонародний настрій. Антиелітарна риторика стала поштовхом, який привів «M5S» до раптового успіху. З гаслами руху погоджувалися й погоджується більшість – від Інтернет-підприємця, котрий не міг знайти стартовий капітал для бізнесу, до напівписьменного безробітного, що не має доступу до Інтернету. Справжні причини перемоги руху – соціальні, а не віртуальні: суспільство обурене своїм правлячим класом.

Очікування виборців Грілло лежать у площині виведення з політичної арени негативно маркованих політиків. Так, Берлусконі оголошений партією головним ворогом, а Грілло (якому в жодному випадку не притаманна політкоректність) називає Берлусконі «ходячим трупом», втіленням корумпованості й кумівства.

Прорив партії «M5S» до італійського парламенту та регіональних органів влади дає змогу констатувати загальну кризу італійської та загалом європейської партійної системи. Грілло проголосив загибель у країні старих політичних партій, а його політсила відтіснила лівоцентристів і правих. У популістичній манері блогер Грілло заявляє: «Ми почали війну поколінь. Вони правили нами від 25 до 30 років і довели країну до катастрофи. Ми будемо винятковою силою». Під час передвиборчої кампанії Грілло обіцяв виборцям низку привабливих для зневіреного електорату ідей, наприклад, позбавлення Італії від корумпованих політиків, збільшення мінімальної зарплати до тисячі євро, відмова від єдиної європейської валюти та повернення до ліри, скорочення робочого тижня до 20 год. Головні постулати руху Грілло – захист довкілля та боротьба з партійністю.

За словами Грілло, «ми живемо в час історичних змін у культурі, політиці, економіці. Наш рух створений не для коаліцій. Цей рух представляє громадян, що є частиною держави, вони нікому не хочуть делегувати свої права». Грілло став уособленням італійців, котрі втомилися від політиків. Голосування за нього було протестним.

Платформа партії сьогодні характеризується і як *евроскептична* (розгляд ЄС як «абсолютно безрезультатного утворення»; ставлення до ЄС як до вже самозліквідованого нежиттєздатного утворення; проти європейської валюти), і як *антиамериканська*, навіть як *проросійська* (проти санкцій щодо Росії, підтримка результатів псевдореферендуму 16 березня 2014 р. у АР Крим). Поява партій на кшталт «M5S» і лідерів на зразок Б. Грілло, уможливилася з кількох причин. Це передусім: 1) затяжна політична криза; 2) розчарування італійців у тогочасних партіях; 3) поява нових комунікаційних форматів спілкування з виборцями.

Висловлені міркування щодо появи партій нового типу та їхніх лідерів, орієнтованих на нові формати комунікації, зумовлюють потребу продовження наукового аналізу процесів партійної еволюції у сучасному світі. Це спричинено низкою чинників, насамперед: 1) трансформацією відносин між політичними партіями та виборцями, неспроможністю традиційних партій заручитися підтримкою молодшої генерації виборців; 2) підвищенням електоральної нестійкості, адже дедалі вищий відсоток виборців від виборів до виборів змінює свої електоральні переваги; кризою репрезентативності, яка стимулює політичні партії знаходити нові формати спілкування з виборцями.

Список використаної літератури

1. Бро Э. Бeppe Грillo: Это война и мы победим [Электронный ресурс] / Э. Бро. — Режим доступа: <http://www.metrone.ws.ru/novosti/beppe-grillo-eto-vojna-i-my-pobedim/Тромди---OXdmpR7ocDvY/>
2. Д'Эрамо М. Популизм и новая олигархия: в 2 ч. [Электронный ресурс] / М. Д'Эрамо. — Режим доступа: <http://gefter.ru/archive/10446>.
3. Corbetta P. Il partito di Grillo / P. Corbetta, E. Gualmini. — Bologna, 2013. — 244 p.
4. Pettersson A. Berlusconi and Beppe Grillo: tv against the internet in Italy? [Electronic resource] / A. Pettersson. — Access mode: <https://eucomm.wordpress.com/2013/05/24/berlusconi-and-beppe-grillo-tv-against-the-internet-in-italy/>

Стаття надійшла до редколегії 08.12.2015

Прийнята до друку 19.02.2016

**PHENOMENON OF PARTY INTERNET LEADERSHIP
(FOR EXAMPLE, THE LEADER OF THE ITALIAN PARTY «M5S» BEPPE GRILLO)**

Nataliya Khoma

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of philosophy, department of theory and history of political science
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: khoma.nata@gmail.com*

In the article attention is drawn on the fact that despite the austerity measures in politics, populist motives are activated, charismatic personalities, who have to substitute the institutions they represent, are set to the forefront. Scepticism of many citizens regarding traditional parties, which are not identified with the real problems and interests of public, is determined in the article as prerequisite for success of populists in Italy. Attention is attracted to the fact that «Internet-populist» G. Grillo focused on the Internet as the main form of contact with the voters. Ways of communication, elected by the politicians, allowed reaching different electorate audiences, but success (at least at the elections), finally, depended on the skilled use of populist rhetoric, which matched expectations of the public.

Key words: Internet-populism, G. Grillo, «Movement of Five Stars» (M5S).

УДК 32.01

ПОЛІТИЧНА ВЛАДА ЯК ІНСТИТУТ І СИМВОЛ В УТОПІЧНИХ ТА АНТИУТОПІЧНИХ ТЕОРІЯХ

Галина Іленьків

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
бул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: galyna.ilenkiv@gmail.com*

Досліджено специфіку вияву політичної влади в утопічних та антиутопічних теоріях. Значну увагу приділено символічному трактуванню влади й основним тенденціям пояснення символічної ролі влади. Обґрунтовано взаємозв'язок та взаємозумовленість інституційного та символічного аспектів існування влади в утопіях і антиутопіях.

Ключові слова: політична влада, символ, знакова система, символізація, інститут.

Політична влада – одна з найважливіших категорій політичної науки, посідає центральне місце в політичній системі суспільства, адже є системотворчим чинником, невід'ємною ознакою держави як провідного інституту політичної системи. Це також підсилює її значну роль у кожній політичній доктрині чи концепції, що так або інакше описує чи конструює реальний чи можливий політичний устрій. Існування політики передбачає наявність влади, тому аналіз позицій, функцій і ролі влади у межах певної політичної системи є важливою складовою аналізу і самої системи, і теоретичної конструкції, в рамки котрої вона вписана. Саме тому проблема влади актуальна в процесі дослідження утопічних і антиутопічних теорій, причому не лише в інституційному сенсі, але й в символічному. Сучасній політичній науці властиве однобоке вивчення утопій та антиутопій, що часто відкидає символічну складову, хоча, на наш погляд, саме на неї необхідно звернути увагу.

Мета статті – дослідження взаємозв'язку та взаємозумовленості двох аспектів буття політичної влади в утопічних і антиутопічних теоріях: символічного та інституційного. Цю проблематику загалом розкрито в працях В. Чалікової, Р. Нозіка, М. Бердяєва, Ф. Аінсі. Водночас слабко чи й зовсім не розкритий символічний сенс влади, його вплив на конструювання владних інститутів в утопіях і антиутопіях.

Для утопічних та антиутопічних теорій загальне розуміння структури політичної системи залишається спільним та перетворюється на конструкт ідеальної держави. Це зовсім не означає, що в цих теоріях ідентичним є розуміння політики. Радше навпаки: однаковим чи майже однаковим є інституційний елемент утопії та антиутопії, проте існує значна різниця в специфіці акцентуації та тому, крізь яку призму розглянута політична проблематика. Антиутопія постає з утопії; по суті, утопія в процесі свого розвитку перетворюється на антиутопію, коли ідеальна система відживає себе та зводиться до абсурду. Внаслідок цього переходу залишається сталою інституційна складова, проте змінюється символічна.

Для пояснення символічного трактування елементів утопії та антиутопії коротко обґрунтуємо таку необхідність і дамо чітке розуміння нами аналізованих категорій. Насамперед зазначимо, що розділяємо тезу Ч. Морріса про двояке відношення між

семіотикою та науками: «З одного боку, семіотика – це наука в низці інших наук, з іншого боку, це – інструмент наук» [5]. У зв'язку з цим можна констатувати, що знак – основна категорія семіотики – є складовою всього, що оточує людину, знаками наповнена і буденна свідомість, і наукова сфера, тобто так чи інакше все оточуюче становить знакові системи. Проте знаки буденної сфери буття людини переважно не потребують додаткового трактування, їх розуміння відбувається на підсвідомому рівні. Для наукової ж сфери семіологічний аналіз є цінним інструментом, який дає змогу оцінювати не зміст наукового тексту, а прихований його сенс, виражений у символах, котрі його формують.

Більшість теоретиків семіотики наполягають на розрізненні категорій «знак» і «символ», розуміючи символ як частковий випадок знаку, один з його різновидів. Так, Ч. Пірс розділяє знаки на три категорії або групи: іконічні, індексальні та знаки-символи.

Ми зосередимо увагу саме на символі – основній складовій тексту, хоча, безперечно, в будь-якому тексті більшою чи меншою мірою присутні всі три види знаків. Водночас зауважимо, що символи в кожному конкретному об'єкті аналізу можуть бути закладені як свідомо, так і несвідомо. Звичайно, тексти, котрі становлять об'єкт нашого аналізу, є логічними теоретичними конструкціями. Проте ми не можемо виключати ймовірність наявності в системі кожного з них одного чи кількох символів, закладених автором несвідомо під впливом особливостей його світосприйняття або тенденцій, актуальних у момент створення тексту. Разом з тим, свідоме чи несвідоме закладення символів не відіграє для нас значної ролі. Нас більше цікавить феномен, образ, який виникає у свідомості читача унаслідок прочитання цих символів, в нашому випадку – образ з приводу політичної влади в утопічних та антиутопічних системах.

Необхідність семіологічного аналізу утопічних і антиутопічних теорій вбачаємо насамперед у тому, що основну увагу дослідники зосереджують саме на рівні розуміння змісту. Натомість ми наполягаємо на тому, що утопія і антиутопія – не лише теоретичні конструкти, але й системи символів. Навіть більше: сама утопія, як, зрештою, й антиутопія на сучасному етапі свого розвитку, стає символом чітко окресленого типу організації суспільства та функціонування його політичної системи. «Влада утопії – це влада символу над людським життям, вторинна реальність, що з'єднує непокероване: науку і легенду» [10], а тому утопія та її елементи мають бути potrаковані передусім як символи, а вже потім – як модель політичного устрою.

З символізацією утопії, на наш погляд, пов'язане явище негативізації утопії, внаслідок чого саме поняття «утопія» «знецінилося, набуло зневажливого забарвлення, стало синонімом пошуків неможливого, пустої мрії, химери, в кращому випадку, нехай теоретично цінного, але нездійсненого проекту» [1, с. 18]. Входження терміна «утопія» в повсякденний вжиток сприяло тому, що для нього обрали найпростіше конотативне значення. Процес формування знаку, в тому числі й символу, є процесом досягнення консенсусу між усіма учасниками дискурсу з приводу значення, яке вкладається у той чи інший знак. У випадку переходу терміну в сферу повсякденного вжитку, тобто опускання його до рівня буденної свідомості, конотативне значення його спрощується для забезпечення його розуміння. Втрачається вагома частина значення, що могло бути вкладено у сам термін Т. Мором, і термін «утопія» перетворюється на символ ідеального, але нездійсненого проекту. Однак, для нас значно важливішою в цьому випадку є не символізація самої утопії та, як наслідок, антиутопії, а система символів, що їх становлять, а саме – символічне означення влади в утопії та антиутопії.

Владу як одну з найважливіших категорій політичної науки ми розглядаємо насамперед через її інституційний аспект. Звичайно, крім інституційного аспекту, влада має й інші значущі складові. Це зокрема і психологічно-вольовий компонент, і системний, і функціональний та ін. Водночас, саме інституційний компонент становить форму існування влади в суспільстві. Аналізуючи інституційний аспект влади у політичній системі утопії та антиутопії, звертаємо увагу на те, що влада існує в ідеальному суспільстві, кожна людина в якому знає свої обов'язки та готова їх виконувати. Отже, інституційно влада в утопічній і антиутопічній державі може втрачати актуальність, необхідність її існування може бути поставлена під питання. Для утопії та антиутопії характерний конструкт ідеального громадянина, такого, що відповідає вимогам системи, насамперед моральним. Тут отримує розвиток «система регламентаційного нормування, яка ніякого відношення не має до законів юридичного характеру» [2, с. 227]. Тобто в утопії не простежується об'єктивної необхідності ні в законах, ні у владі, що їх встановлює, достатньо морально-звичаєвих норм. Ідеальні громадяни формують суспільство, що є абсолютно саморегульованою системою, яка не потребує зовнішнього втручання для свого функціонування. У зв'язку з цим, на нашу думку, в утопії та антиутопії можлива реалізація марксистської тези про відмирання держави як інституту. Водночас влада в утопічних і антиутопічних теоріях продовжує посідати чільне місце у політичній системі. В такому випадку з'являється цілком закономірне запитання: чому в утопічних та антиутопічних теоріях влада існує?

Відповідаючи, можна зробити таке припущення: на момент, коли Т. Мор написав свою «Утопію», влада як конструкт та інститут мала значну темпоральну протяжність. Отже, перші утопісти не могли уявити політичної системи без інститутів влади, тому й перенесли механічно їх в утопічні системи. Таке припущення ми одразу спростуємо: утопісти, зокрема Т. Мор, Т. Кампанелла та Ф. Бекон сформулювали новий жанр і тип соціально-політичних конструктів, тому наївно припускати, що вони не були здатні уявити собі політичної системи без влади.

Інша теза з приводу питання необхідності існування влади в утопії така: влада за весь період свого існування до виникнення утопії набула того символічного значення, потреба в закладенні якого існує і в утопії. Отже, влада в утопії та антиутопії має символічний характер, а її інституційні функції, котрі здебільшого могли би виконуватися суспільством, не відіграють по-справжньому важливої ролі в організації суспільства. Можна навіть припустити, що функції контролю, якими наділена політична влада в утопії, є формальними та виокремленими насамперед тому, що влада мала стати функціональним елементом ідеального суспільства, тобто необхідним. Безумовно, символічна роль у такому випадку значно вагоміша, ніж функції, котрі виконує влада. Інститутам політичної влади надаються функції переважно адміністративного характеру, що, на нашу думку, лише акцентує на її символічності.

Тобто, інституційний та символічний аспекти існування політичної влади в утопії та антиутопії тісно взаємозв'язані. Навіть більше: простежується взаємна зумовленість специфіки функціонування інститутів політичної влади та символічного їхнього значення. Не можна стверджувати, що влада-символ в утопіях і антиутопіях є важливішою, ніж влада-інститут. Саме влада як інститут є підставою та основою існування влади-символу, адже інститут – це фактично уречевлення ідеї влади, її ж символічне означення не може існувати без відповідних інституційних форм у політичній системі суспільства. Хоча, з іншого боку, в випадку утопії, а згодом – антиутопії, саме потреба символічного вираження специфічних ознак політичної

системи створює необхідність існування інститутів політичної влади. Отже, символ формується на основі інституту, що існує для вираження символу.

Утопія пропонує таку модель соціальної та політичної системи, яка є абсолютно раціональною. Перша утопія була створена в період Нового часу, коли абсолютна раціональність була ідеалом, передусім гносеологічним. Формування абсолютно раціонального суспільства стає ідеалом для утопістів, оскільки саме в такому суспільстві взаємодія людей може реалізовуватися на засадах справедливості. Наприклад, Ф. Бекон у праці «Нова Атлантида» будує систему, в якій «існує лише одна влада – влада знання» [7]. Раціональність у такому випадку стає гарантією того, що політична система утопії не перетвориться на негативний політичний устрій (тиранію, деспотію і под.).

Утопічні й антиутопічні теорії мають раціонально-ірраціональні основи. Утопія формує парадокс, який залишається незмінним і в антиутопії: людина здатна до антисистемних дій, хоч і усвідомлює ідеальний стан системи, в якій вона живе. У випадку здійснення таких дій вона вчиняє ірраціонально, хоча за суттю є істотою раціональною, ідеальним громадянином. Цей парадокс ірраціоналізму людини утопії та антиутопії розв'язують існуванням у системі влади. На нашу думку, творці перших утопій розуміли неможливість абсолютної раціональності людини, тому ввели інститут влади як можливість уберегтися від потенційної ірраціональності людини. Влада, отже, тут є насамперед символом можливості зберегти людину в рамках системи, а сама утопія без влади становить недовговічний проект, що може зруйнувати одна людина однією нерациональною дією.

Найвиразніше це простежуємо в антиутопії, де влада стає основним атрибутом ідеальної держави. Попри те, що антиутопічне суспільство функціонує як чітко налагоджений механізм, а кожен його член досконало виконує покладені на нього обов'язки, потреба у владі є значно вищою, ніж в утопії. Пояснити це можна тим, що антиутопія, на відміну від утопії, відкидає ірраціональність, виносить її за межі системи, але не ігнорує її в принципі. Антиутопія приходить до необхідності поєднати раціональність та ірраціональність, майже до їх синкретизму в свідомості людини, однак для утримання людини в рамках антиутопічної системи необхідний символ абсолютної раціональності. Саме таким символом і є політична влада.

Для аналізу символічного змісту влади у будь-якій системі, а не лише в утопії, варто звернутися до змісту, що закладався у конструкт політичної влади в процесі її формування. Виокремлення влади у первісному суспільстві пов'язане з необхідністю впорядковувати соціум, в якому починається вирізнення соціальних ролей і формування суспільних груп. Власне, первісною функцією влади у такому випадку можна назвати впорядкування суспільства, що підтверджується та реалізовується в усіх системах. Єдиний виняток становлять саморегульовані системи, котрі абсолютно не мають потреби в додатковому регулюванні, – до них і належать утопічні та антиутопічні системи. Саме тому ми стверджуємо, що першим рівнем символічного змісту влади в утопіях і антиутопіях є розуміння влади як ознаки впорядкованості соціального та політичного життя.

В утопії саме впорядкування суспільства є основною функцією влади, можливо, навіть єдиною функцією, котру реально виконує влада в утопії. З цього приводу А. Сен-Сімон зауважував: «Було визнано, що правителі – лише адміністрація суспільства, що вони повинні управляти ними згідно з інтересами та волею керованих» [8, с. 436], тобто влада позбавляється реальних владних повноважень. Натомість система дає їй змогу впорядковувати суспільство, здійснювати адміністративну функцію, яку суспільству

складно забезпечити власними силами. Звичайно, якісне виконання адміністративної функції можна вважати одним з чинників, що забезпечують функціонування системи. Однак, не може бути мови про політичний процес в утопії, оскільки не існує реальної взаємодії між політичними акторами, власне немає політичних акторів як таких. Окрім того всі політико-владні рішення можна вважати прийнятими наперед, адже морально-звичаєва регламентна система утопії достатньо чітка, щоб в її рамках не було потреби в реальному прийнятті рішення хоча би з двох альтернатив, а лише в механістичному утвердженні існуючої норми.

Значимим є те, що в антиутопії ця впорядкованість і організованість утопії повністю переходить у всеохопний контроль, що належить до головних ознак антиутопії. Антиутопія наголошує на тоталітарному характері ідеальної держави, тому для неї важливим стає саме позиціонування влади як контролю. В утопії тоталітарність ідеальної держави чітко відображається, проте ця тоталітарність може вважатися виправданою, бо вона є умовою забезпечення щастя людини. Антиутопія по-іншому розставляє акценти, заперечуючи можливість існування в одній системі координат гуманістичності та тоталітаризму. Саме тому владі в антиутопії надається означення контролю, а не лише впорядкованості, як це спостерігалось в утопії.

Причому однозначно йдеться не про те, що влада в антиутопічній системі має більші повноваження, ніж в утопічній, та більше можливостей втручатися в життя громадянина. Водночас сама утопія не розглядає владу як контроль. Тобто мають значення акценти, що розставляє автор, мета, якої він намагається досягти, створюючи свою концепцію. У випадку – утопії це формування певного політичного ідеалу, що не може бути досягнутим, але є певним орієнтиром для політичного розвитку. Орієнтиром є не тільки та не стільки інститути, як це звикли розуміти, і не лише «наповнення» ідеальної держави. Важливу роль відіграють форми та типи зв'язків між елементами системи – комунікативний аспект, спосіб формування взаємовідносин у суспільстві. У випадку антиутопії ми вважаємо метою відкидання і певного конкретного ідеалу, й ідеалу загалом, викриття помилок утопії, основна з яких – формування ідеального суспільства. Під ідеальним тут ми розуміємо неможливий для реалізації конструкт, який існує лише у формі теорії. Саме тому антиутопія приписує нежиттєздатним ідеальним державам саме контроль, а не впорядкованість, наголошує на цій негативній ознаці.

Зазначимо, що поняття «контроль» у відношенні влади ми розуміємо як негативне внаслідок специфіки історичного розвитку. В період виникнення утопії тоталітарність не вважали негативним явищем, якщо ж вона була порядком від сваволі правителя, то такий лад стає не тільки цілком виправданим, а й раціональним. В основу негативного розуміння тоталітарності покладено практику формування тоталітарних режимів у XX ст. Саме тому невід'ємну ознаку влади у тоталітарній системі – контроль – застосовують в антиутопії як символ негативності антиутопічної політичної системи.

Незважаючи на розвиток світських теорій політики і влади у період виникнення утопії як такої важливе місце все ще займала ідея божественного походження влади. Річ насамперед у тому, що в такий спосіб було простіше підтримувати ідею абсолютної монархії, яка почала розвиватися приблизно у той період. Однак, на нашу думку, і утопія, не звертаючись до подібних ідей, навіть засуджуючи їх, переймає частково модель божественності влади. У цьому випадку ми розглядаємо не походження від бога влади конкретного правителя чи певної форми влади, а божественний характер влади як такої, що і становить другий рівень символічного змісту влади в утопіях і антиутопіях. Йдеться про існування двох варіантів: самі інститути влади обожествляються або ж

наділяються певним умовно божественним легендарно-міфологічним походженням. Для прикладу, в Т. Мора «основи державного устрою Утопії були закладені легендарним правителем Утопом» [6].

Причиною формування божественної сутності влади є її абсолютна раціональність, про яку вже було згадано раніше. З метою ствердження божественної суті використано піднесення до абсолюту (в нашому випадку політичної влади). Її абсолютні повноваження виходять з її абсолютного характеру в сфері раціональності, що є найважливішою, провідною та системотворчою ознакою утопії. В антиутопічних же теоріях простежується певне спрощення обожествлення влади: якщо для утопії влада була абсолютною за своїми якісними властивостями, то антиутопія часто звертається до абсолютизації влади лише за її функціональною ознакою. Скажімо, у Т. Кампанелли владу отримували найдостойніші, здатні приймати рішення за все суспільство, ті, «хто найбільш гідний керувати тим чи іншим ремеслом чи очолювати ту чи іншу чесноту» [3, с. 141]. В антиутопічних романах владою володіє людина, яка відповідає системі й здатна приймати рішення заради підтримки системи.

Антиутопія виносить владу за межі системи, трансцендентує її, попри те, що саме влада є гарантією цілісності та стабільності системи. Тому влада в антиутопіях зображена ефемерною, неосяжною для людського розуму таємницею. Особливо чітко це спостерігаємо в літературних варіантах антиутопії, де уява автора не скована формальними вимогами науковості чи наукоподібності. Так, В. Чалікова, розглядаючи специфіку організації влади в утопічних і антиутопічних системах, стверджує, що врешті-решт усе зводиться до «неможливості виявити джерело влади в тоталітарному суспільстві»[9]. Типовим у цьому випадку є віддання владної ролі в сучасних антиутопіях не людині чи групі осіб, а штучному інтелекту, в раціональності якого неможливо сумніватися. Отже, антиутопія не лише долає парадокс потенційної ірраціональності людини у відношенні влади (людини, що є частиною владної структури політичної системи утопії), але й черговий раз стверджує божественність влади. Тобто йдеться про механізацію влади; у цьому ж випадку «машинний процес (як процес соціальний) вимагає загальної покори системі анонімної влади» [4]. Власне, тут про божественність може бути мова тільки в символічному сенсі, тобто не в тому смислі, в якому ми звикли її сприймати. Йдеться про піднесення влади над суспільством до рівня божественності, коли відмову підкорятися розглядають як злочин проти суспільства, символічним означенням якого може бути гріх. Ідеальна держава антиутопії та влада, що вона уособлює, може бути розглянута як вища сакральна цінність.

Другий рівень символічної природи влади тільки підкріплює перший. Так, в антиутопії влада має божественний характер, тому її можливості контролю прирівнюються до можливостей контролю божественного. Йдеться не лише про можливості контролю, що є найпростішим прикладом, а й про право цей контроль здійснювати, що значно важливіше. В антиутопії людина потребує цього контролю, вона є підконтрольною за природою, хоча в той же час здатна до боротьби з контролем. Так, в «Одновимірній людині» Г. Маркузе акцентував на «другій природі» людини як агресивного об'єкта управління» [4]. І саме умовно божественний, надлюдський характер влади змушує людину відмовитися від боротьби.

Отже, утопічні й антиутопічні теорії можна розглядати не лише у вигляді теоретичних конструктів можливої та бажаної дійсності, але й символів. Утопія як символ «не є відображенням конкретної реальної дійсності (бо «місце, якого немає»), а тільки спробою нагадати про те, куди спрямований рух, але остаточно потрапити туди (у

природний стан) вже ніколи й неможливо» [2, с. 226]. Натомість антиутопія також нагадує про те, куди прямує соціальний прогрес, проте акцентує на його негативних аспектах, деструктивному характері соціальних змін у процесі спроби установалення утопії. Конструкт політичної влади в утопічних і антиутопічних теоріях також має символічне значення. Ми трактуємо його не лише як значущий інститут політичної системи, але й як елемент знакової системи. Влада у такому випадку характеризує систему в її цілісності, тобто йдеться і про характеристику влади в її символічному виразі, і про характеристику системи через символи влади.

Список використаної літератури

1. Аинса Ф. Реконструкция утопии / Ф. Аинса. – М. : Наследие — Editions UNESCO, 1999. – 205 с.
2. Денисенко В. Проблеми раціоналізму та ірраціоналізму в політичних теоріях Нового часу європейської історії / В. Денисенко. – Львів, 1997. – 274 с.
3. Кампанелла Т. Місто Сонця / Т. Кампанелла // Т. Мор. Утопія. Т. Кампанелла. Місто Сонця. – К. : Дніпро, 1988. – 207 с.
4. Маркузе Г. Одномерный человек [Электронный ресурс] / Г. Маркузе // Г. Маркузе Эрос и цивилизация. Одномерный человек: исследование идеологии развитого индустриального общества. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2002. – 526 с. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Markuze/index.php.
5. Моррис Ч. Основания теории знаков [Электронный ресурс] / Ч. Моррис. – Режим доступа: http://www.bim-bad.ru/docs/morris_semiotics.pdf.
6. Осинковский И. Томас Мор и его «Утопия» [Электронный ресурс] / Т. Осинковский. – М. : Наука, 1978. – Режим доступа: <http://www.marsexx.ru/utopia/utopia-mor-pred.html>.
7. Самохвалова В. Метафизика глобализации. От утопии к утопии [Электронный ресурс] / В. Самохвалова. – Режим доступа: http://www.perspektivy.info/book/metafizika_globalizacii_ot_utopii_k_antiutopii_2007-01-01.htm.
8. Сен-Симон А. О теории общественной организации / А. Сен-Симон: Избранные сочинения в 2 т. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1948. – Т. 1. – 468 с.
9. Чаликова В. Настоящее и будущее сквозь призму утопии [Электронный ресурс] / В. Чаликова. – М. : ИНИОН, 1984. – Режим доступа: <http://chalikova.ru/nastoyashhee-i-budushhee-skvoz-prizmu-utopii.html>.
10. Чаликова В. Утопия рождается из утопии [Электронный ресурс] / В. Чаликова. – London: Overseas Publications Interchange Ltd, 1992. – Режим доступа: <http://chalikova.ru/utopiya-rozhdaetsya-iz-utopii.html>.

Стаття надійшла до редколегії 17.12.2015

Прийнята до друку 19.02.2016

POLITICAL POWER AS AN INSTITUTE AND A SYMBOL IN UTOPIAN AND ANTIUTOPIA THEORIES**Halyna Ilenkiv**

*IvanFrankoNationalUniversityofLviv,
Faculty of Philosophy, Theory and History of Political Science Department
Universytetskast., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: galyna.ilenkiv@gmail.com*

We investigate the specificity expression of political power in the utopian and anti-utopian theories. An important place is given to the symbolic interpretation of power and the main trends of explanation the symbolic role of power. Substantiated the interrelation and interdependence of institutional and symbolic aspects of existence of power in utopias and antiutopias.

Key words: political power, symbol, sign system, symbolization, institute.

УДК 32.323:3.30

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИКО- МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ

Анатолій Павко

*Національна академія управління,
кафедра суспільних та політичних наук,
вул. Вінницька, 10, 03151, Київ, Україна,
e-mail: gumanitar@nam.kiev.ua*

В статті на основі аналізу новітніх вітчизняних та зарубіжних соціогуманітарних досліджень здійснено спробу виокремити прикметні риси та особливості методологічної культури наукового аналізу актуальних, дискусійних проблем сучасного суспільно-політичного розвитку в Україні.

Ключові слова: методологічна культура, політологічний аналіз, суспільні науки, політична наука, парадигма, системний підхід, синергетика.

Надзвичайно гострі, суперечливі, контрверсійні, часто алогічні й хаотичні за своїм змістом і формою, наповнені глибоким драматизмом і психологічним напруженням, процеси, які відбуваються сьогодні на теренах України, зокрема, в її східних регіонах, є серйозним викликом не лише для світової цивілізаційної спільноти, українського народу, а й для вітчизняної політичної еліти, політичної науки, яка має допомогти суверенній державі у здійсненні фахового, об'єктивного, коректного наукового аналізу сутності, історичних витоків, причин, передумов, імовірних, прогнозованих наслідків вкрай загрозливої соціально-економічної та суспільно-політичної ситуації в Україні, у наданні всебічно обґрунтованих, реальних і дієвих практичних рекомендацій щодо подолання кризи української державності. В контексті дослідницьких завдань, спрямованих на поглиблене вивчення особливостей, тенденцій та динаміки політичних процесів вітчизняного державотворення актуалізуються питання, пов'язані з виокремленням та дослідженням парадигм, домінант методологічної культури політологічного аналізу. Слід визнати, що не лише пересічним громадянам, а інколи й висококваліфікованим фахівцям важко зрозуміти сутність і вектор політичних метаморфоз і перетрубацій, які мають усталено перманентний характер в нашій країні. Мабуть це під силу лише «українському самашедшему», людині з викривленою психікою, з її орієнтацією на деструктивні, ірраціональні підходи до навколишнього світу. Звернемось до влучних поетичних метафор Л. Костенко, яка у своїх літературних творах ставить об'єктивний діагноз сучасній політичній владі, політичному істеблішменту :

Довоювався, хай би йому грець
Призвів людей – і ще до одної пастки
Чи ця поразка - це уже кінець ?
Чи лиш початок іншої поразки? [12, с. 271]

Не менш глибоко проникливими в політичному і життєвому сенсі є наступні, метафоричні обрамлені слова видатної української поетеси:

Знову пішла, Україна по колу
Знову і знову, ще раз у ніколи. [12, с. 396]

В умовах всеосяжної політичної кризи в Україні, небезпечного для державності військово-політичного протистояння з Росією, тільки об'єктивний, неупереджений і спокійний науковий підхід зможе допомогти знайти дослідникам чіткі адекватні відповіді на численні запитання, обумовлені глобалізованими викликами сучасності. Для цього необхідним є діалог за участю фахівців, експертів, вчених, громадських і політичних діячів, толерантні і плідні інтелектуальні дискусії в академічному й університетському середовищах. Як ніколи раніше, в сучасних умовах зростає роль політичної науки у вивченні та осмисленні суспільно-політичних колізій і конфліктів в Україні, трагічних аспектів і сюжетів українського державотворення, в системному передбаченні гіпотетичних сценаріїв і векторів майбутнього розвитку нашої країни.

Методологічна культура наукового аналізу внутрішніх та зовнішньополітичних проблем сьогодення України, яка має постійно удосконалюватись й ефективно та динамічно застосовуватись новітньою вітчизняною політологічною наукою, має опиратися на потужний інтелектуальний і науково-пізнавальний потенціал класиків та неокласиків вітчизняної та зарубіжної соціогуманітарної думки. До цієї когорти яскравих вчених і мислителів, наприклад, відносимо І. Канта, Г. Гегеля, К. Маркса, В. Плеханова, М. Бердяєва, Е. Дюркгейма, В. Парето, З. Фрейда, І. Валлерстайна, Й. Шумпетера, Е. Тоффлера, М. Грушевського, І. Франка, Б. Кістяківського, С. Єфремова, І. Кураса, А. Гальчинського та багатьох інших. Справжня ж наука стоїть на плечах гігантів-мислителів та інтелектуалів, неординарних особистостей, які належать до різних цивілізованих країн і народів. Про це варто завжди пам'ятати сьогоднішнім і прийдешнім поколінням дослідників. В цьому зв'язку заслуговує на увагу далеко не тривіальна думка зарубіжного юриста-міжнародника Ф. Мартенса про те, що наука не визнає для себе територіальних меж, вона немає національності. За логікою вченого, «національною» вона може бути лише в тому сенсі, що «кожний народ, який приймає активну участь у всесвітній науковій роботі, зобов'язаний зробити в її скарбницю особистий внесок, який відображає саме притаманні йому індивідуальні здібності» [16, с. 106].

Підкреслимо: методологічна культура наукового аналізу органічно поєднує власне методологічний, теоретичний і технологічний у ретроспективному і сучасному вимірах концепти. Культура ж це завжди системна цілісність, яка синтезує багатовікові, у тому числі різнопорядкові, інтелектуальні потоки. Саме тому, безпідставне заперечення теоретичної спадщини Маркса вважається в світовій науці ознакою низької методологічної культури мислення [6, с.10]. Ідеї класиків, а тим більше класичні традиції в соціогуманітарних, як і в природничих науках, не вмирають. Вони лише вимагають нового прочитання, поглибленої і разом з тим коректної інтерпретації, відповідного коригування у зв'язку з сучасними вимогами теорії і практики.

Відомий американський соціолог І. Валлерстайн безпідставно зазначає, що для глибокого розуміння специфіки нашого часу, необхідно встати на плечі титанів XIX століття і розглядати нові перспективи розвитку суспільства, якщо ж, звичайно, нам вистачить енергії і волі, інтелектуальних здібностей для цього. Він, зокрема, вважає, що настав той момент, коли суспільствознавці повинні переконливо продемонструвати, чи спроможні вони створити науку, яка здатна дослідити та описати ту всесвітню соціальну трансформацію, яку нам всім доведеться пережити [5, с.268]. У своїй книзі «Кінець знайомого світу. Соціологія XXI століття», яка отримала широку міжнародну популярність, американський соціолог аргументовано показав, що історична система, яка сформувалась в модерну епоху, в сучасних умовах вступила в свою критичну фазу,

коли неминучим є наростання невизначеності і накопичення кардинальних змін, які фактично означають «кінець знайомого світу». Поряд з перетвореннями у звичному «світі капіталізму» повинен зазнати змін і «світ знань» про нове, постіндустріальне суспільство. Основну мету своєї оригінальної праці І. Валлерстайн вбачає у прагненні визначити, яким чином мають поєднуватись розум (чітке розуміння меж можливого знання) і моральність (прихильність до справедливого суспільства) [5, с. IX]. Такий підхід зарубіжного соціолога знову ж таки актуалізує питання про вироблення новітніх методологічних парадигм, модернізованого методологічного інструментарію для глибокого наукового пізнання сучасних суспільних явищ і процесів.

Для формування методологічної культури політологічного аналізу могло б стати корисним, на нашу думку, творче перенесення в сучасну політичну площину України методологічного потенціалу плідних ідей відомого суспільствознавця І. Кураса, висловлених ним на сторінках своїх вибраних праць, які ввійшли до двох збірників: «Етнополітика: історія і сучасність» та «Етнополітологія. Перші кроки становлення», опублікованих відповідно у 1999 і 2005 рр. Очевидно, що для прийняття оптимальних політичних рішень владні структури мають опиратися на результати наукового аналізу, методологічну систему аргументації презентованих ідей і підходів. У цьому зв'язку, І. Курас наполягає на тому, що для забезпечення об'єктивного аналізу живої тканини сучасного політичного процесу і оперативності у доведенні його результатів до споживача, потрібна «система, справді комплексний підхід, широке використання сучасних методів і методології дослідження, даних соціології, незалежність висновків і пропозицій. Лише за цих умов розробки вчених знайдуть свого замовника і читача і таким чином принесуть користь науці і практиці» [14, с.14]. Необхідною передумовою для підготовки глибоких досліджень у царині політичної історії і теорії є творчий, новаторський науковий пошук, подолання кон'юнктури, абсолютна об'єктивність і обґрунтованість висновків, пропозицій і рекомендацій [14, с. 23].

Новизна методологічних підходів у дослідженнях І. Кураса знайшла творче втілення в обґрунтуванні та актуалізації ним соціокультурного підходу до макроаналізу суспільно-політичних процесів, який тісно пов'язаний з поворотом цивілізаційного розвитку до інтелектуальної сфери. Саме його чітке розуміння й успішне застосування вносить корективи до аналізу взаємовідносин об'єкта і суб'єкта, тим самим забезпечуючи адекватну, наукову картину процесу трансформації нашого суспільства [15, с.620]. Серед перспективних методологічних підходів, які зберігають свою актуальність і в сучасних умовах, доцільно також вказати на висвітлені І. Курасом проблеми осмислення українських пріоритетів у геополітичному просторі, пошуків гармонізації між державними, загальнонаціональними та регіональними тенденціями розвитку українського суспільства, обґрунтування національної ідеї. Досить продуктивними для сучасного дослідницького дискурсу є зокрема наукові підходи, запропоновані вченим до розв'язання проблеми соборності й регіоналізму, які найтісніше пов'язані між собою і уособлюють дві грані політичного моделювання і прогнозування. «Регіоналізм в Україні, – зазначає І. Курас, – має багатоаспектний характер і глибокі історичні корені. Регіоналізм може бути джерелом соціального й економічного напруження, але вміє врегулювання інтересів і потреб, що створюються регіональною специфікою, може стати додатковим джерелом активізації розвитку і території, і держави в цілому» [15, с.734]. До цієї мудрої, виваженої наукової позиції відомого вченого варто прислухатись і сучасним дослідникам політичної істини, і представникам вітчизняної політичної еліти.

Методологічна культура політологічного аналізу немислима без творчого використання літературних шедеврів, без вершинних явищ вітчизняної та зарубіжної поезії, прози, публіцистики. До цієї інтелектуальної скарбниці можна було б віднести літературні твори Т. Шевченка, М. Нечуй-Левицького, М. Куліша, Л. Українки, О. Грибосєдова, Ф. Тютчева, Р. Кіплінга, П. Коельо, Л. Костенко та багатьох інших визнаних світовою громадськістю майстрів пера. Зазначимо, наприклад, що комедія О. Грибосєдова «Горе від розуму», яка була написана в далекому ХІХ столітті, досить актуальна і в сучасних умовах української дійсності своїм революційним пафосом, гостротою ідей, злободенністю влучно змальованих поетом образів. Нагадаємо, що в ранніх виданнях комедії 1860–1912 рр. епіграфом до неї слугували поетичні рядки відомого талановитого російського поета – декабриста О. Полежаєва, які, з нашої точки зору, є інтелектуальним метафоричним вердиктом українському суспільству, його дезорганізованому, хаотичному, політичному життю:

Судьба-проказница, шалунья

Определила так сама:

Всем глупым – счастье от безумья ,

А умным – горе от ума [8, с. 426].

Відповідно – роман Л. Костенко «Записки українського самашедшого» дозволяє глибше, через використання оригінальних метафоричних засобів збагнути ірраціональну, психологічну природу абсурдних явищ громадсько-політичного життя українського суспільства, яке перебуває на стадії масового психозу і містить патологічні ознаки. «А власне, за що ми боремося», – риторично запитує головний герой роману, київський програміст, і відповідає на нього таким чином: «За те, щоб президентом був той, а не той. Особисто я без ілюзій. Головне, обрати такого, щоб можна було переобрати» [13, с. 390–391].

Невід’ємною рисою методологічної культури політичного мислення є чітке, усвідомлене розуміння сутності таких категорій і концептів, які визначають теоретичні засади і прикметні риси сучасної політичної ситуації в Україні. Для того щоб уникнути смислових аберацій і термінологічних колізій, потрібно, уточнити зміст понять «українська державність», «українська нація», з’ясувати їхні феноменальні особливості. Підкреслимо, що українська держава в сутнісному і фундаментальному аспектах має проблемний характер. На переконання Л. Костенко, її проблемність в цьому сенсі полягає «не в ідентифікації нації, а в кризі самоідентифікації національно дезорганізованої частини суспільства» [11, с.13]. Поряд з тим, колишній Президент України В. Ющенко у сформульованому ним новому символу віри для українців, акцент робить саме на ідентичності, яка доповнюється єдністю і довірою [20, с. 509].

За майже чверть століття існування незалежної України відбулося не послідовне, системне розв’язання нагальних суспільних проблем, а хаотичне нагромадження невирішених проблем, що значно посилює кризові симптоми вітчизняної державності. На сучасному етапі держава в Україні є розбалансованою і лише за формальними ознаками її можна вважати українською державою, оскільки в практичній площині вона нерідко діє як антиукраїнське державне утворення. До гранично негативних рис української державності відносимо: 1) перманентна бідність, значна суцільна поляризація українського населення; 2) корумпованість владної політичної еліти, відсутність у неї системного державницького мислення; 3) суцільний політичний антагонізм, перманентне протистояння політичних сил; 4) наявність інертного

суспільства; 5) позбавлення країни стратегічного бачення перспектив майбутнього, постійне її перебування на межі економічного, політичного і культурного краху.

Феноменом української держави є те, що в ній сформувалось і довготривалий час функціонує «транзитивне суспільство», що перебуває в процесі соціальних, економічних, політичних, культурних й інших перетворень, кінцева мета яких переважно не визначена [17, с. 26]. Зазначимо у цьому зв'язку, що у вітчизняних політологічних дослідженнях процесів трансформації посткомуністичного, у тому числі й українського суспільства, категорія «демократичний транзит» набула винятково позитивного значення, в основному для позначення прямолінійного політичного руху «від авторитаризму до демократії». Разом з тим, в інтелектуальних ресурсах зарубіжної політичної науки міститься ціннісна інформація про тенденції політичної динаміки й багатовекторні, альтернативні процеси демократичного транзиту.

В термінологічному сенсі досить заплутаним і не до кінця зрозумілим є поняття нації, в яке привнесені суб'єктивні, часто суперечливі підходи і не досить переконливі інтерпретації цього поняття:

- 1) відсутність в українців нації, а наявність лише «недолугого етносу»;
- 2) належність українців до політичної нації, яка містить в собі весь поліетнічний конгломерат;
- 3) українці в національному вимірі є народом України;
- 4) згідно конституційно-правових положень, українців необхідно вважати українським народом;
- 5) національна гідність існує переважно у формі гіпертрофованого національного пафосу.

В контексті перспектив розвою політичної нації, слід підкреслити, що українська нація прагне ясних і чітких реформ, що гарантуватимуть суспільству не облудні обіцянки, а нову соціально-політичну дійсність, в якій буде нарешті реалізоване історичне гасло Козаччини: «Україна без холопа і пана» [1, с. 257]. Зважаючи на багатоаспектність і багатозначність тлумачень, політологічні поняття «українська державність» і «українська нація» потребують свого смислового уточнення і поглиблення, а також змістовного коригування.

Аргументованого наукового визначення вимагає також поняття української ідеології, яка в сучасних умовах повинна опиратись на імперативну консолідуючу парадигму. Методологічним орієнтиром у розв'язанні цього завдання є, наприклад, міркування відомого вченого М. Амосова. У роки відновлення Україною власної державності академік М. Амосов здійснив дослідження стану українського суспільства, запропонував своє бачення ідеології України і представив його на одному із засідань Президії НАН України у 1997 р. На думку президента НАН України Б. Патона, це була чи не єдина чітко сформульована національна ідея за часи незалежної України. «Мета всього народу, – підкреслював М. Амосов, – це і є ідеологія суспільства, розписана в законах. Без ідеї не може бути єдності народу, а відповідно і прогресу в матеріальному та духовному сенсі. Ідеологія – це розум і почуття суспільства» [2, с. 1]. Важливим у цьому сенсі є дослідження діалектичного процесу взаємозв'язку національної консолідації українців та їхнього євроінтеграційного вибору [18]. Всебічного, прискіпливого аналізу суспільствознавців, зокрема, в контексті гострого військово-політичного протистояння України з Росією заслуговує, на нашу думку, такий принципово важливий політично-ідеологічний концепт як ідеологія «руського мира», його складові. Незважаючи на те, що поняття «русский мир» є досить багатозначним і

поліструктурним за своєю суттю, проте в сучасному суспільно-політичному дискурсі під ним переважно розуміють лише певну спільноту людей, пов'язану з Росією, мовно-культурною традицією, православною вірою, генезою історичної пам'яті та лояльно налаштовану до російської держави та її керівництва [3, с. 4].

Серцевиною методологічної культури політологічного аналізу є системний і синергетичний підхід у науковому пошуку об'єктивної політичної істини, незаангажованого вивчення явищ і процесів суперечливої і досить динамічної картини українського політико-правового поля. Вказуючи на світоглядне значення ідеї системності, один з основоположників системного аналізу Л. фон Берталанфі, вказував на те, що її потрібно розглядати не як явище, викликане швидкоплинною модою, а як явище, що органічно вплетене в історію людської думки [10, с. 9]. Саме методологія системного мислення і системного аналізу дає змогу об'єктивно дослідити глибинні, а не поверхневі причини виникнення і подальшої трансформації сучасних політичних процесів в Україні. Спираючись на системний підхід можна дійти, наприклад, висновку, що приналежність території сучасної української держави одразу кільком геополітичним формаціям водночас створює загрози і відкриває геостратегічні можливості. З одного боку, межі геополітичних формацій можуть стати лініями внутрішніх розмежувань, а з іншого – виникають структурні передумови для багатовимірної і багатовекторної зовнішньої політики [7, с. 13]. Значні перспективні можливості містить в собі також системна методологія передбачення. Вона покликана репрезентувати майбутнє, яке не можна інтерпретуватися як звичайне продовження минулого, тому що майбутнє набуватиме принципово інших форм та структур [9, с. 8]. Нагадаємо, що термін передбачення застосовував ще наприкінці 50-х рр. минулого століття Г. Бергер у відомому журналі «Два світи», але формування підходу до передбачення як окремого, самостійного відбулося лише на початку 90-х рр. XX ст. Передбачення, яке формується за допомогою системного аналізу, переконливо засвідчує, що подолати кризу в українсько-російських відносинах без узгодження дискусійних політичних питань з Російською Федерацією не можливо. Проте межі можливих компромісів з української сторони мають бути визначені так, щоб стратегічні проблеми суверенітету і територіальної цілісності Української держави не могли б стати предметом політичних спекуляцій і з боку Російської Федерації, і з боку інших країн.

Методологічна культура політичного мислення, на нашу думку, передбачає також застосування синергетичного підходу. Відомо, що термін «синергетика» був запроваджений для наукового вжитку німецьким фізиком Г. Хакеном у рамках лекційного курсу, прочитаного у 1969 р. в університеті німецького міста Штутгарт. В подальшому теоретики синергетики І. Пригожин та І. Стенгерс в інтелектуальному сенсі розглядали зазначену методологічну парадигму розуміння сучасного складного, непередбачуваного світу в контексті інноваційного діалогу з природою, культурою, знаннями, ціннісною сферою [19, с. 14–15]. Зазначимо, що синергетика, яка має міждисциплінарний характер, вивчає загальні принципи існування та функціонування систем, що самоорганізуються. В інтегральному сенсі, самоорганізація – це процес виникнення порядку із хаосу. Перспективність синергетичної парадигми полягає в тому, що вона долає межі вузькоспеціалізованих теоретичних моделей і відкриває можливість вироблення нових шляхів для цілісного осмислення тенденцій розвитку сучасного світу. З урахуванням тієї обставини, що принципи системноорганізованого державно-політичного життя в Україні потрібно шукати на шляху розв'язання хаотично накоплених проблем минулого і сучасного суспільного розвитку країни, синергетичний

підхід є важливим методологічним елементом політологічного аналізу. Методологічна культура політичного мислення має обов'язково враховувати й психологічні аспекти. Взірцем такого наукового підходу є, наприклад, праця М. Бердяєва «До психології революції». Застерігаючи сучасників від надмірного захоплення пафосом революції, її ідеалами, М. Бердяєв вказує на те, що вона може пробуджувати не тільки кращі, а й гірші інстинкти. «Темним, диким ще людям, – пише М. Бердяєв, – проповідують виняткове самоутвердження, яке засмічує їх голови незрозумілими ідеями, нерідко злісними, завжди безвідповідальними. Раби завжди залишаються рабами і бунтують порабськи. Ця істина є елементарною, самоочевидною, проте в нашу епоху її не бачать і роздратовано заперечують» [4, с. 56–57]. Для забезпечення свого інтелектуального і методологічного статусу, належного рівня методологічної рефлексії та аргументації суспільні науки мають бути повністю вивільнені з-під теологічного контролю і активно протидіяти оцерковленню раціональних ідей і знань. Такий підхід важливо розглядати не як доброзичливе побажання, а як методологічний імператив, адже наукове мислення, його методологічна спрямованість, і мислення креаційне – абсолютно не сумісні. Необхідно зробити особливий акцент на тому, що методологічна культура політологічного аналізу сприяє формуванню не адаптованого розуму, який звик до повторення одних і тих самих історичних та соціологічних схем, до відтворення вже знайомих констант і матриць сучасного світу, а розуму, який протестує проти соціальної несправедливості, обурюється бездіяльністю урядових інституцій і сповнений рішучості й щирого прагнення змінити звичний, нерідко закостенілий хід речей, який є серйозною перешкодою для успішного цивілізаційного розвитку країни, її громадян.

Отже, теоретичним підґрунтям для формування методологічної культури політологічного аналізу актуальних, дискусійних проблем сучасного суспільно-політичного життя України мають стати творчі, інтелектуальні, натхненні ідеї вітчизняних і зарубіжних вчених і мислителів минулого і сьогодення, авторитетних діячів української та світової культури, новітній понятійно-категоріальний апарат суспільних наук, інноваційні наукові парадигми і підходи, спрямовані на глибоке сутнісне розуміння змісту, сенсу і природи політичних явищ і процесів.

Список використаної літератури

1. *Акимович Є.* Феномен українства / Є. Акимович. – Одеса : Прес-кур'єр, 2014. – 304 с.
2. *Амосов Н. М.* Идеология для Украины / Н. М. Амосов. – К. : ДЕМІД, 1997. – 36 с.
3. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». – К. : НІСД, 2015. – 684 с.
4. *Бердяев Н. А.* Духовный кризис интеллигенции / Н. А. Бердяев; сост. и ком. В. В. Сапова. – М. : Канон, 1998. – 400 с.
5. *Валлерстайн И.* Конец знакомого мира. Социология XXI века/ И. Валлерстайн; пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Логос, 2003. – 368 с.
6. *Гальчинский А. С.* Маркс и современный мир. Гуманистическая доминанта / А. С. Гальчинский. – К. : Лыбидь, 2015. – 328 с.
7. *Горбулін В. П.* Україна і Росія: дев'ятий вал чи Китайська стіна / В. П. Горбулін. – К. : НІСД, 2015. – 64 с.

8. Грибоедов А. С. Горь от ума: комедия в четырёх действиях в стихах / А. С. Грибоедов; изд. 2-е, доп. – М. : Наука, 1988. – 480 с.
9. Згуровський М. З. Системна методологія передбачення / М. З. Згуровський. – К. : Політехніка, 2001. – 50 с.
10. Згуровський М. З. Системний аналіз. Проблеми, методологія, приложения / М. З. Згуровський, Н. Д. Панкратова; 2-е изд., перераб. и доп. – К. : Наукова думка, 2011. – 725 с.
11. Костенко Л. Гуманітарна аура нації або Дефект головного дзеркала/ Л. Костенко; упоряд. І. Сендюков, Н. Тищенко; за заг. ред. Лариси Івшиної. – К. : Українська прес-група, 2013. – 80 с.
12. Костенко Л. Триста поезій/ Л. Костенко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2015. – 416 с.
13. Костенко Л. В. Записки українського самашедшого / Л. В. Костенко; вид. 17-те. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2015. – 413 с.
14. Курас І. Ф. Етнополітика: історія і сучасність: статті, виступи, інтерв'ю 90-х років / І. Ф. Курас; Інститут політичних та етнонаціональних досліджень НАН України. – К. : ІПіЕНД, 1999. – 656 с.
15. Курас І. Ф. Етнополітологія: перші кроки становлення/ І. Ф. Курас; НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. – К. : Генеза, 2004. – 734 с.
16. Мартенс Ф. Ф. Современное международное право цивилизованных народов / Ф. Ф. Мартенс: в 2-х т.; ред. и биограф. очерк д-ра юрид. наук, проф. В. А. Томсинова. – М. : Зерцало, 2008. – Т. 2. – 432 с.
17. Методологія аналізу соціально-політичних проблем сучасного українського суспільства: підсумкові матеріали круглого столу, 17 червня 2004 р. / відп. ред. А. Решетніченко. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2004. – 100 с.
18. Павко А. Діалектичний процес взаємозв'язку національної консолідації українців та їхнього євроінтеграційного вибору / А. Павко // Віче. – 2013, – № 24. – С. 12–14.
19. Синергетика і освіта: монографія; за ред. В. Г. Кременя. – К. : Інститут обдарованої дитини, 2014. – 348 с.
20. Ющенко В. А. Недержавні таємниці: нотатки на берегах пам'яті/ В. А. Ющенко; літ. запис. і упоряд. О. Зінченка. – Харків : Фоліо, 2014. – 511 с.

Стаття надійшла до редколегії 28.01.2016

Прийнята до друку 19.02.2016

**PROBLEMS OF MODERN SOCIO-POLITICAL DEVELOPMENT OF UKRAINE:
THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES**

Pavko Anatolii

*National Academy of Management,
Department of social and political sciences
Vinnytska str., 10, 03151, Kyiv, Ukraine*

In the article on the basis of the newest domestic and foreign social humanitarian research the attempt is made to distinguish the main features and peculiarities of the methodological culture of the scientific analysis of the urgent, controversial problems of the modern social political development in Ukraine.

Key words: methodological culture, political analysis, social sciences, political science, paradigm, system analysis, synergetic.

УДК 32.351:303

СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО АНАЛІЗУ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ У СХІДНІЙ ЄВРОПІ: БОЛГАРСЬКИЙ ДОСВІД

Ніна Ржевська

*Національний авіаційний університет,
Інститут міжнародних відносин, кафедра міжнародної інформації
пр. Космонавта Комарова, 1, 03058, Київ, Україна,
e-mail: rzhevskia.ua.fm*

На ґрунті аналізу теоретичного та прикладного досвіду формування, розвитку й результативного функціонування політичної експертизи, на прикладі класичного досвіду США, окреслено та охарактеризовано процес інституційного забезпечення інформаційно-аналітичної експертизи в країнах Східної та Південно-Східної Європи, зокрема – в Болгарії.

Ключові слова: інституціоналізація, стратегічне прогнозування, політична експертиза, «мозкові центри» Болгарії.

Співпраця державних органів з незалежними аналітичними центрами – невід’ємний елемент демократичної політичної культури європейського зразка. Становлення незалежного від держави аналітичного сегмента є одним із чинників посткомуністичної трансформації. За ступенем й ефективністю впливу на державу незалежних аналітичних центрів можна оцінювати глибину перетворень, ступінь модернізації та європеїзації посткомуністичних держав.

Зокрема, в Україні існує декілька сотень аналітичних центрів, які працюють в різних сферах суспільного життя, проте, не кожен з них можна віднести до організацій, які працюють у полі публічної політики. Аналітичні центри, як суб’єкти дослідження публічної політики, є однією з ланок у системі ухвалення державних рішень, які намагаються поєднати організаційну і експертну силу інтелекту зі силою і глобальним впливом держави.

Аналітичні центри як провідні соціальні способи існування незалежного інтелекту – об’єктивних експертних знань – свідомо ставлять перед собою завдання перетворити суспільство. Таке завдання виникає і як ідея в головах інтелектуалів, і як проект у вигляді консультаційного тексту в їхніх аналітичних доповідях. Вони об’єднуються в експертні корпорації, маючи намір суспільної дії у сфері публічної політики, куди аналітичний центр просуває свої доповіді, а потім виникає як конкретне законодавче або управлінське рішення в інституційній політиці, де його знову ж таки формулює експертне середовище. У цьому ланцюжку аналітичний центр є генератором ідей, виробником альтернатив і прогнозів, презентантом висновків, модератором публічної комунікації, проектантом конкретних законодавчих або управлінських рішень і, врешті-решт, лобістом суспільних інтересів, що репрезентуються публічно.

Таке розуміння діяльності аналітичних центрів не завжди адекватно усвідомлюється суб’єктами політичного процесу, особливо в перехідних суспільствах, де ще не сформовані традиції демократичної культури. В регіоні Східної Європи аналітичні центри часто сприймаються політичними акторами й суспільством загалом дослідницькими структурами старого зразка з оновленим «фасадом» – вони лише

опанували нову фразеологію, а, по суті, залишаються заангажованими органами влади та/або окремими політичними партіями. Визначення справжньої ролі аналітичних центрів у демократичному суспільстві неможливе без урахування того, що вони мають досліджувати сферу публічної політики й активно просувати результати своїх напрацювань у центри прийняття політичних рішень.

Окремі ідеї та концепти, спрямовані на теоретичне осмислення проблематики становлення аналітичної експертизи, представлені у працях зарубіжних та вітчизняних вчених, зокрема, О. Валецького, В. Горбатенка, В. Грановського, С. Дацюка, Ю. Калиновського, В. Ребкала, В. Романова, Ю. Сурміна, В. Тертички, О. Токовенка, В. Хилька, Г. Щедрової. Попри розробку цих окремих аспектів, проблема визначення специфіки розвитку аналітичних центрів у країнах Східної Європи як суб'єктів дослідження публічної політики не досягла всебічного теоретичного осмислення й потребує подальшого вивчення.

Мета статті – визначити та охарактеризувати процес інституційного забезпечення інформаційно-аналітичної експертизи в країнах Східної та Південно-Східної Європи, в Болгарії зокрема.

Вже давно світова наукова спільнота переймається пошуком можливостей втілення ідеї взаємодії наукових кіл й урядових структур. Як зробити, щоб результати теоретичних досліджень посилювали ефективність зовнішньої і внутрішньої політики, щоб учені і політики були почуті й зацікавилися діалогом? Протягом усієї історії цього пошуку було запропоновано безліч можливих рішень, серед яких найочевиднішим є створення і діяльність аналітичних центрів (*think tanks*).

Сучасна ідеальна конструкція демократичної держави передбачає необхідним компонентом успішної публічної політики, а отже – політики держави загалом, наявність великої кількості проаналізованих експертами альтернатив політичним рішенням. Важливим джерелом публічної політики є експертно-аналітичні організації, що здійснюють консультування за державними та корпоративними контрактами [1].

Організації, що займаються дослідженням суспільно-політичних проблем і пропонують незалежні оцінки і рекомендації, вперше, на початку ХХ ст., сформувались у США. Більше як за сто років своєї історії вони поширилися у 182 країнах світу. Їхня кількість у переддень 2016 р., за даними найавторитетнішого рейтингу аналітичних центрів «*The Global Go To Think Tanks*», який із 2006 р. формує програма Університету Пенсільванії під керівництвом Дж. МакГана, складає 6846 [2, с.5]. На його думку, аналітичні центри в демократичних країнах вже давно відіграють провідну роль у формуванні політики, пропонуючи експертні оцінки різноманітних ситуацій – від боротьби з глобальною економічною кризою до аналізу бойових дій. Їхня значимість ще більше зросла з появою експертно-аналітичних організацій, котрі позиціонують себе як глобальні – з постійно функціонуючими і взаємодіючими центрами в різних країнах. Формується світове співтовариство «мозкових центрів», що зводять мости між країнами, наражаючись при цьому на менш суттєві перешкоди, ніж уряди і комерційні організації.

На теренах Східної Європи, фактично, не існувало незалежних аналітичних центрів. Монополія комуністичної партії в усіх сферах політичного життя унеможливлювала будь-які публічні дебати. Економічна й політична організація системи централізованого планування не залишала місця альтернативам. Основний потенціал аналізу був сконцентрований у державних структурах, де домінували комуністичні партії й уряд.

Дослідницькі установи, переважно, розташовувалися в стінах Академії наук й окремих міністерств, зокрема міністерств оборони та міністерств закордонних справ. Більшість досліджень не містили ніяких альтернатив, були методологічно архаїчними, розрахованими на урядовий апарат. Широка громадськість, як один із головних реципієнтів досліджень, повністю ігнорувалася.

Після падіння комуністичних режимів перехід до ринкової економіки та демократичної політичної системи викликає потребу в аналітичних центрах, що були б здатні масштабно бачити проблеми демократичного транзиту. Країни колишнього СРСР також не стали виключенням.

«Мозкові центри» в Східній Європі започаткували переламний етап для державних політик та впливових інтелектуалів лібертаріанської спрямованості у 1980-х – на початку 1990-х рр. У світлі сучасного постійно зростаючого популізму в політичній та економічній сферах, розвиток інформаційно-аналітичних центрів може розглядатися як шлях до інституціоналізації політичної експертизи, що слідує за помилками ліберальних політичних партій в регіоні [3].

Поширення довгострокової кризи в академічному середовищі стало важливою умовою появи впливових політичних інституцій у Східній Європі: низька заробітна плата та зниження престижу університетських викладачів були одними з найважливіших, але не єдиними чинниками. Зменшення кількості досліджень та геронтократичний характер академічних установ також стали важливими чинниками переконання політологів та економістів у потребі залишити академії та започаткувати політичні дослідження нового рівня в нових умовах.

Потреба в експертизі та аналітиці «мозкових центрів» в сучасному демократичному політико-управлінському процесі є очевидною. Про це свідчить той факт, що представників аналітичних центрів часто приймають на роботу в органи державної влади й бізнес-корпорації. Окрім того, має місце і зворотній процес: перехід високопоставлених посадових осіб з політики та бізнесу на керівні пости аналітичних центрів. У політологічній літературі цей феномен називають «системою дверей, що повертаються». Він є характерним для аналітичних центрів і західних країн, і країн пострадянського простору.

Однією з найбільших відмінностей між інформаційно-аналітичними центрами США та Східної Європи є та, що останні не мають прямого шляху до політичних інститутів з академічного середовища: перед тим, як знайти своє місце у «мозковому центрі» більшість аналітиків країн Східної Європи зазвичай деякий час працюють на уряд або ж у мас-медіа. Тісний зв'язок між політичними інститутами та новими інститутами дослідження політики надає ключ до розуміння специфіки та особливостей східноєвропейських аналітичних центрів.

У звіті міжнародної неурядової організації, яка проводить дослідження для підтримки демократії, політичних свобод і прав людини *Freedom House*, і вивчала роботу «мозкових центрів» у Східній та Центральній Європі, зазначено, що більшість потужних інституцій в регіоні утворилися в період усунення від влади перших демократичних урядів і загострення потреби у проведенні державних реформ. Це – доказ того, що інформаційно-аналітичні центри з'являються через нагальну потребу. Гіркий досвід, отриманий під час першої стадії реформ, довів демократичним активістам і політичним інтелектуалам, що країнам потрібен якісно новий підхід до творення державної політики. Під час своєї доповіді про політичне становище Болгарії наприкінці 1993 р. посол Болгарії у Сполучених Штатах Америки О. Пішев, заявив, що країні все ще не вистачає, «по-перше, сильного та професіонального державного управління. По-

друге, незалежних дослідницьких політичних центрів, які би змогли надавати інформативні, критичні наукові праці щодо політики уряду. По-третє, справжньої адекватної комунікації між урядовими інституціями та громадськістю» [4].

Аналітичні центри Східної Європи створювались різними способами. В одному – група нових аналітичних центрів представляла змінену частину раніше чинних інститутів (Будапештський інститут світової економіки), іншому – пов'язувалася з діяльністю політичних партій (Інститут публічної політики в Будапешті, який має тісний зв'язок з Альянсом вільних демократів). Певна група аналітичних центрів була залежною від державного фінансування і виконувала замовлення державних структур (Інститут економіки Естонської академії наук або Угорський інститут міжнародних відносин); виникнення інших аналітичних організацій пов'язувалося з відомою фігурою, зазвичай – колишнім високопосадовцем (Центр ринкових реформ у Києві та Центр соціальних та економічних досліджень у Варшаві, що були створені навколо ключових реформаторських осіб – відповідно В. Ланового і Л. Бальцеровича).

Загалом же, поява дослідницьких структур, покликаних просувати у регіоні демократичні перетворення, позначила зародження нової політичної культури. На початковому етапі нові «мозкові центри» були орієнтовані на дослідження економічних питань. Це стосувалося Варшавського Інституту Адама Сміта, Будапештського Інституту економіки, словацького Центру економічного розвитку, празького Центру економічних досліджень і вищої освіти, ризького інституту «Латвія». Найбільш доктринальні серед них – наприклад, Інститут Адама Сміта, мають слабку підтримку населення. Лише невелика кількість серед них – Громадянський інститут у Празі, Фонд демократії посткомунізму у Будапешті та Інститут Пилипа Орлика в Києві – займалися питаннями політики

Багато інститутів, залежних від уряду, доклали неабияких зусиль, щоб стати незалежними. Одним із чинників такого успіху є здатність керівництва інституту знайти інше джерело фінансування. Наприклад, Центр вивчення демократії (Болгарія), Інститут вільного ринку (Литва), Гданський інститут ринкової економіки (Польща) вирізняються високою якістю своєї праці, масштабом поширення досліджень і визнанням у високих колах. Найуспішнішим у цьому сенсі вважається Празький Інститут міжнародних відносин.

Активізація аналітичних центрів у Східній Європі знищила державну монополію на політичну творчість і політичну інформацію, спричинила конкуренцію на ідейному ринку, створила платформу для включення громадян у політичний процес, розширюючи дебати, публічні дискусії і відверту постановку проблем, порушила нові питання у сфері публічної політики, пропонуючи альтернативи політиці державного апарату.

Успіхи аналітичних центрів у Східній Європі проявляються: у забезпеченні структури державного апарату новими кадрами; розробці окремих програм і проектів для політичних партій; ініціюванні та веденні публічних дискусій шляхом створення експертних груп; організації національних та міжнародних конференцій; інформуванні через ЗМІ громадськість про ті або інші публічно-політичні проблеми.

Проблеми функціонування аналітичних центрів Східної Європи визначаються масштабами й труднощами перехідного періоду. Серед незадовільних чинників регіонального характеру, що позначаються на діяльності аналітичних центрів, можна вважати політичний, законодавчий, адміністративний і фінансовий клімат, дефіцит кадрів. а також те, що публічна політика не відокремлена як самостійна і рівноправна сфера політики. Окрім цього, це нестача якісних, професійно підготованих практичних

рекомендацій, скептичне ставлення громадськості до можливості приватного впливу на державні структури, невизначеність правового статусу аналітичних центрів й відсутність певної адміністративної структури і способу поширення продуктів аналітичних центрів, відсутність досвіду і технології успішного маркетингу в просуванні своїх ідей, а іноді ще й вузький професійний склад і нужденний бюджет.

Країни Східної Європи, які пережили радянський період, досі знаходяться під впливом комуністичної спадщини у сфері становлення й функціонування аналітичних знань в політиці. Тобто процес інституціоналізації політичного аналізу, як наукової та навчальної дисципліни, в пострадянському суспільстві все ще залишається незавершеним, а, відтак, і процес інтеграції цього виду соціально-професійної діяльності в існуючу структуру виробничо-економічних відносин все ще триває. Для країн Східної Європи це означає: нормативно незафіксований статус, незатребуваність політичних аналітиків та продуктів їхньої праці в суспільстві, згубна практика прийняття неефективних політичних рішень. Разом з тим, як вдалося встановити, основними проблемами, що блокують цей процес у пострадянському суспільстві, передусім, є низький рівень розробленості методологічних засад політичного аналізу, відсутність організаційно оформлених структур і асоціації політичних аналітиків, створених за науково-галузевим принципом і брак налагоджених комунікативних зв'язків політичних аналітиків з вітчизняними й зарубіжними колегами.

Зростання кількості «мозкових центрів» у постсоціалістичних країнах Європи, створення їх регіональних мереж певним чином обумовлено фінансуванням їхньої діяльності іноземними спонсорами, зокрема Фондом Сороса, Всесвітнім Банком, Мережею глобального розвитку, ПРООН (фінансування мережі НУАЦ в рамках проекту «Синій птах»), а також міжурядовими організаціями.

Варто згадати й про появу нової різновидності «мозкових центрів», що користуються підтримкою держави і фінансуються в рамках проекту PHARE. Більшість з них зареєстровано неурядовими організаціями (центрами). Деякі НУАЦ набули статусу повноправних спеціалізованих установ, що існують за рахунок надання консультативних послуг органам влади, концентрують свою діяльність навколо дослідження й попередження криз, розробки методів боротьби з кризовими явищами, проведення моніторингу діяльності органів влади, підготовки «доповідей з раннього сповіщення». Водночас, НУАЦ, що займаються дослідженнями в сфері демократії, поступово перетворюються на політичні інститути або об'єднуються з ними. Джерелом прибутку для таких НУАЦ здебільшого є проведення соціологічних опитувань громадської думки. Слід підкреслити, що, надаючи експертно-аналітичній роботі стратегічного спрямування, залучаючи громадськість до сфери державного управління, НУАЦ у більшості країн Європи отримали змогу реально впливати на політику національних урядів, реалізацію національних стратегічних планів, що унеможлиблює виникнення хаосу і розбалансованості в діяльності органів влади.

Особливо цікавим є досвід впливу на політику національного уряду «мозкових центрів» Болгарії. Необхідно передовсім відзначити Інститут економічної політики (1997 р.) як неурядову неприбуткову організацію, дослідження якої спрямовані на ефективну участь країни у глобальній економіці та євроатлантичних структурах. Наступним є Центр досліджень демократії (1989 р.) – міждисциплінарний інститут досліджень громадської політики, створений задля поширення демократичних цінностей, принципів ринкової економіки і реформ. Дослідження, які виконуються інститутом, спрямовані на економічні проблеми, комунікації й інформацію, міжнародні

відносини і дипломатію, соціальні проблеми, охорону здоров'я і благоустрій Болгарії, Південно-Східної та Східної Європи і нових незалежних держав. І, нарешті – Центр економічного розвитку (1997 р.), що займався економічними дослідженнями, варіантами економічної політики та освіти.

Всі існуючі в цій країні «мозкові центри» за політичними стратегіями можна поділити на «центри політичного консультування» та «центри формування громадської думки»; жоден з них не домінує в сфері незалежних досліджень. І влада, і громадськість країни визнають їх легітимними учасниками політичного процесу, важливим джерелом політичного консультування органів влади. Незважаючи на різні можливості, всі «мозкові центри» Болгарії, використовуючи ЗМІ як важливий засіб пропаганди свого іміджу та своєї аналітичної продукції, можуть претендувати на роль чинників впливу на процеси вироблення та прийняття урядових рішень або на діяльність політичної опозиції.

Однак, залежність від західного фінансування (90%) робить болгарські «мозкові центри» нетривкими. Це також є вагомим чинником ризику і для їхнього подальшого розвитку, і для забезпечення безпеки держави. У випадку призупинення фінансування, 80 % болгарського співтовариства «мозкових центрів» зникне. Це – «класична ілюстрація проблеми утримання», коли проводяться досліджень на замовлення зарубіжних спонсорів та грантодавців, а не на потреби вітчизняних споживачів аналітичної інформації

Вихід із цієї ситуації в Болгарії було знайдено, коли уряд почав укладати прямі угоди з місцевими НУАЦ, залучаючи на ці потреби бюджетні кошти (урядові гранти).

Керівник та ініціатор створення Інституту сучасної політики Б. Цеков вважає, що громадянське суспільство покликане виконувати дві ролі, які є виключно важливими. Це бути корегувальником і активним учасником процесу прийняття політичних рішень, а також відстоювати інтереси громадян та захищати їхні права. Проте, громадським організаціям не вдається задовольняти певні громадські потреби і позитивно впливати на вирішення серйозних проблем. Болгарському неурядовому сектору можна скеровувати не лише похвалу, а й зауваження.

Ті, кому вдається протриматися протягом тривалого періоду, є залежними від благовоління конкретних донорів. За часи входження Болгарії до складу ЄС європейські фонди надали нові можливості для фінансування, однак, щоб отримати доступ до них необхідно прикласти чимало зусиль і при висуненні своєї кандидатури, і при звітності.

Зокрема, Інститутом сучасної політики (заснований в 2009 р.) було опубліковано єдину у своєму роді в Болгарії моніторингову доповідь «Про стан парламентського управління», де було проаналізовано діяльність Народних зборів 41-го скликання і законодавство через призму принципів успішного управління і захисту прав громадян. За свою діяльність Інститут сучасної політики було нагороджено Другою нагородою «Дослідницький центр Європи 2012» у престижному конкурсі, організованого під егідою авторитетного британського політичного журналу «Проспект Мегезін». Це – перша номінована організація Східної Європи, якій вдалося завоювати авторитетну відмінність. Болгари зайняли своє місце наступне після одного з найбільших аналітичних центрів Європи – «Брегель», очолюваного колишнім директором Європейського центрбанку Ж.-К. Тріше.

Окрім цього, Інститут сучасної політики визначено Конституційним судом як сторону з важливих справ у суді. З приводу цього розроблено наукове видання, в якому узагальнено громадянську участь в конституційному правосудді. В нього включено не

лише висновки Інституту сучасної політики, а й інших організацій, щоб показати роль громадянського суспільства у прийнятті рішень суду на захист конституційних прав.

За останній період існування Інституту сучасної політики вдалося утвердити себе в публічному просторі, завдяки своїм фахівцям, які іноді готові працювати на волонтерських засадах. Якщо є фінансування – це добре, коли воно відсутнє – слід відстоювати ідеї. Як наслідок, в Болгарії все частіше спостерігаються спроби громадян вплинути на політику правлячих еліт: збір підписів на захист якихось ідей, петицій, форм прямої демократії. Використання Інтернету при створенні різних форумів і неформальних груп виявилось також досить потужним інструментом.

Варто зауважити, цього поки що не спостерігається у взаємовідносинах української влади з недержавними експертно-аналітичними структурами. Дотепер вони не можуть примусити уряд, інші органи влади діяти осмислено й послідовно з метою реалізації політики стратегічного прогнозування й управління винятково в інтересах забезпечення безпеки людини, суспільної і державної безпеки як складових національної безпеки. На заваді – відсутність низки принципово важливих умов для забезпечення повноцінного функціонування та розвитку вітчизняних НУАЦ, їхньої взаємодії з органами влади:

- необхідних юридичних умов (недосконалість законодавства, зокрема податкового, що регулює діяльність некомерційних організацій);
- державного замовлення на незалежні дослідження і використання філантропічних ресурсів;
- інформаційної відкритості в діяльності органів влади та інституціональної підтримки НУАЦ (інституціоналізації відносин між органами влади і НУАЦ);
- фінансування довгострокових проектів (досліджень), що може належним чином слугувати розробці якісної аналітичної продукції;
- рівних можливостей доступу недержавних аналітичних структур до засобів масової інформації, до інформації загалом;
- існування справжньої конкуренції на «ринку ідей».

Проте слід зазначити, що протягом 2015 р. українські аналітичні центри значно посилили свої позиції, що позначилося на їхніх позиціях у світовому рейтингу аналітичних центрів. Найкращі показники має Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова. Це – єдиний представник України в номінації «Кращий аналітичний центр світу», що посідає 60-е місце серед 175 кращих аналітичних центрів світу з урахуванням США (2014 р. – 64 місце з 150); 42-е місце серед 137 кращих центрів світу без урахування США (2014 р. – 43 місце зі 100); 5-е місце серед 90 кращих аналітичних центрів Центральної і Східної Європи (інші центри з України у цій номінації посіли з 32 до 81 місця).

Загалом сьогодні у роботі східноєвропейських аналітичних центрів існує тенденція до поширення технократизму. У політичний аналіз привносяться не лише методи і техніка суворого формалізованого дослідження (математичні методи, наприклад), але й – характерний для цих галузей наукового знання стиль мислення. Поняття «аналіз» тлумачиться в буквальному сенсі, як декомпозиція, або розчленування цілісного суспільного об'єкту на окремі компоненти, які вивчаються окремо від цілісного конструкту. Це означає практично повну відмову від використання в аналітичній роботі ціннісних і моральних критеріїв, а також ігнорування соціально-політичного середовища управлінської діяльності, загальних закономірностей розвитку політичного процесу. Саме суто технократичним підходом можна пояснити невдачі політико-економічних

реформ у суспільствах, які трансформуються, коли механічно імпортувалися західні інститути і цінності без урахування загального культурного і політичного контексту.

За період свого становлення в східноєвропейському регіоні інформаційно-аналітичні центри формувались за певних історичних умов та специфічних обставин, які в подальшому вплинули на формат їхньої діяльності. Серед таких чинників впливу виділено наступні: політичні, правові, штатні, адміністративні і, напевно, найбільш важливі – фінансові виклики. Отже, за умови впливу комуністичної спадщини і нових викликів найчастіше в регіоні зустрічаються «університети без студентів» (академічні установи, що залишилися після розпаду СРСР) та адвокатські групи.

Проведення порівняльного аналізу східноєвропейських та українських аналітичних центрів, дало змогу встановити, що останні мають такі спільні риси:

- невизначений правовий статус;
- незначна співпраця з владою;
- ієрархічність;
- орієнтація на авторитетів та публічних діячів;
- отримання фінансування від закордонних фондів;
- схильність до короткострокових прогнозів та досліджень;
- низький рівень колаборації з іншими вітчизняними та закордонними «фабриками думки»;
- відсутність кваліфікованих кадрів для аналітичної роботи;
- залежність у виборі тематики дослідження від спонсора.

Список використаної літератури

1. Щетинская Я. «Фабрики мысли»: американская и европейская модель развития [Електронний ресурс] / Я. Щетинская. – Режим доступа: <http://socialphenomena.org/ru/blog/article/>
2. McGann James G. / 2015 Global Go To Think Tank Index Report (2016). TTCSP Global Go To Think Tank Index Reports. Paper10. [Electronic resource] / James G. McGann – Access mode: http://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1009&context=think_tanks
3. Krastev I. The Liberal Estate: Reflections on the Politics of Think Tanks in Central and Eastern Europe [Electronic resource] / I. Krastev. – Access mode: <http://www.eldis.org/fulltext/ch8Ivan>
4. Tishev O. The Opening of Public Debate on Economic Policy in Bulgaria [Electronic resource] / O. Tishev // Beyond Government: Extending the Public Policy Debate in Emerging Democracies; eds. C. D. Goodwin, Michael Nacht. – Boulder, CO: Westview Press, 1995 – 178 p. – Access mode: <http://www.cipe.org/about/news/conferences/lac/Pirla/DouglassNorthConference.pdf>.

Стаття надійшла до редколегії 02.02.2016

Прийнята до друку 19.02.2016

**EASTERN EUROPEAN POLITICAL ANALYSIS AND PROGNOSTICATION
FORMATION: BULGARIAN EXPERIENCE**

Nina Rzhavska

*Kiev National Aviation University,
Institute of Foreign Affairs, International Information Department,
Kosmonavta Komarova ave.1, 03058, Kyiv, Ukraine
e-mail: rzhavska@ua.fm*

According to the analysis of the theoretical and practical experience, in terms of the formation, development and functioning of the political expertise on the example of classical USA experience, there are determined and characterized the institutional supplement process of the informational and analytical expertise in the countries of Eastern and South- Eastern Europe, particularly in Bulgaria.

Key words: institutionalization, strategic prognostication, political expertise, Bulgarian «thinks tanks».

УДК 321.7 (477)

ШЛЯХИ ТА ЗАСОБИ ПОЛІТИЧНОЇ ЛЕГІТИМАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Віталій Чубаєвський

*Рівненський державний гуманітарний університет
кафедра політичних наук
вул. Степана Бандери, 12, Рівне, 33028, Україна
e-mail: Vitaliy.chubaevsky@cybercrim.gov.ua*

Розглянуто особливості політичної легітимності влади в Україні в умовах демократичного транзиту і рівень народної підтримки центральних органів влади та державних інститутів. Проаналізовано електоральну легітимність як необхідну умову політичної легітимності влади. Виявлено зв'язок політичної легітимності влади з чинником регіоналізації, партійно-політичною ідеологізацією, особливостями та змістом виборчого процесу.

Ключові слова: Україна, легітимність, політична легітимність, електоральна легітимність влади, електоральний процес, регіоналізація.

Політична легітимність влади належить до ключових проблем суспільно-політичного життя країни, оскільки від рівня її підтримки населенням залежить не лише доля конкретних носіїв владних повноважень, а й майбутнє країни. Високий рівень громадської підтримки в умовах стабільності й суспільного спокою допомагає владі зосередитися на розв'язанні нагальних завдань, що постали перед суспільством. Нестача ж її підтримки загрожує існуванню режиму. Ф. Фукуяма зазначав: «Усі врядування, демократичні чи авторитарні, стикаються з власними успіхами та невдачами; однак тільки легітимні мають резерв, який вони можуть використати за кризових часів» [15, с. 1061]. Аналогічної думки дотримується й А. Шедлер: «Немає сумніву, що великі резерви народної підтримки – неоціненний запобіжник, який допомагає демократіям не допустити криз, а також подолати їх, коли вони виникають» [17, с. 699].

Мета статті – аналіз шляхів і засобів політичної легітимності влади в Україні в умовах демократичної трансформації, в тому числі зв'язку легітимності з чинником регіоналізації, партійно-політичною ідеологізацією, особливостями та змістом виборчого процесу і под.

Проблема легітимності влади і довіри до неї розглянута у працях класиків суспільно-політичної думки, зокрема Платона, Аристотеля, Н. Макіавеллі, Дж. Локка, А. Сміта, А. Де Токвіля, М. Вебера, Й. Шумпетера та ін. Серед сучасних західних учених ці питання перебували у сфері наукових інтересів Е. Гідденса, Л. Даймонда, Ф. К. Шмітера, Т. Л. Карла, Дж. Коулмана, Н. Лумана, Б. Барбера, П. Розанвалона, П. Штомпки. Тематику політичної легітимності влади досліджували українські вчені Є. Бистрицький, О. Висоцький, О. Кокорська, М. Николко, А. Резнік, С. Рябов, О. Середа, Є. Юрійчук.

Отримання політичної влади не надає її носіям легітимності автоматично. Цю легітимність ще треба «завоювати». Процес набуття владою ознак легітимності отримав назву легітимності. За визначенням вітчизняних дослідників, легітимність політики – це «процес створення, винайдення можливостей для політичної реалізації суб'єкта політики» [2, с. 27]. Складовими народної підтримки органів влади є ефективність їхньої діяльності, а також ступінь наближеності до людей. Причому ці два чинники

взаємопов'язані і доповнюють один одного. Якщо, на думку людей, певний орган влади діє в їхніх інтересах, то вони охоче співпрацюють з ним, сприяючи підвищенню рівня його ефективності. У такому випадку ефективність і легітимність тісно поєднані між собою [9, с. 208].

В Україні традиційно кожна нова влада не виправдовує сподівань громадян на покращення умов життя та відповідність демократичним стандартам. Особливо яскраво це простежувалося після Помаранчевої революції та буремних подій восени-взимку 2013–2014 рр. Це засвідчують показники довіри українців до соціальних інститутів, який вони підтвердили у 2014 р. Щодо структурних характеристик, то всі соціальні інститути, за рівнем довіри українців, соціологи умовно розподіляють на три категорії.

Перша категорія – соціальні інститути, котрим українці довіряють мало (середній бал 1,9 – 2,2 за п'ятибальною шкалою). Це політичні партії, суди, прокуратура, міліція, Верховна Рада, страхові компанії, податкова інспекція, банки. Друга категорія – соціальні інститути, що мають рівень довіри українців ближчий до середнього (середній бал 2,4–2,6) – уряд, профспілки, приватні підприємці, ЗМІ, місцеві органи влади, благодійні фонди, громадські організації, керівники державних підприємств. Третя категорія – соціальні інститути, рівень довіри українців до яких трохи вищий від середнього (середній бал 2,9–3,3) – церква та духовенство, армія і президент. Стабільно від'ємну тенденцію розвитку рівня довіри населення має судова система держави, що за роки незалежності України показала нездатність до справедливого судочинства та політичну заангажованість, незалежно від політичного курсу країни [16, с. 276].

Такі дані підтверджують і результати соціологічних досліджень, здійснених фахівцями Центру Разумкова у березні 2015 р. Так, на питання: «Чи підтримуєте Ви діяльність таких органів влади та державних інститутів?», – більшість громадян України відповіли негативно (табл. 1) [13].

Таблиця 1

Відношення громадян України до діяльності органів влади та державних інститутів

Відповідь	Президент П. Порошенко	Голова ВР В. Гройсман	Верховна Рада	Уряд	Прем'єр- міністр А. Яценюк	Національ- ний банк
Повністю підтримую	12,6	6,2	3,9	4,5	7,8	1,9
Підтримую окремі заходи	40,7	31,9	32,6	31,4	29,3	10,5
Не підтримую	39,9	48,1	56,5	56,8	56,7	77,3
Важко відповісти	6,7	13,9	6,9	7,3	6,2	10,4

Отже, такий рівень народної підтримки головних державних інститутів зумовлений насамперед неефективністю дій влади у сфері соціально-економічного розвитку, боротьби з корупцією, реформування правової системи, суду і под.

Реалізацію владних повноважень можна вважати успішною тоді, коли вона підтримана людьми, які живуть у різних куточках країни. Щодо української влади, то за твердженням соціологів, упродовж останніх 12 років більшість опитуваних (2/3–3/4) зазначають: їм не вистачає порядку в суспільстві. Це створювало і створює значні загрози для чинного соціального порядку в сучасному українському суспільстві, оскільки він не був легітимним для більшості громадян [8, с. 27]. Тобто легітимність центральної влади є інтегральною її легітимності на місцях. Це тим паче важливо, адже рівень довіри до влади в регіонах – це запобіжник відцентрових тенденцій, загроза яких зі сфери теоретичних міркувань перейшла у площину практичної реалізації, втілюється у гостре політичне та громадське протистояння, дочасну зміну влади, втрату частини території, сепаратизм, тероризм і бойові дії на Сході нашої країни.

У цьому контексті інтерес викликають міркування вітчизняних учених, котрі звертають увагу на низку особливостей або чинників, що характеризують відносини центру та регіонів. «Перше: історично сформована в українському політичному просторі практика, за моделлю якої сильні регіони в різні періоди борються не з центром, а за центр. За таких умов Київ є не самостійним гравцем на політичному полі України, а радше перехідним «призом» для чергового переможця, – констатує А. Зоткін. – Друге: на теренах України свою дієвість довела теза про регіоналізацію як реакцію регіональних еліт (і) слабкість центральної влади. Інакше ця теза може бути сформульована так: чим слабша влада центру, тим вища активність та сильніша влада регіональних еліт. Третє: деінституалізація, розпочата з руйнацією радянської системи, не набула свого завершення. Україна досі перебуває в умовах подвійної інституціональної системи – на тлі зруйнованих інститутів радянської доби та напівоформлених, нефункціональних інститутів нового пострадянського часу» [5, с. 87–88].

Для розуміння сутності регіональних впливів на легітимацію влади мають слушність міркування вітчизняного політолога В. Карасьова, на думку якого регіональні й субрегіональні відмінності в Україні обумовлені також структурою поділу праці. На Заході переважають представники вільної найманої праці, для котрих типові високий ступінь соціальної мобільності й так само високий рівень адаптації до нових соціальних умов, що має наслідком участь українців як «гастарбайтерів» у різних країнах. Це один тип виборця. На Сході домінують працівники індустріального сектора, причому зазвичай це «люди одного підприємства», котрі десятиріччями працюють в одній і тій самій установі. Такий соціальний масив інертніший і легко керований. Це інший тип виборця [6, с. 57].

Проблема легітимності влади залишається актуальною впродовж усього часу її існування. Наприклад, за твердженням Є. Бистрицького, політична легітимація – «розгорнутий у часі політичний дискурс, процес поширення обговорення, обміркування, зрештою – доведення колективної правильності й прийняття соціально-правових норм, які переважно стихійно встановлюються політиками» [1, с. 319]. Однак визначальний у цьому сенсі електоральний процес, коли закладається підґрунтя масової підтримки політичних сил населенням країни. Важливість проблеми легітимації влади під час виборів засвідчує вирішення її сучасними вітчизняними дослідниками як окремого виду легітимності – електоральної легітимності, а відповідно, і електоральну легітимацію. За визначенням Є. Юрійчук, «електоральна легітимація – це процес набуття владою електоральної (референдної) легітимності внаслідок реалізації суб'єктами виборчого процесу демократичних принципів виборчого права в процесі виборів органів публічної

влади (прийняття рішень), здійснення легітимізаційних методів і технологій, у результаті яких політична довіра трансформується в підтримку влади через голосування чи інші види конвенційної участі» [18, с. 34].

Французький учений П. Розанвалон звертає увагу на особливість електоральної легітимізації в сучасних умовах. Так, у «класичну» добу представницької системи функція виборів означала надання незаперечливого мандату для «вільного» врядування після виборів. Однак сьогодні вибори мають вужчу функцію: вони лише затверджують спосіб призначення правителів і більше не означають апріорної легітимізації правителів, що потім здійснюватиметься [9, с. 15]. Цю тезу дослідник обґрунтовує через зміну уявлень та практики впливу на політику меншостей, котрі брали участь у голосуванні. На його думку, поняття більшості, з одного боку, змінило своє значення. Попри те, що воно залишається чітко визначеним у юридичних, політичних і парламентських термінах, такої чіткості не існує в термінах соціологічних. Адже й справді, інтерес більшого числа вже не може так легко, як колись, ототожнюватися з інтересом певної більшості. «Народ» уже не уявляється однорідною масою, а відчувається радше послідовністю окремих історій, сумою окремих ситуацій. Ось чому сучасні суспільства розуміють себе, дедалі частіше виходячи з поняття меншості. Меншість – уже не «мала частка», що має підкорятися «великій частці»; вона стала однією з численних форм заломленого вираження суспільного цілого. «Народ» – це тепер також і множина від поняття «меншина» [9, с. 15].

Отже, факт обрання певного кандидата або партії не забезпечують гарантованої легітимності в очах громадськості. Довіра суспільства – субстанція, яка потребує постійних зусиль влади у напрямі забезпечення інтересів різних верств та прошарків суспільства.

Розуміння сутності електоральної легітимізації потребує уточнення співвідношення понять «електоральний процес» і «виборча кампанія», оскільки немає усталеного погляду стосовно їх змісту. Виникають питання і про визначення початку та закінчення електорального процесу загалом. Так, слушна думка учених про те, що «виборча кампанія кандидата (партії) закінчується разом із підрахунком голосів виборців і встановленням результатів виборів. Визначити ж її початок значно важко, оскільки кандидати починають здійснювати дії, спрямовані на їх обрання, задовго до офіційного старту виборів. Політичні ж партії перебувають у процесі підготовки до виборів постійно» [7, с. 36].

Електоральний процес в Україні Н. Ротар розглядає як сукупність електоральних циклічних політичних процесів, котрі доповнює виокремленням у них трьох відносно самостійних та незалежних етапів:

1. Передвиборчий етап – цілеспрямована підготовка до виборів, під час якої основні актори електорального процесу визначають стратегію і тактику передвиборчої боротьби, працюють з електоратом, а останній використовує специфічні форми політичної участі, що передують електоральному виборові.

2. Етап виборів – активні дії головних суб'єктів виборчого процесу, котрі вступають у відносини електорального змагання за голоси виборців. Одночасно виборці отримують змогу використати низку специфічних форм, пов'язаних із передвиборчою активністю, що акцентують на їхній політичній суб'єктності.

3. Поствиборчий етап – відкритий загальнонаціональний політичний дискурс, котрий розуміється істеблшментом як пасивна підготовка до виборів. Тому громадяни визначаються ним переважно у вигляді ресурсу в досягненні тих чи інших політичних

цілей. Узагалі загальнонаціональний дискурс міжвиборчого періоду, особливості його проведення, масштаби, механізми залучення громадян до нього залежать від перебігу передвиборчого та виборчого етапів електорального циклу [10, с. 10].

Погоджуючись із таким підходом до визначення етапів електорального процесу, вважаємо за потрібне висловити додаткові міркування щодо його характеристики, застосовуючи метод структурного аналізу. Оскільки електоральний процес становить різновид політичного процесу як такого, логічно розглянути його змістовну характеристику за аналогією з політичним процесом на рівні політичної системи. Одним з найпоширеніших підходів до визначення стадій політичного процесу є той, що розглядає їх як послідовну зміну, котра відбувається під час формування та взаємодії елементів політичної системи. Згідно з ним політичний процес структурується у вигляді сукупності таких етапів: конституювання політичної системи; відтворення основних ознак та елементів політичної системи; розроблення, прийняття і виконання політико-управлінських рішень; контроль за функціонуванням і напрямками розвитку політичної системи [4, с. 42].

З урахуванням зазначеного підходу до розуміння структури політичного процесу, пропонуємо виокремити етапи електорального процесу: 1) конституювання; 2) інституалізація; 3) реалізація; 4) контроль. *Конституювання* електорального процесу передбачає визначення відповідної нормативно-правової бази, принципів і процедур виборів. Причому до вирішальних елементів етапу конституювання належить його легітимізація, яка відбувається через узгодження головних політичних сил щодо норм і правил проведення виборів із наступним їхнім законодавчим закріпленням. *Інституалізація* розуміється як процес створення інституційної структури виборчого процесу. Щоправда, інституалізація принципу народного представництва здійснюється ще на першій стадії електорального процесу, коли конституційна легалізація демократичних виборів закріплюється у фундаментальних принципах демократичного виборчого прав – рівності, вільності, загальності й таємності голосування. *Реалізація* відбувається через забезпечення широкого комплексу заходів і процедур із організації та волевиявлення громадян, визначення його результатів. *Контроль* – організація належної перевірки процесу виборів, підсумків його результатів відповідно до нормативно-правової бази та мети, яку визначали організатори виборів. Причому функцію контролю мають здійснювати державні органи, громадські організації та міжнародні спеціалізовані організації й установи з допомогою інституту спостерігачів.

Легітимність обраних депутатів різних рівнів або органів влади цілком залежить від визнання електоратом виборчого процесу як такого, що відбувався без грубих порушень існуючих «правил гри», тобто отримав вотум довіри від суспільства і став легітимним в очах громадськості. Останнє можливе за певних умов. Це, зокрема:

- відсутність фальсифікацій виборів, котрі не дають можливості визначити підсумки виборів;
- проведення виборів без великих порушень виборчого законодавства, у тому числі з дотриманням формальної рівності кандидатів;
- проведення виборів в умовах відносної політичної свободи, відсутності політичних репресій;
- збереження надалі того ж юридичного статусу державного органу або виборної посадової особи, за яких голосували виборці (інакше буде порушений принцип делегування виборцями владних повноважень);

– підтримка необхідною кількістю виборців у рамках законної процедури голосування [18, с. 31].

Визнання спостерігачами виборів такими, що відбулися у демократичний спосіб, безумовно, піднімає авторитет обраних представників у органи влади й управління.

Зміст зазначених етапів у кожній країні залежить від багатьох чинників, котрі детерміновані історичним часом, національними традиціями, типом політичного режиму, рівнем розвитку інституційної структури, зокрема й ступенем зрілості громадянських суспільств, які істотно різняться в демократичних і недемократичних державах. У цьому контексті виникає питання щодо термінів закінчення парламентського електорального процесу як такого. Так, Дж. Сарторі наголошував на необхідності розрізнення акту голосування і процесу голосування. Учений зазначав, що одиничний акт голосування не варто «плутати з процесом, який він врешті-решт запускає». Виборець-переможець – це виборець, кандидата котрого обирають (або виборець, що голосує за партійний список, який отримує в його виборчому окрузі принаймні одне місце). Проте, розглядаючи дальшу послідовність подій, що є багатоетапним процесом, ми вочевидь розуміємо, що виборець може перемогти на рівні свого округу, але програти на інших рівнях: парламентському (де його представник може належати до партії меншості), а також на урядовому (коли його партію не допускають до урядування) [12, с. 489].

Отже, електоральний процес не закінчується після підрахунку голосів і визначення результатів виборів, а разом зі завершенням процедури формування парламенту чи представницького органу на вибірній основі. Такі міркування спричинені метою виборів – формування законодавчого або представницького органів влади. Якщо такий орган не сформовано, вважати електоральний процес закінченим не уявляється можливим.

Політична легітимация влади значно залежить від природи політичних партій – головних суб'єктів сучасного електорального процесу. За твердженням учених, час домінування в партійній системі масових політичних партій у Європі (1880–1960 рр.) уже минув тоді, коли провідні політичні партії ґрунтувались на масовому членстві громадян і фінансувались із внесків цих членів та пожертв окремих бізнесменів. Їх замінили картельні (клієнтелістські) партії та медіа-партії з харизматичними лідерами, котрі фінансуються за рахунок державних бюджетів і великого бізнесу, «просувають свої меседжі не через масові низові організації, а через електронні ЗМІ. Розвиток партій в Україні у XXI ст. теж буде пов'язаний з картельними та медіа-партіями, а не з масовим членством» [3, с. 165].

За таких умов постає проблема зв'язку партій з виборцями та формування базового електорату, яка вирішується за допомогою системи заходів і технологій із врахуванням соціокультурних чинників. Тут важливо з'ясувати основні засади ідентифікації громадян за соціальною, етнокультурною, регіональною й ідеологічною ознаками, що зумовлює певні труднощі. Наприклад, сьогодні розмежування між лівими та правими політичними силами, «вже не можна звести суто до канонічних ідеологічних розбіжностей. Тепер політичні партії, громадські рухи й організації не тільки різних, а й однакових ідеологічних спрямувань можуть мати різне бачення (не обов'язково ідеологічне!) розв'язання суспільних проблем і різне розуміння сучасних функцій і завдань держави та суспільства» [11, с. 33–34].

Особливості структури ідейно-політичної самоідентифікації громадян України підтверджують результати соціологічного моніторингу (табл. 2) [14, с. 19].

Таблиця 2

Самоідентифікація громадян України за ідейно-політичними течіями, %

Течії	1994	1998	2002	2004	2005	2008	2010	2013	2014
Комуністична	10,3	21,9	15,1	14,4	7,4	8,0	7,1	11,3	4,1
Соціалістична	10,7	5,6	9,7	11,1	12,9	11,5	10,6	6,3	9,1
Соціал-демократична	5,0	7,1	17,2	10,2	13,9	12,7	11,4	9,9	9,8
Зелені	—	—	5,2	3,3	2,7	2,9	2,8	1,6	1,9
Ліберальна	1,9	1,3	0,8	1,2	1,2	1,9	1,9	1,7	2,5
Християнсько-демократична	3,3	2,2	2,5	2,5	3,1	3,3	3,3	2,8	3,6
Національно-демократична	6,4	6,2	6,8	8,4	10,2	10,7	9,3	9,7	14,1
Націоналістична	2,0	2,9	2,0	2,1	2,0	2,4	2,3	3,6	4,7
Інше	2,9	3,8	1,3	0,7	1,7	1,2	0,6	0,8	0,8
Жодна взагалі	12,3	11,7	7,6	11,8	9,9	13,9	11,3	13,8	11,3
Ще остаточно не визначився	17,9	16,6	15,2	16,3	15,6	13,8	14,6	14,8	14,4
Не розуміюся на цих течіях	27,6	20,7	16,3	17,9	19,3	17,5	24,8	23,6	23,6
Не відповіли	0,9	0,2	0,3	0,2	0,0	0,2	0,1	0,0	0,1

Дані моніторингу засвідчують, що значна частина громадян України і 1994 р. (57,8 %) і 2014 р. (49,3 %) не визначилася стосовно власної прихильності до ідеологічних течій. Натомість помітно зросла вагомість націоналістичної та націонал-демократичної течій і, навпаки, зменшилася прихильність до комуністичної ідеології. Отже, у суспільній свідомості спостерігається дрейф до правого центру ідейно-політичного спектра. Це пояснюється переважно наслідками драматичних подій 2013–2014 рр. в Україні та військовою агресією Росії.

Отже, процес демократичної трансформації в Україні відбувається на тлі перманентного зменшення рівня довіри громадян до головних політичних інститутів, зокрема президента, уряду, парламенту, політичних партій і под. Низький рівень довіри до них спричинений їхньою нездатністю вирішити нагальні потреби соціально-економічного та політичного розвитку країни. Важливий чинник низьких рейтингів влади – відсутність консолідації регіональних еліт, наявність регіональних розмежувань, зумовлених історико-культурною спадщиною часів Російської імперії та СРСР. Не в останню чергу неефективність влади пов'язана зі слабкістю політичних партій, їхньою

залежністю від фінансово-промислових груп та регіональних еліт, а не базового електорату. Електоральний процес, який становить вагому складову політичної легітимації влади, потребує удосконалення відповідно до європейських норм і стандартів.

Список використаної літератури

1. Бистрицький Є. Проблема легітимації / Є. Бистрицький // Українська державність у XX сторіччі: історико-політичний аналіз. – К. : Політ. думка, 1996. – С. 318–320.
2. Висоцький О. Сутність легітимації політики / Олександр Висоцький // Політ. менеджмент. – 2004. – № 4. – С. 24–34.
3. Вишняк О. Політична система України в соціологічному вимірі: динаміка членства в політичних партіях та партійної ідентифікації громадян / О. Вишняк // Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг : у 2 т. Аналітичні матеріали / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2011. – Т. 1. – С. 160–178.
4. Волинський А. Стадії політичного процесу. Політико-правові основи класифікації / А. Волинський // Політ. менеджмент. – 2004. – № 1. – С. 41–51.
5. Зоткін А. Автономізм в Україні як механізм реалізації політичних інтересів / Андрій Зоткін // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2010. – № 3. – С. 84–110.
6. Карасев В. Выборы 2006: линии и сценарии расколов // Центр Разумкова. Нац. безпека і оборона. – 2005. – № 10. – С. 57–60.
7. Малкин Е. Политические технологии / Е. Малкин, Е. Сучков. – М. : Русская панорама, 2006. – 680 с.
8. Резнік В. Підвалини соціального порядку в суспільстві: уподобання громадян України / В. Резнік // Українське суспільство : моніторинг соціальних змін. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2014. – (Вип. 1 (15). Т. 1.) – С. 24–36.
9. Розанвалон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність / П'єр Розанвалон; пер. з франц. Євгена Марічева. – К. : Видавн. дім «Києво-Могилян. академія», 2009. – 287 с.
10. Ротар Н. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду: монографія / Н. Ротар. – Чернівці : Рута, 2007. – 472 с.
11. Ручка А. Політико-ідеологічна самоідентифікація населення сучасної України / А. Ручка // Українське суспільство 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2012. – С. 29–40.
12. Сарторі Д. Вертикальна демократія / Джованні Сарторі // Демократія: антологія / упоряд. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 486–532.
13. Соціологічне опитування // Центр Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=1023
14. Українське суспільство : моніторинг соціальних змін. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2014. – (Вип. 1 (15). Т. 2. Таблиці і графіки). – 412 с.
15. Фукуяма Ф. Всесвітня ліберальна революція / Френсіс Фукуяма // Лібералізм: антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – 2-ге вид. – К. : ВД «Простір»; «Смолоскип», 2009. – С. 1061–1071.

16. *Чепурко Г.* Проблеми формування соціального капіталу в Україні на сучасному етапі / Г. Чепурко // Українське суспільство : моніторинг соціальних змін. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2014. – (Вип. 1 (15). Т. 1.) – С. 271–283.
17. *Шедлер А.* Вимірювання демократичної консолідації / Андреас Шедлер // Демократія: антологія / упоряд. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 687–714.
18. *Юрійчук Є.* Електоральна та референтна легітимація влади на пострадянському просторі: зовнішньополітичні аспекти : монографія / Євгенія Юрійчук. – Чернівці : Чернівецьк. нац. ун-т, 2012. – 480 с.

Стаття надійшла до редколегії 28.01.2016

Прийнята до друку 19.02.2016

THE WAYS AND MEANS OF THE LEGITIMATION OF POWER IN UKRAINE

Vitalij Chubajevs'kyj

*Rivne State Humanitarian University
Department of the Political Sciences
Stepan Bandera st., Rivne, 33028, Ukraine
e-mail: Vitaliy.chubaevsky@cybercrim.gov.ua*

The peculiarities of the power's legitimation in Ukraine in terms of the democratic transit are being considered in the article. The level of the central authorities' and the state institutions' people's support has been illustrated. The analysis of the electoral legitimation as prerequisite of the power's political legitimation has been carried out. The connection of the power's political legitimation with the factor of the regionalization, party-political indoctrination, and electoral process' content has been shown.

Key words: Ukraine, legitimacy, political legitimation, electoral legitimation of the power, electoral process, regionalization.

УДК 323. 22

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ ВІРТУАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВИ

Орислава Потерейко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: orysiapotereiko@gmail.com*

Проаналізовано особливості концепції віртуалізації, її основні характеристики. Досліджено процес віртуалізації держави на основі теорій світових і вітчизняних учених, предметом вивчення яких є феномен віртуалізації держави. Визначено чинники, що сприяють переформатуванню держави у її новітній тип – цифрову державу.

Ключові слова: віртуалізація, віртуальна держава, кібердержава.

Сьогодні актуальним науковим питанням є концептуалізація держави нового типу – кібердержави (віртуальної держави), пошук нових підходів до сутності, механізму процесу віртуалізації держави, загроз, породжених ним. Поширюється вивчення проблеми формування новітнього «обличчя» держави під впливом інформаційно-комунікаційних технологій.

Дослідження віртуалізації держави – багатоаспектне. Воно охоплює наукові теорії, які пов'язані з необхідністю застосування методів аналізу, притаманних суспільствознавчим наукам, зокрема політичній, щодо вивчення процесу віртуалізації та переформатування держави в її новітній тип – цифрову державу.

Основу наукового розуміння процесу віртуалізації держави заклали Дж. Арквілл, Дж. П. Барлоу, Д. Белл, Е. Бендик, Р. Ван дер Аккер, Т. Вермойлен, Ф. Джеймисон, Я. Зодерквіст, М. Кастельс, А. Кірбі, П. Ладлоу, Д. Лайон, Й. Масуда, Д. Ронфельд, С. Хоружий та ін. Прибічником розвитку кібердержави виступив Дж. П. Барлоу. Вчений у «Декларації незалежності кіберпростору» стверджував: кіберпростір – явище природне і суспільство сприяє його розвитку власними колективними діями [2]. Такої позиції дотримувався й Е. Бендик, на думку якого поява мережі є закономірністю. Відповідно Т. Касімов визначив підходи до розуміння сутності кібердержави, чим спростив подальше вивчення цього явища, а Д. Белл розглянув концепцію постіндустріального суспільства, що відкрило подальші можливості в організації й опрацюванні інформації та знань. С. Хоружий виокремив новий тип соціального індивіда, який перелаштовується на віртуальність.

До питання негативних впливів віртуалізації звертаються різні вчені. Зокрема, Дж. Арквілл і Д. Ронфельдт звертають увагу на негативний вплив інформаційних технологій, котрі зумовлюють мережеві війни [1]. Однак сьогодні відсутні чіткі критерії характеристики держави нового типу (віртуальної держави), невеликою є емпірична база аналізу, трансформація держави у формат кібердержави лише постає як об'єкт наукових розвідок. Наше завдання – дослідити процес віртуалізації держави і визначити чинники, що сприяють переформатуванню держави у новітній тип. *Мета* статті спрямована на аналіз теоретико-методологічних засад віртуалізації держави, визначення поняття

«віртуалізації» та виокремлення чинників виникнення віртуального як сучасного феномену.

Результат тотальної віртуалізації нашого повсякдення становить науковий інтерес до концептуалізації та кроки до практичної реалізації неоти́пу організації політичної влади – кібердержави, віртуальної держави (англ. мовою – *cyberstate*, *virtualstate*), а також ідеї електронного уряду (*electronic government* *e-Government*, *e-gov*, *digital government*, *online government*) і криптоанархії (*cryptoanarchy*). Всі ці новітні явища взаємопов'язані. Це – підґрунтя для створення новітнього типу держави, форматування її досі невідомих функцій, трансформацію самої сутності держави як політичного інституту.

Поняття «віртуалізація» похідне від слова «віртуальний», що може означати «фактичний, дійсний; можливий, гаданий» [11, с. 290]. Міркуючи над варіативністю тлумачення цього поняття, вважаємо: такий факт пояснюється історичною трансформацією його змістового навантаження, оскільки категорія «віртуальний» походить від слова «*virtus*», яке в античні часи розуміли «здатністю людини до мислення».

Сьогодні концепт «віртуальний» вирізняється багатогранністю трактування:

1. Г. Рузавін тлумачить поняття «віртуальне» з позицій філософської науки: «те, що покладене в надчуттєву сутність і здатне реалізуватися; нематеріальний різновид буття об'єктивних сутностей або суб'єктивних образів» [9, с. 108–109].

2. А. Бюль віртуалізацією називає «процес заміщення за допомогою комп'ютерів реального простору як місця відтворення суспільства – простором віртуальним» [цит за: 5, с. 9].

3. В. Сілаєва визначає віртуалізацію у вигляді «переходу основних видів діяльності у віртуальний простір мережі Інтернет» [10, с. 9].

4. Д. Іванов розуміє віртуалізацію «технічним процесом створення віртуального простору як паралельно існуючого з реальним суспільством» [5, с. 12].

Для того, щоби встановити єдиний підхід для вивчення поняття «віртуалізація держави», необхідно виокремити філософський, соціологічний, політологічний та інші напрями досліджень віртуалізації. Скажімо, філософський підхід представлений Є. Ковалевською, М. Носовим, Є. Шаповаловим. Кожен із них вирізняв напрями, котрі супроводжувалися своїм вектором розгляду віртуального.

Чи не найбільший внесок у поступ наукових надбань щодо віртуального зробили соціологи. Їхні численні праці у дослідженні процесів віртуалізації стали наслідком бурхливого розвитку комп'ютерних технологій. У 90-х рр. в Інституті людини Інституту філософії Російської академії наук М. Носов започаткував новий філософський напрям – віртуалістику. Дослідника вважають основоположником віртуалістики. Саме він уперше визначив її дефініцію, виокремив як дисципліну, що вивчає віртуальні реальності й охоплює наукові та практичні знання. Відповідно до парадигмального підходу віртуальні реальності розглядаються реаліями, котрі мають онтологічний статус існування, а не епіфеноменами. Віртуалістика ґрунтується на визнанні поліонтичності віртуальних реальностей, а також визначається як підхід, котрий може бути використаний в кожній науковій дисципліні.

Дотримуючись визначення, запропонованого М. Носовим, М. Пронін пропонує таку інтерпретацію поняття: «Віртуалістика – новий парадигматичний підхід, що розвивається в рамках постнекласичної картини світу, заснований на ідеях поліонтизму та поліонтологічності (множинності) будь-якої реальності. Являючись підходом, а не

наукою, віртуалістика може бути застосована у комплексі з будь-якою науковою дисципліною» [8, с. 94].

Об'єктом віртуалістики є віртуальні реальності різноманітної природи – психологічні, фізичні, соціальні, хімічні, політичні та ін. Термін «віртуальна реальність» активно використовують сьогодні не лише в науковій мові, а й у повсякденному спілкуванні. За визначенням М. Носова, віртуальна реальність має низку властивостей неіманентного характеру, тобто вона не залежить ні від фізичної, ні від соціальної природи. Окрім того, у процесі віртуалізації набуваються нові властивості, котрі є наслідком застосування інформаційно-комунікаційних технологій, що приховують у собі суб'єктивність розробників програмного продукту [7, с. 96].

Із позицій віртуалістики, всі інші світогляди (філософські, наукові, практичні) пов'язані виключно з константною реальністю. Отже, віртуалістика містить у собі константний світогляд як окремий випадок. Віртуальна модель може охоплювати необмежену кількість різних рівнів реальностей і одного й того самого типу, і різного типу, що дає змогу розробляти методи віртуального управління всередині однотипних реальностей, та між різними ймовірними типами реальностей. Віртуальність можна розглядати в онтологічному аспекті, за якого вона позиціонується у вигляді певного потенційного стану буття. Використовуючи такий підхід, віртуальність потрібно вивчати не лише як активний початок, а також як потенційну схильність до появи певних подій і станів, що можуть реалізуватися за відповідних умов.

Постмодерністи наголошують: віртуальному суспільству притаманні децентралізація, опора на безпосередній досвід, відмова від претензій на єдине. О. Юхвід визначає віртуалізацію «як властивість комп'ютерної реальності, що підтверджує володіння нею віртуальністю» [14]. Такий погляд значно узгоджується з тематикою нашого дослідження. За Г. Рузавіном [9], певний підхід до віртуальності сформувався під впливом розвитку комп'ютерних та інформаційних технологій. Сучасні технічні засоби створюють умови для максимального «занурення» у віртуальну реальність, коли суб'єкт не в змозі розрізнити об'єкти дійсного й віртуального світу. Хоча навколишній світ дається суб'єктові безпосередньо в його відчуттях, але відчуття на цьому рівні не можуть бути помітними. Проте віртуальна реальність характеризує стан свідомості, тому вона різниться від реальності об'єктивного світу, в тому числі світу нашого повсякденного життя.

Соціальні засади віртуалізації полягають у тому, що на ґрунті отриманих соціальних основ відбуваються перетворення у всіх сферах соціальної діяльності, зокрема й політичної. Головні зміни стосуються державної сфери, а саме формування нового типу держави під впливом інформаційно-комунікаційних технологій.

Аналіз різних типів віртуальних реальностей передбачає встановлення їхнього впливу на державні інститути та втілення у концепції віртуальної держави. Характеризуючи кібердержаву, В. Штепа стверджує: від звичайної держави віртуальна відрізняється тим, що центр її влади та суспільного життя, як і джерело суверенітету, перебувають у віртуальному просторі, отже – ніде [13, с.74]. Н. Хома вважає за доцільне розмежування *віртуальної (цифрової) держави* (центр влади держави та суспільного життя, а також джерело суверенітету знаходяться у віртуальному просторі, у так званій хмарі; саме у цьому полягає особливість держави). Натомість *кібердержава* – це тип е-держави (її еволюційна форма), котра дає змогу будь-кому з дієздатних осіб стати е-резидентом цієї держави (для доступу до низки базових послуг е-держави через ID-

карту, що допомагає здійснювати дистанційні операції з використанням електронного підпису) [12, с. 65].

Механізми віртуалізації держави можна описати, застосовуючи аналіз специфічних комунікаційних процесів (генерування віртуальних образів відбувається за допомогою ЗМІ). На думку Н. Лумана, саме мас-медіа генерують соціальну пам'ять і задають соціальний зміст подій, котрі відбуваються. Тим самим вони конструюють соціальну реальність, програмують не лише сьогодення, а й майбутню політичну поведінку громадян [6, с. 26]. Із позицій комунікативної теорії Лумана, мережевий простір (Інтернет) можна розглядати як окрему соціальну підсистему, в рамках котрої починають формуватися принципово нові комунікативні засоби з власною системою спеціальних комунікативних кодів. Той, хто задає правила в рамках мережі чи її певного сектора, фактично претендує на контроль (владу) над комунікаціями.

Отже, можливості на інформаційному рівні створюють переваги в реальному просторі. Одночасно віртуальність надає шляхи для маніпулювання інформаційними і реальними структурами, роблячи з них нові типи продукту. Це означає, що віртуальні конструкти детермінують інформаційні конструкти, спростування або знищення котрих стає неможливим на рівні події (факту), оскільки метарівень може заперечувати лише метаєдиниця. Тому мережа Інтернет перетворюється на універсальний простір символічного протистояння різних типів політичних акторів, інструменти для якого породжуються новими інформаційно-комунікативними технологіями.

За Ж. Бодріаром, процес віртуальності не тільки поглинув реальність, а й створив передумови для того, щоби реальність назавжди втратила можливість проявити себе: «Йдеться про субституцію, заміну реального знаками реального, тобто про операцію з попередження будь-якого реального процесу за допомогою його оперативної копії, метастабільного сигнального механізму, програмованого та бездоганного, що презентує всі знаки реального й оминає всі його несподівані повороти» [3, с. 4].

Окремі дослідники пропонують використовувати термін «віртуальна держава» (*virtual state*) для акцентування на технологічних перетвореннях всієї інфраструктури органів влади (виконавчої, законодавчої, судової). Ці перетворення відбуваються унаслідок запровадження економіки знань, концепцій, що передбачають наскрізне використання ІКТ у системі державного управління, модерні розроблення в юриспруденції, регульовану взаємодію суб'єктів у віртуальному просторі, Інтернет як новий канал для соціальної і політичної взаємодії держави і громадянського суспільства.

У розвідках сучасного французького філософа-постмодерніста П. Вірілію («Втрачений вимір», 1991; «Машина бачення», 1994; «Чиста війна», 1997; «Стратегія обману», 2000) наголошено, що сучасні інформаційно-комунікативні технології створили ефект «стиснення» світового простору-часу, основним політичним наслідком якого є зниження ролі простору та підвищення впливу чинника часу в політиці. Учений прогнозує достатньо песимістичну перспективу для всього людства: на місці реального міста, з чітким простором, з'являється місто віртуальне, метаполіс, позбавлений своєї території та готовий стати «юрисдикцією відверто тоталітарної чи навіть глобальної метрополітики» [див.: 15, с. 133].

Процес віртуалізації супроводжується перерозподілом суверенітету, влади, повноважень, свободи дій і вгору (наддержавним структурам), і вниз (на рівень територій держав). Зміна характеру й спрямованості міждержавних і внутрішньодержавних відносин спричиняє серйозні зміни у сфері громадянської та національної ідентичності, котрі стають складнішими і багатограннішими. Слушно

зауважує Е. Гіденс: «Усюди ми бачимо інститути, які зовні виглядають так само, як і раніше, і мають ті ж назви, але абсолютно змінилися зі середини. Ми продовжуємо говорити про державу, родину, роботу, традиції, природу, нібито ці поняття залишилися тими ж, що і раніше. Але це не так. Колишньою залишилася шкаралупа, зовнішня оболонка, але всередині вони змінилися – і це відбувається не лише у США, Великій Британії або Франції, а практично скрізь. Ці інститути вже не відповідають завданням, котрі вони покликані виконувати» [4, с. 35].

Підсумовуючи, зазначимо: переформатування держави під впливом глобалізації у кібердержаву зумовлює руйнування суверенної національної державності, трансформуючи класичні форми державного устрою. Віртуальна держава не може існувати в сьогоденній реальності, як і не може мати кордонів. Вона, фактично, здатна лише виконати роль арени для ЗМІ й інших структур, сферою діяльності котрих переважно стає інформаційне поле мережі Інтернет. Чи є така концепція державності можливою? На нашу думку – ні. Однак глобальні комп'ютерні технології та засоби комунікації створюють нову сферу управління державою, яка не піддається регулюванню за допомогою права, заснованого на географічних кордонах.

Список використаної літератури

1. *Арквілл Дж.* Мережі і мережеві війни: майбутнє терору, злочинності та бойових дій / Дж. Арквілл, Д. Ронфельдт ; пер. з англ. А. Іщенко ; ред. Дж. Арквілл, Д. Ронфельдт. – К. : Видавн. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – 352 с.
2. *Барлоу Дж. П.* Декларация независимости киберпространства [Электронный ресурс] / Дж. П. Барлоу. – Режим доступа: <http://www.telecomlaw.ru/articles/declaration.html>
3. *Бодріяр Ж.* Симулякри і симуляція / Ж. Бодріяр; пер. з франц. В. Ховхун. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 118 с.
4. *Гидденс Э.* Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь / Э. Гидденс. – М. : Весь мир, 2004. – 120 с.
5. *Иванов Д. В.* Виртуализация общества. Версия 2. 0 / Д. В. Иванов. – С.-Пб. : Петербург. востоковедение, 2002. – 214 с.
6. *Луман Н.* Власть / Н. Луман. — М. : Праксис, 2001. – 256 с.
7. *Носов Н. А.* Словарь виртуальных терминов / Н. А. Носов // Труды лаборатории виртуалистики. – 2000. – Вып. 7 – 69 с.
8. *Пронин М. А.* Введение в виртуалистику: учеб. пособ. / М. А. Пронин, Г. П. Юрьев. – Саранск : Рузаев. печатник, 2008. – 124 с.
9. *Рузвин Г. И.* Виртуальность [Электронный ресурс] / Г. И. Рузвин // Новая философская энциклопедия : в 4 т. — М. : Мысль, 2000. — Т. 1. — Режим доступа: <http://iph.ras.ru/enc.htm>. — Назва с экрана.
10. *Силаева В. Л.* Подмена реальности как социокультурный механизм виртуализации общества: автореф. дис. на соискание ученой степени ... канд. филос. наук по специальности: 09. 00. 11 / Виктория Леонидовна Силаева; Моск. гос. техн. ун-т им. Н. Э. Баумана. — . 2004. — 120 с.
11. *Сучасний англо-український українсько-англійський словник : 40 000 тисяч слів та граматики / укл. М. Г. Зубков. — 2-ге вид., стер. — Х. : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2008. — 480 с.*

12. Хома Н. М. Віртуалізація держави: зміна функцій в добу цифромодернізму / Н. М. Хома // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. – 2015. – Вип. 16. – С. 64–69. – Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін.
13. Штепа В. Риторія / В. Штепа. – Екатеринбург : Ультра. культура, 2004. – 334 с.
14. Юхвид А. В. Компьютерные виртуальные технологии как новый техно-социальный феномен: социально-философский анализ: автореф. дис. ... д-ра филос. наук по специальности: 09.00.11 / Алексей Владимирович Юхвид; Рос. академия гос. службы. – М. 2013. – 49 с.
15. Якубин О. Віріліо Поль / О. Якубин // Історія політичної думки: навч. енцикл. словник-довідник для студентів вищих навч. закладів / В. М. Денисенко, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.; за заг. ред. Н. М. Хоми. – Л. : Новий Світ-2000, 2014. – 765 с.

Стаття надійшла до редколегії 20.01.2016

Прийнята до друку 19.02.2016

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF STATE'S VIRTUALIZATION ANALYSIS

Oryslava Potereiko

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of philosophy, department of theory and history of political science
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: orysiapotereiko@gmail.com*

Current research is focused on the analysis of virtualization specific features and concepts of its main characteristics. The process of state's virtualization is based on the theory of global and domestic scientists, whose works all are the subject of state's virtualization phenomenon. The investigation examines crucial factors, which contribute to state's reconstruction into the modernized type of governmental structure – the digital state.

Keywords: virtualization, virtual state, cyber.

УДК 327:83

АНАЛІЗ ВПЛИВУ ПРОЦЕСІВ ВНУТРІШНЬОЇ УНІВЕРСАЛІЗАЦІЇ НА ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Лідія Токарева

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
бул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: lidagendalf13@gmail.com*

Досліджено чинники впливу процесів політичної універсалізації на внутрішньополітичні чинники розвитку держав у сучасного світі, що глобалізується. Проаналізовано низку факторів, які у позитивний чи негативний спосіб детермінують політичний, економічний та соціальний розвиток держав.

Ключові слова: глобалізація, універсалізації, внутрішньополітична універсалізація, цінності універсалізованого суспільства.

У сучасному світі залишається актуальним питання про співвідношення універсалізаційних парадигм у процесі розвитку суспільства. Психологія споживацтва, глобальні проблеми людства, викривлення традиційного сприйняття цінностей – усе це створює у підсвідомості людини деструктивні уявлення про світ, спонукаючи її таким чином до пошуку неадекватних способів самореалізації та саморозвитку. Те ж саме відбувається з державами й суспільствами – одних глобальні проблеми схиляють до об'єднання та визначення шляхів вирішення глобальних проблем коопераційним шляхом, а інших – до герметизації, спроб все вирішити самотужки.

Як засвідчує попередній досвід універсалізації в різних культурах та цивілізаціях – подібні віяння нерідко спричиняють суспільний невроз, що натовість загрожує не лише індивідуальній, але й державній та суспільній безпеці. Універсалізаційні трансформації, їхнє помилкове трактування можуть зумовлювати ілюзорні революції, що чинять перешкоди до переходу суспільства у досконалішу та надійнішу структуру – постмодерне суспільство.

Розглядуване питання, що співвідноситься з іншими галузями наукового знання, досліджує також філософсько-політична наука. Доцільніше буде сказати, що вона вивчає проблеми глобалізації у властивому їй філософському масштабі. У загальному контексті – глобалізація постає тут як універсалізація людських цінностей.

Проблема необхідності поглиблення універсалізаційних тенденцій у світовій політиці постала давно, але даний процес тісно пов'язаний із рівновагою глобального та локального у діяльності суверенних держав.

Оскільки проблематика нашого дослідження стосується головно процесів внутрішньої універсалізації держав, цілком логічно зосередити увагу на державо-центристських концепціях трансформації держави, наріжним каменем яких є питання про державний суверенітет та можливості його обмеження. На думку цієї когорти дослідників, саме суверенітет виступає – основний гарант незалежності держави від зовнішніх глобалізаційних та універсалізаційних чинників.

Однак, учені переважно не розглядають можливостей і перспектив внутрішньо-політичної універсалізації, більшу увагу присвячуючи саме зовнішнім чинникам універсалізаційних процесів. Діалектика поєднання зовнішнього і внутрішнього,

опирається на те, що внутрішня універсалізація без зовнішньої неможлива. Відтак, суспільство не здатне гармонійно розвиватись, будучи герметично законсервованим.

На думку дослідників, поглиблення глобалізації та поширення її ареалу – процеси невідворотні та приносять серйозну загрозу національній державності. Тому актуальною є проблема побудови теоретичної моделі, відповідно до якої країни могли б розвиватись збалансованіше, не зашкоджуючи власній суверенності.

За З. Бауманом, глибинний сенс глобалізації полягає у невизначеності, некерованості, відсутності єдиного центру, пульту керування. Отже, глобалізація – це всього-на-всього варіант нового світового безладу, куди, як стверджує К. Джоунт, у паніці намагаються втягнути все більшу і більшу кількість акторів. Спроба універсалізуватися «всередину», закритися, герметизуватися – це лише намагання убезпечити себе від безладу, хаосу, що невідворотно наступає: «Глобалізація – просто інша назва «нового світового безладу» К. Джоунта. Ця риса, невіддільна від способу глобалізації, повністю відрізняє його від іншої ідеї, якій вона нібито прийшла на зміну – ідеї «універсалізації». Колись вона служила стрижнем дискусії про загальносвітові справи, але сьогодні вийшла з ужитку, рідко згадується, а то й просто забута всіма, крім філософів. Подібно концепціям «цивілізації», «розвитку», «конвергенції», «консенсусу» і безлічі інших ключових понять, характерних для громадської думки періоду нової та новітньої історії, ідея «універсалізації» висловлювала надію, намір і рішучість навести порядок; крім того, про що говорили інші споріднені концепції, вона означала загальний порядок – наведення ладу у всеосяжному, справді глобальному масштабі. Як й інші концепції, ідея універсалізації народилася на підйомі ресурсного потенціалу держав і амбіцій інтелекту нового часу. Весь цей «хор» концепцій в унісон оголошував про рішучість зробити світ не таким, яким він є, а краще, ніж він є, а також підняти зміни і удосконалення до глобального, загальновидового рівня. Тим самим вони служили і декларацією про намір створити для всіх жителів Землі схожі життєві умови і можливості, а може бути – навіть зрівняти їх» [1, с. 45–47].

На сучасному етапі розвитку універсалізація стала синонімом понять «узагальнення» та «поширення». Шукаючи відповіді на власні запитання, людина намагалась поширити їх для інших. Це відбувалось з метою утвердження власної позиції для інших та з метою зрозуміння інших цінностей. У такий спосіб здійснювався обмін інформацією, що й потребував взаємозалежності одне від одного. Універсалізація – процес засвоєння людством позитивних ідей справедливості, добра, загального блага у різних сферах суспільних відносин, котрі в подальшому можуть отримали нормативне закріплення, і в національному розвитку держав, і в міжнародній співпраці [5, с. 210].

Питання про позитивні аспекти внутрішньополітичної глобалізації залишається на нинішній день, напевно, одним із спірних питань у теорії глобалізації, оскільки частка глокалізованих країн невпинно зростає. Проте позитивні аспекти такої суспільно-політичної трансформації засвідчують, як мінімум, два аргументи. По-перше, історичний досвід розвитку людського суспільства підтверджує те, що великі державні утворення не завжди здатні ефективніше реагувати на виклики часу, аніж малі держави. По-друге, тенденції, які спостерігаємо за останні півстоліття, доводять, що на відміну від унітаристських тенденцій ХХ ст., тенденція до утворення масштабних політико-державних утворень поступово змінюється на протилежну – спрямовану проти універсалізму абстрактної єдиної цивілізації.

Наприкінці ХХ ст. англійський політичний теоретик Дж. Грей закликав «відмовитися від універсалістського проекту західних культур, що став в наших

історичних умовах нігілістичним вираженням волі до влади, і замінити його іншими культурами, які кардинально відрізняються за своєю природою» [6, с.15]. І хоча модерністський проект Просвітництва, на думку Дж. Грея, в чомусь порвав з класичною та середньовічною думкою, все ж він «у своєму універсалізмі, а також фундаменталістському і репрезентаційному раціоналізмі був її продовженням» [6, с. 17].

З наведених аргументів випливає, що в судженнях ученого «універсалізм» володіє певним уніфікованим сенсом, пов'язаним лише зі західною гуманітарною традицією. Засуджуючи зовнішні тенденції універсалізму, як експансію західного мислення, Дж. Грей наполягає на формуванні принципово іншого типу культури, якому буде притаманне розмаїття «несумірних ідей і цінностей»; культура буде плюралістична – цей факт він розцінює як якийсь історичний дар, яким треба насолоджуватися і який треба прийняти. І цей його висновок цілком зрозумілий та прийнятний, однак не можна погодитись із його протиставленням процесів універсалізації та плюралізації: впродовж всієї дискусії «універсалізм» трактується ним лише в руслі загальносвітових тенденцій, як обов'язковий вихід назовні, в той час як вірогідний проект розвитку локальної держави залишається поза увагою.

Згубність і недоцільність розгортання стихійних процесів зовнішньої універсалізації, без урахування інтересів усіх акторів, що так чи інакше виявились втягнутими у цей процес, дотримання їхніх національних та політичних прав, у відповідності з загальноприйнятими принципами та нормами міжнародного права очевидні. Це засвідчує, насамперед, поширене явище антиглобалізму, яке активно захищає права локальних спільнот на власну самоідентифікацію (в тому числі політичну).

Цілком очевидний той факт, що за подібного подальшого розгортання універсалізаційних тенденцій (експансіонізму, ігнорування й односторонній репрезентації універсалізаційних тенденцій та односторонньому перегляді світового порядку, який склався) антиглобалізаційний рух набуватиме все більш вираженого протестного характеру. Внаслідок цього виникнення універсалізації стає загрозою не лише для подальшого розвитку глобалізації, але й для її безпосередніх носіїв на усіх рівнях. Можливість «безболісного» та успішного врегулювання такої ситуації, ми вбачаємо у припиненні активного нав'язування сценаріїв зовнішньої універсалізації та прийнятті внутрішньої у вигляді цілком життєздатного проекту розвитку держав.

Відповідно, як би ми не розглядали процес глобалізації – об'єктивним процесом формування універсального політичного простору або ж суб'єктивним процесом нав'язування чужих правил гри – так чи інакше ми стикаємось із закономірними тенденціями гомогенізації й придушення глобального (незалежно від того чи це закономірна універсалізація, чи нав'язана). «Основна відмінність полягає лише в одному, однак дуже принциповому моменті – у нав'язаної глобалізації є суб'єкт, тому цей процес веде до формування штучного «мережевого» суспільства, не враховуючи та не утверджуючи ідеї рівноправ'я, а лише створює світ, яким керуватимуть із єдиного центру на основі штучно сформованих псевдо універсальних принципів» [3, с.16–19].

Ураховуючи позитивні аспекти внутрішньої універсалізації суспільно-політичної системи, можемо констатувати, що процеси глобалізаційної універсалізації, як процеси, що мають радикальний відтінок, не спрацьовуватимуть для локальних суспільств. Адже, окреслюючи причини вони, бачачи лише майбутню перспективу, вони не охоплюватимуть всі процеси, будучи орієнтованими назовні і часто залишаючи поза увагою внутрішній аспект.

У такому випадку, суспільство, будучи орієнтоване лише на зовнішню універсалізацію, не враховуватиме суттєві внутрішні зміни і не спонукатимуть суспільство до перехідного етапу та формування нового політичного простору, спричиняючи таким чином лише зайві витрати часу та зусиль. Необхідно усвідомити: процеси внутрішньої універсалізації є рівноцінно важливими (якщо не важливішими) з процесами універсалізації зовнішньої та можуть постати як окремий вектор, сценарій розвитку суспільства в епоху глобалізаційних перетворень.

На противагу тим, хто вважає процеси внутрішньої універсалізації позитивними, серед учених побутує й інша позиція – заперечення подібного уявлення універсалізації. Критики глобалізації, які схилиються до тези про шкідливість універсалізації, критикують її переважно за те, що вона спрямована на уніфікацію всієї політичної системи світу за одним шаблоном. Проте, спостережливіші аналітики схильні вважати: глобалізація, навпаки, старається уникати ідеї про тотальну одноманітність; із посиленням глобальних процесів зростає і їхня диференціація. Отже, багато культур і традицій, які довгий час вважались забутими, майже вимерлими, отримують свого роду «другий шанс».

У цьому руслі глобалізація постає багатовекторним явищем. Відтак універсалізація постає не як процес творення єдиного цілого із багатоманітності, а, навпаки, – підкреслює та наголошує локальну значимість кожного окремого елемента, навіть із урахуванням того, що елементи постають перед нами не у первозданному своєму вигляді, а у синтезі з дійсно універсальними процесами суспільно-політичного розвитку. Звідси витікає головний парадокс універсалізації – чим затребуванішою вона стає, тим яскравіше проявляються різноманітні локальні форми ідентичності.

У випадку коли національна, герметична держава є продуктом так званого першого модерну, то всі її компоненти невідворотно зобов'язані пройти глобалізаційні перетворення для подальшого вмонтування в наднаціональну універсалізовану структуру, що в свою чергу виступає як ознака розвитку. Коли натомість дана структура, як ознака подальшого розвитку, обирає шлях універсалізації «всередину», не вбачаючи перспективи долучення до транснаціонального співтовариства, його дії можуть бути розцінені як стагнація, або навіть гірше – як регрес. Ще вагомішим чинником є те, що суспільство, ставши на шлях внутрішньої універсалізації, і таким чином відмовившись від інтегрування в наднаціональний простір, рано чи пізно стикнеться з такими глобальними проблемами як тероризм, світова злочинність, фінансові кризи та просто фізично не зможе боротися проти них самостійно, не володіючи тими ресурсами, якими могло б забезпечити їх входження у наднаціональне універсалізоване суспільство [2, с. 44–47].

Проблемним моментом у розумінні позитивних та негативних чинників внутрішньої універсалізації є також помилкове ототожнення процесів універсалізації та глобалізації. У цьому контексті, знову ж таки звернемось до праці З. Баумана «Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства». Найсуттєвіша відмінність, про яку на думку З. Баумана, ми повинні пам'ятати, – характер та природа процесів глобалізації та універсалізації. Універсалізація, стверджує дослідник, процес повністю свідомий та пов'язаний із потребою одних акторів вплинути на інших, продукуючи універсальні цінності, що в свою чергу стануть пізніше універсальними важелями впливу. До прикладу, західне суспільство дало нам демократію, однак не таку, якою вона мала б бути, а таку, якою її бачили вони. Унаслідок цього для більшості локальних суспільств така «демократія» стала деформованим зразком, що в свою чергу породило в суспільстві

величезну кількість протиріч та стереотипів, які живі й досі. У такий спосіб ми опиняємось в пастці: внутрішня універсалізація, тобто повернення до витоків, можлива лише тоді, коли відпадуть стереотипи, однак знищити їх повністю ми не можемо доти, доки не усвідомимо важливість глобальної універсалізації [1, с. 33].

Негативним аспектом у трактуванні внутрішньої універсалізації суспільства, як би парадоксально це не звучало, є її теоретичність. Ідеальна модель взаємодії локального і глобального, сформульована Р. Робертсоном в контексті його теорії глокалізації, на практиці виявляється нежиттєздатною. Теоретична телеологія глокалізації побудована на тому, що кожна локальна спільність, кожен політичний простір може бути герметичним, розвиватися лише в середину себе і при цьому залишатись самобутнім і самодостатнім, при чому залишаючись економічно самостійним і конкурентоспроможним на фоні глобального суспільства. Однак, досвід перших десятиріч глобалізації та універсалізації доводить, що далеко не всі локальні суспільства можуть існувати самостійно, не інтегруючись у «простір глобалізації» на жодному з рівнів [7]. Відповідно, у феномені внутрішньої універсалізації немає нічого такого, що апріорі може призвести до адекватної взаємодії локального і глобального, без проникнення одного в інше. Таким чином, кожен конкретний випадок, або ж модус, внутрішньої універсалізації суспільно-політичної системи повинен розглядатися в контексті його особистих адаптаційних здібностей до глобалізаційних викликів. Це ж, натомість, імпліцитно задає постановку проблеми сутності локального суспільства крізь призму її ідентичності.

Відтак, сутність локальної суспільно-політичної системи суспільства обумовлюється переважно через «екстеріоризації», що задається ззовні регіональними та наднаціональними імпульсами. Цей процес може відбуватися як контекстуально, так і подієво, однак обов'язковою його умовою є кореляція взаємодій та взаємозв'язків буття.

Антропологічне пришвидшення сенсу подібної локальної ідентифікації перебуває на вищих ієрархічних рівнях глобалізації суспільно-політичного простору і не може бути досягнуте внаслідок «інтеріоризації», актуалізації чи рецепції певних політичних тенденцій. Максимальний ефект глобалізації та універсалізації може бути досягнуто лише за рахунок взаємної адаптації глобального та локального. Намагання політичних акторів самотужки «віднайти себе» та залишитись лише в межах своєї соціально-політичної системи з урахуванням мінімізації негативних наслідків можуть мати два сценарії: 1) національний сценарій, що передбачає свідому відмову від сприйняття регіональних, глобальних й інноваційних акторів та суспільств; 2) локальний сценарій, що відображатиметься у негативному ставленні до національного та локального «чужого», взятого у внутрішньо- і зовнішньополітичному контексті.

З погляду дослідників, процеси внутрішньої універсалізації можуть задовольнити лише обмежене коло запитів на вузько локальному рівні, але не здатні стати підґрунтям конкурентоспроможності суспільства на глобальному рівні. Тому герметизація суспільства в принципі неможлива, оскільки це рано чи пізно призведе до його примусової глобалізації [6, с. 12–14].

Підсумовуючи аналіз закономірностей формування глобальних потоків та впливу їхнього характеру на локальність, доходимо висновку, що зміст глобальних універсалізаційних потоків є сукупністю різного роду елементів на різноманітних системних рівнях. Унаслідок впровадження глобалізаційних комунікативних технологій та своєрідних «інститутів деконстетуалізації» суспільства здатні ретранслювати універсальний набір цінностей, інформації та інститутів, що може призвести до

гомогенної універсалізації зі стиранням локальних розбіжностей. Теоретично, усі розрізнені локальності можуть бути представленими у цих глобалізаційних потоках. Однак, низка суб'єктивних чинників зумовлює домінування обмеженої кількості локальностей, які також контролюють значну частку глобалізаційних процесів. У цьому випадку об'єктивним буде погодитись зі закономірністю теорії гомогенізації та глобалізаційної універсалізації.

Визнаючи розвиток тенденцій гомогенної глобалізації та теоретичної можливості глобального впливати та обумовлювати локальне, ми акцентуємо перш за все на існуванні діалектичної єдності між локальним та глобальним, спираючись на той факт, що локальне неможливе без глобального і навпаки. Розуміння цієї закономірності універсалізації має принципове значення для усвідомлення співвіднесення між глобальною та локальною універсалізацією. За Р. Робертсоном «...глобальне опозиційне до локального. Більше того, локальне за своєю суттю включене у глобальне».

Список використаної літератури

1. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / З. Бауман; пер. с англ. – М. : Издательство «Весь Мир», 2004. – 188 с.
2. Бек Ульрих. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию / Ульрих Бек; пер. с нем. А. Григорьев, В. Седелник; общ. ред., послесл. А. Филиппов. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
3. Валлерстайн И. Социальное изменение вечно? Ничто никогда не изменяется? / И. Валлерстайн // Социол. исслед. – 1997. – № 1 – С. 16–19.
4. Васечко Л. О. Еволюція прав людини під впливом процесу глобалізації / Л. О. Васечко // Форум права. – 2010. – № 4. – С.121–126.
5. Девятко И.Ф. Модернизация, глобализация и институциональный изоморфизм: к социологической теории глобального общества / И. Ф. Девятко // Глобализация и постсоветское общество (Аспекты–2001; под ред. А. Согомонова и С. Кухтерина. – М. : Изд-во Стови, 2001. – Вып. 2. – С. 8–38.
6. Костюченко С. В. Введение в диалектику целостности / С. В. Костюченко, В. Ю. Татур // «Академия Тринитаризма». – М., Эл № 77-6567, публ.12048, 16.05.2005. – Ч. III. – 345 с.
7. Наумкіна С. Глобалізація: тенденції інтеграції, універсалізації та поляризації сучасного світу / С. Наумкіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=46&c=966>
8. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций /С. Хантингтон. – М. : АСТ: АСТ МОСКВА, 2006. – 571 с.

Стаття надійшла до редколегії 28.11.2015

Прийнята до друку 19.02.2016

**IMPACT ANALYSIS OF INTERNAL PROCESSES UNIVERSALIZATION OF THE
POLITICAL PROCESS STATES OF CONDITIONS OF GLOBALIZATION**

Lidiya Tokareva

Lviv University,

Faculty of Philosophy, Department of Theory and History of Political Science,

st. University 1, 79000, Lviv, Ukraine

e-mail: lidagendalf13@gmail.com

We investigate factors influencing the political process of universalization to domestic political considerations of countries in today's globalizing world. The analysis of factors that positively and negatively determine the political, economic and social development of countries.

Key words: globalization, universalization, internal universalization, universal values of society.

УДК 327.3

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНИХ ВІДНОСИН У ПІВДЕННО-СХІДНІЙ АЗІЇ (2005–2015)

Михайло Комарницький

*Львівський національний університет імені Івана Франка
кафедра міжнародних відносин та дипломатичної служби
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: mikekomar@gmail.com*

Визначено головні теоретичні підходи до розгляду регіональних відносин у Південно-Східній Азії в теоретичному осмисленні міжнародних і локальних учених, аналітиків та експертів на початку XXI ст. Висвітлено роль досліджень, заснованих на теоріях реалізму, неолібералізму, конструктивізму й інституціонального реалізму, їхній вплив на глибше розуміння регіонального порядку в Південно-Східній Азії. Проаналізовано перехід від традиційно усталених методів реалізму та конструктивізму до теоретичного плюралізму, що є однією з найпродуктивніших тенденцій, які сприяють об'єктивному аналізу сучасних міжнародних відносин в даному регіоні.

Ключові слова: Південно-Східна Азія, АСЕАН, безпека, теоретичний плюралізм, конструктивізм, реалізм, інституційний реалізм, неолібералізм, теорія міжнародних відносин.

До головних тенденцій упродовж останнього десятиріччя належить зміщення центру глобального економічного розвитку до Азіатсько-Тихоокеанського регіону (АТР). Згідно з цим зростає його значущість у світовій політиці й збільшується інтерес до інтеграційних процесів, котрі відбуваються у регіоні. В академічному політологічному дискурсі останніх років ведеться жвава дискусія, як аналізувати міжнародні відносини і регіональну специфіку Південно-Східної Азії та правильно визначити роль Асоціації країн Південно-Східної Азії (АСЕАН) у світовій політиці й економіці. Зазначимо, що питання методології вивчення міжнародних організацій АТР досі широкого не висвітлені у вітчизняній літературі. Тому актуальним видається порівняльний аналіз теоретичних підходів до вивчення АСЕАН як однієї з найвпливовіших організацій в АТР.

Відомий австралійський дослідник Дж. Рейвенгілл в одній зі статей описує постійну суперечку між прихильниками АСЕАН та його скептиками. З позиції вченого, ентузіасти зосереджують увагу на високій активності інтеграційних процесів у Південно-Східній Азії, які започаткували реформування АСЕАН, однак не можуть адекватно пояснити, чому настільки інтенсивні перетворення не сприяють своєчасному та цілковитому виконанню декларованих рішень і взятих зобов'язань. Скептики натомість зазначають, що більшість регіональних ініціатив існують лише на папері й не сприяють суттєвим змінам у поведінці країн-членів АСЕАН. І все ж скептики мотивують, чому держави, котрі входять до складу АСЕАН, затрачають так багато часу на розробку і прийняття програм, які не дають, на їхню думку, відчутних результатів [12, с. 3–7].

Розглянемо основні теоретичні концепції, що значно впливають на вивчення Південно-Східної Азії і АСЕАН, – *реалізм, неолібералізм, конструктивізм та інституційний реалізм*. Реалізм визначає держави головними акторами світової

політики, котрі обстоюють власні інтереси й прагнуть максимізувати вигоди від тих чи інших політичних акцій, які призводять до постійної боротьби за владу в глобальному і регіональному масштабі [4, с. 386]. Теорія неолібералізму акцентує на вагомості глобальної взаємозалежності, недержавних акторів міжнародних відносин, а також наднаціональних багатосторонніх інституцій [16]. Одне з головних тверджень теорії неолібералізму полягає в тому, що економічне процвітання, в якому держави об'єктивно зацікавлені, безпосередньо залежить від регіональної політичної стабільності. Отже, зростання внутрішньорегіональної торгівлі – важливий імпульс для налагодження політичного діалогу й урегулювання конфліктів [14, с. 9]. За теорією неолібералізму, співпраця у вигляді домінантної форми міждержавних відносин визначатиме політичну лінію країн Південно-Східної Азії, оскільки координація поведінки згідно з інтересами інших акторів у підсумку сприятиме зменшенню конфліктного потенціалу та взаємовигідному політичному діалогу.

Теорія конструктивізму стала особливо популярною серед дослідників АТР наприкінці 80-х рр. XX ст. і дещо похитнула авторитет реалізму й неоліберального інституціоналізму. Відомі дослідники АСЕАН – А. Ачар'я, Н. Буссе, Х. Кацумата, Ш. Наріне – багато в чому дотримуються позицій конструктивізму [1]. З ідеологічного погляду, конструктивізм можна вважати посткласичним варіантом лібералізму. Прихильники конструктивізму, та й інші представники ліберальної парадигми, вважають, що характер міжнародних відносин з часом змінюється. Конструктивісти дотримуються і ліберального розуміння співпраці як основного міжнародного процесу. Вони стверджують, що причина зміни міжнародних відносин полягає у трансформації ідентичностей, тобто заміні колишніх домінантних ідей новими, а також враховують важливість ідеології, культури. Лідери держав є ключовими суб'єктами у міжнародній політиці, але культурні норми й цінності формують у них ті чи інші політичні уподобання, а ідеологічні настанови і політичні актори взаємозалежні – ідеологія має величезне політичне значення. Отже, конструктивісти під час аналізу міжнародних відносин надають головну увагу культурним і соціологічним аспектам [13]. Однак і конструктивістський підхід становить не єдино правильну парадигму для вивчення АСЕАН. Як засвідчує аналіз, усяка методологія має сильні й слабкі сторони. Наприклад, конструктивісти не можуть пояснити, чому держави часто не дотримуються норм, котрі самі ж генерують. Однак, припустивши, що держави у поведінці керуються не абстрактними нормами, а «раціональним вибором», тобто певними нормами лише у тому випадку, коли ті відповідають їхнім стратегічним інтересам, – то твердження конструктивістів можна застосувати до реальної картини сучасних міжнародних відносин в Азії [11].

Якщо спочатку конструктивісти похитнули авторитет реалізму та неореалізму у вивченні теоретичних аспектів міжнародних відносин, то зараз у них з'явилися критики й опоненти – неоліберали, представники «англійської школи» і под. Англійська школа пояснює довговічність АСЕАН з погляду значущості цієї організації у вигляді символу прихильності країн Південно-Східної Азії принципам національного суверенітету і нормам Вестфальської системи міжнародних відносин загалом [10]. Показово, що деякі конструктивісти вважають англійську школу своїм ідеологічним попередником і стверджують: довговічність АСЕАН обумовлена тим, що Асоціація – втілення колективної ідентичності країн Південно-Східної Азії. Об'єктивно існує значний збіг між положеннями конструктивізму й «англійської школи». Головний висновок конструктивістів такий: регіональна ідентичність країн Південно-Східної Азії становить

основу причину життєздатності АСЕАН. Однак він нам видається недостатньо переконливим. Скажімо, на думку Ш. Наріне, серед основних теоретичних підходів до вивчення міжнародних організацій – неореалізму, ліберального інституціоналізму та конструктивізму – конструктивізм пропонує найадекватніше пояснення АСЕАН, хоча і з деякими обмеженнями. Неореалісти вважають АСЕАН неефективною, а представники ліберальної парадигми вагаються з поясненням функцій АСЕАН. Конструктивісти стверджують, що організація є генератором ключових політичних норм і практик, котрі поширює на просторі АТР. Ефективність АСЕАН в тому, що Асоціація змогла змусити інші країни грати за своїми, прийнятними правилами. Успіх АСЕАН ґрунтується переважно на здатності консолідувати своїх членів навколо спільних інтересів, хоча це не передбачає абсолютної ідентичності. Концепція співтовариства АСЕАН засновується на взаємних вигодах від колективного дотримання деяких правил, що полегшує розвиток співпраці та зменшує невизначеність у процесі досягнення довгострокових цілей [9].

Найгостріша полеміка ведеться стосовно релевантності АСЕАН у сфері підтримання та гарантування безпеки у регіоні. З погляду неореалістів, АСЕАН не має великого політичного значення, оскільки не є частиною регіонального балансу сил. На думку неолібералів, АСЕАН все ж підвищує ефективність співпраці між країнами регіону. З погляду соціальних конструктивістів, АСЕАН сприяє формуванню спільної ідентичності й соціальних норм, котрі впливають на регіональну стабільність. Держави, що входять до складу АСЕАН, виробили регіональний «кодекс поведінки», дотримання принципів якого привело до формування колективної ідентичності країн-учасниць Асоціації. Німецький дослідник Н. Буссе, один із представників конструктивізму, вважає: даний «кодекс поведінки» АСЕАН став невід'ємною частиною зовнішньої політики країн Південно-Східної Азії. Водночас учений визнає, що такі авторитетні вчені, як Т. Хакслі й Ш. Саймон, аналізують діяльність АСЕАН крізь призму теорії реалізму, а їхні висновки засвідчують актуальність багатьох принципів реалізму для регіону Південно-Східної Азії [3, с. 42–47]. На думку іншого німецького дослідника Ю. Руланда, політична практика АСЕАН все ж ближча до реалістичної парадигми, ніж до теорії інституціоналізму [6, с. 187-188].

Китайський науковець Кай Хе вважає ці теорії нездатними відповідно оцінити внесок АСЕАН у гарантування регіональної безпеки. На основі реалістичної парадигми він висуває нову теорію інституційного реалізму. Неоліберальні інституціоналісти розглядають міжнародні організації як найефективніший засіб, що дає змогу державам обстоювати національні інтереси, оскільки вони значно сприяють подоланню невизначеності серед зовнішньополітичного оточення. Кай Хе стверджує: АСЕАН не є ані механізмом розвитку співпраці, ані засобом побудови колективної ідентичності, а інструментом для запобігання внутрішніх і зовнішніх загроз безпеці. Неореалізм не може пояснити політику АСЕАН після закінчення «холодної війни». З погляду теорії балансу сил, країни АСЕАН повинні були об'єднатися з іншими регіональними державами, аби збалансувати вплив США – єдиної наддержави. Однак цього не сталося, що більше: значна частина країн регіону розглядають США як гаранта стабільності у Південно-Східній Азії. З погляду інших представників теорії неореалізму, теорія балансу сил застосовується не проти розвинутіших держав, а безпосередньо проти держав, котрі їм загрожують. У цьому випадку країни АСЕАН повинні були прагнути врівноважити географічно близький Китай з його економічною міццю і стрімким нарощуванням озброєнь. Більшість країн Південно-Східної Азії також побоюються

можливої ремілітаризації Японії. Тоді, за логікою неореалізму, країни АСЕАН мали би протиставити Японії та Китаю військові можливості США. Замість цього АСЕАН провадила політику залучення головних регіональних гравців Японії та Китаю до системи багатосторонніх інститутів – Регіонального форуму АСЕАН (АРФ) і АСЕАН+3 [7]. Неореалісти не можуть відповісти на просте запитання: якщо АСЕАН не відіграє важливої ролі у міжнародних відносинах, чому інші держави приєдналися до багатосторонніх інститутів під егідою АСЕАН?

З огляду ліберальної теорії, підтримання стабільності засноване на взаємозалежності держав. Проте до часу заснування АСЕАН в історії світової політики, і в Південно-Східній Азії зокрема, існували численні приклади агресії між об'єктивно надто взаємозалежними країнами. Основним агресором виявилася Індонезія, яка найбільше залежала саме від країн, котрі стали мішенню її войовничих прагнень, – Малайзії, Сингапуру та Великої Британії. Президент Індонезії Сукарно не лише не намагався уникнути об'єктивних економічних утрат, спричинених війною, а й в односторонньому порядку заморозив торгівлю з Малайзією та Сингапуром [8, с. 115].

Відповідно до інституційного реалізму, крім альянсів, ґрунтованих на військовій силі, держави також використовують інституційне балансування, згідно з яким нормотворчість і визначення порядку денного становлять головні інструменти впливу. Внутрішнє і зовнішнє вимірювання інституційного балансування взаємно підсилюють одне одного. Добре налагоджені внутрішньо регіональні відносини між учасниками угруповання можуть зміцнити організацію загалом, що є ключовим чинником успіху для мінімізації зовнішніх загроз, а успішна співпраця у боротьбі зі зовнішніми викликами підвищує ймовірність консолідації інституту [7]. Отже, висновки Кай Хе щодо ролі АСЕАН у підтримці регіональної стабільності видаються цілком аргументованими й переконливими.

Дехто з учених стверджує: якщо розглядати міжнародні відносини у Південно-Східній Азії з огляду безпеки, то політика країн АСЕАН корелює і з теорією реалізму, і з концепціями неолібералізму. Аналіз політики країн-членів Асоціації у сфері безпеки підтверджує, що в регіоні співіснують обидві парадигми – з одного боку, країни нарощують свій військовий потенціал унаслідок наявності невирішених територіальних суперечок зі сусідніми державами (реалізм), з іншого – ініціюють нові механізми співпраці, такі як Регіональний форум АСЕАН (неолібералізм). За Ш. Саймоном, обидві теорії можна застосувати для аналізу міжнародних відносин у цьому регіоні, але в майбутньому саме неоліберальна орієнтація відіграватиме все вагомішу роль у політиці країн АСЕАН [15].

Для з'ясування, чи є АСЕАН ефективним міжнародним інститутом, потрібно розглянути ще одне важливе питання – співвідношення кількості прийнятих рішень і практичних результатів стосовно їхньої реалізації. Д. М. Джонс і М. Л. Р. Сміт зазначають, що існує дисонанс між офіційною риторикою АСЕАН і практичними досягненнями Асоціації. Вони неодноразово критикували конструктивістський підхід, який, на їхню думку, створює ілюзію того, що АСЕАН – це організація, котра послідовно здійснює розбудову співтовариства, сприяючи регіональній стабільності. Науковці вважають, що теоретики конструктивізму марно відмовляються від розуміння зовнішньої політики як інструменту в рамках теорії реалізму, спрямованого насамперед на обстоювання власних державних інтересів, котрі часто перешкоджають співпраці з іншими країнами [11].

Науковець Ю. Руланд дотримується твердження Д. М. Джонса і М. Л. Р. Сміта про дисонанс між риторикою і практикою АСЕАН, але не згоден з їхніми методами аналізу, не підкріпленими переконливим теоретичним обґрунтуванням. Чому ж країни АСЕАН продовжують заявляти про намір розвивати співпрацю, продовжуючи одночасно проводити власну політику, часто на шкоду колективним інтересам? Ю. Руланд пояснює подібний дуалізм гібридним характером АСЕАН. На діяльність організації впливають два суперечливих процеси. З одного боку, керівництво АСЕАН наслідує європейський інтеграційний проект, завжди наголошуючи, що АСЕАН – це не ЄС. З іншого – соціальна та політична культура країн регіону не виробила власних механізмів сприяння міжнародному співробітництву – практично відсутнє юридичне оформлення досягнених домовленостей, механізм моніторингу і под. [6, с. 197–199]. З погляду інституційних механізмів забезпечення своєї діяльності, АСЕАН запозичила багато елементів «західних» регіональних організацій; натомість характер діяльності АСЕАН продовжує ґрунтуватися на історично сформованих соціокультурних нормах. Це і призводить до роздвоєння інституційної структури та практичної діяльності. І саме внаслідок подібного дуалізму АСЕАН нерідко звинувачують у неефективності.

Окремі дослідники (С. Ітон, Р. Стаббс) намагалися відповісти на запитання, чому серед політологів немає консенсусу про те, чи є АСЕАН ефективною організацією. На їхню думку, різноманітність поглядів на АСЕАН пояснюється тим, що неореалісти та конструктивісти по-різному трактують поняття «сили» і, як наслідок, по-різному оцінюють події, котрі відбуваються у регіоні. Якщо діяльність АСЕАН розглядати через призму теорії неореалізму та її розуміння влади у вигляді панування і здатності до примусу, то АСЕАН, безумовно, не виглядає впливовою організацією. Якщо ж оцінювати АСЕАН з погляду конструктивізму, котрий акцентує на здатності генерувати і поширювати певні норми поведінки, які регулюють політику членів угруповання, тоді цю організацію можна вважати значущою інституцією [5].

Зауважимо: для аналізу різних етапів існування тієї чи іншої організації оптимально керуватися різними методологічними установками, що найточніше відображають конкретний часовий період. У цьому випадку регіональні процеси варто розглядати поетапно, оскільки, залежно від стадії розвитку організацій, змінюється і методологія, яка дає змогу об'єктивно оцінити ту чи іншу стадію функціонування регіонального об'єднання. Період становлення ж АСЕАН найкраще пояснює реалізм і неореалізм, а подальшу еволюцію організації оптимально розглядати з погляду конструктивізму.

Великою залишається ймовірність, що надалі більшість дослідників аналізуватимуть АСЕАН або з погляду неореалізму, або конструктивізму. Отже, залежно від обраної методології, вчені звертатимуть увагу на різні аспекти діяльності цієї організації та по-різному оцінюватимуть ефективність АСЕАН. Під час аналізу міжнародних відносин у кожному регіоні важливо пам'ятати про відносність усіх наявних парадигм. Теоретичний плюралізм, що можна спостерігати у дослідженнях регіону – і стосовно вивчення питань безпеки, і економічних аспектів регіональної інтеграції в Південно-Східній Азії, – це найпродуктивніший науковий підхід, який сприяє постійному обміну думками та повнішому розумінню регіональних процесів.

Список використаної літератури

1. Acharya A. Theorizing Southeast Asian Relations: Emerging Debates / A. Acharya, R. Stubbs. – London: Routledge, 2009. – P. 125–134.
2. Acharya A. ASEAN and the Asia-Pacific Security / A. Acharya. – London: Routledge, 2009. – P. 192–241.
3. Busse N. Constructivism and Southeast Asian Security / N. Busse // The Pacific Review. – 1999. – Vol. 12, № 1. – P. 39–60.
4. Galston W. Realism in Political Theory / W. Galston // European Journal of Political Theory. – October 2010. – Vol. 9. – P. 385–411.
5. Goldschagg P. Does ASEAN Matter? Reconciling Realist and Constructivist Approaches to Regional Security in Southeast Asia [Electronic resource] / P. Goldschagg. – Munich: GRIN Verlag, 2007. – Access mode: <http://www.grin.com/en/e-book/73838/does-asean-matter-reconciling-realist-and-constructivist-approaches-to>
6. Jetschke A. Decoupling Rhetoric and Practice: the Cultural Limits of ASEAN Cooperation / A. Jetschke, J. Ruland // The Pacific Review. – 2009. – Vol. 22, № 2. – P. 179–203.
7. Kai He. Does ASEAN Matter? International Relations Theories, Institutional Realism, and ASEAN / He Kai // Asian Security. – 2006. – Vol. 2, № 3. – P. 189–214.
8. Kai He. Institutionalizing Security: Institutional Realism and Multilateral Institutions in Southeast Asia / He Kai. – Tempe, AZ: Arizona State University, 2007. – 534 p.
9. Narine S. Human Rights Norms and the Evolution of ASEAN: Moving without Moving in a Changing Regional Environment / S. Narine // Contemporary Southeast Asia: A Journal of International and Strategic Affairs. – 2012. – Vol. 34, № 3. – P. 365–388.
10. Narine S. The English School and ASEAN / S. Narine // The Pacific Review. – 2006. – Vol. 9, № 2. – P. 199–218.
11. Parekh V. Assessing the ASEAN Community Project: Constructivism and the Problem of Inflexible Norms [Electronic resource] / V. Parekh // E-International Relations. – 2014, January 8. – Access mode: <http://www.e-ir.info/2014/01/08/the-asean-community-project-through-constructivism/>
12. Ravenhill J. Economics and security in the Asia-Pacific region / J. Ravenhill // The Pacific Review. – 2013. – Vol. 26, № 1. – P. 1–15.
13. Ruland J. ASEAN and the Asian Crisis: Theoretical Implications and Practical Consequences for Southeast Asian Regionalism / J. Ruland // The Pacific Review. – 2000. – Vol. 13, № 3. – P. 421–451.
14. Simon S. Realism and Neoliberalism: International Relations Theory and Southeast Asian Security / S. Simon // The Pacific Review. – 1995. – Vol. 8, № 1. – P. 5–24.
15. Simon S. Southeast Asian Security and Its Influential «Others» / S. Simon // The Indonesian Quarterly. – 2008. – Vol. 36, № 3/4. – P. 369–86.
16. Thorsen D. & Lie A. What is Neoliberalism? [Electronic resource] / D. Thorsen. – Oslo: University of Oslo, Department of Political Science, 2006. – Access mode: <http://folk.uio.no/daget/neoliberalism.pdf>

Стаття надійшла до редколегії 03.11.2015

Прийнята до друку 19.02.2016

**THEORETICAL ASPECTS OF REGIONAL RELATIONS
IN SOUTHEAST ASIA (2005–2015)**

Mykhaylo Komarnytskyy

*Ivan Franko National University of Lviv
Department of International Relations and Diplomacy
Universytetska Str. 1 , 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: mikekomar@gmail.com*

This article is focused on the main theoretical approaches to the study of regional relations in Southeast Asia in the theoretical understanding of international and local researchers, analysts and experts of the first decade of the XXI century. The role of research based on theories of realism, neo-liberalism, constructivism and institutional realism, and their impact on a deeper understanding of regional order in Southeast Asia are analyzed in the article. A sufficient part of the article features the transition from traditionally well-established methods of realism and constructivism to theoretical pluralism, which is one of the most productive trends that contribute to the objective analysis of international relations in the region.

Key words: Southeast Asia, ASEAN, security, theoretical pluralism, constructivism, realism, institutional realism, neoliberalism, theory of international relations.

УДК329.61

ПЕРЕМОГА НАД ТЕРОРИСТАМИ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ: ПАРАМЕТРИ, РИЗИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ ПІСЛЯПЕРЕМОЖНОЇ СТАДІЇ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ

Денис Прошин

*Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля,
кафедра політології, соціології та гуманітарних наук,
вул. Набережна Леніна, 18, Дніпропетровськ, 49000, Україна,
e-mail: denis.v.proshin@gmail.com*

Розглянуто феномен післяпереможної стадії боротьби з тероризмом. Проаналізовано сценарії перемоги над терористами, з урахуванням того, що вони становлять зовнішню рамку, яка форматує післяпереможну динаміку подій. Досліджено проблеми, що постають перед урядами вже безпосередньо на післяпереможній стадії та найбільші ризики та найважливіші можливості, що притаманні кожному з сценаріїв перемоги над терористами.

Ключові слова: перемога над терористами, «вигорання» та дезінтеграція, трансформація, розгром, післяпереможна стадія, врегулювання, «закриття»

В обговоренні питання з протидії тероризму центральне місце зазвичай посідає накреслення шляхів до *перемоги над терористами*. Незрівнянно менше уваги приділяється ситуації після *перемоги*, тобто тому, що в пропонованій статті визначається як *післяпереможна стадія протидії тероризму*. Однак досягнута перемога залишає відкритими низку проблем, від розв'язання яких залежить, наскільки послідовними й повними будуть припинення насильства та реабілітація суспільства після викликів тероризму. Якщо ці проблеми не отримують належного вирішення, то різко зростає ймовірність рецидивів терористичного насильства або ж виникнення інших форм політичної напруженості. З огляду на це, вивчення феномену післяпереможної стадії протидії тероризму набуває не лише суто академічної, й прикладної значущості, в тому числі й в Україні.

Зважаючи на велетенський обсяг терологічної літератури, можна зрозуміти ризикованість категоричних висновків щодо маловивченості тих чи інших питань. І все ж таки є підстави вважати: проблема післяпереможної стадії боротьби з тероризмом перебуває на периферії дослідницького інтересу. Серед розглянутих нами теоретичних праць немає жодної повністю або значною мірою присвяченої їй. Можна було очікувати, що суттєву увагу цьому питанню приділено у роботах, де розглядаються сценарії закінчення терористичної діяльності (деякі з цих робіт вже стали класикою терології), але й там воно було розглянуто у кращому випадку поверхнево [4; 5; 12; 22]. Виходи на поставлену проблему зустрічаються у дослідженнях, що висвітлюють конкретні епізоди, методи або результати боротьби з тероризмом [6; 11; 19; 21; 23]. Тут пропонуємо лише в першому наближенні розглянути параметри, фактори і сценарії, що утворюють зовнішню рамку та зміст післяпереможної стадії протидії тероризму, проаналізувати притаманні цій стадії ризики та можливості.

Останнім часом регулярно з'являються твердження про набуття тероризмом нових, безпрецедентних форм і масштабів [17]. На цьому тлі залишається поза увагою те, що терористичні методи в кінцевому підсумку є малоефективними, а організації, що застосовують їх, – переважно недовговічними [5, с. 210; 12, с. 19; 22, с. 31, 38].

Порівняно швидка невдача – таким є найвірогідніший результат терористичних кампаній. Проте, для правильного розуміння специфіки післяпереможної стадії боротьби з тероризмом недостатньо загальних міркувань про перемогу над терористами «як таку» або простого протиставлення її тим ліченим випадкам, коли терористам вдалося домогтися успіху [22]. Те, що відбувається на післяпереможній стадії, форматується характером досягнутої урядом перемоги. Тому передусім необхідно чітко позначити основні різновиди *сценаріїв перемоги*, в рамках яких складаються комбінації подальших можливостей та ризиків.

Розглянемо три варіанти подібних сценаріїв:

1. *Саморозпуск* терористичних угруповань, їхня повна *дезінтеграція* під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників (тиск з боку уряду, низька або нульова підтримка населення, відсутність сильних лідерів, розчарування самих терористів у можливості досягти поставлених цілей та ін.). Особливість цього сценарію – «природний», інкрементальний характер. Західні учені використовують для його опису термін «*вигорання*» (*burnout*). В усіх епізодах, що вкладаються у цей сценарій, уряди застосовують проти супротивників певні силові заходи, однак відмова терористів від насильства спричинюється тут не низкою нищівних ударів, а неухильним виснаженням ресурсів терористичних груп і звуженням кола їхніх можливостей. Найімовірнішим такий розвиток подій є там, де владі протистоять угруповання, котрі з самого початку не отримують відчутної підтримки і не мають сил, достатніх для того, щоб серйозно дестабілізувати ситуацію. Перше та друге покоління терористів, що гуртуються навколо харизматичних лідерів, ще можуть розраховувати на успіх, але відповідно до того, як ці малосилі організації втрачають «історичних» лідерів і рядових членів й усвідомлюють власну відчуженість навіть від тих соціальних шарів, чий інтереси вони нібито репрезентують, в їхніх лавах починають зростати безнадійність та апатія, а наприкінці – фактичне визнання поразки і саморозпуск. Ще однією важливою передумовою цього сценарію є демократичний характер правлячих режимів, яким протистоять терористи. Відповідь диктаторського режиму, який зіштовхується з терористичним викликом, майже негайно набуває ознак повномасштабної каральної кампанії. Демократії, хоча вони аж ніяк не настільки стримані у використанні проти терористів свого репресивного апарату, як це традиційно описується (про що йдеться нижче), усе ж набагато рідше, ніж диктатури, вдаються до гранично жорстких заходів, тим самим залишаючи критично ослабленим терористичним угрупованням шанс «розчинитися». Наочним прикладом такого сценарію слугує розпад італійських «Червоних бригад» (БР) на початку 80-х р. XX століття або німецької «Фракції Червоної армії» (РАФ) у 1998 р. [3; 20].

2. *Добровільне роззброєння* терористичних угруповань з подальшою їхньою *трансформацією* в легальні політичні партії. Подібне можливо в тих випадках, коли терористичні організації, вже значно ослаблені, ще зберігають деякий «капітал» (збройну силу, політичний вплив), достатній для того, щоб, поки ще дозволяє ситуація, виторгувати для себе відносно вигідні умови припинення насильницьких дій. Саме такої трансформації зазнало, наприклад, колумбійське угруповання «Рух 19 квітня» («М-19»), яке наприкінці 80-х р. XX століття стало основою партії «Демократичний альянс М-19» [8]. На перший погляд, цей сценарій узагалі безпрограшний, оскільки в його межах терористичні організації не лише продовжують існувати (хай і в зміненому вигляді), але й отримують офіційне визнання в якості учасників політичного процесу. Окрім того, зовні схожий випадок Ірландської республіканської армії (ІРА), яка припинила насильство та «демобілізувалася» в кінці 90-х – на початку 2000 рр., (це дало змогу

партії «Шинн Фейн», політичному крилу ІРА, на законних засадах зайняти одне з чільних місць в політичному житті Ольстера), деякі дослідники називають частковим успіхом терористичної кампанії [22, с. 73–74]. Проте зауважимо, що в Ольстері був досягнутий фундаментальний компроміс, який відчутно змінив баланс сил на користь ірландських націоналістів, тоді як у випадку «М-19» і в аналогічних йому випадках компроміс поширювався виключно на долю самих угруповань, але не на їхні стратегічні цілі та вимоги. Терористи, котрі визнають свою нездатність навіть частково здобути успіху насильницькими методами, отримують не більше ніж шанс досягти неминуче обмежених цілей уже мирним шляхом. Як і в першому сценарії, необхідною передумовою подібного розвитку подій є демократичний характер режиму. Переговори та компроміси з терористами є вкрай небажаними для всякої влади. Проте демократії в окремих епізодах можуть вдаватися до таких кроків (прагнучи знайти мирний вихід з силового протистояння та/або позбавити своїх громадян від тягара затяжного конфлікту), натомість диктаторські режими в принципі відкидають саму можливість будь-яких поступок.

3. *Розгром*, що не залишає уцілілим терористам вибору, крім визнання поразки та прийняття призначеного для них покарання. Зрозуміло, силовий компонент присутній і в контексті інших сценаріїв, але під час розгрому терористичних угруповань він, за визначенням, відіграє головну роль. Розгром терористів зі залученням будь-яких засобів – курс, який практично «інстинктивно» обирають диктаторські режими. Демократії, навіть якщо вони не мають наміру вести переговори з терористами, можуть залишати бойовикам окремі стимули для відмови від насильства (для прикладу, пом'якшені вироки для розкаяних терористів), що послаблює терористичні угруповання зсередини, створюючи умови для їхнього «вигорання». Проте за певних обставин розгром терористів може стати й результатом антитерористичних заходів, вжитих демократичними режимами. Найчастіше це відбувається, коли: 1) великі терористичні угруповання не йдуть на поступки, ба навіть намагаються посилити тиск на уряд; 2) правлячі режими, формально зберігаючи демократичний характер, починають зісковзувати до авторитаризму або від самого початку демонструють риси т. зв. «неліберальної демократії» [1; 24]; 3) малосилі угруповання здійснюють резонансні теракти, чим викликають жорстку реакцію уряду, але не в змозі витримати зворотній удар. Зазначимо: додатковим чинником, що підвищує впертість й агресивність терористів і, як наслідок, – жорсткість зворотних заходів, є іноземна підтримка терористичних угруповань. Передумови «розгромного» сценарію спрацьовують й індивідуально (розгром в 1970–1971 рр. карликового «Фронту визволення Квебеку» (ФЛК) після вбивства квебекського віце-прем'єра П. Лапорта [9, с. 117–136]), і в різних поєднаннях (уругвайське угруповання «Тупамарос», розгромлене в 1971–1973 рр.; перуанське угруповання «Сендеро луміносо», розгромлене на початку 1990-х рр.; угруповання тамільських сепаратистів «Тигри визволення Таміл-Іламу», розгромлене в 2006–2009 рр.) [6, с. 483–519; 9, с. 85–108, 143–171]).

Як уже згадувалось, такі сценарії становлять зовнішні рамки, що формують перебіг подій на післяпереможній стадії. Проблеми ж, котрі виникають безпосередньо на цій стадії, виглядають таким чином. Передусім це *врегулювання конфліктів*, які покладені в основу терористичних кампаній. Перемога над терористами зовсім не означає автоматичного усунення або, принаймні, послаблення тих протиріч, які підживлювали нещодавнє насильство. Отже, ситуація може вимагати від уряду готовності й уміння налагодити політичний діалог хоча б з певними з колишніх

супротивників, сприяти формуванню нових, конструктивних програм в опозиційних колах і зі свого боку забезпечити канали для законного висловлення політичного невдоволення. Від цього вочевидь залежить, наскільки плавним та продуктивним виявиться проходження післяпереможної стадії.

Найменш ризикованим з цього погляду є «вигорання» терористичних організацій з їхнім подальшим саморозпуском. Такий сценарій здійснюється, коли владі протистоять невеликі угруповання політичних маргіналів, які не користуються значною підтримкою населення (подібні до БР або РАФ). Протиріччя, які виливаються у терористичну кампанію, ніколи не набувають тут системного характеру, а безрезультатний сплеск насильства, що скорочує кількість озброєних супротивників режиму, деморалізує їх і політично дискредитує їхні методи, відсуває радикалів ще далі на політичну периферію [2, с. 216, 219–220, 264–266]. Крім того, оскільки «вигорання» переважно відбувається в умовах ліберальної демократії, яку вирізняє найбільша толерантність до противників режиму, можливості для законного вираження опозиційних думок існують в такому випадку ще до початку терористичних кампаній і приймаються переважною більшістю громадян.

Добровільне роззброєння терористів і трансформація їхніх організацій у політичні партії становить набагато суперечливіший сценарій. З одного боку, «кооптація» вчорашніх бойовиків дає змогу констатувати створення механізму врегулювання протиріч, які залишилися після завершення терористичних кампаній. До речі, подібні трансформації відбуваються лише з великими угрупованнями, виникаючими на ґрунті масштабних конфліктів, тому можна стверджувати, що само по собі припинення вогню не призводить в даному випадку до зняття усіх політичних суперечностей. З іншого боку, не будучи критично ослабленими до моменту досягнення компромісу з владою, зберігши порівняно широку базу прихильників та організаційний потенціал (про що свідчить створення ними своїх політичних партій), колишні збройні противники режиму за розчарування результатами і перспективами укладеної з урядом угоди, можуть використати наявні ресурси для початку нової кампанії насильства [8, с. 28].

Однак, найбільші проблеми пов'язані з третім сценарієм – розгромом терористичних організацій. За визначенням, розгром є безумовною перемогою уряду, і вже це може приховувати небезпечну ілюзію того, що всі суперечності було усунено силою зброї, будь-якого діалогу з розгромленим противником (його політичними прихильниками, одновірцями, собратами по крові тощо) не потрібно. До того ж, розгромом терористів, як водиться, завершуються масштабні конфлікти, під час яких рівень насильства з обох боків досягає піку, створюючи в суспільстві клімат підозрілості, страху й ненависті, що може зберігатися і по завершенні гарячої стадії протистояння. Урешті-решт, поразка, якої було завдано терористичним групам, не супроводжується добровільним визнанням з їхнього боку безперспективності подальшої збройної боротьби; не відбувається повільного «вигорання», так само як і погодженого з владою роззброєння бойовиків. Потенційно розгром терористичних угруповань може залишати після себе деяку кількість колишніх терористів, готових при першій нагоді відновити насильство. Усе це надзвичайно ускладнює постконфліктне врегулювання і вимагає від влади особливої політичної гнучкості. Додаткову проблему створює те, що розгром терористичних угруповань нерідко є справою рук диктаторських режимів та «неліберальних демократій», які демонструють авторитарні тенденції або вже скочуються до неприкритої диктатури. З деякими варіаціями усі ці режими є закритими до діалогу з політичними супротивниками, тим паче – після перемоги, здобутої над

найрадикальнішими з них. Скажімо, як засвідчує ліквідація ФЛК у Канаді, стала ліберальна демократія в змозі впоратися з політичними наслідками розгрому терористичного угруповання та нормалізувати постконфліктну ситуацію [9, с. 117–136], у випадку диктаторських та «неліберальних» режимів найвірогіднішим варіантом розвитку подій виявляються спроби так чи інакше проігнорувати або насильно законсервувати протиріччя, які залишилися після перемоги над терористами [9, с. 85–108; 13; 14; 16], що зумовлюють нові сплески політичної конфронтації.

Друга проблема, яка виникає на післяпереможній стадії, є «закриття» конфлікту: обговорення питань, пов'язаних із жертвами насильства (скоєного як терористами, так і урядом); соціально-політична реінтеграція колишніх терористів; примирення сторін протистояння. Від постконфліктного врегулювання, з яким вона утворює один вузол, проблема «закриття» конфлікту відрізняється своїм політико-часовим вектором: якщо постконфліктне врегулювання спрямоване на уникнення рецидивів насильства у майбутньому, то «закриття» має ретроспективний, реабілітаційний характер.

Цілком передбачувано, що вплив різних переможних сценаріїв відбувається тут, по суті, у той самий спосіб, як і в площині постконфліктного врегулювання. Найменш проблематичним «закриття» виявляється у контексті «вигорання» та дезінтеграції терористичних груп. Незначні за масштабами конфлікти, що завершуються «вигоранням» (у котрих, як вже наголошувалося, терористам найчастіше протистоять ліберальні демократії з їхніми дотриманням закону та гуманністю), не залишають по собі ані великої кількості колишніх бойовиків, ані великої кількості жертв, ані різкої поляризації суспільства. Отже, якими б драматичними не були окремі епізоди нещодавнього протистояння, у цих умовах не виникає системної потреби в реабілітації жертв політичного насильства, у загальносуспільних зусиллях щодо правової оцінки дій сторін та примиренню вчорашніх ворогів. Реінтеграція порівняно нечисленних терористів розпадається на індивідуальні життєві сценарії, котрі за рідкісним винятком [10; 15] не викликають у суспільстві помітного інтересу. Цей процес спрощується тим, що багато хто з членів «вигоряючих» угруповань добровільно здається владі та/або дає згоду співпрацювати з нею (наприклад, *pentiti*, або «розкаяні», з БР [7, с. 80]). Ліберальну демократію характеризують помірність у застосуванні сили до терористів (навіть у розпалі протистояння), а також надання терористам можливості добровільно скласти зброю, що сприяє в контексті «закриття» конфлікту політичним «інвестиціям» в подальше оздоровлення суспільства.

«Закриття» конфлікту в процесі перетворення терористичних організацій на політичні партії пов'язане з серйознішими труднощами. На перший погляд, саме в контексті цього сценарію, який передбачає «кооптацію» колишніх терористів у політичний процес як його повноправних учасників, відбувається максимально повне – у певному сенсі знакове – подолання минулого. Але оскільки трансформаціями завершуються масштабні й тривалі конфлікти, зусилля по «закриттю» минулого розгортаються на тлі глибоко укорінених підозр і давніх рахунків [8, с. 21]. Окрім того, «кооптація» передбачає значні поступки з боку уряду (скасування надзвичайних законів, що слугували основою боротьби проти збройної опозиції, амністію для учасників незаконних збройних формувань, надання їм гарантій безпеки). У розколотому суспільстві повернення колишніх екстремістів у легальну політику і взагалі – в нормальне життя, що означає, по суті, «обнуління» взаємних претензій, вимагає від уряду поєднання гнучкості та жорсткості для одночасного продовження діалогу із замиреною опозицією та збереження своєї легітимності в очах численних противників

будь-яких домовленостей з терористами (останнє досягається шляхом верифікації роззброєння колишніх терористів, забезпечення їхньої сумлінної участі в законній політичній боротьбі та ін.).

Успіх «закриття» в контексті трансформації залежить від того, чи буде створено баланс потенційно взаємовиключних інтересів. Однак третій переможний сценарій – розгром терористів – природним чином призводить до різкого дисбалансу між переможцями та переможеними, який майже неминуче перетворює «закриття» конфлікту на складне, якщо взагалі здійсненне в осяжному майбутньому, завдання. Як засвідчує приклад квебекських сепаратистів, найбільші шанси на успішне «закриття» існують тоді, коли розгромом закінчується протистояння між ліберально-демократичним режимом і малосилим терористичним угрупованням. У цьому випадку розгром не супроводжується планомірним знищенням озброєних супротивників режиму і перетворенням тих, хто вцілів, та їхніх прихильників у політичних «паріїв». Незважаючи на жорсткіші умови завершення протистояння, траєкторія подій тут, по суті, збігається з тією, що складається при «закритті» конфлікту після «вигорання». Але якщо розгромом терористів завершується їхня боротьба з диктаторськими або неліберально-демократичними режимами – тим більше, боротьба масштабна, що супроводжується чисельними жертвами і порушеннями прав людини, які систематично кояться обома сторонами (наприклад, збройний конфлікт в Перу в 1980–1994 рр. або громадянська війна на Шрі-Ланці в 1983–2009 рр.), – логіка реінтеграції, відновлення справедливості та примирення вступає в гостре протиріччя з природою режимів-переможців. Насильно консервуючи проблеми, що залишаються після перемоги, ці режими у кращому випадку здійснюють косметичні заходи, спрямовані не стільки на реінтеграцію колишніх терористів і реабілітацію суспільства в цілому, скільки на те, щоб «зняти тему» (насамперед – тему злочинного застосування владою надлишкової сили в ході конфлікту) [1; 13; 16; 18]; в гіршому випадку авторитарні уряди – вже з метою «профілактики» – продовжують репресії й після розгрому збройних противників режиму, роблячи справжнє «закриття» конфлікту неможливим. (Воно може відбутися вже після падіння диктатури – в контексті загального соціально-політичного оновлення суспільства.)

Отже, успішне для влади завершення боротьби з терористами в жодному разі не є «розв'язкою справи» (*the end of the affair*) [22, с. 15], відкриваючи особливу – післяпереможну – стадію протидії терористичній загрозі. Розуміння специфіки цієї стадії має починатися з усвідомлення того, що не існує перемоги над терористами «як такої». У кожному окремому випадку перемога набуває однієї з трьох форм («вигорання» й повільна дезінтеграція терористичної організації; її добровільне роззброєння та трансформація в політичну партію; її розгром). Кожен зі сценаріїв впливає на те, яким чином вирішуються завдання, що постають перед владою вже безпосередньо на післяпереможній стадії. У статті визначено два комплекси таких завдань: по-перше, врегулювання політичних протиріч, які залишаються після завершення гарячої фази конфлікту; по-друге, остаточне «закриття» конфлікту – відновлення справедливості стосовно його жертв, реінтеграція колишніх терористів та загальна соціально-політична реабілітація.

Автор лише у першому наближенні окреслив проблему й тезисно-головні підходи до її подальшого аналізу. Однак, уже на цьому етапі дослідження можна стверджувати, що головним викликом, який постає перед урядами у зв'язку з проходженням післяпереможної стадії боротьби з тероризмом, є досягнення оптимального поєднання

силових заходів та політичної гнучкості. З одного боку, поблажливість до колишніх терористів або прагнення умиротворити їх без врахування інтересів більшості, можуть не лише дискредитувати уряд, а й дестабілізувати загальну політичну ситуацію в країні. З іншого боку, зайва жорсткість до противників режиму (і до переможених терористів, і до їхніх прихильників) те небажання звертати увагу на проблеми, які призвели до сплеску насильства або були породжені ним, можуть «загнати хворобу всередину», що також загрожує новою конфронтацією.

Список використаної літератури

1. Прошин Д. В. Неліберальна демократія та надмірна сила в протидії тероризму (на прикладі Перу та Шрі-Ланки) / Д. В. Прошин // Вісник Дніпропетровського університету. – (Серія «Філософія. Соціологія. Політологія»). – 2015. – № 1. – С. 169–175.
2. Burleigh M. Blood and Rage: A Cultural History of Terrorism / M. Burleigh. – New York : Harper Collins Publishers, 2009. – 577 p.
3. Cowell A. Red Army Faction Disbands, Saying Its Cause «Now History» [Electronic resource] / A. Cowell. – Access mode: <http://www.nytimes.com/1998/04/23/world/red-army-faction-disbands-saying-its-cause-is-now-history.html>
4. Crenshaw M. Explaining Terrorism: Causes, processes, and consequences / M. Crenshaw. – Abingdon: Routledge, 2011. – 268 p.
5. Cronin A. How Terrorism Ends: Understanding the Decline and Demise of Terrorist Campaigns / A. Cronin. – Princeton: Princeton University Press, 2009. – 311 p.
6. Democracy and Counterterrorism: Lessons from the Past / [Solomon R., Art R., Richardson L. et al.]; ed. by R. Art and L. Richardson. – Washington: United States Institute of Peace Press, 2007. – 639 p.
7. Dhillon S. Government Responses to the Threat of Terrorism in the Liberal Democratic State: A Comparative Examination of Public Policy Efforts in the United Kingdom, Spain, Italy and the Federal Republic of Germany [Electronic resource] / S. Dhillon // Access mode: <http://www.digitalcommons.mcmaster.ca/opendissertations/6417>
8. Durán M. The M-19's Journey from Armed Struggle to Democratic Politics / Durán M., Loewenherz V., Hormaza O. – Berlin: Berghof Research Center for Constructive Conflict Management, 2008. – 42 p.
9. Freeman M. Freedom or Security: The Consequences for Democracies Using Emergency Powers to Fight Terror / M. Freeman. – Westport: Praeger Publishers, 2003. – 218 p.
10. Germany Still Haunted by its Homegrown Terrorists [Electronic resource] // Access mode: <http://content.time.com/time/world/article/0,8599,1862327,00.html>
11. Hughes G. The Military's Role in Counterterrorism: Examples and Implications for Liberal Democracies / G. Hughes. – Carlisle, PA: Strategic Studies Institute, 2011. – 204 p.
12. Jones S. How Terrorist Group End: Lessons for Countering al Qaida / S. Jones, M. Libicki. – Santa Monica : RAND Corporation, 2008. – 225 p.
13. Keerawella G. Post-War Sri Lanka: Is Peace a Hostage of the Military Victory? Dilemmas of Reconciliation, Ethnic Cohesion and Peace-Building / G. Keerawella //

- International Centre for Ethnic Studies. – 2013. – Research Paper N 8. – June 2013. – 21 p.
14. Marks T. Sri Lanka and the Liberation Tigers of Tamil Eelam / T. Marks // Democracy and Counterterrorism: Lessons from the Past / [Solomon R., Art R., Richardson L. et al.]; ed. by R. Art and L. Richardson. – Washington: United States Institute of Peace, 2007. – P. 483–530.
 15. Meinhof gang killer to be freed [Electronic resource]. – Access mode: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6352903.stm>
 16. Neal M. Five Years After: Illiberal Democracy and Potemkin Peace in Sri Lanka [Electronic resource] / M. Neal // Access mode: http://foreignpolicy.com/2014/05/19/five-years-after-illiberal-democracy-and-potemkin-peace-in-sri-lanka/?wp_login_redirect=0
 17. Neumann P. Old and New Terrorism: Late Modernity, Globalization and the Transformation of Political Violence / P. Neumann. – Cambridge: Polity, 2009. – 218 p.
 18. Palmer D. Overcoming terrorism in Peru without negotiation and reconciliation / D. Palmer // Reconciliation after Terrorism: Strategy, possibility or absurdity? / [Renner J., Spencer A., Franks J. et al.]; ed. by J. Renner and A. Spencer. – Abingdon: Routledge, 2012. – P. 135–148.
 19. Reconciliation after Terrorism: Strategy, possibility or absurdity? / [Renner J., Spencer A., Franks J. et al.]; ed. by J. Renner and A. Spencer. – Abingdon: Routledge, 2012. – 230 p.
 20. Sundquist V. Political Terrorism: An Historical Case Study of the Italian Red Brigades [Electronic resource] / V. Sundquist // Access mode: <http://scholarcommons.usf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1005&context=jss>
 21. Terror, Insurgency, and the State: Ending Protracted Conflicts / [Tirman J., O'Leary B., Heiberg M. et al.]; ed. by M. Heiberg, B. O'Leary, and J. Tirman. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2007. – 499 p.
 22. Weinberg L. The End of Terrorism? / L. Weinberg. – Abingdon: Routledge, 2012. – 156 p.
 23. Western Responses to Terrorism / [Schmid A., Crelinsten R., A. Jongman et al.]; ed. by A. Schmid and R. Crelinsten. – London: Frank Cass, 1993. – 363 p.
 24. Zakaria F. The Rise of Illiberal Democracy [Electronic resource] / F. Zakaria. – Access mode: http://www.closer2oxford.ro/uploads/2012/06/12/The_Rise_of_Illiberal_Democracy.gf1ruw.pdf

Стаття надійшла до редколегії 02.12.2015

Прийнята до друку 19.02.2016

**VICTORY OVER TERRORISTS AND ITS CONSEQUENCES:
PARAMETERS, RISKS AND OPPORTUNITIES OF THE POST-VICTORY STAGE
OF THE STRUGGLE AGAINST TERRORISM**

Denis Proshyn

*Dnipropetrovsk Alfred Nobel University,
Chair of Political Science, Sociology and the Humanities,
18, Naberezhna Lenina Str., Dnipropetrovsk, 49000, Ukraine,
e-mail: denis.v.proshyn@gmail.com*

The article deals with the phenomenon of the post-victory stage of the struggle against terrorism. Firstly, the scenarios of the victory over terrorists are analyzed, taking into account that they form the external frame which influences post-victory dynamics. Secondly, considered are problems that governments face at the post-victory stage proper. Analyzed are the major risks and opportunities related to each scenario of the victory over terrorists.

Key words: victory over terrorists, «burnout» and disintegration, transformation, defeat, the post-victory stage, settlement, «closure»

УДК 32.001+355.019:623.454.8

ТИПОЛОГІЯ ГЛОБАЛІСТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ ЯК ЧИННИКА ПОДОЛАННЯ ЗАГРОЗИ ЯДЕРНОЇ ВІЙНИ

Роман Колісніченко

Кіровоградський інститут

Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад

«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

вул. Варшавська, 2, 25026, м. Кіровоград, Україна

e-mail: RMK7@ukr.net

Запропоновано типологію глобалістичної свідомості за ставленням до використання ядерної зброї першими (ядерно-нейтральний, ядерно-масштабний, ядерно-локальний, тривіально-масштабний, тривіально-локальний та миролюбний типи), а також за відношенням до доцільності наявності ядерної зброї (ядерно-байдужий, ядерний, ядерно-блоковий, державно-без'ядерний та глобально-без'ядерний типи).

Ключові слова: глобалістична свідомість, типологія, глобальні проблеми, ядерна війна.

До найнебезпечніших глобальних проблем належить загроза використання ядерної зброї, розгортання ядерної війни, що може мати катастрофічні наслідки для всього людства. Вагомий чинник стримування застосування ядерної зброї – воєнно-політична складова глобалістичної свідомості суспільства, яка відображає уявлення стосовно причин, особливостей, наслідків воєн, глобальних ядерних загроз, можливих шляхів забезпечення людства від воєнного, зокрема ядерного протистояння. Активне розповсюдження ядерної зброї, небезпека її потрапляння до рук терористичних угруповань, тенденційне збільшення світових загроз ядерного характеру актуалізують необхідність детального дослідження глобалістичної свідомості людства, її типології, своєрідності формування та розвитку.

Особливості трансформацій глобальної свідомості розглядали В. Горбаненко, М. Головатий, О. Бабкіна, С.Іконнікова, та ін. Питання світової ядерної політики вивчали М. Буроменський, А. Губський, Г. Дробот, В. Кірілов. Проте глобалістична свідомість суспільства, її типологія та специфіка розвитку в контексті світових ядерних загроз залишаються недостатньо дослідженими.

Мета статті – типологія глобалістичної свідомості як чинника подолання загрози ядерної війни.

Під ядерною зброєю розуміють зброю масового знищення, уражаюча дія котрої ґрунтується на використанні ядерної енергії, що постає у вигляді вибуху під час ядерних перетворень. Ядерна зброя – це зброя вибухової дії, зі застосуванням внутрішньо-ядерної енергії, яка виділяється за ланцюгових реакцій поділу важких ядер ізотопів урану і плутонію або під час термоядерних реакцій синтезу певних легких ядер. Руйнівна потужність ядерної зброї у тисячі разів перевищує потужність тротилової вибухівки. До основних уражаючих чинників ядерного вибуху належать: надпотужна ударна хвиля; світлове випромінювання, що призводить до опіків очей і шкіри, поширення пожеж; проникаюча радіація, яка провокує смертельно небезпечну променеву хворобу; тривале радіоактивне забруднення місцевості, спричинене випадінням радіоактивних речовин із

хмари вибуху; електромагнітний імпульс, що порушує роботу радіоелектронних, електричних приладів і техніки [1; 3; 4].

Ядерну зброю винайшли і вперше випробували у США 16 липня 1945 р. У серпні того ж року американські бомбардувальники скинули ядерні бомби на японські міста Хіросіма й Нагасакі, внаслідок чого загинули понад 200 тис. людей та заподіяно колосальні руйнування. Це єдиний в історії випадок масового застосування ядерної зброї проти населення [6].

Одночасно з винайденням атомної зброї формувався новий вид міжнародної політики – ядерна, що охоплює діяльність політичних суб'єктів у сфері мирного чи потенційного воєнного використання атомної енергії [7, с. 733]. Виокремлюють докарибський, посткарибський та багатополарний періоди світової ядерної політики. Докарибський (1945–1962 рр.) характеризується утвердженням у США доктрини масової відплати, воєнно-політичного тиску на СРСР і КНР за допомогою загрози ядерної атаки й відповідного залякування США з боку Радянського Союзу з набуттям останнім ядерного статусу в 1959 р. [5].

Посткарибський період ядерної політики (1962 р. – поч. 90-х рр. XX ст.) вирізняється відчутною дією наслідків Карибської кризи 1962 р., коли світ опинився на порозі ядерної війни. Керівництво США і СРСР усвідомило реальну можливість взаємного ядерного знищення. Доктринальну ядерну відплату змінює ядерна стабільність як стан міжнародних відносин, що унеможливує використання державами ядерної зброї, зважаючи на усвідомлення нездатності перемогти у ядерній війні з огляду на невідворотність неприйнятної для агресора ядерної атаки у відповідь. Під впливом воєнних доктрин взаємного стримування, застосування ядерної зброї стало фактично неможливим, роль останньої зводилася лише до чинника суто психологічного залякування [5].

Багатополарний період ядерної політики розпочинається одночасно з розпадом СРСР і характеризується появою різних ядерних категорій держав: офіційно визнані ядерні держави (США, Росія, Велика Британія, Франція та Китай); держави, що не є офіційно визнаними ядерними державами, але відверто заявили про наявність ядерної зброї (Індія, Пакистан, КНДР); держави, котрі мають ядерну зброю, але не визнають цього факту (Ізраїль); держави, які мають мотивацію до володіння ядерною зброєю і необхідний потенціал для цього (Іран); держави, здатні створити ядерну зброю, однак утримуються від набуття ядерного статусу через політичні й інші причини (Аргентина, Бразилія, Південна Корея, Тайвань, Саудівська Аравія, Сирія, Україна і под.) [2; 5].

Загострення глобальних енергетичних проблем стимулює розвиток атомної енергетики, ядерних технологій, що можуть бути використані й у військових цілях. Країни, які володіють атомними електростанціями, мають змогу, залишаючись під контролем МАГАТЕ, підійти до ядерного порогу – отримати матеріали і технології, котрі допоможуть упродовж кількох місяців створити ядерну зброю. В умовах напівлегальної торгівлі урановою сировиною й атомними технологіями, чим займаються невідконтрольні національним урядам, транснаціональні корпорації, розвитку чорного ринку ракетно-ядерних технологій, вільного доступу до інформації про ядерні розробки в мережі Інтернет – існує велика небезпека отримання ядерної зброї, як уже згадувалось, недержавними, зокрема терористичними організаціями. Це означатиме високий ризик її застосування [5; 7, с. 733].

Поява зарядів зі збідненим ураном, високоточних систем із надмалими зарядами, що дає змогу застосовувати їх з мінімально допустимим збитками для потерпілої

сторони, відкрила шляхи для локального застосування ядерної зброї. Під впливом цих та інших названих нами чинників спостерігається ерозія ядерної стабільності, у свідомості людей формується впевненість про можливість перемоги в ядерній війні. Провідні держави навіть не розглядають питання ядерного роззброєння, а, навпаки, зміцнюють ядерний потенціал, модернізуючи військові ядерні технології. Воєнні доктрини США і Росії передбачають можливість випереджаючого, дозованого та демонстративного застосування ядерної зброї з метою деескалації агресії й у великомасштабних, регіональних, і в локальних війнах. Доктрина національної безпеки США 2002 р. допускала здійснення превентивних ядерних ударів по країнах «вісі зла» — Лівії, Сирії, Північній Кореї, Іраку й Ірану. Воєнна доктрина Російської Федерації 2010 р. залишає за Росією право наносити превентивні ядерні удари у військових конфліктах різної інтенсивності. Усе це засвідчує руйнування системи ядерного стримування, тенденцій зростання небезпеки використання ядерної зброї та розгортання ядерних воєн [5].

За таких умов серед основних чинників застосування ядерної зброї особливої вагомості набуває актуальність дослідження глобалістичної свідомості суспільства, яка відображає суспільні оцінки й умонастрої у сфері ядерної безпеки. У цій царині найбільший інтерес викликають питання сприйняття громадянами ядерних держав можливості нанесення ядерних ударів першими, чим можуть бути спровоковані ядерні війни, а також проблеми актуальності наявності ядерного арсеналу або ядерного роззброєння.

За ставленням до використання ядерної зброї першими глобалістичну свідомість варто розподілити на ядерно-нейтральний, ядерно-масштабний, ядерно-локальний, тривіально-масштабний, тривіально-локальний та миролюбний типи. Ядерно-нейтральній глобалістичній свідомості притаманне відсутність інтересу до питань потенційної ядерної атаки, байдуже ставлення до можливості нанесення ядерних ударів, що зазвичай обумовлено низьким рівнем компетентності у сфері ядерної політики, нерозумінням імовірних глобальних наслідків застосування ядерної зброї. Значне суспільне поширення ядерно-нейтральної глобалістичної свідомості є надто небажаним, оскільки воно дуже знижує стримуючу роль суспільної думки і здатне розв'язати руки агресивно налаштованим політичним лідерам, котрі прагнуть збільшити сфери свого впливу всілякими засобами, у тому числі використовуючи воєнні конфлікти.

Представники ядерно-масштабної глобалістичної свідомості виявляють інтерес до питань ядерної політики й позитивно оцінюють гіпотетичні дії керівництва держав, громадянами яких вони є, щодо здійснення першими широкомасштабної ядерної атаки, спрямованої на території держав або воєнних блоків, котрі мають ядерний арсенал. Висока агресивність поглядів стосовно ініціювання масштабного ядерного протистояння може бути спричинене емоційно забарвленою ненавистю, непереборним прагненням до військового знищення країн і народів, які ототожнюються зі зовнішнім ворогом, що несправедливо обмежує інтереси інших народів і держав та становить загрозу національній і глобальній безпеці. Неврахування чи ігнорування значення невідворотності ядерних ударів у відповідь, що може призвести до взаємного знищення обох сторін ядерного конфлікту, нерозуміння катастрофічних наслідків масштабної ядерної війни, яку за подібних обставин доцільно ототожнювати з актом ядерного самознищення, обумовлене зазвичай низькою обізнаністю про масштаби руйнівних дій ядерних вибухів і загальних принципів роботи сучасних ракетно-ядерних комплексів.

Ядерно-локальній глобалістичній свідомості важливе негативне ставлення до масштабної ядерної атаки. Проте такий свідомості притаманне підтримка ідеї нанесення

першими локального ядерного удару спрямованого на території ядерних держав чи воєнних блоків, до складу котрих входять ядерні держави. Один зі способів гарантування локального характеру ядерної атаки – застосування високоточних воєнних технологій з використанням збагаченого урану. На думку представників ядерно-локальної глобалістичної свідомості, реалізація подібної стратегії повинна забезпечити досягнення бажаних воєнно-політичних цілей, деморалізацію, значне послаблення чи знищення супротивника, перемогу над ним, уникаючи масштабної ядерної війни. Проте сподівання на відмову ядерно озброєного супротивника від нанесення ядерної атаки у відповідь мають високу вірогідність виявитися марними. У тому випадку, коли ядерна держава стане об'єктом локальної ядерної агресії, її відповідна реакція, ймовірно матиме вигляд ядерних бомбардувань і в локальному, і в широкому масштабі. Небезпека наслідків таких дій може коливатися від колосальних людських втрат і руйнувань до взаємного знищення протидіючих сторін.

Тривіально-масштабному типу глобалістичної свідомості характерна підтримка ідеї здійснення першими широкомасштабної ядерної атаки проти без'ядерних держав, котрі не належать до ядерних воєнно-політичних блоків. Цей тип відрізняється від її ядерно-масштабного типу виключно статусом об'єкта вірогідної ядерної агресії, до якого можуть бути зараховані лише ті держави, що не мають ядерної зброї та не перебувають у складі коаліцій з ядерними державами. Згідно з поглядами представників тривіально-масштабної глобалістичної свідомості, масштабне ядерне бомбардування без'ядерних держав дасть змогу без великих жертв і матеріальних витрат для своєї країни: продемонструвати світові воєнну силу та могутність; назавжди знищити зовнішніх ворогів, зокрема держави котрі є джерелами світового тероризму, або, навпаки, країни, що визначені ворогами більшості терористичних організацій; завершити довготривале міжцивілізаційне протистояння; захопити нові території, у тому числі, багаті на природні ресурси; посилити міжнародний вплив і под.

Однак реалізація подібних поглядів неприпустима в сучасному цивілізованому світі. Масштабна ядерна атака здатна спричинити багатомільйонні людські жертви, колосальне знищення майна і природних ресурсів, катастрофічне радіаційне забруднення території країн, беззахисних з огляду ядерної безпеки, які виявляться об'єктами ядерної агресії. Важко переоцінити трагічні наслідки подібного варіанта розвитку подій для взаємопов'язаної світової екологічної системи. Ядерний геноцид, породжений військовими злочинцями, не спроможний припинити цивілізаційне протистояння, а, навпаки, неодмінно призведе до його загострення, спровокує нові теракти, ймовірно зі застосуванням ядерної зброї.

Відсутні гарантії, що масштабні ядерні удари західних держав по території східних без'ядерних країн не зумовлять ядерні атаки зі сторони окремих держав східних цивілізацій, які мають ядерну зброю, зокрема Росії, Китаю, Ірану, Пакистану, Північної Кореї та ін. Аналогічні наслідки можуть виявитися і для ядерних агресорів східного чи іншого цивілізаційного спрямування. Відтак, кожна масштабна ядерна атака несе загрозу розгортання ядерних воєн із широким колом учасників, розпалення світової ядерної війни із катастрофічними результатами для всього людства.

Ознаками тривіально-локальної глобалістичної свідомості є позитивне сприйняття щодо нанесення першими локальних ядерних ударів по території без'ядерних країн, котрі не належать до ядерних військових блоків. Цей тип глобалістичної свідомості відрізняється від її тривіально-масштабного типу виключно локальним масштабом допустимих руйнувань від застосування ядерної зброї, що, за аналогією з поглядами

носіїв ядерно-локальної глобалістичної свідомості може досягатися і через використання збідненого урану та високоточної воєнної техніки.

Аргументами на користь локального застосування ядерної зброї є потреба демонстративного попередження звичайних воєн, забезпечення перемоги у війнах, котрі тривають з використанням загальноприйнятої зброї, зменшення числа жертв серед своїх військовослужбовців, досягнення певних політичних цілей. Однак перелічені аргументи непереконливі з огляду на негативні наслідки застосування ядерної зброї у будь-якому масштабі. Використання ядерної вибухівки, попри локальний характер руйнувань, призводить до сотень смертей і каліцтв, поширення спадкових хвороб, знищення матеріальних цінностей, екологічне забруднення, провокує протилежну сторону воєнного конфлікту розробляти та застосовувати ядерну зброю у відповідь. Натомість це посилює терористичні загрози, набуття ними ядерного характеру, зумовлює ризик виникнення широкомасштабних ядерних воєн.

Отже, швидка і, на перший погляд, остаточна перемога у локальній ядерній війні може в кінцевому підсумку перетворитися на нищівну поразку не лише однієї з ворогуючих сторін, певної країни чи народу, а на поразку всього людства в одвічній боротьбі з власною жадобою та надмірною агресивністю. Поширення серед народів світу перелічених типів глобалістичної свідомості, що допускають ініціативу в будь-якому застосуванні ядерної зброї з військовими цілями, належить до найнебезпечніших процесів світової політики, викликів світовій ядерній безпеці й загрози існуванню людської цивілізації.

На сучасному етапі розвитку ядерних технологій назріла гостра необхідність глобального формування миролюбної глобалістичної свідомості. Її головну ознаку становить категоричне заперечення ініціювання всякої ядерної агресії. Саме миролюбний тип глобалістичної свідомості у вигляді складової частини гуманізаційного типу глобалістичної свідомості, здатний найдієвіше виконати роль раціонального чинника запобігання ядерного протистояння та гарантувати світову ядерну стабільність.

Найвищим ступенем гарантування глобальної ядерної безпеки може слугувати поступова трансформація стану ядерної стабільності до загального ядерного роззброєння. За відношенням до необхідності наявності ядерної зброї глобалістична свідомість класифікується на ядерно-байдужий, ядерний, ядерно-блоковий, державно-без'ядерний і глобально-без'ядерний типи. Головні ознаки ядерно-байдужої глобалістичної свідомості – відсутність інтересу та чіткої позиції стосовно доцільності мати ядерну зброю, низька компетентність у питаннях ядерного озброєння, байдуже ставлення до цих питань. Невизначеність внутрішніх поглядів носіїв ядерно-байдужої глобалістичної свідомості блокує можливість ефективного суспільного впливу на державну ядерну політику, знижує вірогідність її відповідності інтересам суспільства й людства загалом.

Представники ядерної глобалістичної свідомості мають стійкий інтерес до ядерної політики, визнають необхідність ядерного статусу держави, де вони постійно проживають, прагнуть до збереження або набуття своєю країною ядерної зброї. Подібні бажання пояснюються відкритим чи прихованим володінням ядерною зброєю багатьма іншими країнами, загрозою зовнішнього ініціювання ядерної агресії у різних масштабах, об'єктами якої, найімовірніше можуть виявитися держави, котрі не мають ядерного статусу й не здатні нанести ядерний удар у відповідь. В умовах існуючої небезпеки потрапляння ядерної зброї до авантюристичних режимів, загрози ядерного тероризму, що у процесі розповсюдження атомних технологій стає все реалістичнішою, питання

відвернення ядерних ударів набуває особливої актуальності. Наявність ядерного статусу незалежної держави виконує роль захисного чинника, здатного стримати ядерну атаку ззовні. Крім того, володіння ядерною зброєю стримує не лише ядерну, а й інші види воєнної агресії, в тому числі війни зі застосуванням звичайної зброї, гарантуючи безпеку державних кордонів.

Важко прогнозувати, але з одного боку, якби світ не винайшов атомні технології, не відомо, чи вдалося б в умовах гострої міжнародної напруги другої половини ХХ ст. уникнути третьої світової війни зі сотнями мільйонів людських трагедій. З іншого – за наявності ядерної зброї завжди існуватиме небезпека її невиправданого чи випадкового застосування, що може призвести до катастрофічних наслідків. Світ не можна перетворювати на заручника політичної волі й емоційного стану лідерів ядерних держав, як це відбулося під час Карибської кризи 1962 р. За умов ескалації напруги у сучасних міжнародних взаєминах відсутні надійні гарантії, що подібна криза не повториться у тому або видозміненому вигляді. Небезпека посилюється, оскільки дії державних лідерів, зокрема недемократичних країн, не завжди характеризуються врівноваженістю, раціональністю й адекватністю.

Розробка та обслуговування ядерної зброї завдають значних матеріальних витрат, котрі можуть становити істотну частину бюджетних видатків держав, насамперед тих, які розвиваються. Відповідно оволодіння ядерною зброєю призводить до скорочення інших, передусім соціальних, видатків державних бюджетів, посилює навантаження на економіку, стримує економічне зростання.

Одним з небажаних наслідків ядерного озброєння є небезпека погіршення довкілля. Видобуток і переробка уранової сировини, виготовлення ядерних боєприпасів, їх випробування, обслуговування, утилізація відпрацьованих матеріалів негативно позначається на стані екології, провокує поширення тяжких, зокрема онкологічних захворювань, та екологічних забруднень, небезпечних для життя і здоров'я людини.

З аналізу усіх негативних наслідків утримання ядерної зброї випливає логічний висновок щодо необхідності пошуку безпечніших і раціональніших способів гарантування глобального миру як альтернативи ядерному озброєнню.

Ядерно-блоковій глобалістичній свідомості властиве негативне ставлення до розміщення ядерної зброї на території своєї держави, але також і підтримання вступу чи продовження перебування у воєнному блоці держав, частина з котрих володіють ядерним арсеналом. Реалізація такого підходу дає змогу гарантувати ядерну безпеку, уникаючи додаткових матеріальних витрат і загроз для навколишнього середовища безпосередньо своєї країни, пов'язаних з утриманням ядерної зброї. Основними недоліками ядерно-блокової глобалістичної свідомості залишається ризик невиправданого або випадкового застосування ядерної зброї державами з ядерним статусом, що може спровокувати катастрофічні ядерні війни, і небезпека негативного екологічного впливу ядерних розробок на світову екологічну систему з її елементами, тісно пов'язаними між собою.

Представники державно-без'ядерної глобалістичної свідомості виступають проти володіння ядерною зброєю державою, в якій постійно проживають вони або інші члени воєнного блоку, до якого належить ця держава. Така стратегія відкриває можливості для уникнення матеріальних і екологічних негативних наслідків володіння ядерною зброєю, допомагає ініціювати власним прикладом світове ядерне роззброєння. Однак здійснити глобальне роззброєння без відповідних міжнародних домовленостей і належного контролю практично неможливо. Найімовірнішим наслідком реалізації

поглядів державно-без'ядерної глобалістичної свідомості може стати відмова більшості ядерних держав від ядерного роззброєння й існування вірогідності ядерної та іншої воєнної агресії проти цієї держави-ініціатора (блоку держав), що добровільно позбавилася ядерної зброї.

Глобально-без'ядерна глобалістична свідомість передбачає значне поетапне ядерне роззброєння одночасно всіх країн – власників ядерної зброї за жорсткого контролю світового співтовариства з подальшою світовою заборонаю на її виготовлення. Поетапність роззброєння може виявлятися у категоричній відмові від ядерних випробувань, виготовлення ядерної зброї та забезпечення її утилізації згідно з глобальним планом ядерного роззброєння, розробленого і затвердженого світовим співтовариством. Для цього потрібна згода й узгодженість дій усіх суб'єктів міжнародної політики, усвідомлення людством необхідності очистити світ від накопичених воєнних ядерних запасів, що становлять смертельну небезпеку всій планеті.

Усебічна націоналізація і заборона перебування у приватній власності уранових шахт, джерел видобутку інших видів сировини, необхідної для виготовлення ядерних боєприпасів, засобів переробки атомної сировини, опрацювання, виробництва й поширення атомних технологій має супроводжуватися значним зростанням ефективності глобального контролю за усіма можливими етапами виготовлення та розповсюдження ядерної зброї. МАГАТЕ й інші світові організації, котрі контролюють за ядерну політику, повинні отримати постійний безперешкодний доступ на територію усіх без винятку країн світу, системно забезпечити оперативне виявлення можливих ядерних розробок у будь-якій точці земної кулі. Втілення у життя такої стратегії дасть змогу припинити існування небезпечних для всього людства ядерних боєприпасів, уникнути усіх негативних наслідків їх збереження, захистити світ від можливих ядерних воєн. На цій підставі глобально-без'ядерну глобалістичну свідомість варто зарахувати до гуманізаційного типу глобалістичної свідомості, забезпечити її максимальне поширення серед народів світу.

Отже, на тлі тенденцій зростання загрози ядерних воєн, посилення значення глобальних ядерних небезпек людство має усвідомити необхідність подолання міжцивілізаційного протистояння, гуманізації міжнародних відносин, досягнення міжнародної довіри, що унеможливило потреби у наявності ядерної зброї. Політика накопичення і модернізації ядерних боєприпасів повинна бути організовано змінена на гуманістичну стратегію одночасного глобального ядерного роззброєння як гарантію неприпустимості ядерної війни. Зростаюча актуальність дослідження стану глобалістичної свідомості суспільства обумовлює високу перспективність здійснення подальших наукових розвідок у напрямі вивчення її воєнно-політичних особливостей у контексті світової ядерної політики.

Список використаної літератури

1. *Акимов В. А.* Безопасность жизнедеятельности. Безопасность в чрезвычайных ситуациях природного и техногенного характера: учеб. пособ. [Электронный ресурс] / В. А. Акимов, М. И. Фалеев, Ю. Л. Воробьев; 3-е изд., испр. – М. : Высшая школа, 2008. – 592 с. – Режим доступа: http://stud.com.ua/1485/bzhd/yaderna_zbroya_zahist_nogo#474

2. Буроменський М. В. Міжнародне право: навч. посіб. [Електронний ресурс] / М. В. Буроменський. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 336 с. – Режим доступу: <http://textbooks.net.ua/content/view/363/9/>
3. Вишняков Я. Д. Безопасность жизнедеятельности: учебник для бакалавров [Электронный ресурс] / Я. Д. Вишняков. – М. : Юрайт, 2013. – 544 с. – Режим доступа: http://stud.com.ua/28398/bzhd/nadzvichayni_situatsiyi_viyskovogo_harakteru
4. Губський А. І. Цивільна оборона: підручник [Електронний ресурс] / Андрій Іванович Губський. – К. : Міністерство освіти, 1995. – 2016 с. – Режим доступу: <http://readbookz.com/book/198/7492.html>
5. Дробот Г. А. Мировая политика: учебник для бакалавров [Электронный ресурс] / Г. А. Дробот – М. : Юрайт, 2014. – 476 с. – Режим доступа: http://stud.com.ua/29672/politologiya/yaderna_stabilnist_eroziya_suchasnih_umovah
6. Кириллов В. В. История России: учебник [Электронный ресурс] / В. И. Кириллов. – М. : Юрайт-издат, 2007. – 661 с. – Режим доступа: http://stud.com.ua/18214/istoriya/stvorenniya_atomnoyi_zbroyi_pochatok_yadernogo_pro_tistoyannya#535
7. Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка; 2-ге вид., доповн. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.

Стаття надійшла до редколегії 28.01.2016

Прийнята до друку 19.02.2016

TYPOLOGY OF GLOBALISTION CONSCIOUSNESS AS A FACTOR OF OVERCOMING THE THREAT OF NUCLEAR WAR

Roman Kolisnichenko

*Kirovograd Institute
of Private joint-stock company «Higher education institution
«Interregional Academy of personnel management»
Warszawska St., 2, 25026, Kirovograd, Ukraine
e-mail: RMK7@ukr.net*

Was proposed the typology of globalistion consciousness by the attitude to the using of nuclear weapons first (nuclear-neutral, nuclear-scale, nuclear-local, trivial-large, trivial-local and peaceful types), and for the attitude to the expediency of the presence of nuclear weapons (nuclear-indifferent, nuclear, nuclear block, state-non-nuclear and global-non-nuclear types).

Key words: globalistion consciousness, typology, global issues, nuclear war.

УДК 32.019.51

СТЕРЕОТИПИ ЯК СКЛАДОВА ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ

Оксана Шурко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра політології,
бул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: shurko_0@ukr.net*

В статті розглядаються політична свідомість і стереотипи як один з її елементів, структура й основні механізми формування стереотипів, процес стереотипізації за Г. Тедшфелом, вияв політичних стереотипів у суспільно-політичній практиці.

Ключові слова: політична свідомість, політична культура, стереотип, політичний стереотип, стереотипізація, генералізація, пропаганда.

Аналізуючи політичні зміни у світі та Україні, доцільно вивчати не лише інституційну складову цих змін, а й неінституційну, яка включає політичну свідомість і політичну культуру. З рівнем розвитку останніх пов'язують стабільність і динамічність політичних систем, ступінь їх демократичності та здатності адаптації до внутрішньосистемних і міжсистемних впливів. Політична культура розглядається як цілісна система, елементами якої є і мотиваційні елементи, що формують певну систему політичних цінностей, інформаційний рівень, і способи політичної поведінки. Політична свідомість як елемент політичної культури складається з низки структурних компонентів, одним з яких є політичний стереотип. Стереотипи існують у будь-яких суспільствах тому, що спрощують людське існування у процесі сприйняття соціальних процесів і явищ усталеними образами, шаблонами, що сформувались у свідомості. У деяких режимах процес формування у населення стереотипів ставав цілеспрямованою політикою, скажімо, в нацистській Німеччині він перетворився на тотальний, різноманітний за своїми формами, проте єдиний за цілями. Пропаганда базувалася на знанні особливостей масової психології, була зорієнтована на почуття, інстинкти, упередження, та головне – некритичне сприйняття дійсності. У кризові періоди функціонування політичних систем критичність сприйняття та оцінки певних дій людей і носіїв влади знижується і переходить на психоемоційний рівень, який представлений настроями, установками, стереотипами, емоціями, чутками, афектами.

Вперше термін стереотип використав У. Ліппман, який аналізував вплив уже наявного знання про предмет на його сприйняття й оцінку при безпосередньому контакті, коли людина, не усвідомлюючи цього, накладає певне кліше щодо іншої людини, групи, на яке впливають певні переконуючі фактори [2, с. 23]. Найбільш поширеною ідеєю щодо визначення аспектів стереотипів є запропонована У. Ліппманом, а саме:

1. Доступність та простота (складне зводиться до простого і запам'ятовується).
2. Набуття зовні, а не самостійне формування (чинниками впливу є спілкування з іншими людьми, сприйняття інформації за посередництва ЗМІ тощо).
3. Переважна помилковість та неправдивість. Стереотип приписує людині якості, якими вона повинна володіти у зв'язку з приналежністю до певної групи таких

же носіїв; але часто люди з якихось причин не набувають цих якостей і стереотип лишається у вигляді «штампу», вжитого безпідставно, на основі домислів та чуток, без прямого контакту із носієм стереотипу.

4. Тривалий час існування (стереотипи практично неможливо викоринити).

Узагальнюючи дослідження стереотипу, британський психолог Г. Тедшфел підкреслює, що люди з легкістю виявляють готовність характеризувати інших людей недиференційованими, грубими, пристрасними; ознаками, які відрізняються стабільністю, хоча можуть змінюватися, але дуже повільно. Також він зазначає, що соціальні стереотипи стають більш виразними і ворожими у періоди соціальної напруги, в умовах конфлікту, і саме тоді ними стає важко управляти [див.: 1, с. 97].

Стереотипізація за Г. Тедшфелом виконує дві важливі соціальні функції: пояснює існуючі відносини між групами, здійснюючи при цьому пошук причин деяких соціальних конфліктів і зв'язків, та виправдовує існуючі міжгрупові відносини, дії, спрямовані на підтримку чи проти учасників групи, або такі, які планується здійснити на їх підтримку чи проти них [12, с. 68].

Політичний стереотип можна визначити як стандартизоване, спрощене уявлення стосовно політичного об'єкта, наслідком кого є визначена поведінкова реакція. Політичний стереотип – усталене і масове явище політичної свідомості та поведінки, яке формує політичний простір [4, с. 2].

Структура стереотипу складається з центру – «стрижня» і «периферії» [4, с. 3]. Осердя стереотипу складається зазвичай з однієї-двох найпомітніших, яскравих, емоційно забарвлених ознак, які безпосередньо пов'язуються з «периферією» – певними рисами характеру й поведінки, властивостями явищ, наслідками подій тощо. Д. Ольшанський, інтерпретуючи стереотип складним, інтегрованим утворенням, визначає два компоненти його внутрішньої структури: 1) знання – когнітивно-інформаційний компонент; 2) ставлення – емоційно-почуттєве і оцінне [7, с. 21]. В. Агеев вважає, що стереотип має трьохрівневу структуру: 1) афективний рівень – охоплює почуття симпатії або антипатії відповідно до реального або символічного об'єкта; 2) когнітивний рівень – виражений у думці щодо об'єкта або у судженні про нього; 3) поведінковий рівень – програма дій, що стосуються даного об'єкта [1, с. 98].

Неможливо ґрунтовно проаналізувати політичний стереотип без розгляду механізмів його формування. За Г. Оллпорт, у формуванні стереотипів, упереджень і настанов задіяні когнітивні процеси:

- 1) сприйняття об'єкта чи отримання інформації про нього у певний засіб;
- 2) формування образу предмета, тобто уявлення про нього, а також думок та оцінних суджень;
- 3) узагальнення окремих випадків та розповсюдження цих уявлень та оцінок на усю групу предметів;
- 4) закріплення цих результатів у пам'яті [5, с. 118].

Усі стереотипи, і політичні також, зароджуються у процесі сприйняття дійсності (перцепції) і є або неминучим наслідком перцептивної діяльності, або її «побічним продуктом».

Г. Тедшфел у своєму дослідженні розглядає проблему формування уявлень індивідів про світ і місце в цьому процесі різноманітних «ментальних утворень», серед яких вагомими є стереотипи. Категоризація, яка лежить в основі механізму утворення стереотипів, зазначає вчений, є фундаментальним «психічним процесом зарахування одиничного об'єкта, події, переживання до певного класу, у якості котрого можуть

виступати вербальні та невербальні значення, символи, сенсорні та перцептивні еталони, соціальні стереотипи, стереотипи поведінки тощо» [9, с. 298].

Люди співвідносять явища оточуючого середовища з категоріями своєї свідомості і роблять це, зазвичай, автоматично. Світ сприймається через категоріальну переробку, наслідком якої є пізнання явищ, подій, речей за найсуттєвішими їх ознаками, зв'язками і співвідношеннями з іншими явищами, подіями, речами, де підставою їх віднесення до понять є лише об'єктивні знання. Коли такі знання відсутні, категоризація носить випадковий, стихійний характер, а утворене «поняття» дає хибне, викривлене розуміння явища, події, речі. Особливості самих явищ, речей разом з індивідуальними властивостями суб'єкта сприйняття та соціальною складовою можуть визначати умови дефіциту об'єктивного знання, що відповідно впливає на процес випадкової категоризації у механізмі утворення стереотипів.

Когнітивний процес окрім категоризації включає і генералізацію, яку можна визначити узагальненням однорідних явищ на підставі редукування характеристик кожного з них. Г. Оллпорт зазначав, що «схильність людини до стереотипів полягає у її звичайній та природній тенденції будувати узагальнення..., змістом яких є надспрощення світу своїх вражень». Цю тенденцію пояснюють і пов'язують з процесом і результатом інформаційного перевантаження, в умовах якого свідоме спрощення трансльованої інформації полегшує категоризацію і створює передумови для формування стереотипу. Тому можемо виділити дві найтиповші ситуації виникнення стереотипу, пов'язані з діаметрально протилежними обсягами інформації: зумовлені її дефіцитом, що породжує хибну категоризацію, і породжені її надлишком, який стимулює поспішне і неправомірне узагальнення. Дослідження впливу когнітивної системи на соціальну перцепцію свідчать, що люди у своєму сприйнятті соціального світу набагато частіше надають перевагу ефективності своїх суджень порівняно з їх точністю. Серед причин такої переваги дослідники називають можливість швидко позбутися тривоги, пов'язаної з невизначеністю ситуації, а також мінімальну можливість негативних наслідків [6, с. 57].

Г.Тедшфел зазначав, що стереотипи, які є не тільки породженням індивідуальної свідомості, «не можуть аналізуватися лише у психологічних поняттях, оскільки детерміновані стосунками влади та конкуренції між групами» [10, с. 13]. Це означає, що окрім універсальних психологічних механізмів, обумовлених природою індивідуальної свідомості, у процесі формування стереотипу задіяні не менш універсальні механізми, обумовлені природою масової свідомості.

Розвиток свідомості невіддільний від становлення та руйнування стереотипів, що її конституують. Особливо це стосується рівня масової свідомості, який складається з надособистісних структур, що мають і діахронічний (архетипи, міфи), і синхронічний (стереотипи, еталони) вимір. Стереотипи з'являються внаслідок рефлексивного опрацювання міфологічного й архетипічного матеріалу. На думку авторів соціальних теорій стереотипу (З. Фрейд, С. Московічі, К.-Г. Юнг), стереотипи створюються колективним суб'єктом шляхом раціоналізації певних ірраціональних начал – феноменів колективного несвідомого (З. Фрейд) або архетипів (К.-Г. Юнг).

Сучасний індивід, сприймаючи дійсність і намагаючись зорієнтуватись у ній, звертається насамперед до логічного мислення, що прищеплене йому школою, розвиненого культурою та закріплене соціальним досвідом. В умовах дефіциту інформації про певний соціальний об'єкт або явище людина приписує фактам, які вона сприймає безпосередньо, причини, приховані від безпосереднього спостереження. Цей

психологічний феномен засновник концепції каузальної атрибуції Ф. Хайдер назвав «каузальною атрибуцією» [8, с. 160]. На його думку, каузальна атрибуція є особливістю буденної психології і виникає в умовах каузального дефіциту – браку інформації про причинно-наслідкові зв'язки явищ. Ще одним когнітивним механізмом формування стереотипів є труднощі зі встановлення причинно-наслідкового зв'язку між явищами. Коли людина володіє повною інформацією і має достатній інтелектуальний рівень – вона здатна правильно пояснити причини тих чи інших явищ. У протилежному випадку пояснення має випадковий характер і тяжіє до стереотипу.

Отже, когнітивні процеси, що сприяють формуванню стереотипів, можна поділити на дві групи: безпосереднє сприйняття явищ (категоризація й узагальнення) і пошук причинно-наслідкових зв'язків (конфігуративна атрибуція). На обох етапах механізми, що ведуть до утворення стереотипів, запускають дефіцит об'єктивної інформації або її надлишок, а пошук причинно-наслідкових зв'язків може відбуватися і на рівні логічного, і на рівні асоціативного мислення.

На думку С. Удовика, розвиток свідомості відбувається у двох полярних напрямках: 1) до архетипів, наслідком яких є виникнення у свідомості автентичних, культуротворчих елементів; 2) до інстинктів, що призводять до переобтяження свідомості нерелексивними й часто деструктивними елементами [3]. Стереотипи з'являються внаслідок рефлексивного опрацювання міфологічного й архетипічного матеріалу. Вони також утворюються та функціонують в емоційному полі діяльності засобів масової комунікації як символічні індекси інстинктів.

У сучасній Росії інститути влади через контрольовані державні засоби комунікації, попри наявність альтернативних джерел інформації, успішно формують у населення уявлення, ставлення і переконання, які можемо визначити як стереотипізоване контрастне мислення. П. Лазарсфельд і К. Ховланд зазначали, що пропаганда часто зводиться до риторичних стратегій «знай свого ворога» та «знай свого друга» [11, с. 162]. Передовсім насторожує факт, що у державі з низьким рівнем розвитку, де значна частина населення, а саме – 70% – знаходяться за межею бідності (за стандартами ЄС, такими вважаються громадяни дохід який становить менше ніж 60% від середнього показника в країні), існує високий рівень підтримки правлячого режиму. Таке схвалення дій влади неможливо досягнути за допомогою чесних інструментів, без маніпулювання масовою свідомістю і цілеспрямованого формування настроїв і переконань. Це основа, яка дозволяє формувати усі інші потрібні для режиму стереотипи. Головний стереотип, який міцно тримається у головах росіян, – не існує ні України як самостійної держави, ні української мови як окремої мови великої нації, а що системні процеси трансформації політичної системи України не можуть відбуватися без безпосереднього втручання і підтримки з боку США. Такі стереотипи є наслідком політики, яку провадила Росія провадила протягом століть і продовжує сьогодні: Україна це недодержава, яка не існує окремо від Росії, є її частиною, відтак, абсурдними виглядають прагнення українців щодо побудови самостійної, суверенної держави і самостійного вибору вектору суспільно-політичного розвитку. Аналогічна ситуація і з мовою – її трактують в кращому випадку лише як діалект російської, в гіршому – взагалі заперечують її існування. Проте, один із «найпопулярніших» і улюблених стереотипів, який пропагує російський режим – про жителів Західної України – про бандерівців. Цілком зрозуміло, що переважна кількість населення Росії поняття не мають хто такий С. Бандера, так само як більшість з них ніколи не мали нагоду відвідати те чи інше місто Західної України або й просто будь-яке українське місто. Тим не менше, вони переконані, що тут упереджено

ставляться до всіх росіян, а за російську мову можна і постраждати. Для того, аби режим міг підтримувати відповідний рівень популярності та відволікати увагу від власних помилок та узурпації влади в країні, в суспільстві активно пропагуються ідеї, які формують негативне ставлення до України та українців, США і американців, НАТО і військової загрози з її боку і т.п. Саме на прикладі Росії якнайкраще виявляє себе механізм формування стереотипів, упереджень і настанов, який запропонував Г. Оллпорт: об'єкт сприймається у своєрідний спосіб (наприклад пропаганди), що впливає на формування щодо нього уявлень, думок і оцінок, які, в свою чергу, опираються на узагальнення одиничних випадків і віднесення їх у ранг загального з подальшим закріпленням на рівні свідомості. Саме використання стереотипів спрощує реальність, не змушує людей думати та аналізувати. Інший чинник, який дозволяє успішно існувати стереотипам, що сформовані російською владою – низький матеріальний рівень життя населення, а відтак відсутність можливості подорожувати і бачити все на власні очі і робити на основі власного досвіду самостійні висновки. Прояви стереотипізованого контрастного мислення на рівні ідеології (релігії, політики або повсякденної свідомості) в сучасних умовах глобалізації, поглиблення інтеграційних процесів несе в собі реальну загрозу конфронтації на релігійному, етнічному, мовному ґрунті. Шлях до руйнування стереотипів довготривалий і складний, проте, та рано чи пізно вони або руйнуються, або заміщуються іншими.

Список використаної літератури

1. Агеев В. С. Психологическое исследование социальных стереотипов / В. С. Агеев // *Вопр. психологии.* – 1986. – № 1. – С. 95–101.
2. Липпман У. Общественное мнение / У. Липпман ; [пер. с англ. Т. В. Барчуновой]. – М. : Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. – 384 с.
3. Медведев А. Г. Механизмы взаимодействия адаптации личности с политической системой [Электронный ресурс] / А. Г. Медведев. – Режим доступа : http://www.ipages.ru/index.php?ref_item_id=1844&ref_dl=1
4. Михальчук Н. В. Політичні стереотипи як об'єкт наукового аналізу [Електронний ресурс] / Н. В. Михальчук // Офіційний портал Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2010. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vdakk/2010_2/41.pdf.
5. Налчаджян А. А. Этнопсихология / А. А. Налчаджян; 2-е изд. – СПб. : Питер, 2004. – 380 с.
6. Нельсон Т. Психология предубеждений. Секреты шаблонов мышления, восприятия и поведения / Т. Нельсон. — М. : Прайм-Еврознак, 2003. – 384 с.
7. Ольшанский Д. В. Психология масс / Д. В. Ольшанский. – СПб. : Питер, 2001. – 368 с.
8. Ольшанский Д. В. Основы политической психологии [Электронный ресурс] / Д. В. Ольшанский. – Екатеринбург : Деловая книга, 2001. – 496 с. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/Olsch/.
9. Психология: словарь ; под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского ; 2-е изд. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
10. Шихирев П. Н. Современная социальная психология в Западной Европе: проблемы методологии и теории / П. Н. Шихирев. – М. : Наука, 1985. – 175 с.

-
11. *Gastil R.* The Past, Present and Future of Democracy / R. Gastil // *Journal of International Affairs.* – 1985. – Vol. 38. – № 2. – P. 161–179.
 12. *Tajfel H.* Social Identity and Intergroup Relations / H. Tajfel. – Cambridge : Cambridge University Press, 2010. – 528 p.

Стаття надійшла до редколегії 08.12.2015

Прийнята до друку 19.02.2016

STEREOTYPES AS A COMPONENT OF POLITICAL CONSCIOUSNESS

Oksana Shurko

*Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of Political Science,
Universitetska str. 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: shurko_0@ukr.net*

The article is dedicated to consideration of stereotypes, their structure and basic mechanisms as a component of political consciousness, determination of the process of stereotyping by H. Tajfel and expression of political stereotypes in social and political practice.

Key words: political consciousness, political culture, stereotype, political stereotype, stereotyping, generalization, propaganda.

УДК 316.647.5. (477)

РОЛЬ ТОЛЕРАНТНОСТІ У ФОРМУВАННІ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ

Петро Параняк

*Львівський національний університет ім. І. Франка
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: paranyak@gmail.com*

Розглянуто політичні, економічні, соціальні процеси на межі XX–XXI ст. Виявлено, що вони характеризуються складними суперечностями й глобалізаційними чинниками, які потребують конструювання модерних форм відносин і моделей співжиття, напрацювання новачійних ідеологічних і технологічних поглядів у виборі шляхів цивілізаційного прогресу. Проаналізовано головні принципи, котрі дадуть змогу осмислити такі складні процеси і розв'язати проблемність їхнього виявлення у формах людської діяльності в українському контексті.

Ключові слова: політична культура, глобалізаційні процеси, атомізація суспільства.

Основні засоби досягнення політичної стабільності в демократичному суспільстві – принципи плюралізму, консенсусу, компромісу. Однак передумову всіх засобів досягнення політичної стабільності становить визнання принципу толерантності, адже цей принцип можна констатувати на трьох рівнях – мегарівні, мезарівні й мікрорівні. Зауважуючи мегарівень, що містить розуміння толерантності (принципу та засобу), проаналізуємо європейські доктрини толерантності, які постають загальноприйнятим принципом у досягненні стабільності в країні, засвідчуючи високий рівень політичної культури суспільства. Натомість ситуація в Україні неоднозначна: завжди існує, принаймні, одна зі сторін, причетна до суперечностей, котра переконана, що альтернатива діалогові все-таки існує, а діалог постає певною цінністю, яку можна використовувати і в політико-правовій, і соціально-культурній, і релігійній площинах.

Толерантність – європейська цивілізаційна універсаль, що підтримує правопорядок та ідею загального консенсусу. Сьогодні проблема толерантності дедалі більше впливає на внутрішню й зовнішню політику державного життя. Цю категорію можна зарахувати і до термінології історичної спадщини, і до нової реальності, яка потребує комплексного міждисциплінарного аналізу.

По-перше, потрібно відзначити тенденції та наслідки толерантності, її соціальні й політичні траєкторії. Тому можемо досліджувати цю категорію з огляду глобалізаційних процесів, тобто її впливу на політичне життя на міжнародній арені. По-друге, доцільно зауважити зміну геополітичних реалій унаслідок краху попереднього світового устрою і повоєнної системи європейської та міжнародної безпеки через тенденцію до перегляду військово-політичних доктрин і способів урегулювання спірних проблем та конфліктів. Наприклад, існування двох ворожих блоків США і СРСР упродовж 40 років засвідчило: уряди цих країн терпимо ставилися один до одного, розуміючи загрозу атомної війни для світового співтовариства. Толерантне ставлення, власне, спостерігалось у підписанні низки договорів про співпрацю і мир.

Це самоочевидне усвідомлення, що діє загальний владно-правовий інститут (традиційно – держава, у сьогоднішньому розумінні – система колективної безпеки,

військово-політичний блок і под.), у силових межах якого існують культурно-політичні розбіжності. Згідно з Дж. Локком, спекулятивні уявлення та віра в Бога не загрожують громадянському миру. Толерантність – досвід Західної Європи, що замість безперспективної ворожнечі відкрила шлях до усвідомлення паритету взаєморозуміння та діалогу, спроба налагодити мирну співпрацю між різними суперечливими ідеологемами, поглядами.

Толерантність дає змогу співіснуванню різних, іноді навіть різко протилежних поглядів, але в жодному випадку – не насиллю, зброї, ворожнечі. Дослідник М. Маринович зазначає: «Толерантність – це лишень певна форма суспільної угоди про правила гри як необхідна передумова пошуку правди. Цей досвід толерантності став для західних дослідників архетипом, і коли вони звертають погляд на схід Європи, зокрема на Україну, *apriori* передбачають, що тут в розумінні людей існує така ж безальтернативність діалогу» [6, с. 10–11].

З наукового погляду доцільно виокремити декілька варіантів, або видів толерантності: 1) деклараційний; 2) реляційний; 3) акційний. У першому випадку толерантність ґрунтується на словах (заявах, деклараціях). Прикладом такої толерантності в історії українського суспільства стало прийняття Декларації про державний суверенітет УРСР від 16 липня 1990 р. і Акта про державний суверенітет України від 24 серпня 1991 р. У другому – характерними властивостями толерантності постають самі взаємини між різними суб'єктами на регіональному, місцевому й національному рівнях. У третьому – ця категорія виявляється в діях.

Толерантність розглядають мотивом дій (поведінки), здатним утримати конфліктуючі сторони від насильства, тобто свідомим формуванням ситуації толерантності. Йдеться передусім про домовленості. За Є. Бистрицьким, «домовленість (угода) – це заміщення реального силового зіткнення мовно-комунікативними (політико-дипломатичними, легальними) й інформативно-просвітницькими діями: прорахувати можливі наслідки, вигоду і невідповідність руйнівних дій, зіставити власні інтереси та можливі вчинки противної сторони, запропонувати розумний і найоптимальніший вихід зі ситуації, що склалася» [2, с. 3–8].

На нашу думку, ситуація толерантності – це ситуація формування умов, у тому числі ідеологічними та погрожувально-силовими засобами, раціонально-критичного, аргументативного дискурсу, спрямованого на досягнення взаємоприйнятної угоди, яка мала би чинні нормативно-стримувальні наслідки. Отже, досягти ситуацію толерантності можна тоді, коли є умови, наприклад, раціонально-договірного розв'язання конфлікту: існують силовий (стримувальний, здебільшого – військова сила) й інформаційний простір, що містить інформаційне забезпечення, допомога у виробленні владної позиції. Це дає змогу прийняти рішення, яке, власне, й обмежує нетерпимість. Інакше кажучи, толерантність розглядають переважно на тлі загальної стратегії, спрямованої на раціональне подолання зіткнень суперечностей під час виникнення конфлікту. В такому сприйнятті ситуації толерантності ще приховується надія подолати конфлікт на спільній основі інтелектуального зусилля до толерантності, в тому числі групового раціонально-вольового самостримання.

Унаслідок здійсненого аналізу можна стверджувати: толерантність – це перший ступінь позитивних відносин, котрі висновують тріаду: *толерантність – повага – співробітництво*.

Доктрина толерантності має багату історичну й філософську спадщину. Зазначимо, однак: толерантність – не християнська смиренність, а довіра до чужого

розуму та відкритості в дискусії. Для правильного розуміння толерантності необхідно вирізнити два, на перший погляд, подібних феномени – нетерпимість і непримиренність та, відповідно до цього, – терпимість і смиренність. Існує багата філософська література про роль і вплив толерантності в організації суспільного життя, численні юридичні праці, де робляться спроби встановити зв'язок між правопорядком і толерантністю зі забезпеченням та захистом демократичного режиму.

До найважливіших ознак розвитку й діяльності політичної влади у демократичному суспільстві належить і пріоритет толерантності. Відтак ми стали свідками безпрецедентного консенсусу в питаннях, котрі повинні панувати на міжнародній арені. Відомий американський політолог З. Бжезінський акцентував у виступі на колоквіумі в Кастель Гандольфо влітку 1998 р.: «Нині існує глобальний, принаймні, риторичний консенсус і толерантність, що передбачає чотири вельми загальні принципи:

- а) люди повинні жити в самоврядних суспільствах, заснованих на верховенстві права;
- б) мир у світі має ґрунтуватись на повазі до суверенності народів, а не на гегемонії;
- в) найефективнішою економічною системою є вільний ринок;
- г) досягнення науки мусить бути доступним для всього людства» [1].

Тут цілком виправдано ми зауважимо: це – неокреслені директиви чи принципи, їх можна по-різному інтерпретувати й застосовувати. Однак вони все-таки характеризують площину загального консенсусу і толерантності, ґрунтованих на фундаментальних засадах демократії. Достатньо риторичними та загальними є названі чотири принципи, котрі в кожному суспільстві становлять певні ідеали й непорушні норми. Хоча й сам З. Бжезінський запитує: чи насправді ці норми чітко віддзеркалюють сучасну дійсність? Безперечно – ні. Сьогодні більшість держав є представницькими демократіями (117 із 191). І, звісно, на глобальній ієрархії влади постають вершиною піраміди США. Упродовж декількох десятиріч вони змогли зберегти загальну згоду й толерантність всередині суспільства і на міжнародній арені. За словами американського політолога, США відіграють роль формоутворювального чинника та зберігають місію консенсусу і толерантності ще з періоду після «холодної війни»; ця держава – єдина глобальна наддержава. Дослідник категорично стверджує, що міжнародну ситуацію визначають три чинники: 1) примат могутності США; 2) глобальний успіх демократії; 3) перемога ринкової економіки над етатистськими концепціями централізованої економіки. Ці фактори взаємопов'язані та впливають один на одного.

Вважаємо за необхідне перейти від успіху консолідованої демократії, що передбачає толерантність як один із чинників урегулювання конфліктної ситуації та досягнення співпраці у рамках можливого, до сьогодення. Тут ідея толерантності має практичну цінність, враховуючи вплив певних суспільних патологій на гідність і пересічних громадян, і міждержавних відносин. Це хвороби сучасного складного суспільного ладу – расова дискримінація, апартеїд, міжетнічна ворожнеча, геноцид, етнічні чистки. Ми, власне, спостерігаємо помітну роль толерантності у формуванні громадянсько-правової культури як на місцевому, регіональному, так і на глобальному рівнях. Надто добре це простежуємо тоді, коли проблему розглядаємо в контексті дискримінації, репресій, масових убивств, геноциду та порушення прав людини і норм людської моралі. Водночас існують моральні й правові межі самої толерантності. Може навіть трапитися, що толерантність до расизму й етноциду буде аморальною,

непробаченою. Моральна відповідальність і юридична фаховість потребують належної оцінки соціального контексту подій у суспільстві, де обов'язкова толерантність, а де, з погляду моралі й права, – доцільна нетолерантність.

Відомий філософ і есеїст У. Еко цілком справедливо зазначає: «Якщо ми говоримо про толерантність, то насамперед варто з'ясувати, що є в нашому розумінні (нетолерантність), які риси і чинники ми вважаємо нетолерантними. Аби бути толерантними до іншої людини, думки, ідеології, політичних дій, потрібно визначити межу толерантності й установити межу нестерпному» [5, с. 4–6]. У такий спосіб цілком зрозумілим стає заклик 40 інтелектуалів, котрі зібрались у 1993 р. і вирішили уважно стежити за діями ультраправих. Ті, хто поставив підпис під «Закликом до пильності» («*Appelalavigilance*»), – а їх уже кількасот, – стривожені, що внаслідок частого використання люди звикають до небезпечних ідей, окремі ж стають навіть привабливими. Учасники примирення, або захисники толерантності, вирішили не брати участі у виданнях, зустрічах, радіо- й телепрограмах, які, принаймні, стосуються ультраправих.

Загальноприйнятий підхід до проблеми співвідношення толерантності й нетолерантності мусить ґрунтуватися на реальних діях і поведінці людей у складних ситуаціях та сферах взаємодії. Унаслідок цього в такому підході толерантність і нетолерантність розглядають результатом соціально-політичного факту. Зв'язок між правом та соціальним фактом полягає в тому, що перше є наслідком і передумовою суспільних відносин. Розглядаючи право саме так (тобто, з якою ефективністю воно може і має реагувати на численні комбінації конфліктуючих та взаємодоповнюючих запитів, котрі люди формують у своїх суспільних, політичних та економічних зв'язках), довідаємося про державно-політичний устрій, який це право сповідує і захищає.

Можна, скажімо, допустити, що за правопорядку, ґрунтованому на демократичній політичній культурі, право буде істотною складовою, яка визначає характер і властивості такої суспільно-політичної системи. Це означає існування системи, де поважається принцип гідності людини і формується політико-правова культура толерантності – інституційного засобу наближення до згадуваних ідеалів. Досліджуючи взаємозалежність політичної культури із толерантністю в Центральній-Східній Європі, С. Вятр дійшов висновку: «Однією з найважливіших умов суспільних зв'язків у державі є політична культура його громадян» [3].

Розглядаючи культурні аспекти політичних зв'язків, треба враховувати норми і вартості різних сфер життя, адже культурні зразки – продукт історичного процесу розвитку. Цей процес творять різні елементи, котрі залишають довготривалі сліди у суспільній свідомості. Натомість зразки впливають на сучасну поведінку в індивідуальному та груповому полях. Скажімо, політичні зразки детермінують норми поведінки, котрі діють не лише в межах політики, тому толерантність – це певне породження або еволюційний вимір політичної культури. І хоча вона становить суб'єктивне підґрунтя політичної поведінки, але має деяке значення. Таке розуміння політичної культури втілює відповідні компоненти знання політичного життя чи емоційне ставлення до нації, держави й інших великих суспільних груп, де живе особа.

Аналізуючи сучасний транзитний стан нашої держави в ускладнених багатьма обставинами формах, доходимо висновку: серед найскладніших проблем, що постали перед Україною після проголошення незалежності й курсу на демократичні реформи, є формування громадянської політичної культури. «Саме громадянська політична культура, – стверджують Г. Алмонд і С. Верба, – суттєво впливає на становлення

інститутів політичної системи, і лише громадянська культура робить демократію усталеною» [8, с. 122]. Визначаючи культурні цінності, які сприяють розвитку демократії, теоретики політики завжди називають толерантність, довіру. До цих компонентів належить і певна система вартостей. Поняття «політична культура» охоплює всю сукупність політичного життя, бо ця культура стосується держави, нації, історії та її соціально-політичної системи. Згадане явище характерне і поширене на практиці в країнах Західної Європи, де існує певна неперервність і взаємозв'язок практики з політичними доктринами. Звідси й випливає теза, що, власне, у таких суспільствах толерантність сприятиме досягненню політичної стабільності. Саме ці дві універсальні цінності взагалі є визначальною характеристикою політичної культури (Р. Інглехарт).

Важко не погодитися з усталеною позицією, оскільки завдяки довірі й толерантності посилюється зв'язок між індивідом і спільнотою, зростає почуття єдності. Схильність довіряти іншим становить необхідну передумову солідаризації, формування «соціального капіталу», мережі асоціацій, об'єднань, котрі створюються на добровільних засадах і сприяють активізації залучення індивіда до процесу розв'язання загальносуспільних проблем. «Власне довіра і породжує толерантність, – стверджує Р. Даль, – неупереджене ставленням до іншого, що має певні культурні, ідеологічні й політичні відмінності» [4]. Недовіра зумовлює «ерозію» суспільного капіталу, перетворюється на «атомізацію» суспільства, ізоляцію індивідів, упереджене небажання сприймати інші погляди, а в політичній сфері – апатію, відчуження від структури влади, ігнорування політичних інститутів, отже, втрату здатності впливати на рішення, котрі приймає держава.

Толерантність, належачи до складників політичної культури, акумулює в собі історичний досвід, який стосовно українського соціуму позначений впливами і радянської спадщини, і сучасних обставин. Відсутність результатів емпіричних досліджень про стан толерантності за радянських часів не дає змоги глибоко і всебічно простежити характер його змін упродовж десятиків років. Проте, ґрунтуючись на розгляді політичної культури тогочасного суспільства, можна стверджувати, що толерантності радянської людини притаманні патерналістські, персоналізовані форми. Таку категорію, як толерантність, у радянській термінології не використовували, застосування цього слова в працях соціологів чи істориків вважалося навіюванням Заходу або західної культури. Держава прагнула надати толерантності громадян до владних структур інституціалізований характер через соціалізацію, цензуру внутрішніх засобів масової інформації, внаслідок запобігання впливу на неї західних джерел і політично-адміністративного контролю, виявів дисидентства та ін.

Скажімо, події 9 березня 2001 р. у м. Києві підтверджують, що влада і суспільство уникали домовленості або «круглого столу» польської моделі. Це ж передусім засвідчило відсутність механізмів і принципів, котрі слугували б досягненню компромісу і в українській політичній еліті, й між різними верствами суспільства. Саме розуміння толерантності в політиці набуває негативного значення і більшість політиків апелює до релігійної толерантності, яка іноді перетворюється на терпіння.

Сучасні поширені звернення до проблеми толерантності мають завдячувати насамперед внутрішній практичності проблематики толерантності – від питань міжнародних, міжнаціональних та міжцивілізаційних культурно-політичних взаємин у сучасних умовах і до болючих криз співіснування колишніх «народів-братів» зі соціалістичного табору. Тому посттоталітарні зміни в характері масового насильства

можна передати тезою, визначеною Є. Бистрицьким: від боротьби соціальних систем – до міжнаціональних та етнокультурних зіткнень [2, с. 3–8]. Однак не погоджуємося з автором, що сучасна толерантність є терпимістю в ситуації паралельного існування з усім культурно та суспільно відмінним без насильницького уподібнення чи ототожнення. І хоча ми вважаємо толерантність універсальною цінністю, порівнюючи її з усезагальною ідеєю, таке спостереження засвідчує: толерантність набуває якісно нових і всезагальних форм, причетних до життя спільнот, у тому числі й українського суспільства.

Професор Тьобінгенського університету О. Гьоффе (Німеччина) подає своєрідне спостереження: «Така універсальність, як толерантність, має своє місце і цінність лише в плюралістичних суспільствах, що визнає право на життя й волю до самоствердження іншого буття. У такому випадку можна говорити про активну толерантність, яка ґрунтується на усвідомленні значущості, цінності в групі, спільноті, соціумі. Адже плюралістичне суспільство не лише вимагає толерантності й уміння йти на компроміси, воно повинно мати примусово-правову здатність, силу та вплив, щоби приборкати одні групи й посилити інші» [7]. Такі явища і можливості досягнення толерантності варто проілюструвати на прикладі українського соціуму.

Ми впродовж 1989–1991 рр. спостерігали активну діяльність громадян України, де основним гаслом стала національна ідея. Вона об'єднала тисячі людей, котрі вважали своїм обов'язком досягти результату – проголошення незалежності Української держави. Таке національне піднесення і толерантне ставлення до представників різних партій (Українська республіканська партія, Народний рух, Українська демократична партія та ін.) простежуємо лише в програмних документах 1917–1918 рр., коли їх об'єднав девіз – «волею українського народу». Тільки один момент, що мав негативне забарвлення, – ставлення демократичних сил до Комуністичної партії України, яка перебувала у своєрідному підпіллі. Час вимагав або ж анулювати таку політичну силу, або ж толерантно ставитись до неї, оскільки було проголошено плюралістичний розвиток соціуму. Хоча це явище мало контраверсійний характер. Адже певні сили ввійшли у нове русло і приєдналися до нової ідеології, на відміну від посткомуністичних країн Балтії, котрі вирішили докорінно змінити ситуацію і зберегти основні демократичні гасла, які зразково спрацювали на ці країни. Отже, долю українського соціуму було вирішено мирним шляхом – методом толерантності й консенсусу, що згодом набуло іншого забарвлення.

Можна погодитись із висновком польського науковця Л. Гавора, який у доповіді «Толерантність у громадянському суспільстві в добу глобалізації» наполягав: «Толерантність можна визначити і в позитивному, і в негативному вимірах».

Насамперед толерантність може бути головною й особливою цінністю в суспільному житті. Тому її доцільно трактувати у двох вимірах – позитивному та негативному. Однак тлумачення негативного розуміння толерантності полягає в утриманні від переваги власної аксіології стосовно іншого світу вартостей за однозначного обов'язку прийняття його і водночас лояльності до свого аксіологічного бачення. Саме це становить умову власної культурної ідентичності певних суспільств (держав, народів), котрі приймають модель демократичного суспільства у період його всезростаючої єдності у сфері економіки чи споживання. В іншому випадку – це використання правила позитивної толерантності (аксіологічна рівноправність, що спричиняє релятивізм і нігілізм), культурної специфіки і винятковості. Стосовно прикладу українського соціуму ми зауважуємо: перехоплення ідеї вестернізації на

українському ґрунті може не лише сприяти процесові зміцнення демократизації в суспільному житті, а й зумовити водночас утрату національної ідентифікації України.

Сама толерантність допомагає позитивно розв'язати конфліктні ситуації та приводить до принципів: консенсус – компроміс – співробітництво. Адже сама проблема стабільності містить у собі шлях самоідентифікації та гармонії в системі. Можуть існувати і конфлікти, які вирішуються не насильством і напруженими ситуаціями, а тими самими принципами.

Оскільки український соціум має тотожні політичні трансформації що й у країнах Центрально-Східної Європи, то він потребує застосування принципу толерантності не лише в релігійному аспекті, а й у політичному полі діяльності української влади. Принцип толерантності, власне, засвідчує високий рівень політичної культури соціуму і дає змогу впроваджувати курс політичної стабілізації.

Звідси випливає, що толерантність притаманна насамперед індивідам, а відтак – інституціям, суспільству. Спірне питання, – чи варто прямо розуміти толерантність як відмову від перешкоджання несхвалюваній поведінці лише з огляду на доводи або егоїстичні міркування. Безперечно, у політичній теорії толерантність розуміють як моральний ідеал, що переважно становить інтерес, зокрема для традиції лібералізму. Серед найаргументованіших поглядів на користь толерантності – доводи, котрі апелюють до принципів корисності, нейтралітету, поваги до особистості. Лише на засадах поваги до особистості буде втілюватись принцип толерантності, який має моральні чесноти.

Зазначимо, що ліберали поважають обидва принципи – і нейтралітету, і поваги до особи. Перший особливо яскраво відображений у новітніх теоріях лібералів стосовно істинної ролі держави. Цей принцип вимагає, аби держава залишалась у певному сенсі нейтральною до різних концепцій блага, котрих дотримуються її громадяни. Держава не повинна нав'язувати чи забороняти жодного конкретного морального, релігійного погляду і має бути так само толерантною до різних способів життя.

Однак у практичній діяльності толерантність належить категорії, що містить суто моральне забарвлення. Саме таке трактування дає нам змогу сприймати принцип толерантності як один із наближених варіантів до втілення політичної стабільності в українському соціумі та взаємозв'язку з іншими спільнотами.

Аналізуючи проблему толерантності в історичному й політичному розрізі, доходимо висновку, що цей принцип не можна зводити до релігійної цінності й застосовувати лише в релігійних ученнях. Безумовно, достатньо було би поєднати протиріччя, котрі існують між різними конфесіями і релігійними парадигмами. Проте ми мали на меті, додержуючись принципу толерантності, розглянути ті домовленості, які вдалось утілити українському урядові на прикладі прийняття Конституції – Основного закону України, Закону України «Про національні меншини» та низки інших законодавчих і нормативних актів, спрямованих на гарантування мирного співіснування, добробуту українських громадян. Зазначимо також, що найважливіше у формуванні толерантних основ буття – його ствердження у політичній діючій системі. Адже в умовах корінної перебудови політичної системи суспільства цей чинник стає головним у розвитку й утвердженні всієї сукупності якісно нових відносин у сферах економіки, культури, соціально життя і под. Такий духовно-культурний чинник – не лише моральний принцип сучасної цивілізації, а й основна рушійна сила формування нових демократій у країнах посттоталітаризму.

Список використаної літератури

1. Бжезинський З. Демократія перед лицем глобалізації [Електронний ресурс] / З. Бжезинський. – Режим доступу : <http://www.ji-magazine.lviv.ua/n19texts/bzezinsk.html>
2. Бистрицький Є. Політична філософія посткомунізму: горизонти методології / Є. Бистрицький // Політична думка. – 1995. – № 1. – С. 3–12.
3. Вятр С. Політична культура в Середній Європі [Електронний ресурс] / Славомир Вятр. – Режим доступу : <http://www.Jimagazine.lviv.ua/n9texts/wiatr.htm>.
4. Даль Р. Проблеми гражданской компетентности [Електронний ресурс] / Р. Даль. – Режим доступу: www.russ.ru/antology/predely/1/dem2-3.html
5. Еко У. Священні війни, емоції та здоровий глузд / Умберто Еко // Критика. – 2001. – № 11. – С. 14–18.
6. Маринович М. Толерантність як уміння «плавати в одному човні» / М. Маринович // Критика. – 2001. – Верес. – С. 10–11.
7. Хёффе О. Политика, право, справедливость / О. Хёффе // Основоположения критической философии права и государства. – М.: Гнозис, 1994. – 328 с.
8. Almond G.A. The Civic Culture / G.A. Almond, S. Verba. – Princeton : Princeton University Press, 1963. – 379 p.

Стаття надійшла до редколегії 04.12.2015

Прийнята до друку 19.02.2016

THE ROLE OF TOLERANCE IN THE FORMATION OF POLITICAL CULTURE IN UKRAINE

Peter Paranyak

Lviv National University Franko

Faculty of Philosophy, Department of Theory and History of Political Science

st. University 1, 79000, Lviv, Ukraine

e-mail: paranyak@gmail.com

The article deals with political, economic and social processes at the border of XX-XXI centuries and characterized by complex contradictions, globalization factors that require designing new forms of relationships and cohabitation patterns, developments of innovative technological and ideological view in choosing the ways of civilized progress. This leads to the identification of the main principles that will make it possible to understand such complex processes and solve their problematic identify the forms of human activity in the Ukrainian context

Key words: political culture, globalization, atomization of society.

УДК 321.6:316.647.5

**TOLERANCE, INTOLERANCE AND EDUCATION IN THE CONDITIONS
OF PLURALISM OF OPINIONS**

Vladislav Dudinský, Irina Dudinská

*Universitas Presoviensis,
Faculty of Philosophy, Institute of Political Science
Street 17 November 1, 08116, Presov, Slovak Republic
e-mail: vladislav.dudinsky@unipo.sk; irina.dudinska@unipo.sk*

Pluralism traditionally opposes monism, universalism, totalitarianism, dogmatism, that is to say, constructions and concepts in which a whole is placed above its parts, the general above the individual and unity above plurality. The recognition of plurality in all areas of life is linked with the acceptance (of freedom) of the individual, the separate and the special in all their manifestations, including independent individual thought, acting and creativity. At a practical level the declared freedom «cogito» does not automatically lead to the realisation of «I am»; individual and independent thought is increasingly manifested in the form of mass consciousness, in the form of the «voluntary» subordination of individual thought to the general standard. The aforementioned determinants fundamentally influence the nature of present education.

Key words: tolerance, intolerance, voluntarism, pluralism, postmodernism, ideology, freedom, education system.

Pluralism of opinions as an attributive characteristic of post-modern society appears as a general ideological principle influencing and regulating relations, in fact, in any areas of social life. The discourse on it collects ontological, gnozeological, political, economic, axiological, aesthetic and many other aspects and in each of the areas, and reveals specific forms of demonstration. The common feature in each case is that pluralism not only presupposes but also legitimises the coexistence of various different aspects appearing in the form of, for example, mutually non-reducing substances, value or ideological positions, contradictory statements etc.

Pluralism is traditionally the opposite of monism, universalism, totalitarianism, dogmatism, that is to say, the constructions and concepts in which a whole is placed above its parts, the general above the individual, the universal above the particular, unity above plurality. The result of recognizing plurality in all areas of life is the acceptation (of freedom) of the individual, the separate and the special in all their manifestations, including independent individual thought, acting, value systems and creativity as well. It is absolutely common that pluralism is considered as an attributive principle of democratic organization of society and as a guarantee of democratic freedoms (the freedom of speech also presupposes pluralism of opinions and attitudes).

However, the reality of everyday life reveals a paradoxical state: the declared freedom of thought, the value of individual and independent thought is increasingly manifested in the form of mass consciousness, in the form of the voluntary subordination of individual thought to the general standard. Own opinions that should present and manifest individual thought are often just cheap demagogy, a committed position, a fashionable attitude or retelling. We register that individual thought, unable or unwilling to gain own knowledge and adopt attitudes, freely dissolves and then disappears in the general opinion and mass consciousness.

Instead of individual, non-standard and independent thought the pluralistic reality also «produces» standardised and mass thought. We consider this «escape from freedom» as an uncommon solution to the difficulties that individual thought confronts within the «offered» pluralistic (picture) world and as a resulting effect of the unadapted education system, or insufficient use of its internal potential.

The analysis of relations and determinations between individual thought and pluralistic interpretations of the world and their requirements currently appears to be appropriate. The problem here is not the world – that is One. Our stories (narration) about this world, our interpretations and chosen cognitive strategies are the problem. The discovery of elements of positive stimulation encouraging the development of individual thought and the parameters of the pluralistic environment that are reasons for «escape from freedom» are important not only in the theoretical but also practical level.

Because the principle of pluralism presupposes (enables) a set of different or even alternating value and ideological positions, attitudes, opinions, conceptions, ideas, out of which none of them can call for the absolute truth, it confirms the principle of equality and the principle of legitimacy in terms of their presentation. Despite the expected theoretical and practical problem we do not usually refuse the statement in which none of the opinions may have *a priori* pretension to express truth. However, questioning the cognitive process in general and disputing its outcome is counterproductive and demotivating. Stating that no one knows the truth or that there is no truth at all causes paralysis of individual thought under certain conditions and contributes to desertion from the space of cognition and deformation of educational projects. For many, cognition is not a value anymore. We are confronted with a perverted form of the behaviour of democratically elected representatives who, as power representatives within their competences, also usurp the right and legitimacy for representing us in the domain of thought that no one delegated to them!

We do not consider the issue of pluralism as a matter of modern or postmodern situation. The questions of pluralism of opinions, of equality (equal rights) and dispersion (sublimation) of individual thought in an uncommon manner was solved by sophists in the past. The Protagoras' famous statement that «Man is the measure of all things; of things that are not, that they are not; of things that are, that they are ...» [10, B 1] can be considered as an essential expression of sophistic pluralism.

Socrates in his dialogue to Theaetetus explains the main position of Protagoras: «Well, is not this about what he means, that individual things are for me such as they appear to me, and for you in turn such as they appear to you -- you and I being man? ... For as each person perceives things, such they are to each person» [10, B 1]. According to the available information it is possible to conclude that Protagoras in this context does not differentiate between individual persons – for him «*each person* is the measure of all things». The importance of the aforementioned lies in making everyone equal in terms of opinions, conceptions, attitudes and their weight. Although Protagoras admits that not all individuals are equally wise, there is a principle that «no one has a true assumption, and nor do you – whether you want or do not want to – you must admit that you are the measure». [10, A 21a]. In Protagoras' statement «*Man is the measure...*» there is a simultaneously anticipated refusal of the common and universal truth and confirmation of equality of all subjects concerning having the truth. «Protagoras acknowledges that what appears to one is true, and so he introduces relativism...» [10, A 14].

The importance of the main sophistic proposition may possibly be understood in the context of specific historic conditions that enabled (elicited) and also spread the initiatives of

sophists. As a standard the school of sophists is rather deemed as an educational strategy than a philosophical doctrine and the initiative of Protagoras and sophists can also be perceived as a great deed in overcoming the aristocratic outlook on education and the approach to it, and as an ambition to influence the public life. Sophists presented cognition as widely available in the conditions of the existing political establishment by a motivational and encouraging challenge (*everyone is the measure...*) and by disputing authorities of any kind. Such a political shift towards making the role of opinions of free citizens in Greek cities more important encouraged activation of individual thought of citizens of the democratic polis. However, in contradiction to the tradition they emphasized *paideia* – rearing and education of others instead of *sophia* and the problem of truth became a matter of opinion for sophists.

However, Socrates and Plato noticed a specific focus of educational strategy of sophists. According to Protagoras a weakness of the existing educational strategy is that «... teachers ... torture the young people by forcing them, who just escaped from science, back into the study of science, even though the youth does not like it. They force upon them the teaching of mathematics, astronomy, geometry and music». This must change. But what Protagoras himself offered to the clients of his school? «But the youth coming to me, will learn nothing but what they desire to learn. I teach them how you become successful with your personal business affairs. And in what concerns political affairs, I educate them in such a way, that they develop the skills – in words and deeds – to be able, and most efficiently so, to participate in governing the state» [10, A 5]. It is evident that such educational programme focused not on mastering a specific science, art, craft but on acquiring the part of general education that would be efficient at managing their own and social matters. The art to manage («political art») is placed above specific knowledge and art. Therefore, according to Protagoras the one «who can carry out a transformation from what appears to one as evil and is evil, to making it appear good and be good». [10, A 21a]. The main instrument of success is language and dialectics as an art to prove and persuade, not cognition, understanding, justification. In fact, it is not necessary for one to be an expert in the area to be able to manage or recommend. The result included deformations about which Socrates talked as well: «... not one of those paid private teachers, whom the people call sophists ... teaches anything other than the convictions the masses hold when they are assembled together» [10, 493 A] and this they call wisdom. The use moods and tendencies of large assemblies consisting of different people, manipulate with them and, if they fail to convince with words they apply pressure – «the ones who do not obey them are punished by denial of the civil right, financial penalties and death» [10, 492 E]. Here and there the reader gets a feeling that Socrates is our contemporary and responds to today's reality!

In the conditions of ancient Greece two levels of the principle of pluralism developed: the level of independently understood education that did not focus on mastering a specific art or area of knowledge, but may have positively stimulated individual thought. The proposition – «everyone has their own truth» undermined the power of authority and created space for presentation and defence of their own position, opinion. The other side of the coin was the development of a destructive potential of the aforementioned challenge – when transforming it to a maxim it equalized opinions of experts and laymen or dilettantes, teachers and students. Reflecting the above into the practical level opened unprecedented and not less absurd space for fostering any opinions on anything. The absence of critical, self-critical a reflective evaluation of opinions factually to each «self» recognized the right to express opinions on a subject or situation in a range of possibilities – from sound and qualified attitude through radical dilettantism. The principle of equality of statements developed its «negative potential»

in mass consciousness and significantly contributed to a loss of individuality, certainties and to increasing uncertainty at the expense of strengthening the manipulators (power).

The form of coping with the theoretical and practical aftermath of the widespread acceptance of the principle of pluralism was clear – sophists became an «episode» and the ancient Greeks preferred orderly Cosmos to disorderly and endless Chaos. As Deleuze noted: «... Greek spirit always lived under the impression that signs, mute speech of things are a disfigured, unstable and deceptive system, the ruins of Logo that dialectics must restore, *philia* reconcile, *sophia* harmonize, the Reason, that precedes, take control of» [4, p. 126].

The modern times are critically coping with the legacy of modernism by radically refusing narratives about a universal reason common for all, that is able to uncover the common purpose and goal of history but also achieve the ultimate liberation of humans. In postmodernism meta-narratives about great goals, universal truths, timeless ideas and great heroes lost their credibility and persuasiveness. The original great unity was replaced by plurality – we all suddenly found ourselves in the world in which everyone's life is a point of intersection of various stories, goals, logics, principles, meanings, out of which none can call for universality. Society stopped being locked by the only principle, the only meaning, the only goal, the only structure; it has become open, in which all existing universalistic expectations suddenly became fictions.

Through revealing new horizons of understanding language, postmodernism, by its radical «turn to language», dismisses the world of subject-object relations, disputed discourse as a reliable interface (intermediary) that allowed the subject for whole centuries to keep in touch with the natural world and postulates it (discourse) as the selfhood that does not depend on humans and society whatsoever, not to mention nature.

According to Derrida, a critic of the classic (static) concept of the sign, there is no privileged (no transcendental) signified and the interplay of signifying has no limit. According to him one must even reject the concept of the word «sign» itself – for the signification «sign» has always been comprehended and determined, in its sense, as sign-of, signifier referring to a signified, signifier different from its signified. The ubiquitous dynamism eliminates serious differences between the signifier (intelligible) and the signified (sensible) (thus, according to Derrida, we must give up the metaphysical concept as well as the word «signifier» itself). The actual sign in itself erases the contrast between the sensible (signified) and the intelligible (signifier). [5, s. 180] According to Derrida there are two ways of erasing the difference between the signifier and the signified: one, the classic way, consists in reducing or deriving the signifier (sensible), that is to say, ultimately in submitting the sign to thought, but this (classic) way is outdated now and counterproductive in the current conditions; the other one consists in putting into question the system in which the preceding reduction functioned: first and foremost, the opposition between the sensible and the intelligible. The significance of the sign is not «guaranteed» anymore by the structure of language. On one hand, the sign is determined by its difference from other signs; on the other hand, the difference is nothing stable, constant, because the form differentiating the limits of signs has always been on the move. This way the domain of meaning became independent and started to exist as a self-sufficient world. *The world of humans* (the identity of a talking and thinking subject, social and historical context, etc.) and *the world of nature* were put in brackets. The basic terms of the «world» of signs include «language system», «significant», «simulacrum», «text», «writing», «death of the author», «quoting», «deconstruction», «decentralization».

The incorporation of the principle of pluralism presupposed to come to terms with the philosophical tradition that was built on categories of absolutum, necessity, law, general. Therefore, it was not surprising that overcoming Platonism became one of the main roles of

current (postmodern) philosophy (Deleuze). Plato sought to distinguish the real (world) from the unreal, true from untrue. His dialectics, that juxtaposes original and copy, from the very beginning presupposes the inequality: model, original (idea) is always better than its copy. Nor copies themselves are equivalent – depending on the level of approaching the model they may be «good» or «bad». It is apparent that such understanding contradicts the principle of pluralism that is built on recognizing equality of all forms of the individual and rejecting the general as superior. The rejection of the contradiction of the idea and its imperfect copy developed conditions for equalizing individualities, without a common model of individuality they acquired independent existence and in this respect they became equal. The position of the couple «idea – copy» was replaced by a neologism *simulacrum* as a synonym of the only real being. The reality transformed to a *world of simulacrums* in which identities are only simulated, formed as an optical “effect” of a much more comprehensive play – a play on differences and repetitions. Since being is presented only in the form of variety and diversity of equivalent and equal simulacrums, it is possible from that perspective fundamentally refuse all that was traditionally categorized under general, universal, necessary, including generally significant standards and values.

The introduction of simulacrum can be understood as a specific expression of the principle of pluralism in the context of the opposition of postmodern philosophy against traditional philosophy (in this case platonian). To a certain extent it is possible to refuse a general idea, model, example to consider as «antidogmatic initiative» but what absents (and there is no interest in it either!) is the *principle of selection* between particular, individual, accidental – because they all are equal. This approach (without pressure on selection) eventually rather plays into the hands of *passive reason* than its stimulation.

The incorporation of the principle of pluralism required not only to clarify the systems having pretension to logical reasoning of general relations of the objective world (that were labelled as «masks of dogmatism») but also «coping with the past». Any obligations to the past, traditions, to authors and their works are rejected. In this respect Barthes notes that «each historical moment can in fact believe that it has possession of the canonical meaning of a given literary work, but it's only a matter of enlarging history somewhat in order to transform this univocal meaning into a plural meaning and this closed literary work into an open literary work. The definition of work itself is changing: it is not only a historical fact, it is becoming an anthropological fact, since no history can exhaust its meaning. The variety of meanings is not a matter of a relativist approach to human mores; it designates not the tendency that society has to err but a disposition towards openness; the work holds several meanings simultaneously, by its very structure, and not as a result of some infirmity in those who read it. Therein lies its symbolic nature: the symbol is not the image but the very plurality of meanings» [1, s. 102]. Therefore, the role of literary science is to bring literary work closer, even it is subscribed by its author to a myth that does not have an author. It is a fundamental shift in the current experience and opinions, «that the author can lay claim to the meaning of his work and can himself make that its legal meaning, from this notion flows the unreasonable interrogation directed by the critic at the dead writer, at his life, at the traces of his intentions, so that he himself can guarantee the meaning of his work: people want at all costs to make the dead person, or a substitute for him, speak. Such substitutes may be his historical period, the genre, the vocabulary, in a word everything that is *contemporary* with the author...» [1, p. 107].

Assigning a text to an author, according to Barthes, means to lock it up, to bring it to pure explicitness, to give it the final and single meaning, to silence anyone who reads it. Thus,

as he says: «Death has another significance: it renders unreal the author's signature and transforms the work into myth...». [1, p. 107]. Also Franz Kafka expresses the Barthes' thought in this spirit in his footnote: «What causes posterity's judgment on the individual to be more correct than that of contemporaries lies within death. One develops in one's own way only after one's death...». [1, p. 107]. Basically, Deleuze supports the identical position when he writes that the question of origin is not asked for the problem of origin is not open at all. It is not necessary at all for someone to be the originator of the statement and the statement itself does not refer back to any cogito, that is to say, to its originator, author, nor to a transcendental subject that would enable it, nor to the Self that would utter it for the first time, nor to the Spirit of the era that would preserve, reproduce and compare it. [3, p. 15]. According to Barthes Text means «Fabric» but whereas until now we have always taken this fabric as a product, a ready-made veil behind which meaning (truth) lurks more or less hidden, we are now accentuating, in the fabric, the generative idea that the text makes itself through a perpetual intertwining» [1, p. 160].

«By erasing» the author of a text we dismiss the final meaning of the text and open multidimensional sensual space. However, Barthes puts constraints to wilfulness in his interpretations when he writes: «It is sterile to bring the work down to pure explicitness, since then *immediately* there is nothing more to say about it and since also the function of the work cannot be to seal the lips of those who read it; but it is hardly less vain to seek in the work what it might be saying without actually saying it ...» [1, p. 115]. However, in relation to the latter, he does not even point at a potential «informer» (censor, critic) who tells the author of the account that his interpretation is incorrect because his work does not bear such a meaning.

Postmodernism dismisses all references (and also the existence itself) to a centre, to a subject, principally refuses a privileged reference to an absolute origin or to an absolute arché. Derrida directly writes that the philosophical or epistemological requirement of a centre appears as a historical illusion [See: 5, p. 187–189]. The centre is no natural locus, but a function, a sort of non-locus in which an infinite number of sign-substitutions comes into play. Thus, when there is an absence of a centre (origin), everything becomes discourse, that is to say, a system in which the central, original or transcendental signified is never absolutely present [5, p. 179]. Decentralisation is understood as a (positive?) alternative of centralization, that is to say, of all the principles of arrangement and organization. In principle, an absence of a centre means an absence of a unifying principle, common orientation, and authority. From the position of decentralisation it is possible to bring under criticism any general principle, whether it is a substance or an author of text. The elimination of similar centres is one of the substantial conditions for creation of a pluralistic environment.

Pluralism within postmodern reflection is a key principle not only in learning and interpretation of the world. It fully extends to the human who is not understood as an individual anymore, as an integrity signifying more or less compact and coherent thought and behaviour. In terms of the aforementioned shift in understanding humans Deleuze observed that «structuralism is not at all a form of thought that suppresses the subject, but one that breaks it up and distributes it systematically, that contests the identity of the subject, that dissipates it and makes it shift from place to place, an always nomad subject, made of individuations, but impersonal ones, or of singularities, but pre-individual ones» [2, p. 47]. In other words, an individual person does not appear as the autonomous Cartesian subject (with the maxim «*Cogito, ergo sum*»), that has a congenital or essential identity existing independently of language. Contrary to what we usually call «Self», the philosophers of postmodernism interpret as socially constructed fiction (although real), as a product of language and specific discourses.

The human's internal division is also expressed in the postmodern conception of quotations of thought. According to Barthes (as well as Foucault) the text, consciousness of its author and also the consciousness of its interpreter are factually only a summary of quotations. The process of text creation is a play with ready-made lingual fragments – quotations. The principle of quoting is deeply pluralistic, presupposes chaotic, disorderly blending of various elements. It is an insurmountable and irrevocable pluralism (chaos) in the head of the subject.

We are «forced» to accept the pluralistic nature of the world (environment) also by fundamental shifts in the interpretation of the cognitive process and its central category – the truth. The cycle of cognition (including the scientific one) begins from applying *epistémé*, that is to say, a system of a certain order that prerogulates *with what and how* our knowledge deals with. This innovative form of rationalism, or to be more precise, theoretism (we understand theoretism as a methodological antipode of empirism), predefines the space of a specific culture, defines the space and way of organization of the world, and even the way of *thought in this and not another way*. «There is one aspect, however concealed it may be, of the logos, by means of which the Intelligence always comes *before*, by which the whole is already present, the law already known before what it applies to: this is the dialectical trick by which we discover only what we have already given ourselves, by which we derive from things only what we have already put there». [4, p. 120]. Therefore, it is fully legitimate that each subject expresses the world from a certain (its) viewpoint and therefore expresses an absolutely different world. The expressed world does not exist actually outside of that which expresses it. The so-called outside world is, according to Deleuze, just a deceptive projection, constraint, that uniforms all the expressed worlds [4, p. 54].

According to Deleuze «cognition, learning ... essentially concerns *signs*. Signs are the object of a temporal apprenticeship, not of an abstract knowledge. To learn is first of all to consider a substance, an object, a being as if it emitted signs to be deciphered, interpreted. Everything which teaches us something emits signs, every act of learning is an interpretation of signs or hieroglyphs» [4, p. 12]. Thoughts of intelligence have their own value only because of the conventional meaning and the philosophy itself mistakenly leads us to presuppose good will for thought, desire and natural love of truth. In fact, philosophy only arrives at abstract truths which, according to Deleuze, compromise no one and disturb no one. «To seek the truth is to interpret, decipher, explicate. But this «explication» is identified with the development of the sign in itself. This is why the Search is always temporal, and the truth always a truth of time» [4, p. 26]. However, all that happens outside the subject-object relation that was (and for many remains to be) the alpha and omega of the cognitive process. «We are wrong to believe in facts; there are only signs. We are wrong to believe in truth; there are only interpretations» [4, p. 104–105]. These are the implications of the «divorce» of significant and significate. We became victims of «the dictation» of significant, which, according to our opinion, is unsustainable in the long term.

The characteristic trait of postmodern initiatives is also rejection of «will for truth» (or desire for truth) as one of the main strategies of human being. Through Proust we learn that we seek the truth only when we are forced by particular situations when we are exposed to a certain kind of violence which forces us to seek the truth. Truth is never the product of a prior disposition but the result of a violence in thought. It is pointless to talk about the (philosophical) method, there are only two fundamental themes stimulating to seek the truth – the accident of encounter and the pressures of constraints. Talking about natural desire for truth (or will for truth) is camouflage. The one who «wants the truth», what he wants is to interpret, to decipher, to translate, to find the meaning of the sign [See: 4, p. 24–25].

The characteristic trait of the existence of the modern human is their multi-dimensionality and polymorphism, fragmentation and internal contradictory. Humans, on the one hand, as a result of and in the conditions of the pluralistic ideology declared by power (and codified) aspires to their own selfhood, on the other hand, their thoughts, opinions and attitudes apparently show parameters of stereotypes. In the real social conditions the principle of pluralism is just a possibility (potency) for emergence and shaping own and original thought and reasoning. However, the right to express our thoughts has a sense only if we are *able* to have our own thoughts. The current situation assesses the intellectual and psychological state of the humans of the 21st century as voluntary abandonment of original and independent thought and acting, as its unwillingness to relish their freedom in the conditions developed by democratic (pluralistic) ideology, as «escape from freedom». The way of existence of modern humans in the vast majority of indicators corresponds to the mode «*to have*», not «*to be*». We witness a fatal deformation of the main attributes of the mode of being that Fromm believed were independence, freedom and critical thought [6, s. 72]. The essential signs of the mode «*to be*» – activity (but not in the form of being busy, but as an internal activity), creative use of their potential are increasingly more overlapped by the attributes of the mode «*to have*».

However, the problem does not exhaust with the aspect above. Individual thought and own source do not depend exclusively on desire *to have* them. Apart from the desire also corresponding habits of mental activity are necessary, especially, reflectiveness! We believe that the full-valued existence of humans in the conditions of the declared pluralism requires the subject to give a developed reflection that is also characterised by realising the need to have own and critical thought and manifest them adequately. We do not believe that the reflectiveness of consciousness is a side and spontaneously formed product of basic education. The history of thought shows that reflection is formed in the process of intensive intellectual activity through realising (finding) self inside a certain tradition of thought (whose part also includes the educational system and educational model with defined training and educational objectives) and *critical* coming to terms with it.

However, the experience reveals that realisation of the right for own opinions is often the first but last «glimpse» (discovery) of intellect of many «selves», followed by a transition to passivity and the state when they let be «substituted» in thought and the performances *ratio* of the «Selves» will not exceed the horizon of reproduction and repetition of answers, statements, opinions formulated «by someone». As Barthes remarked on forms of mass culture – a disgraceful repetition (of the contents, the ideological schemes, the erasure of contradictions) and varying the forms just on the surface (more and more new books, new broadcasts, new films, various little stories), but always the same meaning [1, p. 146]. Opening more and more space for the forms of influence also means opening gates to mass consciousness, to «thought» of masses, to standard group or collective (corporative) way of commitment. Such attitude is «protected» from dogmatism because the *choice* of the model or «thinking» authority as a guarantor of personal position was made by a «free» individual decision. What escapes attention is that uncritical refusal of the general, the universal, the law, the value, the norm (like manifestations of dogmatism) make us captured by *alive incarnations of truth* (of political, ideological, religious dogmas...), often hiding in disguise of declared pluralism.

The idea of pluralism, in our opinion, implies that not only seeds of awakening the individuality but also its death. What will germinate from the seeds depends on conditions (environment) in which they end up. The current conditions form a basis that more significantly demonstrate the negative potential of pluralism. A quick look at the offer of the media reveals dominant elements of mass culture, signs of opinion identification, signs of

positions and ways of living at the expense of presentation of examples of really developed and independent thought. This situation (a shift towards mass culture) is greatly influenced by widely popularised relativisation of knowledge, values, norms, or a total rejection of them. This situation suppresses «will for truth» which we consider as one of the major factors forming independent thought. In this respect our position sharply diverges from the frequented postmodern diction that the truth is not sought but forms (also in the conditions of «isolated» discourse) or is a result of intersubjective consensus or creates a dialogue not influenced by power.

We note that present-day humans fail to handle the requirements and demands of the current pluralism and are not able to come to terms with it as a *subject* (we claim that despite the fact that individuality in such conditions manages not only to live but also survive!).

Barthes when justifying the need to open texts (a significant act for the literary science) writes on the issue citing an intertext: «In Papua», says the geographer Baron, «language is very impoverished; each tribe has its language and its vocabulary grows ever smaller because after each death several words are eliminated as a sign of mourning» On this point we outdo the Papuans: «we respectfully embalm the language of dead writers and reject the words and new meanings which appear as the world of ideas: the signs of mourning accompany birth and not death» [1, p. 90].

However, the same effect as the Papuans (that is to say, dying of language that we perceive as the indispensable grounds of critical thought) we can also achieve by a «suitable» content and curricular school reform – we will close texts (or we will not open them at all) because we will be lacking vocabulary and habits of critical rational thought. Through a suitable reform of the school system that will in a populist way (sophistically) emphasize «teaching» just what practical life *needs* (requires), no doubt we will achieve a certain level of informing (but not education, not to mention wisdom) that will unfortunately show parameters (quality) of semi-literacy. In comparison to pioneering school reforms of enlightened rulers *the product* of (post)modern *political* school reform will be able to orient itself in space in the format of short text messages SMS text messages, simple sentences, in which words will be bearers of just a single meaning that will depict or tell the receiver the existence of something that has already been named.

The principle of pluralism, which lies in the ground of postmodern world-view in connection with political power and suitable social conditions, negates the human individuality. Pluralism liberating the individuality from outside dogmatics, unfortunately, ends by recognition of illusiveness of subject individuality. In this respect we can characterize postmodern philosophy not only as a reaction to global expansion of mass psyche but also as an advocate (or viewer) such and there directing processes. Further, the formulations of postmodern ideas on levels and manifestations of pluralism are understandable to a relatively close circle of intellectuals. In this respect we assess the philosophy as elitist and aristocratic – which prevents it from becoming widespread thinking (conviction).

When comparing sophistic and postmodernist thought it is possible to discover not only similar traits but also significant differences. While sophists turned to masses through their *educational* programme, politicians and the so-called «new philosophers» parasitizing on philosophers - postmodernists create an image of mass consciousness in which they do not criticize it but rather describe as a reality, as a fact that cannot be surpassed. In this spirit we can say (despite the disapproval of many) that the strategy aiming at acquiring the so-called *subliminal* education (subliminal education means a maximum level of knowledge and habits defined by school reform that do not reach the minimum level required for starting the

individual subjectivisation process and subsequent manifestation of wisdom) the real pluralism of thought and behaviour becomes an elitist and aristocratic privilege. The individuality saved from developed reflection, from long-term and continuous work with own consciousness, thus saved from transformation to a subject, fulfils their needs through popularised sophistic and mass thought. For them the real pluralism of thought and free choice become *terra incognita* – an unknown and undiscovered (and perhaps because of power successfully forgotten) form of possible own realisation. Without dispute the systems bearing the prefix «post» catch a number of original, rational and meaningful ideas. To the detriment of their authors and representatives who failed to stop their universalization (dogmatisation) and elevation to the main organizing principles of knowledge and life of society, their abuse by (neoliberal) power and subsequent discreditation cause that the fate of Greek sophists befalls them – they are becoming just an episode in history of our thought.

Bibliography

1. Barthes R. Rozkoš z textu / R. Barthes. – Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1994 – 193 s.
2. Deleuze G. Podľa čoho rozpoznáme štrukturalizmus? / G. Deleuze. – Bratislava: Archa, 1993. – 55 s.
3. Deleuze G. Foucault / G. Deleuze. – Praha: Herrmann & synové, 1996. – 192 s.
4. Deleuze G. Proust a znaky. Praha: Herrmann & synové / G. Deleuze. – 1999. – 207 p.
5. Derrida J. Texty k dekonštrukcii / J. Derrida. – Bratislava: Archa, 1993. – 336 p.
6. Fromm E. Mít nebo být? – Praha: Naše vojsko, 1994. – 170 s.
7. Geremešová G. Multikulturalizmus vo filozofickej reflexii / G. Geremešová, H. Melkusová // Medzikultúrny dialóg. Stav, kontexty, perspektívy; eds. D. Dobiáš, M. Gbúrová, I. Mattová. – Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. – Politologický zborník 6. – Prešov: FF PU, 2009. – S. 55–65.
8. Neznik P. Moderný svet a hľadanie zmyslu (Osmeliť sa byť...). / P. Neznik // Medzi modernou a postmodernou. – Prešov: ManaCon, 2003/ – S. 53–62.
9. Petruciová J. Nomadologie jako teorie kultury a člověka / J. Petruciová. – Člověk – dějiny - hodnoty III jako filozofický, socio-kulturní, politický, historický a pedagogický fenomén. – Ostrava, 2007. – S. 98–102.
10. Platón. Ústava / Platón. – Bratislava: Pravda, 1980. – 498 s.
11. Platón. Dialógy / Platón. – Bratislava: Tatran, 1990. – 171 s.
12. Rádl E. Dějiny filosofie I / E. Rádl. – Praha: Vydal Jan Laichter. 1932. – 500 s.

Received by the Editorial Board 10.01.2016

Accepted for publication 19.02.2016

ТОЛЕРАНТНІСТЬ, ІНТОЛЕРАНТНІСТЬ І ОСВІТА В УМОВАХ ПЛЮРАЛІЗМУ

Владислав Дудінський, Ірина Дудінська

*Пряшівський університет,
філософський факультет, Інститут політології
вул. 17 листопада 1, 08116, Пряшів, Словацька республіка
e-mail: vladislav.dudinsky@unipo.sk; irina.dudinska@unipo.sk*

Плюралізм в історії завжди був в опозиції монізму, універсалізму, тоталітаризму, догматизму, тобто конструкціям і теоріям, де цілісне підноситься над частинами, всезагальне над одиничним, однакове над різним. Визнання плюралізму в усіх сферах життя пов'язане з акцептацією (свободи) одиничного, індивідуального, особливого у всіх їхніх проявах, у тому числі і оригінального індивідуального мислення, дій і творчості. На практиці проголошена свобода «cogito» не приводить автоматично до свідомого «я», індивідуальне і незалежне мислення все частіше проявляється у формі масової свідомості, у формі «добровільного» підпорядкування індивідуального мислення загальним стандартам. Ці детермінанти суттєвим чином впливають на сучасну освіту.

Ключові слова: толерантність, плюралізм, волюнтаризм, ідеологія, свобода, інтолерантність, система освіти.

УДК 321.64:35.07

**POST-COMMUNIST SOCIETY AND TOLERANCE AGAINST PASSIVITY OF
CITIZENS IN ADMINISTRATION OF PUBLIC AFFAIRS**

Irina Dudinská, Michal Cirner

*Universitas Presoviensis,
Faculty of Philosophy, Institute of Political Science
Street 17 November 1, 08116, Presov, Slovak Republic
e-mail: irina.dudinska@unipo.sk; cirner2@gmail.com*

During the period of transition in post-socialist countries are implemented fundamental changes in public administration. Attention is given to legal and economic aspects of these reforms, and social aspects are neglected. Lack of communication between politicians and society and still undeveloped civil society has the effect of rejection or misunderstanding of reform efforts in the area of public administration.

Key words: post-communist society, passivity of citizens, public administration, civil society, democratic transition.

In general, the events in 1989 represented a watershed in the development of the public administration in the Central European area. After the political regimes switched to liberal democratic, each segment of the society, including the public administration, started transformation processes that have not been completed and some of them already require revision. The ongoing transformation process of the public administration in the Central European context has been carried out for almost a quarter-century but has not been completed yet.

The victory of the velvet revolution interpreted by politicians and political scientists as a victory of civic society showed that one of the problems of post-communist societies is poor civic society. It is not able to fulfil the main requirement of a «watchdog» and bring impulses to the political sphere. The «liberalized» society was freed of its «obligation» to get organized. Immediately after the fall of the regime we could witness a significant fragmentation of society, where specific requirements, objectives, interests or impulses may hardly be formulated. There was a lack of basic knowledge and skills how to prepare a project, do accounts, influence decision-making processes [3].

It is a consequence of etatization of society after 1948, such as strengthening state interventions and the state's control of society. It was the essence of a socialistic state and law. Normalization after 1968 and efforts to even more passivize citizens (inhibit their freedom of decision and thinking, leaving it only in the private family sphere) with the intention not to become involved in public events. The consequences have been adverse. What may happen again is that state paternalism and human passivity will prevail instead of self-initiative. As a result of paternalism and state command economy during the socialism, and efforts to control the entire society, any initiative and civic participation in public administration disappeared [6].

«Perhaps, therefore, the national as well as municipal policies have been marked with indifference of the vast majority of population towards any active participation in changes in terms of understanding the position of the state, the main political concepts of liberal and social state have been competing since 1989, supported by right-wing political parties, on the one

hand, and left-wing ones on the other hand... thus, we should permanently seek natural compromises to avoid the threat of extreme development changes between both interests» [6].

In a simplified way it is possible to signalise how the public administration is built according to the dominating ideology of the parties that participate in government. One of the criteria is the scope of the state – according to the concept of minimum or strong state the urgency of the public apparatus size can usually be determined. Classical liberals seek a minimum state, which means few offices and not many competences. Modern liberals support a social state, which opens up greater opportunities for bureaucracy. Conservative new right-wing parties support a strong state and repressions as an instrument to maintain morality and order. On the contrary, liberal new right-wing parties engage in a minimum state because they consider a state as an instrument for compulsion and bondage, which rather has a negative effect on lives of individuals under any government [2].

«Today, evolutionary socialism (democratic) is in many respects converging with modern liberalism ... in the political sphere self-government and direct democracy instruments are promoted ... the equalization of starting conditions is achieved by reallocation through tax policy within a social state» [5, p. 111]. If we divert from the value and ideological setting of Slovak society, and we transform it, for example, into election outcome where, within political participation, the citizens had and have an opportunity to also express their opinions about public administration reforms, according to Nižňanský (2010) a large part of Slovak society was not prepared and does not want to take responsibility for the quality of its life into its own hands, and let the public sector have only what they are not able to solve in person, in family, in clubs. The Slovak society tends to request to solve its everyday problems from the central government and criticize them for failing to fulfil a false illusion about the irreplaceability of the central government in their everyday life.

Underdeveloped civic society and a lack of civic participation are only one of the circumstances that influenced the development of public administration. Political matters significantly affected the reform processes: «If neglecting the period of totality... every six or seven years a change in organization took place. It is a consequence of the facts that central governments did not respect citizens' needs and requests, geographical, ethnical and social conditions, they did not support the state as a community of people, but used the reform solely to consolidate power» [4, p. 172].

«No reform should be sold as a marketing product that we look at with mistrust. The best appreciation of changes is when citizens will get used to them and they start to speak highly of them» [1, p. 69]. There is often a question if such changes save any material, human and other resources, whether they really contribute to improved functioning of the segment. The question of deconcentration in public administration, decentralization or centralization in public administration is almost a Hamletian question. A common answer has to be found. Offices and their elected or appointed representatives are here to serve citizens. Citizens should not feel that they serve offices or that they are bullied by them. It is an obligation of experts and politicians to make the system of public administration functional and quality in every respect.

The political culture of post-communist societies, including the Slovak Republic, is limping along. No economic indicators and presentation of improving living standards cannot fully replace what is invisible – spiritual values. Public institutions should be carriers of such values in democratic society, but unless people who work for them implement such values in them, we cannot expect that they will cultivate following generations, they will only deepen decadence and bad habits of previous regimes and fashion waves in politics.

Bibliography

1. Cirner M. 2013. Reforma štátnej správy ESO – návrat k centralizácii verejnej správy na Slovensku? / M. Cirner // Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie «Teória a prax verejnej správy»; Bobáková V. et al. – Časť 1. – Košice: FVS UPJŠ, 2013. – P. 61–71.
2. Cirner M. Ideologie jako součást politicko-administrativních korelací ve veřejném aparátu / M. Cirner, A. Polačková [elektronický zdroj] // Mezinárodní Masarykova konference pro doktorandy a mladé vědecké pracovníky : sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference. – Hradec Králové : Magnanimitas, 2012. – P. 1358–1363.
3. Dvořáková V. Evropeizace veřejné sféry / Dvořáková V. et al. – Praha: C. H. Beck, 2010. – 149 p.
4. Nižňanský V. Spor o charakter štátu a decentralizácia / V. Nižňanský // Kde sme? Mentálne mapy Slovenska: Bútora M., Kollár M., Mesežnikov G., Bútorová Z. – Bratislava : Kalligram, 2010. – P. 170–180.
5. Prorok V. Tvorba rozhodování a analýza v politice. – Praha: Grada Publishing, 2012. – 192 p.
6. Švecová A. Dejiny štátu, správy a súdnictva na Slovensku // A. Švecová, T. Gábriš. – Plzeň : Aleš Čeněk, 2009. – 266 p.

Received by the Editorial Board 10.01.2016

Accepted for publication 19.02.2016

**ПОСТКОМУНІСТИЧНЕ СУСПІЛЬСТВО І ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК НАСЛІДОК
ПАСИВНОСТІ ГРОМАДЯН В УПРАВЛІННІ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНИМИ
СПРАВАМИ**

Ірина Дудінська, Михайло Чірнер

*Пряшівський університет,
філософський факультет, Інститут політології
вул. 17 листопада 1, 08116, Пряшів, Словацька республіка
e-mail: irina.dudinska@unipo.sk; cirner2@gmail.com*

Під час перехідного періоду в постсоціалістичних країнах відбуваються фундаментальні зміни в державному управлінні. Особлива увага приділяється правовим та економічним аспектам цих реформ, а соціальні аспекти не враховуються. Відсутність зв'язку між політиками та суспільством і все ще нерозвиненою структурою громадянського суспільства має ефект відторгнення або нерозуміння реформ у галузі державного управління.

Ключові слова: посткомуністичні суспільства, пасивність громадян, державне управління, громадянське суспільство, демократичний транзит.

УДК 321.6:316.647.5

**THEORETICAL AND HISTORICAL ANALYSIS OF JEWISH LOBBY AS A
MECHANISM OF THE UNITED STATES DOMESTIC AND FOREIGN POLICY
ESTABLISHMENT**

Svitlana Busheva

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of philosophy, Department of theory and history of political science
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
svitlanabusheva@gmail.com*

Lobbying is a unique and powerful tool of influence and communication between the state and its citizens, an indicator of the development of civil society. Moreover, lobbying is gaining different variations depending on the socio-political environment and the interests of its constituent, formalization or latency. The mechanism of lobbying was popularized in the United States, where it became an integral part of the political life of the country and is characterized by huge diversity. It has a component of ethnic lobbying as a reflection of the special interests of ethnic groups and their implementation mechanisms. The Jewish lobby is rather complex and has interesting history of origin. Furthermore, it represents the most controversial events in the field of formation and influence on foreign and domestic policy of United States.

Key words: Jewish lobby, leverage, minority, majority, proxy, alliance, strategic asset.

Current research centralizes the issue of Jewish Lobby as a unique phenomenon, which covers different aspects of the United States political environment and influences the crucial processes inside the state's governing institutions. Moreover, it is important to emphasize a fact that the object of this investigation is focused on the analysis of the basic methods and practices of the Jewish ethnic lobbying system and the consequences of their interference into the decision-making field. In addition, the major goal is to examine and formulate an estimation of this diverse coalition's work outcomes.

Considering the story line of the United States and Israel relations, it is explicitly obvious that most of the events were tied and this alliance has deep historical roots. As a result, both political actors gained their positions in each other territories. There is a huge variety of assumptions, which claim that this partnership is mutually beneficial for these countries. On the one hand, it is subjectively formulated a statement, but on the other hand, it has been approving its veracity throughout many years.

During many years, Israel ignored the generally accepted standards of international law. Furthermore, they have challenged numerous resolutions of United Nations. It is noteworthy that this state violated the chief orders according to an occupation of conquered lands. It would be necessary to highlight that Israel has also done extra-judicial killings and recurrent acts of military aggression. The world society condemned Israel's policies and actions against its Palestinians oppression and asserted the negative opinion about the illegal and outrageous behavior of Jewish [4, p. 31]. The overview and response for this international consensus are described, for instance, in numerous UN resolutions that are blaming Israel. The considerable fact is that these documents have been approved by the overwhelming majorities. Therefore, a rhetorical question about Jewish state-building successfulness arises according to the fact of European events in XX century.

The solution of this problem is explained by the appearance of American support. It is important to underline the fact that, the world's nations were unanimously demanding the withdrawal of Jewish people from Palestinian country. Consequently, there was no chance for Israel to operate the situation, but the United States are the most dedicated baker of this country. However, this kind of assistance also has the exceptions. For example, some American politicians and media figures tend to condemn and criticize different actions of Israeli policy, but predominantly the US attitude is formulated of vigorous supporter's opinion [4, p.31]. The Israel has a value for Americans not just as a country, this phenomenon is more complex and derives a theoretical transparency to the occurrence of Jewish powerful impact in the US. The supporters are strangely enthusiastic about Jewish ethnic-religious country. In spite of the fact that there were many occasional controversies over particular policies, the US government continues to contribute to Israeli development with specification on the military, diplomatic and financial backing. Moreover, they provide approximately more than \$3 billion aid annually. In turn, this interaction became an integral part of US interest realization in the region of Arab countries. In other words, Israel represents a democratically confirmed ally, which is lobbying American ideological views.

The historical factor played the most significant role in these relations. The United States have become Israel's rescue during wartime. In addition, they took its side throughout negotiating peace processes. It is important to emphasize that Nixon administration resupplied Israel when they were waging October War and also they protected Israel from the intervention of Soviet [4, p.31]. The U.S. was involved in the negotiations, which finished that war. Furthermore, Washington took a key position in the negotiations that came before and followed the 1993 Oslo accords [4, p.31].

The peculiarity was an occasional friction of Washington and Israeli representatives in both cases. It is necessary to underline that the United States operated its positions attentively with Israel and systematically sustained the Israeli approach to the negotiations. Indeed, these types of relations remained the U.S. to be a lawyer of Israel in every situation.

According to the discussed facts, the Americans have given Israel wide liberality in their actions in the Occupied Territories (for instance, the West Bank and Gaza Strip) [4, p.31]. The compromise was kept even in cases when Israeli actions were at odds with the policy of Washington. Moreover, the Bush administration's ambitious strategy to transform the Middle East – beginning with the invasion of Iraq – was partly intended to improve Israel's strategic situation. Moreover, the administration of George Bush supported Israel's side during the war in Lebanon and gave Jewish a great latitude [4, p. 31]. Indeed, they primarily opposed calls for a ceasefire because they wanted to give Israel more time for them to go after Hezbollah. Considering this example separately from wartime alliances, it is important to highlight a fact that it is hard to imagine a state's aid provided to another one with a corresponding level of material and diplomatic assistance for such a long period.

Israel may have appeared as a strategic partner during the Cold War period. The importance of this devoted friendship was conditioned also by serving as America's attorney after the 1967 war. Israel helped to the U.S. to prevent Soviet expansion in the region and caused demeaning defeats on Soviet allies (for instance, Egypt and Syria). From time to time they have also helped to protect other U.S. proxies (for example, Jordan's King Hussein), and its military power forced Soviet to spend more efforts in order to support its losing allies. Israel was the best in the provision of useful intelligence to Washington about Moscow capabilities. Israel's strategic liability and importance throughout this period should not be overestimated, however. The aid to Israel was not cheap, and these phenomena influenced U.S. relations with

the Arab world. For instance, the Washington's decision to provide Israel with \$2.2 billion funding in order to give them emergency military aid during the period of October War inflicted an Arab oil embargo [4, p. 32]. This, in turn, had an impact on the production decrease that triggered a significant loss of economies. In addition, Israel's military could not fully protect Washington's interests [5, p. 17]. A good example of it is a situation when the United States could not expect the complete protection of Israel when the Iranian Revolution in 1979 expressed concerns about the safety of oil supplies in the Persian Gulf. The U.S. were to develop its own «Rapid Deployment Force». Considering Israel to be a strategic proxy during the Cold War, the first Gulf War showed that Israel was becoming a burden instead. Washington could not use Israeli bases throughout the war without ruining, in turn, the anti-Iraq coalition. Moreover, they had to distract resources (Patriot missile batteries) to save Israel from actions, which could crush the anti-Saddam alliance. The similar historical case happened again in 2003. However Tel Aviv was a devoted ally of the United States and was ready to attack Saddam, President Bush was not able to ask a Jewish help in this situation without inflicting negative consequences on Arab opposition [2, p. 37]. Therefore, the Jewish state stayed behind a curtain.

This unique method of co-existence also depicts both sympathy and interest of Americans in the region. The poor Jewish nation was constantly attacked by other nations and was trying to settle down without, at the first sight, any harmful intention. A horror, caused by Nazi during the period of World War II motivated the democratic U.S. to some extent. Therefore, they provide many arguments why Washington protected Jewish position and established a specific alliance with Tel Aviv.

There are different points, which argue that the core of this issue does not relate to the sphere strategic or moral reasons. Moreover, the explanation of it is centralized in the political power and influence of the Israel lobby. Many scholars assume that lobby has an ability to work efficiently within the U.S. political organization, the relations between Israel and the Washington might have been less warm than it is today in the case of its absence.

The term «lobby» is as an appropriate definition of the loose coalition of representatives and organizations that actively cooperate in order to shape the domestic and foreign policy of the United States in order to give it a pro-Israel direction. It is important to emphasize that the usage of this term does not describe lobby as a unified movement, which has a central leadership or that officials of this mechanism do not argue on particular issues. It is noteworthy that lobby is not a cabal. Furthermore, it has nothing in common with conspiracy. The real goal of its actions is substantially compatible with the interest-group tradition, which has governed the U.S. political life for a long time.

The mechanism of lobby consists of American Jews who make a considerable effort in their everyday lives to direct Washington's foreign policy so that it would be beneficial for Israel's interests. The actions and activities of this tool go beyond simply voting for candidates who are pro-Israel in order to deal with writing letters, donating money and supporting pro-Israel organizations. It is necessary to mention a fact that the lobby is not merely a parallel with American Jews. Israel is not a most noticeable or important issue for many of them and many individuals do not adhere to the lobby's positions. For instance, in 2004, the survey showed that roughly 36 percent of Jewish people in U.S [4, p. 40]. claimed they were not emotionally touched by the issues related to Israel. Furthermore, specific groups that work on behalf of Israel's state, for example, the «Christian Zionists» are not Jewish. The crucial fact is that Jewish-Americans have differences on specific policies according to Israel. It is absolutely clear that a lot of the chief organizations in the lobby, for example, AIPAC and the Conference

of Presidents of Major Jewish Organizations, are operated by hardliners [4, p. 40]. Indeed, they are completely supporting the expansionist policy of Israel's Likud party. The peculiarity is that it includes its hostility to the process in Oslo. On the one hand, the basic share of the U.S. Jewry is disposed favorably to the problem of making concessions and positive actions in relation to the Palestinians, but on the other hand, the organizations like Jewish Voice for Peace are for the promotion of these steps. In spite, the disagreement of different opinions, a huge part of organized groups of the Jewish community in the United States prefers conservative Washington's support for Israel.

The American political system has a divided government. This fact actually offers many options how to make an impact on the policy process. Consequently, the interest groups are allowed to form the policy in various ways. The good example of its differences is lobbying elected representatives or even members of the Executive Branch. They might also make campaign contributions and, in addition, they can take over molding of public opinion. Moreover, it is noteworthy that special-interest groups have disproportionate rights in a case when they are involved in the solution of a particular issue and the main part of the population is indifferent. Considering the American society, it is undoubtedly the sphere of foreign affairs. The major problem is that the bulk of the citizens do not take much care about this aspect and they are not simply interested in the foreign direction. Therefore, the policy makers will obviously tend to coordinate those who are interested in this question, even if it is a minority [4, p. 43]. As a result, it also explains the confidence about their actions and fearlessness that the rest of the population will judge, penalize or punish them.

The lobby also has a considerable system of the force exertion by means of a lever over the Executive Branch. That leverage power derives to some extent from the influence of Jewish voters, which they express on presidential elections. However, the number of these voters is small (less than 3 percent), but it is necessary to emphasize a fact that Jewish citizens make large campaign contributions to candidates from both parties [4, p. 43]. It is noteworthy to mention that Washington Post had highlighted that Democratic candidates for presidential chair are dependent on Jewish supporters to supply approximately 60 percent of the funding. In addition, these voters have a specifically high turn-out rates that mean they are interested in the issue of the political sphere. They are mainly concentrated in California, New York, New Jersey, Florida, Pennsylvania, and Illinois. This aspect makes their participation valuable and increases a weight of Jewish votes in determining electoral results. Therefore, they have a big matter in close elections, and the candidates try not to irritate Jewish voters. The main organizations in the lobby system also have a role in targeting the administration in power. For instance, pro-Israel powers need to make sure that critics of the Israel state are not getting the important for the foreign-policy appointments. The example of such actions is the decision of Jimmy Carter when he wanted to appoint George Ball his first secretary of state [4, p. 44]. The events turned in other way and the Carter knew that Ball was considered to be critical of Israel. Furthermore, he realized that the lobby would definitely oppose the appointment. Therefore, public critics of Israeli policy do not have persuasive positions and are rather an endangered species in the foreign policy of Washington.

Moreover, in order to control the government policy directly, the lobby tries to formulate public estimation about Israel and the Middle East. Certainly, they do not want to create an open debate according to issues about Israel, because this type of debate can probably cause Americans to doubt in the accuracy of a support level and funding that they currently provide. Therefore, pro-Israel organizations strive to rule the media. They also are trying to operate the think tanks and academia. The Jewish lobby has leverage on institutions that are critical for the

modulation of popular opinion. This mechanism's perspective on Israel is generally mirrored in the mainstream media. Furthermore, it is important to emphasize that a huge part of American commentators are pro-Israel. The peculiar feature of debates among Middle East specialists shows that these people are completely out of their abilities to criticize Israel [3, p. 19]. Israeli Lobby has a great impact in all fields of its activities and they might even influence other interest groups. For instance, American Jewish are concerned about Turkish lobby in the U.S. and they clearly illustrate their attitude against it, but it would be much difficult for the opponents to do the same [1, p. 144] There is a minority of people who are not afraid to express the opposed thoughts and claim for negative aspects of Israel relations with the U.S. and international failures of this country as well. However, it is hard to imagine how this minority can spread their opinion because the truth is that it would definitely come through the fire of disputes of pro-Israel adherents.

Finally, current research provides a historical parallel and analysis of the U.S. and Israeli relationships, which have shaped the background of Jewish influence in the American governmental policy. In addition, there are many scientific controversies that create a debate over this issue, arguing that Jewish lobby has significantly influenced the situation in Israel and the Middle East region as well. As a result, the historical foreign policy actions and inner lobbying leverage have conditioned a bright field of complex subjects that are shaping Washington's decision-making process. Therefore, Jewish lobby is not a transparent phenomenon because of its ruling options variety and their implementation.

Bibliography

1. *Ambrosio T. Ethnic Identity Groups and U.S. Foreign Policy* / T. Ambrosio. – Greenwood Publishing Group, 2002. – 232 p.
2. *Foxman A. The Deadliest Lies: The Israel Lobby and the Myth of Jewish Control* / A. Foxman. – Palgrave Macmillan, 2007. – 256p.
3. *Jewish Lobby in the United States Handbook: Organization, Operations, Performance* // USA International Business Publications, 2009. – 300 p.
4. *Mearsheimer J. J. The Israel lobby and U.S. foreign policy* / J. J. Mearsheimer, S. M. Walt. –London Review of Books, 2007. – 496 p.
5. *Rubenberg C. Israel and the American National Interest: A Critical Examination* / C. Rubenberg. – University of Illinois Press, 1989. – 464 p.

Received by the Editorial Board 10.02.2016

Accepted for publication 19.02.2016

ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ ЄВРЕЙСЬКОГО ЛОБІ ЯК МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ ВНУТРІШНЬОЇ І ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ США

Світлана Бушева

*Львівський національний університет ім. І. Франка
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
svitlanabusheva@gmail.com*

Явище лобізму є унікальним і потужним інструментом впливу та комунікації між державою та її громадянами, індикатором розвитку громадянського суспільства. Більше того, лобізм набирає різноманітних варіацій залежно від соціально-політичного середовища та інтересів, що його конституують, формалізованості або ж латентності. Найбільшої популярності інститут лобізму набув у Сполучених Штатах Америки, де став невід'ємною частиною політичного життя країни і характеризується значним різноманіттям. Його складовою є етнічний лобізм як відображення особливих інтересів етнічних груп та механізмів їх реалізації. Єврейське лобі має доволі складну та цікаву історію виникнення і уособлює найконтроверсійніші явища у сфері формування і впливу на зовнішню і внутрішню політику Сполучених Штатів Америки.

Ключові слова: єврейське лобі, важелі впливу, меншість, більшість, проксі, альянс, стратегічний актив.

УДК 314.15(477) «1990-2013»

ОСОБЛИВОСТІ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ (1991–2013 рр.)

Марина Касьянова

*Донецький національний університет (Вінниця),
кафедра міжнародних відносин і зовнішньої політики
вулиця 600-річчя, 21, 21000, Вінниця, Україна
e-mail: k.marina81@rambler.ru*

Досліджено особливості трудової міграції населення України з 1990 до 2013 рр., географічний розподіл міграційних потоків, якісний та кількісний склад трудових мігрантів. Проаналізовано з історичного огляду вплив відтоку економічно активного населення з теренів України. Виявлено ознаки, притаманні саме вітчизняній моделі трудової міграції, що сформувалася внаслідок особливостей соціополітичного розвитку, економічної ситуації, соціальних процесів.

Ключові слова: трудова міграція, населення, напрям, чисельність, потік.

Запорука сталого розвитку кожної сучасної країни полягає в економічному потенціалі, який забезпечується не лише корисними копалинами, розгалуженою інфраструктурою, а й людськими ресурсами. Кількість населення та його розвиток багато в чому визначають розвиток держави. Україна за останні 22 роки втратила майже 6 млн. населення. Чисельність громадян зменшилась не лише внаслідок смертності й екологічних проблем. Серйозним чинником впливу на демографічні показники стала трудова міграція з України. Особливо відчутний вплив населення з областей, де значно менше промислових об'єктів, що забезпечують існування низки суміжних галузей, даючи робочі місця. Однак, це – з суто економічного погляду, з історичного ж – сьогодні ми спостерігаємо четверту хвилю міграції з України, яка має особливості й позначається на суспільстві та державі загалом.

В Україні склалася ситуація «подвійного» впливу трудової міграції. З одного боку, країну залишили економічно активні громадяни, змушені шукати кращої долі в інших державах, з іншого – витрати на соціальну сферу державні органи можуть мінімізувати. Додатковою тезою до зазначеного є фактор скорочення показника безробіття, оскільки частина населення перебуває за кордоном та не претендує на робочі місця, зменшуючи у такий спосіб конкуренцію на ринку праці. У політичному контексті трудова міграція з України у XX–XXI ст. не лише становить соціальну проблему, а й демонструє гостропроблемний характер життя окремих регіонів держави. Розглядаючи джерельну базу для вивчення міграційних процесів, зауважимо, що, на відміну від історичних досліджень, які використовують комплекс джерел (законодавство, матеріали статистики, розвідки учасників подій та ін.), вивчення міграційних процесів у нашій країні достатньо складне. Передусім непростий аналіз статистичних даних, що надають офіційні установи держави. В Україні майже впродовж 10 років із моменту проголошення незалежності не існувало офіційної статистики показників міграції. Більшість сучасних дослідників наводять цифри – офіційні й неофіційні. За умов відсутності правової бази, яка регулювала би міграційні процеси, неможливо отримати точну чисельність заробітчан.

Питання трудової міграції на сучасному етапі набули міждисциплінарного характеру. Різноманітні аспекти зовнішньої трудової міграції досліджені в працях українських учених О. Малиновської, В. Ватаманюка, Е. Лібанової, Л. Лісогор, І. Прибиткової, О. Хомри [1; 5; 7; 9; 10]. До початку 2000-х рр. питання трудової міграції у політичній науці практично не розглядалось. Така ситуація зумовлена переважно відсутністю комплексної бази підходів й методик установами кількості трудових мігрантів. У 2007–2008 рр. ґрунтовні дослідження здійснив Український центр соціальних реформ, Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України [3; 7].

Мета нашої статті – загальний аналіз особливостей зовнішньої трудової міграції населення України в 1991–2013 рр.

Передусім визначимо кількісні показники й структуру зовнішньої трудової міграції в Україні. Існують різні оцінки чисельності трудових мігрантів в Україні (від 1,5 до 7 млн. осіб) [7]. Істотні відмінності даних зумовлені насамперед самим тлумаченням змісту трудової міграції. Під трудовою міграцією, на думку окремих авторів, потрібно розуміти переміщення в просторі, що здійснюють індивіди з метою підвищення життєвого рівня на основі вигіднішого використання власної робочої сили без зміни постійного місця проживання [1].

Розглянемо загальні показники трудової міграції населення України у визначений період.

Після здобуття Україною незалежності до успіхів демократизації суспільного життя належить зняття обмежень на перетин державного кордону, забезпечення вільного пересування громадян. Якщо в попередній період у відокремленій від світу «залізною завісою» країні закордонні поїздки вважали привілеєм небагатьох обраних, то в 90-х рр. ХХ ст. вони стали доступними пересічним громадянам. Так, за даними Міністерства внутрішніх справ України, у 1986 р., на початку перебудови, кількість поїздок за кордон в особистих справах не перевищувала 43 тис. У 1991 р. вона досягла 2327 тис., тобто збільшилася в 54 рази [4]. Значна частина з них пов'язана не з туризмом, відпочинком чи відвідинами родичів і знайомих, а здійснювалася з метою отримання доходу. Економічні труднощі перехідного періоду, безробіття та неповна зайнятість, низькі доходи трудящих, затримання з виплатою зарплатні та пенсії примусили багатьох людей шукати заробітку за межами країни. За даними державної статистики, обсяги офіційно зареєстрованої трудової міграції постійно зростали: у 1996 р. вони становили 12 тис., 1998 р. – 24 тис., а 2002 р. – 41 тис. осіб [10].

Як засвідчують дані Державного комітету статистики України, станом на 2011 р. за кордоном працевлаштувалися 4,1 млн громадян [2]. За підрахунками недержавних організацій, ця цифра значно більша – 7 млн осіб, із котрих 1,5 млн припадає на країни Євросоюзу [8]. В останнє десятиріччя в Україні спостерігається феномен «сімейної» трудової міграції, коли з родини на заробітки відправлялися дві або більше людини. Структура трудових мігрантів цілком передбачувана: здебільшого це чоловіки – міські жителі (54,4%). Що стосується сільського населення, тут рівень участі в трудових міграціях значно вищий. Аналіз сучасних досліджень у царині трудової міграції підтверджує наявність постійного показника трудової міграції зі сільської місцевості незалежно від регіону держави. Показник кількості трудових мігрантів зі сіл в Україні коливається в межах 10%, найбільший він у західних областях – 12,9 % від загальної чисельності економічно активного населення.

У географічному плані трудові міграції здійснюються до найближчих країн. Серед трудових мігрантів близько половини (48,1%) працювали в Російській Федерації та майже стільки ж – у країнах Європейського Союзу, переважно в Італії (13,4%), Чеській Республіці (11,9%), Польщі (8%), Угорщині (3,2%), Іспанії (2,7%) та Португалії (2,6%). Більшість мігрантів-чоловіків виїжджала на заробітки до Росії, а жінки в Італію й близько половини – у Польщу та Португалію [7].

Простежуються істотні відмінності рівнів міграційної активності населення від регіону проживання. Найактивнішу участь у зовнішніх трудових міграціях беруть мешканці західного регіону країни, котрі становлять 57,4 % від загальної чисельності трудових мігрантів. На заробітках за кордоном перебуває 12,9% працездатного населення західних областей, що пояснюється географічним межуванням із кількома європейськими країнами та високим ступенем насичення ринку праці у цьому регіоні. Натомість найменш залучені до міграційних процесів жителі північного регіону, частка яких серед трудових мігрантів – 5,7%, або 1,7% працездатного населення цих областей [7]. За даними згаданого обстеження, освітній рівень трудових мігрантів значно нижчий, ніж усього зайнятого населення. Більшість із них (59%) мали повну загальну середню освіту, і лише 13,9% осіб – мігранти із повною вищою освітою; серед зайнятого населення в Україні цей показник становить 23,2% [7].

З огляду на наукові розвідки співробітників Інституту демографічних та соціальних досліджень, виокремлюються певні тенденції динаміки освітнього рівня трудових мігрантів в Україні [7]. До 1994 р. частка мігрантів із вищою освітою була достатньо високою (52–60%) за незначної питомої ваги осіб зі середньою та спеціальною освітою. В умовах трансформаційної кризи, катастрофічного спаду виробництва й значних обсягів заборгованостей із виплати заробітної плати за кордон з метою заробітків мігрували насамперед фахівці високого професійно-кваліфікованого рівня. Наприкінці 90-х рр. XX ст. трудова міграція в Україні охопила ширші верстви населення, що призвело до зниження освітнього рівня мігрантів за рахунок зростання частки осіб зі спеціальною та загальною середньою освітою. Обстеження трудової міграції у 2008 р. знову підтверджує збільшення участі осіб із вищою освітою та зменшення частки менш освічених мігрантів.

Найпоширеніші види економічної діяльності трудових мігрантів – будівництво (51,6%) і робота домашньої прислуги (16,3%). Розподіл мігрантів за професійними групами відображає надзвичайно низьку частку фахівців, технічних службовців (лише 6%) та значну частку представників робітничих професій, із котрих майже третину становлять найпростіші. Низький професійно-кваліфікаційний рівень робіт, що виконували трудові мігранти за кордоном, засвідчують дуже низьку ефективність використання їхнього трудового потенціалу, адже багато з них в Україні обіймали значно вищі посади і здійснювали набагато складнішу роботу [6].

Окрім цього, є сенс проаналізувати формування нової хвилі міграційних потоків. У сучасних дослідженнях часто згадують чотири хвилі міграції в Україні, але на початку нового століття наша держава уже відчуває нову – п'яту хвилю. Передумовами цього процесу стали одразу декілька чинників: 1) масовий виїзд заробітчан у 90-х рр. XX ст., що тепер сприяють працевлаштуванню за кордоном власних дітей; 2) економічна криза 2008 р.; 3) як не дивно, зближення України з ЄС. Третій чинник набув особливої актуальності після 2005 р., коли академічні установи країн-учасниць ЄС почали активніше впроваджувати грантові програми для студентів, аспірантів та молодих учених. Багато талановитої молоді після закінчення програми залишається в країнах

Європи. На жаль, нині відсутня офіційна статистика «грантової» хвилі міграції, але в історичному сенсі така ситуація призведе до негативних наслідків, оскільки спостерігається відтік найталановитіших і професійно підготовлених осіб.

Отже, загальний аналіз кількісних показників, напрямків та структури трудової міграції жителів України дає змогу дійти висновку про постійне зростання кількості трудових мігрантів. Варто також акцентувати на відсутності єдиного підходу в країні до визначення кількісних показників трудової міграції. Як підтверджує вивчення історіографії існує нагальна потреба у створенні якісних методик для дослідження трудової міграції. Спостерігається серйозна проблема з базами даних трудових мігрантів, тому джерела для вивчення цього процесу часто надають різні показники.

Аналізуючи показники, можемо провести паралелі з погіршенням економічної ситуації в Україні. Застосовують різні підходи до оцінки кількісних показників; офіційна статистика й дані громадських організацій демонструють значну кореляцію, у середньому 20%. Відплив економічно активного населення має і негативні, й позитивні наслідки. До негативних чинників належить зменшення чисельності економічно активного населення, до позитивних – зменшення конкуренції на ринку праці України і надходження грошей заробітчан в економіку України.

У соціополітичному контексті трудова міграція населення України, як згадувалося, – не нове явище. Але на сучасному етапі розвитку її масштаби набувають загрозливого характеру. Чисельність населення нашої держави постійно зменшується. За прогнозами ООН, у 2050 р. кількість громадян України становитиме 35 млн. Скорочення відбувається ще й на тлі старіння населення країни. Ці два чинники значно послаблюють економічний потенціал держави і можуть спричинити виникнення соціальної напруженості й формування нової трудової міграції.

В Україні виникла ситуація, коли хвиля трудових мігрантів 90-х рр. XX ст. стала передумовою виникнення нового потоку, що складається переважно з молоді, народженої в останнє десятиріччя XX ст. Отже, у середньостроковій перспективі на фоні старіння населення спостерігається ще й виїзд за кордон найбільш економічно активного прошарку суспільства, який мав би забезпечувати економічне зростання держави.

Список використаної літератури

1. Ватаманюк В. В. Особливості зовнішньої трудової міграції населення України в умовах кризи та виходу з неї / В. В. Ватаманюк // Наук. вісн. НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.14. – С. 165–171.
2. Динаміка трудової міграції населення України: обстеження / Український центр соціальних реформ. – К. : Видавництво Держкомстатистики України, 2012. – С. 111–112.
3. Зовнішня трудова міграція населення України: обстеження / Український центр соціальних реформ. – К. : Видавництво Держкомстатистики України, 2009. – 120 с.
4. Зовнішні трудові міграції населення України / за наук. ред. Е. Лібанової, О. Позняка – К. : РВПС України, 2002. – С. 78–79.
5. Малиновська О. На перехресті міграційних шляхів / О. Малиновська // Донбас: культурно-освітній обмін з українцями світу: матеріали науково-практичної конференції. – Донецьк : Донецьке обласне відділення Т-ва «Україна-світ», Укр. культуролог. центр, 2011. – С. 8–28.

6. Міграція населення України у 2006 році / Державний комітет статистики України; відп. за вип. Л. М. Стельмах. – К., 2007. – С. 103–104.
7. Населення України. Трудова міграція в Україні / Е. М. Лібанова, О. В. Позняк, О. А. Малиновська та ін.; за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. – 233 с.
8. Підсумковий моніторинг розвитку соціальної сфери України за 2010 рік // Центр перспективних соціальних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cpsr.org.ua>
9. Прибыткова И. Трудовые мигранты в социальной иерархии украинского общества / И. Прибыткова // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2002. – № 4. – С. 123–159.
10. Хомра О. Структура і напрямки міграційних потоків населення України (заключний науковий звіт по проекту) / О. Хомра. – К. : МОМ, 1998. – 258 с.

Стаття надійшла до редколегії 01.12.2015

Прийнята до друку 19.02.2016

PECULIARITIES LABOUR MIGRATION THE POPULATION OF UKRAINE (1991–2013)

Marina Kasyanova

*Donetsk national University (Vinnytsia),
st. 600th anniversary, 21, 21000, Vinnytsia, Ukraine,
e-mail: k.marina81@rambler.ru*

The article examines the features of labor migration Ukraine for the period from 1990 to 2013. Considered the geographical distribution of migration flows, the qualitative and quantitative composition of labor migrants, analyzed from a historical point of view, the influence of the outflow of the economically active population from the territory of Ukraine. The authors have outlined a list of features that are peculiar to the national migration patterns that formed due to the nature of socio-politically, the economic situation, social processes.

Keywords: labor migration, population, direction, size, flow.

УДК 323.2:321.7(477)

СТРУКТУРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ГРОМАДЯНСЬКОГО ПРОТЕСТУ В УКРАЇНІ

Мохамед Алі Белгасем

*Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
кафедра політології та державного управління
вул. Шопена, 24, 43050, м. Луцьк, Україна
e-mail:confessionk@gmail.com*

Проаналізовано структуру громадянського протесту в Україні, його якісні й кількісні характеристики, форми конвенційної та конфронтаційної участі громадян в акціях протесту. Наведено статистичні дані щодо рівня протестної активності населення напередодні Євромайдану 2014 р., її еволюції за соціально-політичною спрямованістю. Визначено роль молоді, неурядових організацій та ініціатив у акціях громадянського протесту на етапі демократичної трансформації.

Ключові слова: Україна, громадянський протест, форми протесту, політична опозиція, неурядові організації, політичні партії.

Структура громадянського протесту під час переходу до демократії обумовлена характером політичної інституалізації, співвідношенням сил між владою й опозицією, соціально-економічними чинниками, рівнем розвитку громадянського суспільства, традиціями громадської участі населення і под. За умов суспільних перетворень, коли ціннісно-нормативна система перебуває у процесі змін, за слушним зауваженням учених, «з'являється неінституційний простір, який може бути заповнений громадянськими практиками активних соціальних суб'єктів» [14, с. 103].

Мета статті – аналіз структури громадянського протесту в Україні на етапі демократичної трансформації за спрямованістю, його кількісними та якісними характеристиками.

Фундаментальні засади досліджень громадянської участі закладені у працях Г. Алмонда, С. Верби, Р. Дарендорфа, Р. Даля, М. Каазе, А. Маша, Л. Мілбраса, Дж. Нагеля, Н. Ная, Р. Патнама, К. Пейтмен, Д. Хелда, Д. Ціммермана та ін. Класичною у розробленні стратегії й тактики ненасильницьких дій, використанні різних форм громадянського протесту є праця Дж. Шарпа [20]. Значний науковий інтерес у контексті історичного досвіду використання різних форм ненасильницького протесту наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. становить сучасна розвідка західних дослідниць Е. Ченовет і М. Дж. Стефан [18]. Цю проблему розглядали також вітчизняні учені, предметом уваги котрих є вивчення феномену політичної активності й участі. Серед них – В. Бортніков, О. Резнік, Н. Ротар, О. Стегній, В. Степаненко, М. Шульга [2; 14; 15; 16; 17; 21].

За роки, що передували масовим акціям протесту наприкінці 2013 р. – на початку 2014 рр., сприйняття населенням політичного становища в Україні як напруженого, критичного, вибухонебезпечного помітно зросло з 72,2 % у 2010 р. до 77,2 % у 2013 р. «Критичною, вибухонебезпечною» ситуацію у 2013 р. оцінили 19,3 % респондентів проти 11,1 % у 2010 р. Це найвищий показник вибухової політичної ситуації в країні з 2000 р. У 2013 р. порівняно з 2010 р. істотно збільшилась кількість людей, готових взяти участь у радикальних акціях протесту: захоплення будівель державних установ,

блокування шляхів сполучення – 4,9 % (3,1 % у 2010 р.); пікетування державних установ – 9,9 % (8,4 % – 2010 р.); голодування – 4,5 % (2,4 % – 2010 р.); бойкот (відмова виконувати рішення адміністрації, органів влади) – 9,5 % (6,3 % – 2010 р.); несанкціоновані мітинги й демонстрації – 6,1 % (3,1 % – 2010 р.) і навіть створення незалежних від президента й уряду збройних формувань – 1,9 % (1,4 % – 2010 р.) [4, с. 12].

Загалом, за підрахунками Центру дослідження суспільства (ЦДС) у 2012 р. в Україні зафіксовано рекордну кількість протестів за попередні три роки – 3 636. Порівняно з 2011 р. (2 277) відбулося зростання на 60 %. Більш ніж третину (35 %) цих протестів організували політичні партії та політики [13, с. 10, 17].

Форми політичного протесту коливаються у широкому діапазоні – від підписання петицій до актів громадянської непокорі і, відповідно, залежать від зрілості й потужності суб'єктів протестного руху як от: поодинокі нетрадиційні акції, участь громадських і політичних об'єднань, опозиції та ін. Ненасильницькі дії можуть відбуватися у конвенційних та неконвенційних формах. *Традиційна (конвенційна) участь*, за визначенням західних дослідників, – достатньо рутинна поведінка, що використовує інституційні канали і прийнятна для домінуючої політичної системи. Нетрадиційна (неконвенційна) участь – це незвична політична поведінка, яка кидає виклик установленим інститутам і домінуючим нормам або відторгає їх [7, с. 199–200]. До останньої належить участь у недозволених демонстраціях, бойкоти, відмова від сплати податків, захоплення приміщень, підприємств і сидячі страйки в їхніх стінах, блокування дорожнього руху, стихійні страйки і под.

Співвідношення конвенційних і неконвенційних (конфронтаційних) форм політичної участі в Україні за тематикою протестів наведено у таблиці 1 [10, с. 31].

Таблиця 1

Тактика за тематикою протестів в Україні 2013 р., %

Тактика	Соціально-економічні	Ідеологічні	Політичні	Громадянські права	Усі протести
Конвенційна	71	80	79	82	75
Конфронтаційна	24	11	14	16	18
Насильницька	4	9	7	3	7
N	2062	1740	1727	1644	4822

За спрямованістю усі акції та рухи протесту розподіляють на соціально-економічні, ідеологічні, політичні й акції зі захисту громадянських прав, рухи за людську гідність і емансипацію людської особистості. Кожен соціальний рух як сторона конфлікту, з одного боку, діє в межах існуючого соціального порядку, а з іншого – намагається змінити його на свою користь. Вітчизняні соціологи засвідчують, що у соціології ці межі отримали назву «структура політичних можливостей». Соціальний рух колективними діями (акції протесту, мітинги, страйки та ін.) може сприяти розширенню цієї структури, тобто демократизації соціального порядку. Але водночас

держава з метою самозбереження може звужувати, стискати ці рамки. Усе залежить від співвідношення сил держави та громадянського суспільства [16, с. 60–61].

Для прикладу, масові кампанії на захист економічних прав і соціальних гарантій в Україні наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. мали потужний соціальний резонанс і закінчилися певним компромісом із владою. Вони охоплювали виступи проти: невивлат заробітної плати у 1997–1998 рр.; Податкового кодексу України у 2010 р.; Закону України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень». Результатом акцій стало внесення змін у Податковий кодекс, утворення Координаційної ради малого та середнього бізнесу при Кабінеті Міністрів України, введення представників малого й середнього бізнесу до складу громадських рад і колегій органів виконавчої влади. Уряд і підприємці 1 грудня 2010 р. підписали Меморандум з узгодження спільних дій щодо Податкового кодексу. За результатом протестів пільговиків 30 вересня 2011 р. між урядом і ключовими учасниками протесту – Українською спілкою ветеранів Афганістану (воїнів-інтернаціоналістів), а також Всеукраїнською громадською організацією інвалідів «Союз Чорнобиль України» підписано Меморандум про взаємодію і співробітництво. Окрім того, рішенням Кабміну створено дві Консультативні ради – з питань покращення соціального захисту ветеранів війни і з питань покращення соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи [3, с. 18].

З політичних акцій найпотужнішими на початку ХХІ ст. були такі: «Україна без Кучми!» (листопад 2000 – березень 2001 рр.), «Повстань, Україно!» (вересень 2002 р.), масові акції протесту під час Помаранчевої революції 2004 р., «Україна проти Януковича!» (грудень 2011 р. і липень 2012 р.), «Вставай, Україно!» (березень–травень 2013 р.) та масові акції протесту під час Євромайдану у 2013–2014 рр. Причому політичне спрямування протестів усе більше набувало ідеологічного спрямування проти комуністичної ідеології. Це засвідчували факти масового руйнування і ліквідації (перейменування) матеріальних залишків політичної культури радянської епохи – пам'ятників, меморіальних написів, назв вулиць та інших символів.

Інституційна структура ненасильницького протесту не є раз і назавжди сталою. Вона залежить від багатьох соціально-економічних і політичних чинників, у тому числі особливостей культурних традицій країни у конкретно визначений період. Окрім того, під час революційних збурень часто виникають нові форми протесту й інститути, котрі сприяють агрегації та артикуляції масових настроїв і здатні замінити старі органи влади й управління. Загалом інституалізація розуміється як процес становлення соціальних інститутів у трьох аспектах: 1) становлення й прийняття суспільством нових соціальних правил (законів, нормативних структур, традицій і ритуалів); 2) створення організаційних структур, котрі відповідають за артикуляцію та порядок дотримання цих правил і становлять соціальну інфраструктуру інституціоналізованої поведінки; 3) формування відносин масових суб'єктів стосовно соціальних правил та організаційних структур, що відображає згоду людей з існуючим інституціональним порядком [10, с. 64].

Інституційним тлом розвитку протестних форм політичної участі громадян та їхнього впливу на політичну динаміку суспільства є діяльність політичної опозиції. Інститут політичної опозиції, яку розподіляють на парламентську та позапарламентську, відіграє значну, а інколи й вирішальну роль у структурі ненасильницького спротиву. Громадянський протест частіше пов'язаний із функціонуванням позапарламентської опозиції – «організований публічний прояв незгоди політичних сил з діями і рішеннями

влади, спрямований на зміну офіційного політичного курсу, політики державних органів та їхніх посадових осіб» [8, с. 18, 19]. Ця інституція зазвичай тісно співпрацює з інститутами громадянського суспільства.

Однак політична опозиція не завжди є рушієм ненасильницького протесту. По-перше, не за всіх політичних режимів діє такий інститут, оскільки тоталітарні й деспотичні системи перешкоджають її інституалізації. По-друге, відомі непоодинокі випадки, коли рушієм протесту стає стихія масових виступів. Намагання політичної опозиції контролювати громадянський рух простежувалося у 2002 р. після резонансного вбивства відомого журналіста Г. Гонгадзе і «касетного» скандалу. Проте, на думку вчених, ця спроба як й ініційована політичною опозицією акція «Повстань Україно!», виявилася невдалою. Персоніфікація відповіді на питання «Україна без Кучми, але з ким?» виявилася для політичної опозиції тактичною поразкою, тобто – відсутністю програми кардинальних соціальних перетворень. «Власне, саме це було тактичною помилкою опозиції, оскільки маючи після акції значну електоральну підтримку українського суспільства, політична опозиція не зуміла використати ситуацію для зміни системи» [1, с. 50].

Інший яскравий приклад зі сучасної історії України – так званий Податковий майдан, що виник стихійно як реакція підприємців проти прийняття Податкового кодексу в 2010 р. Підприємці, котрі провадили акцію протесту в різних містах України, не були зорієнтовані на конкретну політичну силу, адже ідеологічно їх вимоги не вкладалися в економічний сегмент ціннісної моделі жодної політичної партії. Водночас «цей протест засвідчив фактичну неможливість політизації протесту, який має чітко усвідомлену протестуючими соціально-економічну природу» [11, с. 303].

Зауважимо: масові протестні акції під час Помаранчевої революції (вона вкладається у парадигму електорального протесту) в Україні відбувалися переважно внаслідок цілеспрямованої діяльності опозиції; натомість під час Євромайдану 2013–2014 рр. політична опозиція докладала зусиль для опанування стихійного масового протесту вже на етапі його відкритого протистояння із владою, тобто на завершальній фазі.

Опозиція в Україні загалом «досить слабо взаємодіє з громадянським суспільством. Функції, які має виконувати опозиція, частково виконують громадські організації – зокрема, саме вони часто першими «сигналізують» про тиск влади, мобілізують суспільство і взагалі інколи самі створюють інформаційний порядок денний, – доходять висновку політичні аналітики. За своєю природою опозиція є носієм альтернативних шляхів розвитку суспільства, тому заслуговує на постійну взаємодію з владою, а не лише від виборів до виборів» [6, с. 98–99].

Важливе місце у структурі ненасильницького протесту посідають опозиційні політичні партії, котрі сприяють організаційному оформленню руху ненасильницького спротиву, артикуляції й агрегації його вимог. Часто політичні партії стають ініціаторами акцій протесту проти існуючої влади. Наймасштабніший вияв масового протесту, організованого політичними силами, опозиційними режиму В. Януковича (ВО «Свобода», ВО «Батьківщина», ПП «УДАР»), – акція «Вставай Україно!». Протести в рамках акції відбулися у всіх обласних центрах України. Така акція розпочалася 14 березня 2013 р. маршем у Вінниці, де, за різними оцінками, взяли участь від 2 до 10 тис. осіб. Завершити її планувалося 18 травня 2013 р. на День Європи у Києві масштабною ходою, але акцію вирішили продовжити до 24 серпня – Дня незалежності України [5].

Науковий інтерес викликають кількісні показники й тематика вуличних протестів, організованих в Україні за ініціативою опозиційних політичних партій (табл. 2) [13, с. 44].

Таблиця 2

Тематика протестів за участю основних політичних сил

Тематика	ВО «Свобода», % 2010р. 2011р. 2012р.			ВО «Батьківщина», % 2010р. 2011р. 2012р.			ПП «Фронт Змін», % 2010р. 2011р. 2012р.		
Громадянські права	9	26	19	25	24	20	23	14	12
Ідеологічні	41	53	49	14	15	27	6	31	35
Соціально-економічні	23	32	19	26	36	11	61	25	16
Політичні	27	35	42	35	74	72	10	76	67
N	281	280	518	80	203	395	31	118	219
Тематика	ПП «УДАР», % 2010р. 2011р. 2012р.			КПУ, % 2010р. 2011р. 2012р.			Партія регіонів, % 2010р. 2011р. 2012р.		
Громадянські права	38	14		0	5	3	0	0	4
Ідеологічні	63	27		68	52	43	25	17	26
Соціально-економічні	6	31		13	64	53	23	39	7
Політичні	44	59		19	23	39	53	61	72
N	16	111		79	141	153	53	18	95

Як засвідчують дані, напередодні парламентських виборів 2012 р. загострилась політико-ідеологічна боротьба, відсунувши на другий план соціально-економічні проблеми. Протестна ж активність на захист громадянських прав залишалася актуальною для політичних сил, котрі потерпали від репресій та утисків правлячих владних суб'єктів.

Одночасно не всі учасники акцій протесту, організованих політичними партіями, є політично заангажованими, переконаними прихильниками ідейно-політичних доктрин чи програм, що декларуються партіями. Насправді, значна частина учасників протестів задіяні в них за допомогою мобілізаційних чинників, найпоширеніші з котрих – вигода чи матеріальна винагорода. В умовах деморалізації значної кількості населення та соціальної аномії, коли руйнуються усталені світоглядні переконання, а люди вимушені виживати за всіляку ціну, – це абсолютно закономірне явище. Участь у масових політичних заходах як спосіб заробітку отримало визначення «політичний консьюмеризм», або «політичне заробітчанство» [21, с. 398].

Таке явище пов'язане і з природою сучасних політичних партій, основна частина котрих є своєрідними бізнес-проектами регіональних еліт, фінансово-промислових груп чи олігархів. Тому, на думку вченого М. Шульги, сенс перебування у партії рядові члени часто вбачають у тому, щоби, беручи участь у певних заходах під егідою їхніх організаторів, отримати для себе матеріальну винагороду: «Вони стають організаторами груп громадян для участі у мітингах, пікетах, інших акціях. Партійці

виступають «ланковими», «бригадирами», «десятьниками», які набирають людей для участі у заходах» [21, с. 400]. Існують установлені розцінки за різні форми участі – пасивну участь, несення прапора чи транспаранта й інші послуги. Причому багато учасників масових акцій – пересічні громадяни, серед котрих немало «фахових» учасників акцій протесту.

Справедливе зауваження П. Ордешука, демократія – це щось більше, ніж величезна маса громадян-виборців та конституційно проголошені інститути, очолені невеликою політичною елітою. Вона також містить значну кількість допоміжних структур, які утворюються для того, щоб забезпечити зв'язок між народом та урядом. Ці структури організовують, спрямовують, інформують, навчають важливим істинам. «Вони визначають, як ми голосуємо. Вони також забезпечують нас можливостями проведення мирних форм протесту проти політики, яку ми вважаємо нерозумною чи такою, що не відповідає нашим інтересам» [9, с. 24–25].

Одна з ознак демократичного суспільства – існування численних, незалежних від держави, неурядових груп та інститутів, наприклад, культурних товариств, спортивних клубів, економічних інститутів, профспілок, студентських асоціацій, політичних партій, сільських громад, клубів садівництва, правозахисних організацій, музичних, літературних товариств, релігійних організацій і под. Ці структури існують і для власних цілей, і для задоволення суспільних потреб, у тому числі й для захисту прав та свобод громадян проти неправомірних зазіхань влади. Саме такі інститути створюють мережу, здатну забезпечити ефективний спротив нелегітимній владі. Такі структури слугують груповою й інституційною основою, на засадах якої громадяни можуть контролювати розвиток суспільства і протистояти іншим групам або владі (у випадку, коли ті незаконно зазіхатимуть на їхні інтереси, втручатимуться у діяльність чи життя). Ці сили здатні забезпечити населенню інституційну основу для протистояння тиску або контролю з боку диктаторського режиму. В майбутньому вони стають невід'ємною структурною складовою вільного суспільства, тому їх постійний незалежний розвиток часто є передумовою успішної визвольної боротьби [20, с. 27–28].

Однак необхідно враховувати відносний характер незалежності інститутів громадянського суспільства. За спостереженням учених, вони постають і «живляться» з особистих інтересів політиків. Такі інституції з'являються переважно тому, що одна група політиків домагається поразки іншої групи. Отже, політики зацікавлені формувати організації, котрі будуть підтримувати їх. У такий спосіб складні соціальні структури, притаманні розвинутій демократії, мають подвійну мету – пособляють громадянам у реалізації їхньої політичної активності й політикам – у розвитку кар'єри [9, с. 28–29].

В Україні 1991 р. налічувалося близько 300 громадських організацій (ГО). На початок 2013 р. їхня кількість зросла до 87 572 об'єднань громадян, тобто в 292 рази. Водночас, за формальними показниками, у 2011 р. в Україні на 10 тис. населення припадало 11 зареєстрованих ГО, Угорщині – 46, Хорватії – 85, Естонії – 201. Основними замовниками, котрі стимулювали появу нових ГО, були і окремі політики, і політичні сили. Крім того, створення ГО стимулювали й міжнародні донорські фонди. Це – типова картина для поставторитарних суспільств, де громадська ініціатива уступає першість політичній [6, с. 106].

Результати моніторингу соціальних змін в Україні часів незалежності засвідчують, що в принципі значення активності участі людей у різних типах ГО достатньо низьке, і більшість (87 %) респондентів узагалі не беруть участі в жодному із об'єднань, організацій. Отже, частка активних учасників громадських і добровільних організацій в

Україні незначна – лише 13 %. Причому найвища (відносно) активність участі спостерігається в релігійних організаціях, церковній громаді: 2,7 % респондентів – члени зазначених організацій. Членами професійних об'єднань є 1,8 % респондентів, клубів за інтересами – 1,6 %, політичних партій – 1,4 % і стільки ж є членами спортивних клубів, товариств. Найменша активність простежується в об'єднаннях фермерів і нетрадиційних профспілках [19, с. 277]. У зв'язку з цим доходимо висновку: ГО в Україні не є масовими об'єднаннями громадян і мають радше клубний характер, а соціальну базу масових форм протесту, які мали місце в Україні впродовж 1990–2000 рр., становили, окрім членів громадських об'єднань, пересічні громадяни, не залучені в інститути громадянського суспільства.

Попри те, багато громадських рухів та ініціатив засвідчують активність. Для прикладу, під час Помаранчевої революції організаційні й інформаційні функції протесту виконували громадські рухи «ПОРА», «ЗНАЮ!». У 2005 р. виникла соціальна мережа активістів, неурядових організацій, органів самоорганізації населення «ОПОРА». В останні роки стали відомими своїми ініціативами рух на підтримку євроінтеграції «Ми – європейці», кампанія на підтримку самоорганізації та громадської участі «САМ», «Новий громадянин», «Молодіжна варта», Всеукраїнський громадський рух «Не будь байдужим!» і под.

Загалом ГО мають потенціал збільшення довіри до себе. Дослідження, здійснене у вересні 2012 р., підтвердило: 2/3 українців вважають, що громадські організації працюють у тих сферах та вирішують ті проблеми, котрі уряд не хоче або не може вирішити. На думку близько 61 % громадян, ГО роблять вагомий внесок у розвиток або поліпшення ситуації в Україні; 52 % опитаних погоджуються з тим, що громадські організації репрезентують українське суспільство [3, с. 28].

Інституційну участь суб'єктів громадянського суспільства та політичних партій в акціях протесту засвідчують дані (табл. 3) [13, с. 17].

Таблиця 3

Розподіл суб'єктів протестів за тематикою 2012 р.

Тематика	Партії/ політики , %	Громадські організації, %	Винятково аполітичні неформальні ініціативи, %	Групи невдомих , %	N	Усі Протести, %
Соціально- економічні	19	17	58	1	1546	43
Ідеологічні	57	26	11	9	858	24
Політичні	52	14	14	23	1249	34
Громадянськ і права	36	24	36	2	617	17
В усіх протестах	35	17	35	10	3636	-

Як показує аналіз, основна частина (43 %) усіх протестів стосувалася соціально-економічних питань, що підтверджує існування нагальних проблем соціально-економічного розвитку українського суспільства. Не випадково третина протестів мала

політичний характер, оскільки саме політичне керівництво країни відповідає за стан розвитку економіки та благополуччя громадян.

Революційні події восени 2013 р. суттєво вплинули на характер і спрямування масових акцій протесту. Загалом у 2013 р. значно збільшилась кількість протестів – майже на третину порівняно із 2012 р. Так, у 2012 р. зафіксовано 3 636 протестів, а у 2013 р. – 4 822. Причому, більшість із них припадає на осінь 2013 р., і вони пов'язані з драматичними подіями на Майдані. Країна фактично «вибухнула» масовими акціями протесту, оскільки майже у всіх великих містах виникали свої «Майдани». Якщо до 20 листопада 2013 р. зафіксовано 428 протестів, то після 21 листопада 2013 р. – уже 1186.

Події на Майдані вплинули й на структуру протестів за їхнім спрямуванням. До драматичних подій у Києві восени 2013 р. переважали соціально-економічні акції протесту – 1 926 (56 %), а виступи на захист громадянських прав, політичні й ідеологічні протести становили відповідно 926 (27 %), 924 (27 %) і 871 (25 %). Після утворення Майдану протестна активність громадян істотно змінилася за тематикою на користь ідеологічних, політичних, захисту громадянських прав – відповідно 869 акцій (62 %), 803 (58 %), 718 (52 %). Натомість протестні акції соціально-економічного спрямування залишилися на периферії громадської активності – 136 (10 %) акцій протесту [13, с. 17].

За спостереженням учених, молодь радше схильна брати участь у політичних протестах, аніж у традиційних формах політичної участі. Це підтверджує й практика розгортання протестного руху в Україні. Для прикладу, в Україні під час поглиблення політичної кризи початку XXI ст., яка вилилася у події Помаранчевої революції, і акцій протесту під час Євромайдану молодь постала не лише активним учасником спротиву, а й потужною політичною силою з великим мобілізаційним потенціалом. Цьому є пояснення, оскільки антагонізм молодіжних рухів – комунікативний за характером. Саме молодь за останні декілька десятиріч була центральним актором колективної мобілізації. Молодіжні рухи нагадують форму мереж, що у звичному житті розкидані й фрагментарні. Такі мережі виникають спонтанно у відповідь на конкретні проблеми [12, с. 131].

Отже, громадянський протест може поставати у вигляді спонтанної акції або суспільного руху, він може бути стихійним чи організованим, і від цього залежить рівень його інституціоналізації. Серед найпоширеніших інститутів у структурі громадянського протесту – позапарламентська опозиція, опозиційні політичні партії, громадські організації та ініціативи. Активну участь студентства і молоді в акціях протесту підсилює їхня здатність створювати мережеві спільноти.

Список використаної літератури

1. Бевз Т. «Образ» громадянського суспільства у документах політичних партій і його взаємодія з опозицією / Тетяна Бевз // Наук. зап. Ін-ту політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса. – 2013. – № 4. – С. 45–59.
2. Бортніков В. І. Політична участь і демократія: українські реалії : монографія / В. І. Бортніков. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 524 с.
3. Влада, суспільство, громадянин: проблеми взаємодії в сучасній Україні: аналітична доповідь / за ред. О. М. Майбороди. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. – 64 с.
4. Ворона В. М. Соціальні загрози і соціальний потенціал реалізації інтересів України: передмова / В. М. Ворона // Українське суспільство 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг; за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2013. – С. 3–14.
5. Вставай, Україно! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D0%B9,%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%BE!>
6. Держава і громадянське суспільство в Україні: пошук концепції співпраці : аналітична доповідь / за ред. О. М. Майбороди. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2013. – 376 с.
7. Джанда К. Трудным путем демократии: процесс государственного управления в США / К. Джанда, Д. М. Берри, Д. Голдман, К. В. Хула; пер. с англ. – М. : РОССПЭН, 2006. – 656 с.
8. Кукуруз О. В. Політична опозиція в Україні та Польщі. Порівняльний аналіз / О. В. Кукуруз. – К. : Наук. думка, 2010. – 198 с.
9. Ордешук П. Уроки для громадян нових демократій / П. Ордешук; пер. з англ. і наук. ред. В. Пасісниченко. – Х. : Центр освітніх ініціатив, 2005. – 188 с.
10. Панина Н. В. Постсоветская деинституционализация и становление новых социальных институтов в украинском обществе / Н. В. Панина // Избранные труды по социологии: в 3 т. – К. : Факт, 2008. – Т. I. – С. 63–87.
11. Політичні проблеми сучасної України: аналітичні доповіді Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. – 600 с.
12. Почепцов Г. Г. Революция.com. Основы протестной инженерии / Г. Г. Почепцов. – М. : Европа, 2005. – 532 с.
13. Протести, перемоги і репресії в Україні: результати моніторингу 2012 р.; за ред. В. Іщенка. – К. : Центр дослідження суспільства, 2013. – 88 с.
14. Резнік О. Громадянські практики в перехідному суспільстві: чинники, суб'єкти, способи реалізації. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2011. – 336 с.
15. Ротар Н. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду: монографія / Н. Ротар. – Чернівці : Рута, 2007. – 472 с.
16. Стегній О. Методологія дослідження соціальних рухів у суспільстві соціальних ризиків / О. Стегній // Українське суспільство 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг; за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2013. – С. 59–66.

17. *Степаненко В. П.* Проблеми формування громадянського суспільства: інститути, практики, цінності / В. П. Степаненко // Українське суспільство: десять років незалежності (соціологічний моніторинг та коментар науковців). – К. : ІС НАНУ, 2001. – С. 169–182.
18. *Ченовет Е.* Чому ненасильницький спротив ефективний: стратегічна логіка громадянського конфлікту / Ерика Ченовет, Марія Дж. Стефан; пер. з англ. С. Гіріка. – К.: ТОВ «Видавництво «КЛЮ», 2014. – 304 с.
19. *Чепурко Г.* Проблеми формування соціального капіталу в Україні на сучасному етапі / Г. Чепурко // Українське суспільство : моніторинг соціальних змін. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2014. – Вип. 1 (15). – Т. 1. – С. 271–283.
20. *Шарп Дж.* Від диктатури до демократії: концептуальні засади здобуття свободи [Електронний ресурс] / Дж. Шарп. – Режим доступу : http://www.aeinstein.org/wp-content/uploads/2013/10/FDTD_Ukrainian.pdf
21. *Шульга М.* Політичне заробітчанство / М. Шульга // Українське суспільство 1992–2009. Динаміка соціальних змін; за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2009. – С. 398–406.

Стаття надійшла до редколегії 08.12.2015

Прийнята до друку 19.02.2016

THE STRUCTURAL CHARACTERISTICS OF THE CIVIL PROTEST IN UKRAINE

Mohammed Ali Belhasem

*Lesya Ukrainka Eastern European National University
Department of Politology and State Management
Str. Shopen, 24, 43050, Lutsk, Ukraine
e-mail: confessionk@gmail.com*

The analysis of the civil protest's structure in Ukraine has been made in the article. Its quality and quantitative characteristics, the forms of the conventional and confrontational participation of the citizens in the protest actions have been traced. In particular, the statistics data as to the level of the population's protest activity on the eve of the Euromaidan 2014, its evolution in social and political focus have been listed. The role of the youth, non government organizations and initiatives in the civil protest actions at the stage of the democratic transformation have been shown.

Key words: Ukraine, civil protest, forms of the protest, political opposition, nongovernment organizations, political parties.

УДК 340.12

ПРИНЦИПИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Сергій Орлов

*Львівський державний університет внутрішніх справ,
кафедра філософії, політології та юридичної логіки
вул. Городоцька, 26, 79007, Львів, Україна,
e-mail:filosof@lvduvs.edu.ua*

У статті досліджено основні проблеми суті відповідальності у місцевому самоврядуванні. Проведено розрізнення між муніципальною та конституційно-правовою відповідальністю як принципово відмінними але взаємодоповнюючими формами відповідальності органів місцевого самоврядування. Проаналізовано специфіку муніципальної відповідальності, зокрема відповідальність представницьких органів.

Ключові слова: представницький орган місцевого самоврядування, муніципальна відповідальність, конституційно-правова відповідальність.

Відповідальність справедливо може вважатися однією з найважливіших базових цінностей демократичного суспільства. Особливо важливою в даному контексті є відповідальність органів державної влади на усіх рівнях, зокрема й відповідальність органів місцевого самоврядування, насамперед представницьких, які формуються первинним суб'єктом місцевого самоврядування – територіальними громадами, є максимально до них наближеними, відображають їх волю, приймають від їх імені рішення, здійснюють діяльність в інтересах громад, не порушуючи загальнодержавних.

Значна частина науковців, досліджуючи питання аналізу відповідальності у місцевому самоврядуванні, роблять спроби дати визначення дефініції «відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування», але роблять це, на думку М. Черногора [15], не дуже вдало, механічно запозичуючи при цьому дефініції із загальної теорії права або з галузевих юридичних наук, та переносячи на муніципально-правову матерію без урахування галузевої специфіки. Відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування розглядається переважно у негативному аспекті. Такий спрощений підхід зумовлений тим, що позиція про двоаспектність відповідальності підтримується не всіма вченими. Так, Н. Постовой зазначає, що відповідальність у муніципальному праві – це настання несприятливих наслідків, які застосовуються до суб'єктів муніципальних правовідносин, які не виконують або виконують неналежним чином свої обов'язки по відношенню до інших учасників правовідносин [11]. Таку ж позицію займають Ю. Мільшин та С. Чаннов, які зауважують: негативні наслідки настають у результаті прийняття органами і посадовими особами протиправних рішень, невиконання або неналежного виконання своїх завдань і функцій, виражаються в санкціях правових норм [9]. З ними солідарні О. Кутафін, В. Фадєєв [14, с. 540], О. Кудінов [7, с. 126] та інші.

Існує певна специфіка юридичної відповідальності органів місцевого самоврядування, що дозволяє виділити її в окремий вид – муніципально-правову. Норми Конституції й законів України, які в сукупності визначають режим відповідальності органів місцевого самоврядування, формують конституційно-правову основу муніципально-правової відповідальності. В. Погорілко розглядає муніципально-правову

відповідальність як самостійний вид соціальної та юридичної відповідальності, передбачений нормами муніципального законодавства, що являє собою зв'язок між суб'єктами муніципально-правових відносин, коли одна сторона (суб'єкт відповідальності), володіючи комплексом прав у сфері місцевого самоврядування, зобов'язується в силу свого статусу будувати поведінку згідно з очікуваною моделлю, а інша (інстанція відповідальності) безпосередньо або через представників контролює, оцінює таку поведінку та (або) її результати, а у разі негативної оцінки або наявності вини вправі (може або зобов'язана) певним чином відреагувати [10].

Саме існування муніципально-правової відповідальності носить дискусійний і навіть дещо суперечливий характер, похідний від самостійності галузі муніципального права та її специфіки – регулювання суспільних відносин, що складаються в системі місцевого самоврядування. Цим, насамперед, пояснюється незначна кількість вітчизняних публікацій, присвячених цій проблематиці. Натомість, тема є жваво обговорюваною серед зарубіжних дослідників, зокрема, російських. Перші розвідки питань муніципально-правової відповідальності належать правнику І. Алексєєву, який обґрунтовує її наявність у місцевому самоврядуванні таким чином: муніципальне право має всі ознаки самостійної комплексної галузі права, воно характеризується своїми правовідносинами, своїми методами, муніципальними нормами, і, звичайно ж, муніципально-правовою відповідальністю, що формується. Наявність всіх вищезгаданих складових дозволяє говорити, що муніципально-правова відповідальність є комплексним інститутом муніципального права. У зв'язку з цим видається за можливе порушувати питання про доцільність виокремлення відповідальності суб'єктів правовідносин, пов'язаних зі здійсненням місцевого самоврядування, в якості галузевого інституту однойменної галузі і введення в науковий обіг поняття «муніципально-правова відповідальність» як самостійного інституту муніципального права. Муніципально-правова відповідальність, зазначає І. Алексєєв, це особливий вид юридичної відповідальності, спрямований на захист інтересів населення муніципального утворення, законних інтересів домінуючої частини місцевої спільноти, який має свої спеціальні санкції, що застосовуються до спеціальних суб'єктів (населення, виборних, посадових осіб, органів місцевого самоврядування) за здійснення особливого виду правопорушення – муніципального делікту [1, с. 54–57].

Можна виокремити низку відмінностей між конституційно-правовою та муніципальною відповідальністю, зокрема:

- 1) муніципально-правова відповідальність є різновидом публічно-владного примусу, а не державного примусу в «чистому» вигляді як конституційно-правова відповідальність;
- 2) використання норм різних галузей права при визначенні мір відповідальності, які застосовуються до органів і посадових осіб місцевого самоврядування;
- 3) особливе коло суб'єктів муніципально-правової відповідальності (до них не включаються органи державної влади, тоді як до суб'єктів конституційної слід також включати органи державної влади);
- 4) інші підстави відповідальності (зокрема, відкликання виборної посадової особи місцевого самоврядування здійснюється за ініціативою населення в порядку і на підставах, передбачених законом і статутами муніципальних утворень);
- 5) притягнення до муніципально-правової відповідальності органів і посадових осіб місцевого самоврядування, яке можуть здійснювати спеціально на це уповноважені

органи або посадові особи як місцевого самоврядування, так і вищі органи і посадові особи державної влади;

6) муніципально-правова відповідальність застосовується в разі порушення відповідними суб'єктами нормативних правових актів про місцеве самоврядування;

7) самостійна система нормативних правових актів, які передбачають цей вид відповідальності.

Дослідник І. Алексєєв зазначає, що до суб'єктів муніципально-правових відносин, поряд із традиційними видами юридичної відповідальності та муніципально-правовою, може застосовуватися і конституційно-правова. Е. Заболотських, трактуючи муніципально-правову відповідальність як обов'язок органів і посадових осіб місцевого самоврядування, що неналежним чином виконують свої повноваження з питань місцевого значення, відповідати за свої протиправні дії та зазнавати дій муніципально-правових санкцій, переконана, що муніципально-правова відповідальність покликана охороняти муніципально-правові відносини у сфері вирішення питань місцевого значення, тоді як конституційно-правова відповідальність захищає конституційно-правові відносини, пов'язані зі здійсненням державної влади [2]. К. Шугріна та І. Кеня зазначають, що відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування може відноситись до двох видів: конституційно-правової і муніципально-правової. При цьому, перша, на їх думку, розуміється як відповідальність перед державою, а друга – як відповідальність перед населенням. Солідарна з ними і М. Долгополова, яка, розглядаючи муніципально-правову відповідальність як правовий зв'язок між органами, посадовими особами місцевого самоврядування, зобов'язаних відповідно до свого статусу ефективно виконувати функції, завдання і посадові обов'язки та населенням муніципального утворення, що має право здійснювати контроль за їх діяльністю, а у випадку порушення вимог муніципально-правових норм – на застосування заходів муніципально-правового примусу, таким чином, наголошує, що суб'єктами муніципально-правової відповідальності є органи і посадові особи місцевого самоврядування, які, відповідно до свого статусу, повинні вирішувати питання місцевого значення, а інстанцією, яка має право застосувати санкції цієї відповідальності – населення муніципального утворення. Дослідниця поділяє погляди вчених щодо двоаспектності юридичної відповідальності і припускає, що муніципально-правова відповідальність, має позитивний та негативний зміст, а її характерними ознаками є публічний і політичний характер. На переконання А. Кочерги, муніципально-правова відповідальність є самостійним, комплексним, специфічним і дуже складним правовим явищем, це різновид публічно-правової відповідальності, що характеризується багатоманітністю суб'єктів, в тому числі голів муніципальних утворень та депутатів місцевих рад [5]. В. Кашо вважає, що основним критерієм для виділення муніципально-правової відповідальності є не інстанція її застосування – населення, і не суб'єкт, який несе відповідальність – органи і посадові особи місцевого самоврядування, а муніципальний рівень як інстанції, так і суб'єкта відповідальності [3].

С. Князєв наголошує, що виділення муніципально-правової відповідальності як окремого, самостійного виду юридичної відповідальності, є штучним, тому що, по-перше, вся своєрідність муніципально-правової відповідальності зводиться до відкликання депутата і виборних посадових осіб місцевого самоврядування: такий мізерний арсенал «власних» заходів примусу не є підставою наполягати на формуванні самостійного виду юридичної відповідальності. По-друге, ні один з чинних законодавчих актів не оперує поняттям «муніципально-правова відповідальність». По-

третє, ні підстави, ні процедура відповідальності органів і посадових осіб місцевого самоврядування перед населенням і державою принципово не відрізняється від підстав і процедури відповідальності законодавчих (представницьких) органів державної влади і вищих посадових осіб (керівників вищих органів виконавчої влади) суб'єктів Російської Федерації. По-четверте, такі санкції як відкликання депутата чи виборної посадової особи місцевого самоврядування, а також розпуск представницького органу є характерними не лише для муніципально-правового регулювання [4]. С. Солдатов вводить термін «конституційно-муніципальна відповідальність» яка, на думку автора, є міжгалузевим видом публічно-правової відповідальності органів і посадових осіб місцевого самоврядування перед населенням муніципального утворення і державою [13]. С. Мялковський, заперечуючи наявність муніципально-правової відповідальності, вважає, що різні види юридичної відповідальності у місцевому самоврядуванні можуть бути об'єднані у дві групи – публічно-правова і приватно-правова відповідальність. До першої групи він відносить конституційну, адміністративну та кримінальну. До другої – цивільно-правову, дисциплінарну і матеріальну. Можна погодитися з позицією автора щодо такого поділу відповідальності, оскільки поняття публічного і приватного права є ширшим за поняття галузевих видів права (конституційного, адміністративного, кримінального та інших), а тому може їх охоплювати. К. Амербеков виділяє державно-правову відповідальність, суб'єктами якої у місцевому самоврядуванні є муніципальне утворення, його представницький орган, депутат, виборна посадова особа муніципального утворення. На жаль, правознавець не конкретизував відмінності запропонованого виду відповідальності від уже наявних, окрім того, що її суб'єктами можуть бути представницькі органи та їх члени, що вказує на їх особливий статус. Можемо припустити, що мова йде про конституційно-правову відповідальність, оскільки слова «конституційна» і «державна» досить часто вживаються як синоніми.

Зважаючи на зазначене вище, можемо підсумувати, що наукова спільнота поки не виробила єдиного погляду щодо наявності чи відсутності конституційно-правової і муніципально-правової відповідальності у місцевому самоврядуванні.

У нашому дослідженні особливої уваги заслуговує розгляд поняття «представницький орган місцевого самоврядування». Представницькі органи місцевого самоврядування є базовим елементом у сучасній системі місцевого самоврядування. На думку професора В. Фадєєва, вони є головним каналом реалізації суверенітету народу та складають основу демократичного розвитку держави і суспільства, виступають гарантом забезпечення інтересів народу на всіх територіальних рівнях публічної влади [14, с. 75]. Згідно статті 1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» представницький орган місцевого самоврядування – виборний орган (рада), який складається з депутатів і відповідно до закону наділяється правом представляти інтереси територіальної громади і приймати від її імені рішення [12]. Відповідно до поділу громад на сільську, селищну, міську, представницькими органами місцевого самоврядування виступають сільська, селищна та міська ради. Окрім того, п. 2 статті 10 вищезгаданого акта за обласними та районними радами також закріплено статус представницьких органів місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст, у межах повноважень, визначених Конституцією України, цим та іншими законами, а також повноважень, переданих їм сільськими, селищними, міськими радами. Оскільки територія держави є не механічним конгломератом відповідних її частин, а цілісним утворенням, що будується з урахуванням історичних, економічних, соціальних, географічних, демографічних та

інших чинників, то цілком очевидно є те, що й представницькі органи влади, які обираються в цих одиницях, також становлять цілісну систему. Основними ознаками представницьких органів місцевого самоврядування є: виборність, формування первинним суб'єктом місцевого самоврядування – територіальною громадою, колегіальність, прийняття рішень від імені усієї громади, що є обов'язковими до виконання на відповідній території.

Розглядаючи відповідальність представницьких органів місцевого самоврядування, М. Краснов застосовує термін «публічно-правова відповідальність». У статті «Публічно-правова відповідальність представницьких органів за порушення закону» [6] він стверджує, що публічно-правова відповідальність представницьких органів за порушення законів може наступати тільки перед державою, а не перед муніципальним утворенням. Основне питання полягає в тому, чи визнає сама держава необхідність публічно-правової відповідальності. Аналіз чинного російського законодавства, зауважує автор, свідчить, що ця проблема не знайшла свого остаточного вирішення. Разом з тим, М. Краснов підтримує розвиток інституту політичної відповідальності представницьких органів місцевого самоврядування, яку він розуміє як відповідальність цих органів перед територіальним співтовариством за невідповідність їх діяльності мандату довіри. Таким чином, вчений визнає правовий (публічно-правова відповідальність) і неправовий (політична відповідальність) характер їх відповідальності. Введення категорії публічно-правової відповідальності в юридичну науку поряд із усталеними обумовлено необхідністю систематизації форм і заходів відповідальності, які застосовуються в сфері організації і функціонування публічної влади. Специфікою публічної відповідальності є те, що в ній поєднуються політичні, правові й моральні заходи відповідальності, на що звертають увагу більшість дослідників, зокрема: В. Тернавська, І. Умнова, В. Савін, С. Рунець та інші, а її ознаки проявляються через інші види відповідальності: юридичну, політичну, моральну. Необхідно зауважити, що поняття «публічно-правова відповідальність» в контексті розгляду його у сфері місцевого самоврядування теоретично є недостатньо розробленим у вітчизняній та зарубіжній науці. Вважаємо, що публічно-правова відповідальність є похідною від публічної, яка за умови здійснення правової регламентації набуває правового статусу. В свою чергу, публічна відповідальність є видом соціальної відповідальності суб'єктів, що здійснюють публічну владу. Представницький орган місцевого самоврядування є носієм публічної влади, мандат на здійснення якої йому надають виборці шляхом реалізації свого волевиявлення. Відповідно, він несе відповідальність перед виборцями за ефективну реалізацію публічної влади через отримані публічно-владні повноваження, які закріплені за ним у чинному законодавстві. Держава контролює, аби у своїй діяльності представницький орган дотримувався правових норм та не виходив за межі наданих йому повноважень, а, отже, він є відповідальним перед державою. Таким чином, відповідальність представницьких органів місцевого самоврядування є публічною, тому що:

- 1) публічна відповідальність – це відповідальність носіїв публічної влади, яким є представницький орган місцевого самоврядування;
- 2) публічна відповідальність – це відповідальність, яка настає перед основними джерелами публічної влади: територіальними громадами, яку представляють виборці, та державою;

3) публічна відповідальність – це відповідальність, яка настає для представницького органу за неефективне здійснення чи нездійснення ним публічно-владних повноважень в ході реалізації публічної влади.

Враховуючи специфіку відповідальності представницького органу, І. Алексєєв, зазначає, що її правову конструкцію складає значна кількість заходів, що утворюють цілий комплекс. Однак, при цьому необхідно виходити з двоаспектності відповідальності. В позитивному розумінні відповідальність колегіального представницького органу необхідно розглядати як відповідальне ставлення даного суб'єкта до своїх обов'язків, добросовісне та ефективне їх виконання. В негативному – як негативну оцінку діяльності даного суб'єкта, в результаті якої на нього накладаються негативні правові наслідки у вигляді позбавлення політичних, юридичних чи інших інтересів. Погоджуючись з позицією автора, доповнимо, що позитивна відповідальність представницького органу настає автоматично з моменту визнання повноважень ради нового скликання. Відповідно, автоматично перестає існувати у разі припинення цих повноважень. Негативний аспект відповідальності проявляється лише після здійснення представницьким органом певних дій, які дістали негативну оцінку у відповідній інстанції. Ці два аспекти відповідальності представницького органу тісно взаємопов'язані між собою: чим вище рівень у позитивному сенсі, тим рідше настає ретроспективна відповідальність.

Дослідники наголошують, що важливим моментом є розрізнення відповідальності представницьких органів місцевого самоврядування, яка настає за порушення ним Конституції та/або законів України, і відповідальність, підставою до притягнення якої у широкому розумінні є неефективне здійснення місцевої публічної влади, порушення чи невиконання передвиборчих програм і обіцянок, оскільки тут мають місце порушення різних норм, відповідно, мова йде про різні види відповідальності. З огляду на це, пропонуємо публічну відповідальність представницьких органів місцевого самоврядування розглядати як явище, яке відображає взаємозв'язок у сфері суспільних відносин між представницькими органами місцевого самоврядування і територіальними громадами, державою, юридичними та фізичними особами, який виявляється з одного боку як позитивна реакція перших добросовісно виконувати добровільно взяті на себе обов'язки щодо ефективного вирішення питань місцевого значення, а з іншого – як негативна реакція других на порушення виборним органом (радою) політичних, правових та моральних норм.

Підсумовуючи, можемо констатувати, що нами було здійснено ґрунтовний аналіз наукових досліджень публічної відповідальності у місцевому самоврядуванні. Виявлено, що відповідальність у місцевому самоврядуванні розглядається переважно у негативному аспекті та пов'язується з настанням негативних наслідків для правопорушника. Органи та посадові особи місцевого самоврядування можуть бути притягнуті до кримінальної, цивільно-правової, адміністративної, дисциплінарної відповідальності. Частина авторів (Ю. Тодика та В. Шумілін, П. Любченко, В. Шаповал, Н. Батанова) підтримують наявність конституційно-правової відповідальності у місцевому самоврядуванні, інші (В. Погорілко, О. Фрицький, І. Алексєєв, А. Кочерга, М. Долгополова) – муніципально-правової, окремі вчені (К. Шугріна, І. Кеня, К. Заболотських) – обох видів.

Враховуючи основні ознаки представницьких органів місцевого самоврядування (виборність, формування первинним суб'єктом місцевого самоврядування – територіальною громадою, колегіальне прийняття рішень від імені усієї громади,

поєднання у діяльності місцевих та державних інтересів), запропоновано авторське визначення поняття «публічна відповідальність представницьких органів місцевого самоврядування» як явища, яке відображає взаємозв'язок у сфері суспільних відносин між представницькими органами місцевого самоврядування і територіальними громадами, державою, юридичними та фізичними особами, який виявляється з одного боку як позитивна реакція перших добросовісно виконувати добровільно взяті на себе обов'язки щодо ефективного вирішення питань місцевого значення, а з іншого – як негативна реакція других на порушення виборним органом (радою) політичних, правових та моральних норм. Основними ознаками визначено: публічність, двохаспектність, комплексність, що проявляється у можливості застосування до представницьких органів різних видів відповідальності.

Список використаної літератури:

1. Алексеев И. А. Муниципально-правовая ответственность: проблемы теории и практики: дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: 12.00.02 / Алексеев Игорь Александрович. – Ставрополь, 2007. – 520 с.
2. Заболотских Е. М. Муниципально-правовые санкции как форма выражения ответственности в системе местного самоуправления: витяг з автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук [Електронний ресурс] / Е. М. Заболотских. – М., 2007. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/munitsipalno-pravovye-sanktsii-kak-forma-vyrazheniya-otvetstvennosti-v-sisteme-mestnogo-samo>.
3. Кашо В. С. О критериях выделения муниципально-правовой ответственности / В. С. Кашо // Конституционное и муниципальное право. – 2011. – № 2. – С. 61–63.
4. Князев С. Д. Конституционная ответственность в муниципальном праве: вопросы теории и практики / С. Д. Князев // Журнал российского права. – 2005. – № 6. – С. 81–88.
5. Кочерга А. А. Муниципально-правовая ответственность глав муниципальных образований и депутатов представительных органов местного самоуправления в субъектах Российской Федерации на территории Южного федерального округа: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.02 / Кочерга Анна Александровна. – Ставрополь, – 2006. – 207 с.
6. Краснов М. А. Публично-правовая ответственность представительных органов за нарушение закона / М. А. Краснов // Государство и право. – 1993. – № 6. – С. 46–56.
7. Кудинов О. А. Муниципальное право Российской Федерации: курс лекций / О. А. Кудинов. – М., 2005. – 144 с.
8. Кутафин О. Е. Муниципальное право Российской Федерации: учебник / О. Е. Кутафин, В. И. Фадеев. – М. : Юрист, 2004. – 559 с.
9. Мильшин Ю. Н. Муниципальное право России [Електронний ресурс] / Ю. Н. Мильшин, С. Е. Чаннов. – Режим доступу: <http://www.romanovaa.ru/localgov-theory-law/>.
10. Погорілко В. Ф. Муніципальне право України : підручник / за ред. В. Ф. Погорілка, О. Ф. Фрицького. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 592 с.
11. Постовой И. В. Муниципальное право России / [Електронний ресурс] / И. В. Постовой. – Режим доступу: <http://in1.com.ua/book110540/>.

12. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 24. – С.170.
13. Солдатов С. А. Ответственность органов и должностных лиц местного самоуправления перед населением муниципального образования и государством : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / С. А. Солдатов. – Ставрополь, 2012. – 31 с.
14. Фадеев В. И. Депутатский мандат в Российской Федерации: конституционно-правовые основы: учеб. пособие / В. И. Фадеев, М. В. Варлен. – М. : Норма, 2008. – 448 с.
15. Черногор Н. Н. Проблемы ответственности в теории муниципального права и практике местного самоуправления [Электронный ресурс] / Н. Н. Черногор. – Режим доступа: <http://www.lawmix.ru/commlaw/739>.

Стаття надійшла до редколегії 27.12.2015

Прийнята до друку 19.02.2016

PRINCIPLES OF LOCAL GOVERNMENT

Sergey Orlov

*Lviv State University of Internal Affairs
Department of philosophy, politology and juridical logic,
Gorodotskastr. 26, 79007,
Lviv, Ukraine
e-mail: filosof@lvduvs.edu.ua*

In the article investigated the basic problems of the essence of responsibility in local government. The distinction between municipal and constitutional and legal responsibilities as fundamentally different but complementary forms of responsibility of local governments was held. Analyzed the specificity of municipal responsibilities, including the responsibility of representative bodies.

Keywords: representative body of local government, municipal responsibility, constitutional and legal responsibility.

УДК 316.334

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ПРИРОДА, СУТНІСТЬ ТА ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ

Світлана Ростецька

*ДЗ «ЛНПУ імені К. Д. Ушинського»
кафедра політичних наук і права
65020 м. Одеса, Старопортофранківська, 26
тел. (048)7316065; e-mail: sveta-rost@ukr.net*

У статті досліджено природу і сутність феномена «ідентичність», проаналізовано ключові теоретичні напрямки і школи, які вивчають національну проблематику, співвідношення етнічної та національної ідентичності. Виділено і зіставлено основні характеристики національної ідентичності. Проаналізовано проблеми формування національної ідентичності. Визначено, що вивчення даної проблематики сприятиме як більш глибокому розумінню самого явища, так і слугувати відправною точкою для розуміння, дослідження і прогнозування сучасних національних, соціальних, політичних процесів, що відбуваються в пострадянських державах.

Ключові слова: ідентичність, національна ідентичність, етнос, нація.

Питання «хто ми і звідки», «що нас об'єднує», «які цінності для нас є пріоритетними» для кожної нації є однією з тих домінант, яка визначає її сьогодення і майбутній розвиток. Як і людина, нація проходить етапи становлення, дорослішання, критичної самооцінки, усвідомлення своєї особливості і, в той же час, включеності в світовий процес розвитку. У добу глобалізації традиційні цінності здаються архаїчними і малозначущими. Однак народи продовжують виступати за національне самовизначення. Нація залишається ключовим елементом політичної системи, а держави-нації – основними ланками світової системи. У свою чергу, держава виступає в якості носія і гаранта національних інтересів і національної ідентичності.

Проблема формування національної ідентичності важлива для держав пострадянського простору. Будучи перенесеною на рівень ідентифікації з країною в умовах несформованості політичної нації, національна ідентичність приймає форму етнонаціональної ідентичності (поєднання етнічних і національних чинників). Як інструмент консолідації політичної нації та конструювання національної ідентичності виступає політика ідентичності, яка реалізується через національну, регіональну, історичну, конфесійну, символічну політику держави.

Метою статті є дослідження природи і сутності феномена «ідентичність», визначення його основних характеристик та проблем формування.

Теоретичні проблеми нації та націоналізму, знаходяться в центрі уваги таких зарубіжних дослідників як Б. Андерсон, У. Альтерматт, Р. Брубейкер, К. Вердер, Е. Геллнер, М. Грох, Е. Еріксон, К. Калхун, А. Сміт, А. Турен, Е. Хобсбаум та ін.

Питанням дослідження національної та регіональної ідентичності приділяли увагу в своїх наукових працях такі українські вчені як Я. Грицак, І. Зварич, Н. Кочан, Л. Ковач, Л. Лойко, О. Майборода, Н. Макаренко, Л. Нагірна, М. Панчук, Н. Пашина, Н. Рябчук, Н. Ротар та інші.

Незважаючи на досить великий обсяг наукових робіт з проблем нації та національної ідентичності, побудови національної держави питання національної ідентичності в пострадянських країнах недостатньо досліджені.

Згідно з визначенням французького соціолога А. Турена, «ідентичність – це усвідомлене самовизначення соціального суб'єкта». Формування ідентичності передбачає такий ступінь суб'єктивної інтеріоризації традицій, звичаїв, норм і цінностей, коли діючий індивід вже не відділяє себе в певному сенсі від групи, сприймаючи все або щось, що відбувається, не з позиції – «це має відношення до мене», а як – «це має відношення до нас» [Цит. за: 14, с. 87]. Тобто «я» трансформується до певного «ми».

Слід зазначити, що феномен ідентичності тривалий час є предметом досліджень таких наук як філософія, політологія, культурологія, соціологія, психологія, антропологія та ін.

Так, проблема ідентичності розглядається в працях філософів найрізноманітніших шкіл і напрямків (Ж. Лакан, П. Рікер, Д. Рісмен, Ю. Хабермас, К. Ясперс та ін.). Зокрема, К. Ясперс визначив ідентичність як один з чотирьох формальних аспектів самосвідомості – усвідомлення того, що я залишаюся тим, ким був завжди, і все, що відбувається в моєму житті, всі події відбуваються саме зі мною, і ні з ким іншим [10, с. 56].

Основу соціологічного розуміння «ідентичності» становить концепція символічного інтеракціонізму, засновниками якої є соціологи Д. Мід і Ч. Кулі. У їх розумінні ідентичність (самість) за своєю природою є соціальним утворенням. У складній структурі особистості індивіда дослідники виділяли два аспекти самості: особистий – спонтанне, внутрішнє, суб'єктивне уявлення індивідом себе; соціальний аспект – узагальнені уявлення інших, які засвоюються індивідом, тобто те, як люди бачать себе очима інших. Дж. Мід акцентував увагу на соціальних умовах, необхідних для формування самості. Він доводив неможливість формування «самості» без «узагальненого іншого» (тобто певної соціальної групи, до якої індивід прагне себе віднести). Дж. Мід одним з перших обґрунтував, що соціальна ідентичність індивіда формується за допомогою соціалізації, під впливом групових установок, цінностей і стереотипів [8, с. 134].

Подальший розвиток проблематики ідентичності пов'язаний зі зверненням до аксіологічного аспекту, який пов'язаний з дослідженнями американського соціолога Р. Мертона. Мертон стверджує, що ідентичність індивіда формується внаслідок його соціалізації і співвіднесення з колективом, що є для нього цінним, значущим. І цінність цих «значущих інших» є хіба що «дзеркало», в якому індивід знаходить уявлення про себе самого і багату самооцінку». Це означає, що тією мірою, якою члени групи мотивовані пов'язувати себе з цією групою, вони мають тенденцію засвоювати ті почуття і бути конформними до тих цінностей, які притаманні даній групі [Цит за: 6, с. 157].

Переворот в інтерпретації феномена ідентичність стався з появою теорії соціального конструктивізму П. Бергера та Т. Лукмана. Автори визначили ідентичність як соціальний конструкт, який «формується соціальними процесами», тобто «підтримується, видозмінюється, або навіть переформатовується соціальними відносинами» [3, с. 52].

Незважаючи на ґрунтовні дослідження категорії «ідентичність», статус самостійного наукового поняття вона отримала в роботах Е. Еріксона. Ідентичність, за Е. Еріксоном, – це динамічне утворення, яке потерпає зміни протягом усього життя

людини. Це почуття органічної приналежності індивіда до його історичної епохи і типу міжособистісної взаємодії, що властива даній епосі. За Еріксоном, володіти ідентичністю – значить: відчувати себе незмінним, незалежно від ситуації, належати до певної спільноти, відчувати зв'язок власної безперервності і визнання цієї безперервності іншими людьми; сприймати минуле, сьогодення і майбутнє як єдине ціле [13, с. 321].

Людина є носієм цілого набору ідентичностей – особистісної, соціокультурної, професійної, етнічної / національної, конфесійної, територіальної та ін., значимість яких може змінюватися як у процесі саморозвитку, так і під впливом зовнішніх чинників (впливу соціальних інститутів, державної політики).

Множинність підходів і теорій до визначення національної ідентичності підкреслює важливість вивчення даного феномена. У сучасній науці теорія нації розвивається в рамках трьох основних підходів: примордіалістського або есенціального (від англ. *primordial* – початковий), інструменталістського (модерністського), конструктивістського (постмодерністського / постнекласичного / деконструктивістського), які по-різному визначають поняття «нація», «етнос», «ідентичність».

Прихильники примордіалістського підходу виходять з уявлення про первинність етнічних категорій, про етнічність як одвічну властивість людської природи. Етнічність як емоційна прив'язаність є фундаментальним аспектом «Я–образу» кожної людини.

У сучасній науці нації, в межах теорії примордіалізму, розглядаються як природні феномени, що склалися на основі спільності походження групи і спільності території. Національна ідентичність в рамках даної методології розуміється як незмінна тотожність, що приймається людиною раз і назавжди і що представляє собою більш розвинений, «вдосконалений» рівень етнічної ідентичності.

Але якщо для примордіалістів нація є якоюсь матеріальною природною субстанцією, вкоріненою в минулому, не схильною до історичних змін, то для представників конструктивізму (Б. Андерсон, Р. Брубейкер, Е. Геллнер, Е. Хобсбаум і ін.) нація виступає продуктом уяви, конструйованою за допомогою різного роду дискурсивних практик.

Е. Геллнер пов'язує виникнення нації з розвитком індустріального суспільства, тобто з капіталістичною економікою, появою «високої стандартизованої культури», що розповсюджується через систему загальної освіти. Система освіти стає засобом об'єднання навколо спільної ідеї – ідеї нації. Саме за допомогою освіти, уніфікації мови і високої культури досягається ефект рівномірної, єдиної, гомогенної спільноти, що в термінах Геллнера і є нацією. Так, дослідник стверджує, що нації не існує «в реальності» – вони виникають як особлива форма з'єднання культури і держави, можлива при певних економічних умовах» [5, с. 159].

В межах конструктивістського підходу, національна ідентичність маркує приналежність людини до нації як «уявної політичної спільноти». Б. Андерсон формулює висновок, що національна самосвідомість є результатом діяльності політичних і державних структур [1, с. 31].

Таким чином, в рамках конструктивізму національна ідентичність розглядається як продукт свідомих зусиль людини, при цьому підкреслюється її процесуальний характер і дискурсивна природа. Нація будується не на культурно-історичних або кровних відносинах, а на вільному самовизначенні індивіда та

суспільства, а також на єдності громадянської політичної культури.

Представники інструменталізму (Л. Белл, М. Бенкс, А. Коен, Дж. Ротшільд, М. Фішер та ін.) визначають етнічну й національну ідентичність як продукт маніпулювання з боку еліт, які поповнюють свій символічний і політичний капітал шляхом етнізації соціальних проблем, акцентуючи увагу на експлуатації міжгрупових відмінностей та протиріч, які формуються виключно в етнічних термінах. Етнічність розглядається як інструмент, який використовується в боротьбі за владу, статус, добробут. Засновники даного підходу виходили з того, що відмінності між групами людей в суспільстві можуть слугувати основою для формування етнічної ідентичності кожної групи, це визначатиме характер міжгрупових відносин мобілізуючої етнічної групи на цілеспрямовану політичну діяльність [9, с. 46].

На підставі вищевикладеного слід зазначити, що всі існуючі підходи до дослідження нації і національної ідентичності мають свої «слабкі місця». Так, теорія примордіалізму нездатна пояснити зміни значущості етнічності в часі. Постмодерністські концепції не відповідають на питання про стійкість етнічних ідентифікацій, чому етнічність настільки ефективний інструмент політичної мобілізації, якщо вона не більше ніж винахід інтелектуалів.

Національну ідентичність доцільно визначити як багатовимірний концепт, в якому, тією чи іншою мірою, співвідносяться державна, громадянська, етнічна та соціокультурна складові.

На думку Л. Лойко, національна ідентичність спирається на культурні й громадянсько-політичні традиції, інтереси, перспективи політичного розвитку, спільні політичні інститути, права та обов'язки, економічний і соціальний простір, спільність громадянства. Цілісність національної ідентичності сприяє збереженню консенсусу із фундаментальних питань розвитку держави. Національна ідентичність – це не вроджена риса народу, а результат суспільного виховання у поєднанні з етнічною ідентичністю, вона може перетворитися на рушійну силу суспільно-політичних перетворень [7].

Ідентичність є політичним і соціокультурним конструктом, який формується національними елітами і державою, і полягає у визнанні індивідом своєї приналежності до держави і політичної спільноти – громадян країни, а також співвіднесенні себе з певною етнокультурною спільністю. Держава, з одного боку, проводить політику ідентичності, спрямовану на посилення культурної однорідності, створення і підтримку системи ідентифікації з «єдиним цілим» (державою) через проведення історичної, мовної, символічної політики. З іншого боку, – держава надає індивіду можливість співвіднесення себе з соціальним цілим – групою (етнокультурною спільністю), будучи «значущим об'єктом самовіднесення, логічною передумовою ідентифікаційного ланцюжка «будинок – населений пункт – регіон – країна» [11, с. 112].

Відзначимо, що етнічна ідентичність є для людини первинним в його самовизначенні і досить стійким протягом життя, не дивлячись на те, що ступінь її актуалізації визначається (конструюється) під впливом зовнішніх факторів.

Як зазначає В. Ачкасов, ідентифікація з етнічною спільнотою може слугувати сильним каталізатором масової поведінки і політичної дії, особливо в ситуації кризи. Найбільш яскравий прояв етнічної ідентичності як інструмент політичного впливу і влади є характерним для перехідних суспільств і держав, що знаходяться на шляху формування своєї державності, коли етнічна ідентичність створює необхідні передумови для етнополітичної мобілізації, підйому діяльності національних еліт [2, с. 210].

Таким чином, без належного розуміння етнічних ідентичностей, а також

відносин між етнічними спільнотами в рамках поліетнічних держав, неможливо прогнозувати і вирішувати політичні і соціальні проблеми в пострадянських державах, формувати єдину національну ідентичність, тому і феномен національної ідентичності складно розглядати поза межами досліджень, що стосуються проблем етнічності.

У західній науці переважає розуміння нації як співгромадянської політичної спільноти («нація – співгромадянство») – сукупність громадян однієї держави, коли націю становить колективний суверенітет на основі загальної політичної участі. У Конвенції про громадянство Ради Європи поняття «громадянство» визначається як «правові відносини особи з державою без зазначення етнічного походження цієї особи». Відповідно, національна ідентичність розглядається як почуття приналежності індивіда до держави (єдина громадянська ідентичність), незалежно від його етнічної приналежності (ідентичності). У міжнародному праві, коли мова йде про нації, то передбачаються політичні або громадянські нації. Членами ООН є саме політичні нації (nations). В англійській мові слово nation означає не тільки націю, а й країну, державу, тобто політичну єдність. У Статуті ООН окремо виділяється поняття народи (peoples), що має на увазі етнічну спільність [12].

У Центральній і Східній Європі між поняттями «нація», «народ» і «етнос» нерідко ставлять знак рівності, визнаючи тим самим націю етнічною спільнотою («етнонація»). Основними критеріями нації є етнічні та культурні складові (спільна мова, історія, традиції, релігія і т. д.). У пострадянських державах панує розуміння процесів формування нації та національної ідентичності через етнічні та культурні аспекти.

В офіційній практиці можна зіткнутися з протиріччями у визначеннях національного. Так, визначення, похідні від поняття «нація», використовуються в «західному» значенні в таких словосполученнях як «національні інтереси», «національна безпека», «національна єдність», «дух нації», «національні проблеми», «здоров'я нації», «національна система освіти», «національна промисловість» та ін. У цьому випадку поняття «нація» пов'язується не тільки з етносом, а й з усім політичним співтовариством, з різними історичними і культурними традиціями.

Таким чином, змістовне наповнення поняття національної ідентичності тісно пов'язане з особливостями політичної культури країни, що визначає роль влади в масовій свідомості, характеру політичного режиму і політичної поведінки громадян.

Р. Брубейкер підкреслює, що «державна не єдиний значимий ідентифікатор процесів ідентифікації», інтенсивність прояву національної / етнічної ідентичності багато в чому визначається політичними елітами, їх цілями і стратегіями [11, с. 119].

Таким чином, проаналізувавши основні ознаки (характеристики) національної ідентичності як «політичного і соціокультурного конструкту», можливо результувати наступні положення:

перше: національна ідентичність є політичним і соціальним конструктом, який формується національними елітами і створюваними ними інститутами, насамперед – державою. Проводиться історична політика, мовна, символічна політика, конструювання образу «іншого» та ін., що спрямовано на створення системи ідентифікації з «єдиним цілим» (державою), а також формування загального культурно-історичного і політичного простору;

друге: основою національної ідентичності виступають загальні політичні цінності, почуття приналежності індивіда до держави (політичної спільноти), незалежно від його етнічної приналежності, що розділяються громадянами як культурні норми,

визнання індивідом прав і обов'язків у відношенні до інших членів спільноти, рівність громадян перед законом і громадянська культура. Національна ідентичність окреслює територіальне простір нації;

третє: національна ідентичність формується паралельно з процесами національно-державного будівництва. Нація є «продуктом» довгого і складного процесу історичного розвитку;

четверте: національна ідентичність у своїй основі має духовні та культурні підстави, що формують національну картину світу – систему уявлень, заснованих на певних національних цінностях, традиціях, світогляді, що підтримує «почуття приналежності до єдиного політичного співтовариства»;

п'яте: феномен національної ідентичності взаємопов'язаний з етнічним. Етнічний компонент є складовою конструкції нації (первинним в самовизначенні людини і досить стійким протягом життя).

шосте: національна ідентичність є найважливішим засобом легітимації і дегітимації влади, політичного режиму і держави, як інституту, який претендує на втілення національної ідентичності та національних інтересів.

сьоме: національна ідентичність – це потужний фактор консолідації політичної спільноти. У процесі ідентифікації індивід ототожнює себе, тобто відчуває почуття причетності до своєї групи (спільноти) і держави, визнаючи групові цінності і цілі як «свої» (національна ідентичність як емоційне переживання своєї приналежності до національної політичної спільноти), і відокремлює від «іншої» політичної спільноти;

восьме: національна ідентичність пред'являє зобов'язання до «носія ідентичності»: прийняття сторони своєї нації в конфліктах з іншими націями, на індивідуальному рівні передбачається громадянська відповідальність та активна громадянська позиція; прийняття відповідальності за вчинки, що здійснюються в ім'я своєї нації іншими її представниками; перевага загальнонаціональних інтересів перед особистими (вищий ступінь актуалізації національної ідентичності);

дев'яте: національна ідентичність конструюється за допомогою дискурсу націоналізму. У цьому випадку виклик нелегітимним урядам може бути кинутий від імені нації;

десяте: процеси глобалізації, інтеграції впливають на національну ідентичність, знижуючи її значимість в системі ідентифікації. З одного боку, можна говорити про тенденції формування багаторівневої і багатоскладової ідентичності, з іншого – спостерігається зворотний процес – зростання націоналізму і посилення ролі національної ідентичності як основної конструкції політичної системи.

І. Валерстайн зазначив, що «всі нації є соціальними утвореннями, і основна роль в їх створенні належить державі» [4, с. 139].

Щоб створити націю, необхідно відтворити її історію і довгу хронологію, визначитися з набором характеристик і символів. Для пострадянських країн на сучасному етапі характерний процес формування національної ідентичності на основі спільних етнокультурних цінностей. Особливе місце в даному процесі належить національній історії, звернення до якої надає матеріал, необхідний для вибудовування колективної ідентичності спільноти, формування почуття історичної і культурної спільності.

В руках національних еліт і влади історія стала частиною політики, перетворившись на потужний інструмент конструювання нації і національної ідентичності.

Список літератури

1. Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма / Б. Андерсон. – М. : Канон-Пресс, 2001. – 288 с.
2. Ачкасов В. А. Язык как инструмент «строительства нации»: постсоветский контекст / В. А. Ачкасов // Политическая наука. – 2011. – № 1. – С. 204–218.
3. Бергер, Ш. Историческая политика и национал-социалистическое прошлое в Германии, 1949-1982 гг. / Ш. Бергер // Историческая политика в XXI веке: Сборник статей под ред. А. Миллера, М. Липман. – М. : Новое литературное обозрение, 2012. – С. 33–65.
4. Валлерстайн И. Миросистемный анализ: введение / И. Валлекрстайн. – М. : Изд. дом «Территория Будущего». 2006. – 248 с.
5. Геллнер Э. Пришествие национализма / Э. Геллнер // Нации и национализм. – М. : Праксис, 2002. – 409 с.
6. Копосов Н. Е. Как думают историки / Н. Е. Копосов. – М. : Новое литературное обозрение, 2011. – 326 с.
7. Лойко Л. Національна ідентичність: проблеми дефініцій та політико-правового аналізу [Електронний ресурс] / Л. Лойко // Український науковий журнал. Освіта регіону. – 2011. – № 2. – Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/424>
8. Мид Дж. Г. Избранное. Сб. переводов / Дж. Г. Мид. – РАН ИНИОН Центр социально-научных информ. исследований. Отд. социологии и социальной психологии, сост и переводчик В. Г. Николаев, отв ред Д. В. Ефременко. – М, 2009. – 290 с.
9. Тишков В. А., Шабаев Ю. П. Этнополитология: политические функции этничности / В. А. Тишков, Ю. П. Шабаев. – М. : Издательство Московского университета, 2011. – 376 с.
10. Ясперс К. Введение в философию / К. Ясперс / Пер. с нем. под ред. Михайлова А. А. – Мн. : Изд-во ЕГУ «Пропилеи», 2000. – 181 с.
11. Brubaker R. Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe / R. Brubaker. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – 216 p.
12. Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice (Устав ООН і Статут Міжнародного Суду ООН) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL:<http://treaties.un.org/doc/Publication/CTC/uncharter.pdf>
13. Erikson E. Psychological Identity / E. Erikson // A Way of Looking at Things. Selected Papers from 1930 to 1980 / ed. by Schlein. – N.Y., Norton, 1995. – 782 p.
14. Joseph J. Language and Identity: National, Ethnic, Religious / J. Joseph. – Houndmills, Basingstoke, Hampshire & N.Y. : Palgrave Macmillan, 2009. – 240 p.

Стаття надійшла до редколегії 27.12.2015

Прийнята до друку 19.02.2016

Rostetska Svitlana

NATIONAL IDENTITY: NATURE, ESSENCE AND PROBLEMS OF FORMATION

*State institution «SNPU named after K.D. Usinky»
65020 c. Odessa, Staroportofrankivska str., 36
tel. (048)7316065; e-mail: sveta-rost@ukr.net*

The nature and essence of the «identity» of the phenomenon is studied in the article. Key theoretical trends and schools, studying the national perspective, the ratio of ethnic and national identity were analyzed. Main features of national identity has been allocated and mapped. Problems of formation of national identity. It was determined that the study of these problems will contribute to a better understanding of the phenomenon itself, and serve as a starting point for understanding the study and forecasting of current national, social and political processes in the post-Soviet states were analyzed.

Key words: *identity, national identity, ethnic group, nation.*

УДК 327(477)

УКРАЇНЬСКА МІЖНАРОДНА ТЕМАТИКА В ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Олеся Ярошко

*Львівський національний університет імені Івана Франка
філософський факультет, кафедра політології
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: yaroo@ukr.net*

У цій статті узагальнено і систематизовано науковий доробок з української міжнародної тематики дослідників історичного профілю. Виокремлено основні напрямки досліджень істориків, їх проблематику та наукові результати. Також визначено особливості висвітлення ними пріоритетності елементів тріади «держава – суспільство – людина».

Ключові слова: історичні дослідження, українська міжнародна тематика, тріада «держава – суспільство – людина».

В умовах сучасного розвитку політичних інститутів України, їх взаємозв'язків і взаємовпливів як на українську політичну систему в цілому, так і на міжнародну пошуки науковців у цій царині видаються актуальними і значимими як у теоретичній, так і у практичній площині, оскільки відповідні наукові результати можуть слугувати орієнтирами у сфері політичних рішень, політичних стратегій і тактик.

Українські науковці приділяють значну увагу розробкам і дослідженням вище зазначеної проблематики. У цьому дослідженні зупинимось на досягненнях історичної науки, тому й розглянемо дисертаційні праці саме авторів цього профілю. Йдеться про кандидатські і докторські дисертації за спеціальностями «Історія України» (07.00.01), «Всесвітня історія» (07.00.02), «Етнологія» (07.00.05), «Військова історія» (20.02.22) та «Теорія та історія культури» (26.00.01) за період 2009–2015 років, авторами яких є: Антонюк Т.Д., Барвінська П.І., Брацюн В.В., Буглай Н.М., Ващенко О.Ф., Висоцька Г.В., Воробйов Г.П., Гайдай О.Ю., Гарагонич В.В., Гарбарук А.С., Давидчук С.Ю., Дмитрук А.Ю., Ільчук І.В., Коваленко О.М., Компанець І.В., Корнілова В.В., Корсак Р.В., Коцур Л.М., Лазнева І.О., Левик Б.С., Литовченко В.В., Лозинський П.І., Марков І.Г., Мудрієвська І.І., Науменко М.І., Недзельський Ю.О., Недужко Ю.В., Обухова О.Ю., Овчаренко В.Є., Овчаренко В.П., Опанасенко О.І., Пачос Ю.В., Пекарчук В.М., Покотило О.І., Полякова М.Є., Рендюк Т.Г., Речич С.Л., Саблук В.В., Савін С.Л., Сокол С.М., Стрільчук В.В., Стрільчук Л.В., Тоценко Ж.М., Туряниця І.А., Філенко І.В., Хахула Л.І., Хімей В.В. і Штепко О.Ю. [1-48]. Дисертації істориків присвячені актуальним проблемам міжнародної, зовнішньої і внутрішньої політики України [1-48].

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Дисертаційні праці українських істориків спрямовані на вирішення, як вже зазначалося, окремих актуальних наукових проблем, що знаходить своє відображення у наукових результатах, представлених у висновках. На нашу думку, важливе узагальнення і систематизація цих наукових результатів у контексті поступу історичної науки, а також української соціогуманітаристики як такої.

Мета дослідження полягає у висвітленні наукового доробку українських істориків-дисертантів з українських міжнародної тематики.

Визначаючи внесок українських істориків-дисертантів у розробку української міжнародної проблематики, виділимо напрямки їх наукових досліджень, наукові проблеми, що вирішуються та досягнуті наукові результати.

По-перше, йдеться про становлення України як учасника міжнародних відносин та інститутів забезпечення її суверенітету. Дослідники та наукова проблематика цього напрямку: В.В. Хімей (Україна на міжнародній арені: внутрішні та зовнішні чинники формування геополітичного статусу), Б.С. Левик (розвиток концепції національної безпеки і оборони України в програмних документах українських політичних партій), О.І. Покотило (створення Збройних Сил України) та Г.П. Воробйов (створення та розвиток Сухопутних військ Збройних Сил України) [47; 20; 34; 7]. Науковий доробок цих дослідників: висвітлення проблем геополітичного статусу України, сприятливих і несприятливих факторів його формування та державотворення; становлення, його особливості, мета та напрямки, проблеми та перспективи Збройних Сил України та Сухопутних військ Збройних Сил держави; особливості концептуального бачення системи національної безпеки та оборони України політичними партіями, їх вплив на рівень національної безпеки та оборони і шляхи ефективної протидії держави безпековим загрозам [7, с. 11-14; 20; 34, с.11-13; 47, с.16-18].

По-друге, роль етнічного чинники у державотворенні в Україні, міжнародні аперцепції феномену української незалежності, радянська спадщина у контексті історичної пам'яті українців. Представники цього дослідницького напрямку та їх наукова проблематика: В.П. Овчаренко (взаємозв'язок етнічних і державотворчих процесів у сучасній Україні), П.І. Барвінська (образ Східної Європи у німецькомовному академічному середовищі), Л.І. Хахула (історичні стереотипи про Україну та українців у сучасній Польщі) та О.Ю. Гайдай (радянська спадщина у політиці пам'яті та свідомості населення України) [30; 2; 46; 8]. Наукові результати істориків цього напрямку: особливості, проблеми та перспективи державотворчих процесів в Україні в умовах поліетнічного суспільства; вплив міжнародно-політичних процесів на академічний дискурс у контексті його політизації і / чи автономності щодо історії України як самостійного наукового напрямку чи складової історії інших країн; особливості становлення, проблеми та перспективи політики пам'яті в Україні на предмет радянської спадщини [2, с. 30; 8, с. 11-12; 30, с. 12-14; 46, с. 16].

По-третє, система двосторонніх відносин України та регіональної співпраці, в тому числі українсько-польські відносини, взаємини України з країнами Вишеградської групи, зі США, «новими» та «старими» членами ЄС, включаючи скандинавські держави, з країнами пострадянського простору та СНД та з іншими країнами світу. Цей науковий напрям представлений такими дослідниками та їх проблематикою: О.М. Коваленко (освітні, наукові та культурні українсько-польські зв'язки), Л.В. Стрільчук (польсько-українські міждержавні відносини, партнерство та співробітництво), О.Ю. Обухова (польсько-українське транскордонне співробітництво), Ю.В. Пачос (українсько-польське співробітництво в галузі культури), В.В. Стрільчук (транскордонне співробітництво України і Польщі в культурній сфері), І.В. Ільчук (українсько-польське міждержавне співробітництво в євроатлантичному контексті), Ж.М. Тоценко (співпраця в галузі культури як складова українсько-польських гуманітарних відносин), І.І. Мудрієвська (співробітництво України з країнами Вишеградської групи), Р.В. Корсак (українсько-чеські відносини у транскордонних процесах Центрально-Східної Європи),

О.Ф. Ващенко (двостороннє співробітництво Україна–США), С.М. Сокол (українсько-німецькі відносини), О.І. Опанасенко (українсько-німецьке співробітництво), В.В. Саблук (українсько-італійські відносини), І.А. Туряниця (українсько-литовські взаємини у політичній та гуманітарній сферах), В.Є. Овчаренко (політичне, економічне та культурне співробітництво України зі скандинавськими країнами), А.Ю. Дмитрук (російсько-українські відносини у політичній сфері), М.І. Науменко (українсько-азербайджанські відносини), М.Є. Полякова (українсько-казахстанське співробітництво), П.І. Лозинський (воєнно-політичне співробітництво країн СНД), С.Ю. Давидчук (українсько-ізраїльські відносини) та І.О. Лазнева (українсько-бразильське співробітництво) [14; 42; 28; 32; 41; 13; 43; 24; 17; 5; 40; 31; 38; 44; 29; 12; 25; 35; 22; 11; 19]. В цілому, історичний напрям білатерального співробітництва та регіональної кооперації збагатив українську соціогуманітаристику такими розробками: виокремлено етапи становлення двосторонніх відносин з окремими країнами; розкрито особливості становлення відносин України з іншими країнами, їх проблеми, напрями та перспективи; визначено вплив стереотипів на їх формування; показано роль діаспори як чинника двосторонніх стосунків України; показано тенденції тяжіння цих відносин до європейської матриці цивілізаційної взаємодії чи євразійсько-російської [5, с. 14-17; 11, с. 10-12; 12; 13, с. 14-16; 14, с. 14-16; 17, с. 24-26; 19; 22; 24, с. 12-13; 25, с. 13-15; 28, с. 14-16; 19, с. 15-16; 31; 32, с. 13-15; 35, с. 13-15; 38; 40, с. 15-17; 41, с. 12-15; 42, с. 29-34; 43, с. 11-13; 44, с. 13-16].

По-четверте, висвітлення євроінтеграційної проблематики України у працях С.Л. Савіна (українсько-британські відносини у контексті інтеграційних процесів), В.В. Гарагонича (транскордонне співробітництво в євронтеграційній стратегії України), Н.М. Буглай (Польща в реалізації євроінтеграційного курсу України: міжрегіональне співробітництво), І.В. Філенко (політика Російської Федерації щодо євроінтеграційного курсу України) [39; 9; 4; 45]. Науковий доробок представників цього напрямку: висвітлено роль транскордонного співробітництва як інструменту євроінтеграції України, його проблеми і особливості, специфіку євро регіонів як форми транскордонного співробітництва, їх мету та ментальну функцію; особливості сприйняття євроінтеграційних намірів України іншими країнами світу (Великою Британією, Польщею та Росією), їх мотивація та інструменти відповідної політики – підтримки / непідтримки [4; 9, с. 25-28; 39; 45, с. 17-19].

По-п'яте, НАТО як напрям зовнішньої політики України, інтеграційно-коопераційні аспекти в контексті безпекової політики України. Дослідники та проблематика цього напрямку: І.В. Компанець (євроатлантична інтеграція незалежної України у військово-історичному аспекті), В.В. Корнілова (взаємини Україна – НАТО), С.Л. Речич (воєнно-політичне співробітництво Збройних Сил України з НАТО) та Ю.О. Недзельський (участь Збройних Сил України у програмі «Партнерство заради миру») [15-16; 37; 26]. Наукові результати цього напрямку: показано роль НАТО як системи колективної безпеки постбіполярної доби, його трансформація та політику України у сфері національної безпеки стосовно інтеграції / співпраці з Альянсом, інструменти взаємодії; висвітлено особливості, тенденції, інституційне забезпечення, складові та напрями співпраці України з НАТО, прорахунки, напрями та шляхи удосконалення; окреслено роль програми «Партнерство заради миру» як кооперативного механізму забезпечення безпеки держави, його інструментарій, проблеми та перспективи [15, с. 15-17; 16; 26, с. 11-12; 37, с. 12-14].

По-шосте, багатостороння дипломатія України у контексті використання механізмів міжнародних організацій для забезпечення національних інтересів. Йдеться про дослідження В.В. Литовченко щодо ролі ЮНЕСКО в охороні та збереженні культурної спадщини в Україні [21]. Дослідниця окреслює напрями діяльності цієї міжнародної міждержавної організації щодо збереження культурної спадщини, політику України в цій сфері, проблеми співпраці та перспективи [21, с. 12-16].

По-сьоме, сферальне міжнародне співробітництво України. Дослідження за цим напрямом здійснила Т.Д. Антонюк щодо міжнародного співробітництва вищих навчальних закладів міста Києва, де розкрито напрями міжнародної діяльності вищих навчальних закладів щодо інтеграції в європейський освітній та науковий простір, виходу на світовий освітній ринок, вплив міжнародних чинників на внутрішні зміни, їх проблемні аспекти та перспективи [1, с. 22-26].

По-восьме, національні меншини / діаспори, в тому числі діаспора «четвертої хвилі» (трудові мігранти) на українському міжнародному порядку денному. Цей науковий напрям представляють праці В.М. Пекарчука (культура етноменшин України), Г.В. Висоцької (національна політика Республіки Польща (на прикладі української спільноти)), А.С. Гарбарук (польські громадсько-культурні товариства у західному регіоні України), Л.М. Коцур (національні меншини України в етнополітичних процесах), Т.Г. Рендюка (національні меншини в українсько-румунських відносинах), Ю.В. Недужко (діяльність української діаспори щодо відновлення державної незалежності України), І.Г. Маркова (українська трудова міграція (динаміка етносоціального поступу)) та В.В. Брацун (трудова міграція громадян України до Російської Федерації) [33; 6; 10; 18; 36; 27; 23; 3]. Науковий доробок представників цього напрямку: встановлено особливості сучасного стану, проблеми та перспективи етнокультурної політики України; особливості політики України щодо національних меншин: її становлення, сучасний стан, проблеми, перспективи, зовнішні чинники впливу; особливості становлення, сучасний стан, проблеми та перспективи української меншини в Республіці Польща; становлення, сучасний стан, проблеми та шляхи їх вирішення Україною щодо польських громадсько-культурних товариств на Західній Україні; особливості становлення, сучасний стан, проблеми захисту румунської меншини в Україні та української – в Румунії; особливості діяльності організованої української діаспори на Заході щодо відновлення незалежності України, її напрями, їх еволюція та заходи вже незалежної України щодо взаємодії з сучасною українською діаспорою в світі; тенденції трудової міграції України, особливості та проблеми трудових мігрантів України в ЄС та Росії як щодо адаптації у приймаючому середовищі, так і щодо взаємодії з країною походження, проблема формування міграційної політики України як цивілізаційної моделі розвитку держави; особливості та проблеми трудової міграції українців до Росії, порівняння із європейським напрямом та механізми державної політики України [3, с. 15-16; 6, с. 12-15; 10, с. 13-16; 18, с. 17-21; 23, с. 10-15; 27; 33, с. 25-33; 36, с. 29-33]. Однак, додамо, питання діаспори є також складовою досліджень представників білатеральних відносин та регіональної кооперації України, як і інтеграційної політики України [9; 39].

По-дев'яте, окремі актуальні проблеми міжнародних відносин України. Представляє цей науковий історичний напрям дослідження О.Ю. Штепко (культурне освоєння острова Зміїний) [48]. Йдеться, серед іншого, про особливості вивчення та дослідження цього об'єкту культурної спадщини людства на тлі міжнародних суперечок навколо нього [48, с. 13].

Окремо розглянемо власне пріоритетність висвітлення українськими істориками елементів тріади «держава – суспільство – людина». В цілому, тенденції глобалізації сучасних міжнародних відносин, виходу недержавних учасників міжнародної політики, посилення демократизації як специфічної ціннісно-цивілізаційної парадигми розвитку Європейського континенту зростає роль людини як найвищої цінності та розвинутого громадянського суспільства, що представляє відокремлену від держави сферу та виражає інтереси індивідів і є партнером держави, що відповідно позначається на наукових дослідженнях. Стосовно дослідницьких пріоритетів у контексті тріади відзначимо, що, з однієї сторони, роль держави та держави – як – наукового об'єкту зберігається, зокрема коли йдеться про міждержавні відносини. Зрештою, це багато в чому закономірно, особливо коли йдеться про їх політичні та безпекові складові [22; 26, с. 11-12; 37, с. 12-14; 45, с. 17-19]. Втім, коли йдеться про комплекс торговельно-економічних, гуманітарних, культурних, освітніх стосунків, міжрегіональної та транскордонної співпраці, то опосередковано, або ж за вибором дослідника зростає значення суспільної та людської складової досліджень [1, с. 22-26; 3, с. 15-16; 6, с. 12-15; 9, с. 25-28; 10, с. 13-16; 11, с. 10-12; 13, с. 14-16; 14, с. 14-16; 15, с. 15-17; 18, с. 17-21; 21, с. 12-16; 23, с. 10-15; 27; 28, с. 14-16; 31; 32, с. 13-15; 33, с. 25-32; 36, с. 29-33; 41, с. 12-15; 42, с. 29-34; 43, с. 11-13; 48, с. 13]. Слід додати, що ці складові посилюються у дослідженнях, коли йдеться про євроатлантичну цивілізаційну матрицю з демократичними цінностями в її основі; з іншого боку, євразійська цивілізаційна модель, особливо пострадянський простір з огляду на тоталітарне минуле та стан державотворення значно більше уваги приділяє формуванню держави як такої, що позначається і на наукових дослідженнях [1, с. 22-26; 3, с. 15-16; 4; 5, с. 14-17; 6, с. 12-15; 8, с. 11-12; 9, с. 25-28; 10, с. 13-16; 11, с. 10-11; 12; 13, с. 14-16; 14, с. 14-16; 15, с. 15-17; 16; 17, с. 24-26; 18, с. 17-21; 21, с. 12-16; 22; 23, с. 10-15; 24, с. 12-13; 25, с. 13-15; 26, с. 11-12; 27; 28, с. 14-16; 29, с. 15-16; 30, с. 12-14; 31; 32, с. 13-15; 33, с. 25-32; 35, с. 13-15; 36, с. 29-33; 37, с. 12-14; 38-39; 40, с. 15-17; 41, с. 12-15; 42, с. 29-34; 43, с. 11-13; 44, с. 13-16; 45, с. 17-19]. Втім, ігнорувати в умовах ущільнення глобального простору та інтенсифікації між людських потоків тенденції до посилення ролі суспільства та людини навряд чи можливо.

Висновки. Таким чином, українські історики-дисертанти внесли вагому лепту в дослідження української міжнародно-політичної тематики, збагативши її новими результатами важливими як з наукової, так і з практичної точок зору, зокрема в контексті становлення України як учасника міжнародних відносин, формування її зовнішньополітичної стратегії, інструментів забезпечення національних інтересів, визначенні ролі етнічних чинників у державотворенні, міжнародних оцінок незалежного статусу України, ставлення до її історичної спадщини, системи двосторонніх відносин та регіональної співпраці (українсько-польські відносин, відносини України з країнами Вишеградської групи, з глобальним лідером США, «старими» і «новими» членами ЄС, країнами, з якими пов'язаний попередній період української історії – пострадянськими, в тому числі в рамках СНД, та з іншими країнами світу, особливостей інтеграційної політики України щодо ЄС, сприйняття / несприйняття її іншими учасниками та їхньою відповідною політикою, формування позиції щодо забезпечення безпеки та подолання загроз з огляду на формування систем колективної безпеки на Європейському континенті, механізмів взаємодії з НАТО і ставленням до євроатлантичної інтеграції як варіанту забезпечення національної безпеки, ролі міжнародних організацій у вирішенні спільних проблем людської цивілізації, міжнародного сферального співробітництва у контексті забезпечення інтеграції України у європейський науковий та освітній простір,

значення національних меншин, їх організацій, діаспор у здійсненні зовнішньої політики України, її двосторонніх стосунках, в тому числі вироблення відповідної політики, зокрема щодо трудової міграції, а також актуальних проблем міжнародних відносин України. У цих дослідженнях поряд із пріоритетною роллю держави як об'єкта, зростає роль суспільства та людини як з огляду на глобальний контекст, так і на європейський регіональний.

Перспективи подальших розвідок. З огляду на вище викладене, вважаємо, що перспективними є подальші студії української міжнародної проблематики, зокрема щодо розкриття сутнісних взаємозв'язків і взаємовпливів у тріаді «державна – суспільство – людина», що сприятиме розвитку української соціогуманітаристики.

Список використаної літератури

1. *Антонюк Т.Д.* Міжнародне співробітництво вищих навчальних закладів в умовах незалежності України (1991–2012 рр.): досвід університетів міста Києва: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора істор. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Т.Д. Антонюк. – К. : [б. в.], 2015. – 33 с.
2. *Барвінська П.І.* Образ Східної Європи у німецькомовному академічному середовищі у кін. XIX – поч. XXI століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора істор. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / П.І. Барвінська. – Львів : [б. в.], 2013. – 38 с.
3. *Брацун В.В.* Трудова міграція громадян України до Російської Федерації в 1991–2010 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / В.В. Брацун. – Харків : [б. в.], 2013. – 19 с.
4. *Буглай Н.М.* Польща в реалізації євроінтеграційного курсу України: міжрегіональне співробітництво (1990–2008 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / Н.М. Буглай [Електронний ресурс]. – К. : [б. в.], 2009. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=DOC/2009/09bnmums.zip [Дата перегляду - 30 травня 2016 р.]
5. *Ващенко О.Ф.* США – Україна: розвиток двостороннього співробітництва у 1991–2011 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / О.Ф. Ващенко. – Чернігів : [б. в.], 2013. – 20 с.
6. *Висоцька Г.В.* Національна політика Республіки Польща у 1989–2012 рр. (на прикладі української спільноти): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / Г.В. Висоцька. – Миколаїв : [б. в.], 2015. – 19 с.
7. *Воробйов Г.П.* Створення та розвиток Сухопутних військ Збройних Сил України (1991–2013 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 20.02.22 «Військова історія» / Г.П. Воробйов. – К. : [б. в.], 2014. – 18 с.
8. *Гайдай О.Ю.* Радянська спадщина в політиці пам'яті та свідомості населення України 1991–2014 рр. (на матеріалах Вінницької, Житомирської, Черкаської та Полтавської областей): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О.Ю. Гайдай. – К. : ПУЛЬСАРИ, 2015. – 15 с.

9. *Гарагонич В.В.* Транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України: 1991–2011 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора істор. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / В.В. Гарагонич. – К. : [б. в.], 2012. – 34 с.
10. *Гарбарук А.С.* Польські громадсько-культурні товариства у західному регіоні України (1991–2013 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / А.С. Гарбарук. – Луцьк : [б. в.], 2015. – 20 с.
11. *Давидчук С.Ю.* Україно-ізраїльські відносини поч. ХХІ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / С.Ю. Давидчук. – К. : [б. в.], 2013. – 16 с.
12. *Дмитрук А.Ю.* Російсько-українські відносини у політичній сфері у 90-х рр. ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / А.Ю. Дмитрук [Електронний ресурс]. – Чернівці : [б. в.], 2011. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=DOC/2011/11DAUVPS.zip [Дата перегляду - 30 травня 2016 р.]
13. *Ільчук І.В.* Українсько-польське міждержавне співробітництво в європейсько-атлантичному контексті (1991–2014 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / І.В. Ільчук. – Тернопіль : Вектор, 2015. – 20 с.
14. *Коваленко О.М.* Освітні, наукові та культурні українсько-польські зв'язки (2000–2005 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О.М. Коваленко. – К. : [б. в.], 2014. – 20 с.
15. *Компанець І.В.* Євроатлантична інтеграція незалежної України у військово-історичному аспекті: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 20.02.22 «Військова історія» / І.В. Компанець. – Львів : [б. в.], 2010. – 20 с.
16. *Корнілова В.В.* Розвиток взаємин Україна – НАТО: цивільний аспект співробітництва: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / В.В. Корнілова [Електронний ресурс]. – К. : [б. в.], 2010. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=DOC/2010/10kvvcas.zip [Дата перегляду - 30 травня 2016 р.]
17. *Корсак Р.В.* Українсько-чеські відносини у трансформаційних процесах Центрально-Східної Європи: торговельно-економічний контекст співробітництва (2000–2012 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора істор. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / Р.В. Корсак. – Львів : [б. в.], 2014. – 32 с.
18. *Коцур Л.М.* Національні меншини України в етнополітичних процесах наприкін. 1980-х – у 1990-х рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Л.М. Коцур. – Переяслав-Хмельницький : [б. в.], 2015. – 24 с.
19. *Лазнева І.О.* Українсько-бразильське співробітництво: становлення та розвиток (1991–2001 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / І.О. Лазнева [Електронний ресурс]. –

- Дніпропетровськ : [б. в.], 2011. – Режим доступу: : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=DOC/2011/11LIOUBS.zip [Дата перегляду - 30 травня 2016 р.]
20. *Левик Б.С.* Розвиток концепції національної безпеки і оборони України в програмних документах українських політичних партій в період 1992–2009 рр. (воєнно-історичний аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 20.02.22 «Військова історія» / Б.С. Левик [Електронний ресурс]. – Львів : [б. в.], 2010. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=DOC/2010/10lbsvia.zip [Дата перегляду - 30 травня 2016 р.]
21. *Литовченко В.В.* Роль ЮНЕСКО в охороні та збереженні культурної спадщини в Україні (1954–2010 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / В.В. Литовченко. – Миколаїв : [б. в.], 2015. – 20 с.
22. *Лозинський П.І.* Воєнно-політичне співробітництво країн Співдружності Незалежних Держав: становлення, розвиток, трансформація кінця ХХ – початку ХХІ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 20.02.22 «Військова історія» / П.І. Лозинський [Електронний ресурс]. – Львів : [б. в.], 2010. – Режим доступу: : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=DOC/2011/11LPISRT.zip [Дата перегляду - 30 травня 2016 р.]
23. *Марков І.Г.* Українська трудова міграція кін. ХХ – поч. ХХІ ст.: динаміка етносоціального процесу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.05 «Етнологія» / І.Г. Марков. – Львів : [б. в.], 2012. – 19 с.
24. *Мудрієвська І.І.* Становлення і розвиток співробітництва України з країнами Вишеградської групи (1991–2013 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / І.І. Мудрієвська. – К. : [б. в.], 2015. – 18 с.
25. *Науменко М.І.* Українсько-азербайджанські відносини на сучасному етапі (1991–2010 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / М.І. Науменко. – К. : [б. в.], 2013. – 19 с.
26. *Недзельський Ю.О.* Участь Збройних Сил України в програмі «Партнерство заради миру» (1994–2010 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 20.02. 22 «Військова історія» / Ю.О. Недзельський. – К. : [б. в.], 2012. – 16 с.
27. *Недужко Ю.В.* Діяльність української діаспори щодо відновлення державної незалежності України (середина 40-х – початок 90-х рр. ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора істор. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Ю.В. Недужко [Електронний ресурс]. – Переяслав-Хмельницький : [б. в.], 2010. – Режим доступу: : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=DOC/2010/10nyvdu.zip [Дата перегляду - 30 травня 2016 р.]

-
28. *Обухова О.Ю.* Польсько-українське транскордонне співробітництво: становлення та розвиток (90-ті роки XX – поч. XXI ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / О.Ю. Обухова. – Чернівці : [б. в.], 2012. – 20 с.
 29. *Овчаренко В.Є.* Політичне, економічне та культурне співробітництво України зі скандинавськими країнами (1991–2011 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / В.Є. Овчаренко. – Донецьк : [б. в.], 2013. – 20 с.
 30. *Овчаренко В.П.* Взаємозв'язок етнічних і державотворчих процесів у сучасній Україні (1991–2010 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.05 «Етнологія» / В.П. Овчаренко. – К. : Логос, 2015. – 17 с.
 31. *Опанасенко О.І.* Українсько-німецьке культурне співробітництво 1991–2008 рр.: автореф. дис. канд. істор. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О.І. Опанасенко [Електронний ресурс]. – К. : [б. в.], 2011. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=DOC/2010/10OOINKS.zip [Дата перегляду - 30 травня 2016 р.]
 32. *Пачос Ю.В.* Українсько-польське співробітництво в галузі культури (перше десятиліття XXI ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Ю.В. Пачос. – Черкаси : [б. в.], 2014. – 20 с.
 33. *Пекарчук В.М.* Культура етноменшин: відродження і розвиток (1990–2000-і роки): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора істор. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / В.М. Пекарчук. – Переяслав-Хмельницький : [б. в.], 2015. – 40 с.
 34. *Покотило О.І.* Створення Збройних Сил України: історіографія: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 20.02.22 «Військова історія» / О.І. Покотило. – К. : [б. в.], 2012. – 20 с.
 35. *Полякова М.Є.* Українсько-казахстанське співробітництво (1991–2014 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / М.Є. Полякова. – Миколаїв : [б. в.], 2015. – 20 с.
 36. *Рендюк Т.Г.* Національні меншини в українсько-румунських відносинах: історичний досвід та сучасні проблеми (1990–2007 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора історичних наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / Т.Г. Рендюк. – К. : [б. в.], 2012. – 38 с.
 37. *Речич С.Л.* Воєнно-політичне співробітництво Збройних Сил України з НАТО (1991–2009 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 20.02.22 «Військова історія» / С.Л. Речич. – К. : [б. в.], 2012. – 18 с.
 38. *Саблук В.В.* Українсько-італійські відносини (1991–2001 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / В.В. Саблук [Електронний ресурс]. – К. : [б. в.], 2010. – Режим доступу: : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=DOC/2010/10SVVUIV.zip [Дата перегляду – 30 травня 2016 р.]
 39. *Савін С.Л.* Українсько-британські відносини в контексті інтеграційних процесів 1991–2005 років: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук :

- спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / С.Л. Савін [Електронний ресурс]. – К. : [б. в.], 2011. – Режим доступу: : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=DOC/2011/11SSLIPR.zip [Дата перегляду - 30 травня 2016 р.]
40. Сокол С.М. Українсько-німецькі відносини (2000–2009 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / С.М. Сокол. – К. : [б. в.], 2010. – 20 с.
41. Стрільчук В.В. Україна – Польща: транскордонне співробітництво в культурній сфері (90-ті рр. XX – поч. XXI ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / В.В. Стрільчук. – Чернівці : Терези, 2015. – 19 с.
42. Стрільчук Л.В. Становлення та розвиток польсько-українських міждержавних відносин, партнерства та співробітництва (кін. XX – поч. XXI ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора істор. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / Л.В. Стрільчук. – Чернівці : [б. в.], 2014. – 44 с.
43. Тоценко Ж.М. Співпраця в галузі культури як складова українсько-польських гуманітарних відносин: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 26.00.01 «Теорія та історія культури» / Ж.М. Тоценко. – К. : [б. в.], 2012. – 16 с.
44. Туряниця І.А. Українсько-литовські взаємини у політичній та гуманітарній сферах (1991–2011 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / І.А. Туряниця. – Львів : [б. в.], 2012. – 19 с.
45. Філенко І.В. Політика Російської Федерації щодо євроінтеграційного курсу України (1991–2010 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / І.В. Філенко. – К. : [б. в.], 2013. – 23 с.
46. Хахула Л.І. Історичні стереотипи про Україну та українців у сучасній Польщі (1991–2005): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / Л.І. Хахула. – Львів : [б. в.], 2013. – 20 с.
47. Хімей В.В. Україна на міжнародній арені в кінці XX – на початку XXI століття: внутрішні і зовнішні чинники формування геополітичного статусу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / В.В. Хімей. – Переяслав-Хмельницький : [б. в.], 2012. – 21 с.
48. Штепко О.Ю. Історія культурного освоєння острова Зміїний: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О.Ю. Штепко. – Одеса : Видавництво ТОВ «Удача», 2015. – 20 с.

Стаття надійшла до редколегії 27.12.2015

Прийнята до друку 19.02.2016

**UKRAINIAN INTERNATIONAL THEMES
IN HISTORICAL RESEARCHES**

Olesya Yaroshko

*Ivan Franko National University of Lviv
Faculty of Philosophy, Department of Political Science
Universytetska str, 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: yaroo@ukr.net*

Academic achievements of historical researchers on Ukrainian international themes are under generalization and systematization at this article. Key directions of historical researches, their problems and scientific results are under discussion. Peculiarities of analysis of priorities in triad “state – society – human being” by them are also under review.

Key words: historical researches, Ukrainian international themes, triad “state – society – human being”.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТОЛОГІЇ: ПОГЛЯД СТУДЕНТІВ

УДК 141.201.1:[165.12:316.28]

ФІЛОСОФСЬКА СИНТЕЗА КЛЮЧОВИХ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ ОСНОВ СУБ'ЄКТНО-ОБ'ЄКТНИХ ВІДНОШЕНЬ

Володимир Гнатюк

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: volodymyr_hnatuik@i.ua*

У статті проаналізовано два підходи до розуміння суб'єктно-об'єктних відношень: «класичний» та «некласичний». Розкрито специфіку кожного з них, на основі значних напрацювань філософів, праці яких було осмислено як ключові у визначеній проблематиці. Автором здійснено спробу концептуалізувати обидва підходи як самодостатні у власному баченні, а також відобразити характер їх діалектичного проникнення, попри тенденції наукового розрізнення.

Ключові слова: суб'єкт та об'єкт, оборотність взаємодії, процес комунікування, діалогізм, Я та Інший.

Людське життя у своїй поліваріантності як специфічна система самоіснування та взаємодетермінації з іншим інобуттям (маємо на увазі систему форм людського існування й діяння загалом, котрі пройшли фізичну і психологічну генезу індивідуації та комплексно взаємодіють з іншими подібними системами в конкретних просторово-часових рамках) у макросвіті характеризується, з одного боку, об'єктивним аспектом абсорбції процесів соціалізації та реабсорбції природної ретроспекції. З іншого боку, воно є, безумовно, конкретно-інтенціональне, що індивідуалізується. У цьому контексті, людина як істота у всіх проявах її іпостасійного «Я» існує, попри формалізм, у рамках, котрі, з одного боку, обмежують її, а, з іншого, тотально ідентифікують її в найширшій, вивернутій екстернально, абстрагованості. Зокрема йдеться про дійсність, яка, на нашу думку, отожднюється з двома світами, а саме: сферою природи та сферою людської соціалізованості, власне з її цивілізаційним виміром [30], тобто тією складовою, що вічно прагне вийти з лона природи у світ гуманізованих правил, ідеалів та унормованих цінностей. Вочевидь, що така матриця, яка утримує у собі дихотомізм «безкінечності-скінченності» через форму людської інтелігібельної діяльності, конструє «вужчі», проте загальноусвідомлені межі власного існування, які ідентифікують себе у конкретизуючих формах людського «Я», аніж іманентна приналежність до людського роду. Отже, з дійсності ми можемо виокремити «олюднену» її складову – людську дійсність, не заперечуючи тезу П. Гольбаха про те, що «людина – витвір природи, вона живе в природі, підпорядковується її законам, не може звільнитися від неї, не може – навіть подумки вийти з природи» [8, с. 108–110]. Адже формально людина утримує свою природність у первинному стані – індивідові. На той же час дослідження з онтології індивіда не розробили категоріального апарату, аби вийти науково на вищий рівень, що акумулював ці відношення.

Власне, на нашу думку, це проблема часу, що феноменонізував інший, тобто, єдиний, на той момент, аспект людини як фізіологічної істоти, тобто індивіда як представника людського роду, звісно, під кутом зору історичної закономірності та природознавства. Актуалізації людини через призму її психофізіогноміки (тут можна відзначити праці італійського психіатра та криміналіста Ч. Ломброзо та австрійського філософа О. Вейнінгера, котрі поєднали дві компоненти : «психе», тобто душу, та «фізис», тобто її, людини, природу), яку приймають, сприймають та відтворюють у людській рефлексії, відбувається значно пізніше. Тому категорії як «особа», «особистість» не лише якісно змогли представити соціальний, штучний, момент життєвості та її форм протікання, а й наочно квантифікувати таке бачення.

З іншого ракурсу ми можемо дискретно формалізувати інтернальні людські візії, емпатію, інтенції, тобто рухомі та нерухомі психологічні її стани, що визначають наші *modus vivendi et modus operandi* (з лат. «спосіб життя» та «спосіб діяння») у дійсності. В межах цих форм вияву сутнісних станів індивідів відбуваються крос-культурні та гуманізаційні зіткнення інтересів, бажань, почуттів і т.д. Таким чином, екстернально ми взаємодіємо та взаємовпливаємо на суб'єкта впливу і, навпаки, є детермінованими ним же. Під час цього процесу виникає відчуття когабітації просторово-часових меж самоіснування з Іншим, коли внутрішнє Моє є дотичним до внутрішнього Не-Мого. Конструюються ситуативні поля, які є просторово-часовими формами людського діалогу між його суб'єктами, що мінливо самоусуваються або виникають, зважаючи на вищезазначені детермінанти. Розуміння конструкту «взаємодія-наслідок» у сьогоденні є специфічним та суперечливим питанням, що, за своєю природою, інтегрує певну систему аспектів, які, будучи дискретно теоретично самодостатніми, створюють нову цілісність. Вона характеризується, по-перше, неадитивністю контекстів, що представляють різні кути зору, а, по-друге, вираженням нового бачення на проблематику поставленого питання.

Загалом існує три основні ключі виявлення природи взаємовідносин, їх форм, специфіки протікання та конституювання суб'єктно-об'єктних інтенцій. На нашу думку, інтернальний рівень джерела формування відносин превалює над екстернальним, чим обстоює позицію домінування конкретної індивідуальної системи вироблення рішень як механізму їх здійснення. Це, зокрема, є філософський, психологічний та соціологічно-політологічний прояви. Доцільність вибору таких структурних рівнів визначена складністю питання та широтою його представлення у науці. Власне, така побудова може відстоювати характер повноцінності дослідження, коли ці аспекти-елементи можуть корелюватися як Загальне-Одиничне-Особливе: в даному випадку ми робимо посилання на один з трьох можливих способів побудови системи знання, який і відображає логіку його історичного та сутнісного протікання. Цей підхід повноцінно конструюється німецьким філософом Г. В. Ф. Гегелем у праці «Енциклопедія філософських наук» [7], що відображає діалектику процесу пізнання самого знання про Себе і для Себе суцього. Це транслюватиме вищезгадану дискретну наповненість контекстуального прояву, а також відображатиме паралельно логіку наших думок. Відповідно до цього, такий сценарій презентує динаміку протікання наукового дослідження і стверджує цілковиту горизонтальну мобільність елементів, що зберігає сутнісні особливості за будь-яких умов [7, с. 6].

У статті ми проаналізуємо теоретико-методологічні витоки філософського аспекту проблематики суб'єктно-об'єктних відношень у рамках двох підходів: «класичного» та «некласичного». Зможемо, таким чином, зрозуміти ті сутнісні риси, що не лише

онтологізують нас самих, а й метафізично проявляють «Інших» («Інший», в даному випадку, є суб'єкт людського вияву, тобто автаркія його воління та діяння) в кореляті до нас. І тут філософське знання стає на центральне місце «як система актуалізації з'яви людської свідомості, самосвідомості і пізнання, історія інтелектуального розвитку людства від примітивних форм чуттєвості до тієї точки, де воно, знання, починається...» [7, с. 6]. А тому, цей контекст стає загальним, тобто матричним, у схопленні думки й активних форм дії та взаємодії поміж суб'єктами дійсності.

Розгляд концепту «класичного» підходу до суб'єктно-об'єктних відношень ми розпочнемо з ідей німецького мислителя Г. В. Ф. Гегеля.¹ У визначенні категорій «суб'єкт» та «об'єкт» він у праці «Енциклопедія філософських наук» [7] закладає ідею визначення цих понять, їх діалектичний розвиток і можливості дії/взаємодії в дійсності. Зокрема філософ визначає такі його складові як: 1) момент всезагальності як вільна рівність зі самим собою з його визначеністю; 2) момент особливості, який характеризується рівністю до самого себе; 3) момент одиничності як рефлексії-в-самому-собі. [7, с. 345] З цього випливає і конструкція проблеми суб'єктно-об'єктних відношень і його логіка, що інтегрує у собі всі аспекти питання: коли філософське знання є «всезагальністю», психологізм – його одиничним індивідуальним виявом, а соціально-політичним вимір є, власне, специфіка протікання форм життєвості, конкретне діяння. «Людина є кінцевий, чуттєвий і смертний момент роду, загального, поняття» [7; с. 22], – так зазначає мислитель. Гегелівська ідея розвиває саму себе в логіці за правилами діалектичної тріади, де здійснюється домінування розуму, який є для себе аргументованим автоматом [20], що продукує внутрішні форми себе як ідеї, так і превалювання філософського методу як єдиного діалектичного поєднання аналітичного і синтетичного способу в конкретному вияві [7, с. 30]. Це, на нашу думку, дає можливість схематизувати власне бачення конструкту розгортання «ідеї» суб'єктивно-об'єктивного вираження, звісно, з позиції діалектики, яке стане відображенням логіки розуміння такого зв'язку. Семантично це будується так: Тотожність – Відмінність – Різниця – Протилежність – Протиріччя – Тотожність, тобто у вигляді кола, що має початок і кінець, але кола, у якому кінець володіє потенцією стати початком і, навпаки. Визначаючи об'єкт філософ вдається до його аналітичного осмислення через форми «в собі» та «поза об'єктом», зокрема «в його опосередкованості до форми в собі; поняття як таке є поза об'єктом, тобто поза собою, і вся визначеність є визначеністю, що іманується як зовнішня» [7, с. 385]. Таким чином, він чітко зміг специфічно дихотомізувати діалектику взаємодії суб'єкта та об'єкта, надаючи їм характеристик внутрішнього духовного наповнення та зовнішнього волевиявлення (суб'єкт, як ми знаємо, є субстанцією його розуму, що являється у дійсності, тому, він не лише реалізує свої сутнісні сили щодо об'єкта впливу, а й змушений з ним зважитися, опиратися й відтворювати певні форми його воління, що інтенціюються в процесі дискурсу), проте дещо превалюючи, в актуалізованому аспекті, роль суб'єкта. Власне, кореляту між суб'єктом та об'єктом Г. В. Ф. Гегель наповнює особливим відносним онтологізмом, а саме: апіорними формами часу та простору, що доповнюють екстернальність поля комунікації.

¹ Необхідно зазначити, що логіка розгортання концепту «класичного» підходу до суб'єктно-об'єктних відношень є, звісно, безпосередньо детермінованою еволюційною компонентою, проте вираження ідей, що наповнюють його (концепт), подано ахронологічно за розумінням автора.

Специфічним поглядом на дуальність відношення системи «суб'єкт-об'єкт» є позиція іншого німецького філософа Й. Г. Фіхте, який, дослідив умови та характер можливого зв'язку поміж елементами комунікації. Він проектує форму, що, з одного боку, відповідає статичності ролей взаємодії, а, з іншого, – утримує у ній динаміку трансформації станів учасників діалогу в будь-якому аспекті: політичному, культурному, економічному і т.д. В основних працях [33; 34; 32] мислитель рефлексує над діалектичною єдністю компонентів, які, будучи Єдиним, у своїх специфіці є корелятивною метаморфозою себе у відносній казуальності, звісно. Й. Г. Фіхте буде ґносеологічне сприйняття об'єкта суб'єктом.

Для повноти розуміння проблематики варто також звернутися до поглядів інших представників німецької класичної філософії, а саме: І. Канта та Ф. В. Шеллінга, які будучи в часовому контексті попередниками стосовно вищазгадуваних, проте методологічно доповнюючими загальні аспекти проблематики. Ф. В. Шеллінг додає до тези Й. Г. Фіхте те, що «без суб'єкта нема об'єкта, а без об'єкта нема суб'єкта» [34, с. 160], і, таким чином, ґносеологізм процесу комунікації доповнюється онтологізмом. Власне, суб'єкт отримав не лише горизонтальну прерогативу пізнання елементів взаємодії з об'єктом, а й буттєве детермінування його самого, відкриваючи вертикаль відносин. Такий тип характеризувався тим, що суб'єктно-об'єктні відносини є об'єктивізацією дійсності, тобто владою, впливом і можливістю їх здійснення згідно з природними законами. Мислитель зазначав, що «суб'єкт, що пізнає є тотожним до об'єкта в тій мірі, в якій вони існують у вихідній єдності, де онтологізується першопочаткова тотожність суб'єктивного та об'єктивного елементів цілого» [35, с. 47–50].

І. Кант досліджував місце та роль форм споглядання і можливостей людини в духовному освоєнні світу не лише з собою і природою, а й іншими системами тотожного до себе буття. З одного боку, об'єкт існує в жорсткій детермінації від суб'єкта, а з іншого, – останній інтегрує у собі себе, тобто «річ-у-собі» і форму суб'єктивного сприйняття. «І. Кант підкреслює, що істинним суб'єктом пізнання та діяння є не індивідуальне «емпіричне Я», а деякий суб'єкт взагалі, тобто трансцендентальний суб'єкт, що існує у полі будь-якого індивідуального Я» [18, с. 27]. Отже, розкривається феномен «ідеального типу» – оборотного «суб'єкта/об'єкта», – сторона якого домінує від умов та характеру інтенсифікації, визначеної казуально, ролі, проте це превалювання не завжди рівнозначне за своєю вагомістю у людині. Адже, як зазначає філософ, така форма, де протікають інтенціювання, діяння та пізнання, «не є обов'язковою для будь-якої істоти, хоча й повинна бути атрибутивною для кожної людини» [15, с. 144].

Теоретико-методологічні субконцепти «класичного» підходу у розумінні проблематики суб'єкта та об'єкта як специфічних монад комунікації: цією категорією ми позначаємо своєрідну духовну субстанцію чи особу, що становлять «живе буття», які характеризуються психофізіологічною розвинутістю та самістю, а також вказують на їх функціональну та системну атрибутивність – в диференційованих формах сприйняття та протікання закладають представники німецької класичної філософії тієї епохи. Проте тут існують два вагомні зауваження. По-перше, вони побудували якісно нове розуміння визначеної тематики [23, с. 13–54] (і не лише її), заклавши, при цьому, наукову основу у баченні процесу пізнання, взаємодії та функціонування суб'єкта та об'єкта в спільних просторово-часових межах. По-друге, німецькі мислителі продовжували філософську думку щодо цієї проблематики, яка до цього часу, як справедливо визначає В. А. Лекторский, «не мала розуміння діяльнісного, творчого, активного характеру

суб'єкта та реалізацію сутнісних сил, у такому аспекті, стосовно об'єкта взаємодії» [18, с. 23]. До епохи І. Канта рефлексії філософів не дотикаються до моменту суспільно-історичного характеру свідомості, вони, загалом, дихотомізували суб'єкта на певну множину, яка детермінована, проте не взаємозалежна. Все ж таки варто відзначити своєрідний ембріональний період проблематики суб'єктно-об'єктної дефініції уже в період Античності.

У давньогрецьких філософів, на нашу думку, можна віднайти певний квазіпроблематичний підхід до суб'єкта та об'єкта. Загалом, вони трактували суб'єкта як певну самість із ідіоматичною природно-психологічною підсистемою, а тому не розуміли специфічного соціально-політичного його визначення. Світ для греків був цілісним, таким, де індивід не артикулювався, а тому – не протиставляв об'єктивне із суб'єктивним взагалі. Особливо вагомим є те, що суб'єктно-об'єктне відношення у свідомості того часу виконувало соціально-практичну функцію [16, с. 23]. Протистояння людини зі світом, тобто суб'єктивного та об'єктивного, визріває вперше у софістів. Як зазначав російський філософ та філолог О. Ф. Лосев, даючи оцінку наступному етапу розвитку давньогрецької культури у той час: «Грецькі софісти – це перший ступінь самосвідомості духу, який переходив від об'єктивного космологізму до суб'єктивного антропологізму, до того ж базою необхідного тут індивідуального розвитку слугувала афінська демократія кінця V ст. до н.е. Саме для неї, для її політично-економічної експансії й стала знаряддям диференційована вільно-ініціативна особистість, що остаточно порвала з обштинно-родовими авторитетами» [19, с. 45–46]. Власне, уже з цього історичного часу софісти почали розуміти поняття окремого індивіда, що не лише виходив з-за межі Космосу, а й дистанціював від нього. Об'єкт, звісно, існував у залежності від суб'єкта: повністю, при цьому, заперечувалася можливість об'єктивного знання. Іншої позиції набули погляди мислителів Сократа, Платона та деякою мірою Аристотеля. Зокрема, радянський філософ Е. В. Ільєнков писав про це так: «... до Платона знання розумілося як внутрішній стан окремої людини. Платон же став розуміти під людиною не одиничне тіло, а особистість, сформовану державою, тобто людину, що засвоїла загальні норми культури і виконання їх. Питання про відношення знання до дійсності постало як питання про відношення безпосередньо суспільних норм і форм людської культури, індивідуалізованих в окремій людині, до світу одиничних чуттєво-сприймаючих тіл, до якого належить і одиничне тіло самої людини » [14, с. 220]. Поряд з психологічним аспектом у розгляді суб'єкта у Платона, важливим моментом постає теза Аристотеля про те, що «оскільки пізнання прямує в часі до досягнення свого предмета, то цей предмет передусім самому пізнанню, а пізнання залежить від свого предмета ... Але, якщо знання розглядається як уже таке, що виникло, як уже реалізоване, то предмет і знання про нього складають нероздільне ціле» [3, с. 236]. Специфічне ототожнення розуму та сутності речей, тобто знання і предмету, інтенціює у своїй проекції до зняття протиставлення суб'єктивного та об'єктивного. Знання можуть трактуватися як особливе буття. Саме тут конструється сповна оборотний механізм мінливості станів системи взаємовідносин «суб'єкт/об'єкт». Сказане вище дозволяє констатувати про те, що в період Античності зароджується проблематика дослідження, яка переростає у форму антиномії у Новий час, який став динамічним усвідомленням та інтенсивним на рефлексії етапом щодо цього питання. Такої ж думки дотримуються дослідники В. А. Рижко та В. А. Звиглянич, що акцентують увагу на виникненні саме гносеологічної антиномії суб'єкта та об'єкта як протилежностей матеріального та ідеального [27, с. 13–54].

На основі цього Р. Декарт чітко артикулює духовну субстанцію та позадуховну матерію, де і віднаходить себе ідея їх теоретичних шляхів, суб'єкта та об'єкта, взаємодії та поєднання у певну цілісність. Іншим моментом стало розмірковування про позаіндивідуальний простір як специфічну форму буття, тобто світ як цілісність, у якому існують інші онтологіями. На нашу думку, доцільно вважати той факт, що саме у Новий час мислителі вже на інтелегібельному рівні чітко розмежовували Єдине як всеохоплююче на певні ідіоматичні підсвіти, зокрема на Макросвіт та Мікросвіт, які існують дуально та автономно, проте безперечно взаємодіючи поміж собою. Отже, у цей період спостерігаємо не лише вищелювання, а й інтеграцію елементів у цілісність, а загалом – проекцію конструкту повноти й диференціації світу як феномену зі своїми моменами, які актуалізуються/притухають у просторово-часових рамках. Важливим моментом є теза Р. Декарта про визначення суб'єкта як мислячу річ [11, с. 344], яка є чистим пізнанням себе та інших. Він відзначає, що ту область, яка у компетенції суб'єкта, звісно, тут також у полі впливу і детермінації є сам об'єкт, ми розподіляємо на два типи: «У перший входять речі, що мають деяке існування, у другий – істини, які поза нашим мисленням – ніщо» [11, с. 446].

Б. Спіноза, голландський філософ, спробував подолати дуалізм Р. Декарта, аргументуючи це тим, що «порядок і зв'язок ідей ті ж, що і порядок і зв'язок речей» [28, с. 407], тобто духовного та матеріального, відповідно. Така думка уможливила нове трактування й варіації їх динаміки у просторово-часових межах. Г. Лейбніц висуває категорію «монада», яка концентрує навколо себе автономність і суб'єкта, і об'єкта, також додаючи останньому диференційовані форми та атрибутивність.

Представники раціоналізму проблематику інтенціювали у русло дихотомного сприйняття. Власне, як відомо, що «в цілому матеріалісти-емпірики, Дж. Локк, Т. Гоббс та інші прагнули звести чуттєвий образ до речі, а ідеалісти-емпірики – Д. Берклі, Д. Юм – намагалися звести річ до чуттєвого образу, суб'єктивного, суб'єкту. У кінцевому підсумку обидві тенденції були зумовлені гносеологічними і соціальними властивостями, характерними для всієї ідеалістичної філософії і для матеріалізму, що встановився до К. Маркса» [27, с. 13–54]. Зокрема останні, тобто Д. Берклі та Д. Юм, вважали, що суб'єкт є чуттєвою істотою, а його можливості у сфері пізнання – це, однозначно, специфіка індивідуальної психіки.

Отже, філософська думка XVII-XVIII ст. спробувала по-новому зрозуміти корелятивність, атрибутивність, метафізичність суб'єкта та об'єкта як ідіоматичних монад дійсності, проте тут були присутні й характерні прогалини, детерміновані обмеженістю соціальної та гносеологічної прагматики стосовно даної проблематики, які, зрештою, були подолані уже в кінці XVIII – першій половині XIX ст., з чого ми методологічно розпочинали наш аналіз.

Врешті-решт, попри обраний нами методологічний аспект дослідження, варто зауважити про деякі критичні моменти, що апелювали *ad hoc* до нього. Адже ці погляди збагачують картину уявлень і розуміння питання суб'єкта й об'єкта у їх диференційованій формі активності, а також ймовірно виключають моноваріантність самого феномену.

Представники, що не підтримували ідеалістичне розуміння: тут ми маємо на увазі представників німецької класичної філософії (І. Кант, Й. Г. Фіхте, Ф. В. Шеллінг, Г. В. Ф. Гегель) та докласиків (Арістотель, Р. Декарт, Б. Спіноза, Г. Лейбніц, Т. Гоббс, Дж. Локк та ін.), що своїми напрацюваннями підготували базу для послідовників, тобто НКФ, у спільному теоретико-методологічному аспекті – теоретичного відношення

поміж суб'єктом та об'єктом, аналізували таке сприйняття як автаркію закритої системи буття, яка продукує категорії, що деформовано відображають дійсність між її складовими, де превалювання каузальної релятивності не відбувається, а уніфікується, а, точніше, суб'єктивується. Індивід є в омані своєї сили, що він на щось здатний. З цього погляду К. Маркс і Ф. Енгельс стверджували, що результатом дійсного розвитку стає «гола» істина, тобто реальний же процес градації, а історія існує, власне, для того, щоб служити цілям споживчого акту теоретичного пожирання, тобто доказами. Згідно такої інтерпретації пізнавальної діяльності, людина існує для того, щоб континувалася історія, історія ж для того, щоб існувало джерело доказу істин, а істина постає як «автомат, який сам себе самостверджує, тобто визначає абсолютність свого буття» [20, с. 86]. Саме на межі роздумів про міру й практику суб'єктивного у дійсності виникає проблематика, яка і визначає сферу ймовірного об'єктивного у даному аспекті.

За дослідженнями В. Г. Табачковського вважається, що у процесуальнім характері пізнання, його формування в ході реального обміну діяльністю між людьми, як і з погляду механізму його засвоєння в процесі соціально-культурного розвитку абстрагування від суб'єктивності неможливе, бо вона дозволяє усвідомити особливості широкого культурно-історичного тла, реальна взаємодія суб'єкта та об'єкта [29, с. 13–54]. Отже, ця характеристика іманентна у людських відносинах, детермінуючись лише модусами їх специфічного співробітництва. Саме тут актуалізуються категорії «трансцендентальний суб'єкт» та «трансцендентальна суб'єктивність» як неодмінна атрибутивність учасників діалогу в широкому розумінні. Під вищезазначеними категоріями ми маємо на увазі своєрідне онтологізоване суще відчуття індивіда, яке визначає самонааявність та самоусвідомлення Себе у аспекті саморозуміння та розуміння тебе Іншими. З іншого боку, протиставляє наше Я до безсуб'єктивної дійсності як процесу комунікації множини ідіоматично-дуально-тотожних, тобто контекст фізико-духовних атрибутів людини як сфер її прояву та вияву, індивідів, яким властива стохастичність та гомогенність, попри всю специфіку як таку (психофізіологічні особливості людини).

Цікавим поглядом щодо проблематики є думки представників двох шкіл неокантіанства – Маргбурзької та Баденської, які у своїх рефлексіях трактували ідею односторонніх визначень суб'єктно-об'єктних взаємодій. Мислителі Маргбурзької школи, на нашу думку, цікаві у двох моментах відносно досліджуваного питання, а саме: по-перше, у проблематиці корелятивності гносеологічної та аксіологічної сфер індивіда у ньому, їх співмірності; по-друге, визначаючи суб'єкта через об'єктивуючий процес взаємодії з конкретним об'єктом. Власне, здійснена ними абсолютизація наукового знання спричинила розчинення об'єкта в структурі пізнання як певного «X» до фактичного усунення суб'єктно-об'єктного дуалізму і суб'єктно-об'єктної проблематики. Намагаючись визначити «априорні логічні підстави» всієї людської культури, вони приходять, в кінцевому підсумку, до заперечення культури суб'єкта, визначаючи її як іманентну логіку творення об'єктів, до яких відноситься і людина з її свідомістю [21, с. 98]. Очевидно: у такій інтерпретації будується теза про об'єктність самого суб'єкта, тобто знімається формальна стигма інтенціювання дії, проте зберігається її контекстуальність та вагомість.

Представники Баденської школи вважають, що об'єктивне (тобто лише наукове) знання про реальність є недостовірним про предмети та істоти цієї дійсності. Адже «дійсність, звичайно, може бути безпосередньо сприйнята нами або дана нам у досвіді, але якщо ми робимо спробу зрозуміти її за допомогою природознавства, від нас завжди

вислизає з неї якраз те, що робить її дійсністю, бо нас наближає до неї лише безпосереднє життя» [24, с. 209], – писав Г. Ріккерт. Отже, німецький філософ віддавав не останню роль аксіологічній проблематиці питання, відзначаючи внутрішньосуб'єктивні детермінанти у прояві поведінкових форм індивіда у комунікативних системах. Розмірковуючи над суб'єктно-об'єктивними відносинами, Г. Ріккерт вдається до конструкту «світової цілісності», яку «ми можемо назвати ставленням суб'єкта до об'єкта і можливістю підвести під обидва ці поняття все те, що складає світ в більш широкому сенсі слова. У такому випадку завдання філософії – показати, яким чином суб'єкт і об'єкт об'єднуються в єдине поняття про світ» [25, с. 20–21]. З вищесказаного, на нашу думку, найважливішим постає механізм розуміння діяння поміж суб'єктом та об'єктом, які у Г. Ріккерта існують в одних умовах, будучи дечим різним – протилежностями єдиного світу. Власне, тут ми можемо спроектувати умовну сферу такого позабуття, у якому існують ці буттєві форми, де точкою дотику є сфера практично-духовної взаємодії: межа внутрішнього інтенціювання з комплексом рухомих та нерухомих психологічних станів і зовнішнім біхевіоральним² полем, що є просторово-часовим проявом модусів діяння. Важливим залишається момент з ріккертівської інтерпретації цінностей як засобу подолання об'єктивістських і суб'єктивістських «захоплень» є їх визначення як того, що виходить за рамки дійсного буття [29, с. 13–54]. Ось тут якраз і актуалізується філософія як система вирішення «світової цілісності» [25, с. 33–34] суб'єктно-об'єктивних відносин загалом.

Роботу над визначенням питань продовжували й інші філософи того часу, які, окрім всього напрацьованого матеріалу, детермінують її новою специфікою, а саме: розвитком позитивізму. Останній не лише знаходить своє вагоме місце в ідейних дискусіях як принцип аргументування, а й входить у сферу наукового міжконтекстуального розкриття об'єкта дослідження не лише в природознавстві, зокрема в соціогуманітарному знанні. Р. Авенаріус здійснює спробу розглянути суб'єктно-об'єктне відношення крізь призму ідеалістично трактованого «досвіду». На його думку, пізнавальна діяльність інтегрується та актуалізується в досвіді абстрактного індивіда, який є «центральною членом» гносеологічного і будь-якого типу відносин поміж людиною і світом загалом. Цей індивід повністю «чистий» від соціально-історичної визначеності, він, нібито, керується лише «природним поняттям про світ» [2, с. 20–21]. Проте бути у стані «чистих» у соціокультурних умовах самоіснування та онтологізації інших тотожних форм буття, звісно, неможливо, тому швейцарський філософ вдається до процесу інтроекції як способу набуття і засвоєння культурних кодів людства, а також їх розуміння та самодетермінування через систему вияву та прояву наших дій у диференційованих формах поведінки у просторово-часових межах. Певним чином, Р. Авенаріус абсолютизує цей стан, бачачи його в ідеальному варіанті, проте лише в інтелігібельному аспекті. Він зазначає, що «між тим, що дійсно дано в досвіді, і тим, що відчуває цей досвід, який сюди приєднує, несе це самим нашим мисленням» [1, с. 38]. Отже, мислення є тим первинним індивідуальним інструментарієм, що знімає та конструює суб'єктно-об'єктну межу взаємодії.

У певному моменті позитивістські погляди на бачення суб'єктно-об'єктної кореляції сконструювали ситуацію – колізію, що виникла на межі відповідності емпірики й гносеологічного процесу. Хоча, один з ключових висновків став особливо

² Доцільніше назвати тут епітет «біхевіоральний», який акумулює і психологічний контекст, поряд з політично-соціальним, зважаючи на наукове відкриття такої категорії.

продуктивним для проблематики, а саме: теоретико-гносеологічне відношення до світу безпосередньо залежить від дистанціювання поміж тим, хто пізнає і тим, хто пізнаваний; також визначилося превалювання дійсності під кутом прагматики та пізнавальних можливостей людини. Прояви детермінантів, що витікають із предметно-матеріальних і соціально-історичних атрибутів сфери практики, динаміка яких інтенціює ваготу на всі диференційовані форми людської життєдіяльності, становили основу просторових меж онтологізації суб'єкта та об'єкта. Ігнорування зазначених чинників не лише спричинить апорію, а й, загалом, деформовано відображатиме філософські концепції стосовно нашого питання.

Погляди філософів щодо досліджуваної проблематики не обмежилися визначенням суб'єкта та об'єкта, в класичному розумінні, як керуючого й керованого елементів комунікаційної системи, яким характерні такі означення: 1) чіткість поділу на суб'єкта та об'єкта; 2) статичність ролей за конкретних просторово-часових рамок; 3) відносна мінливість ролей, що детермінується екстернально-інтернальними чинниками; 4) субординація та ієрархія інтенціювання з боку суб'єкта; 5) можливості об'єкта до свідомої інтродукції; 6) фон комунікації визначається комплексом актуалізованих і латентних ресурсів та джерел можливої взаємодії. Отже, суб'єктно-об'єктна комунікація розглядається як процес узгодження та підпорядкування об'єкта суб'єктом, задоволення часткових потреб останнього, реалізуючи максимальні цілі даного суб'єкта. Власне, це ті теоретико-методологічні напрацювання, які ми представили вище. Група мислителів не обмежувалася такою інтерпретацією сфери взаємодії, тому репрезентувала якісно новий погляд на це питання. Вираження цих ідей ми вважаємо доцільно розглянути на основі теоретичних надбань трьох філософів – М. Бубера [6], Я. Нідельмана [22] та М. М. Бахтіна [4, 5]. Ці представники, на нашу думку, уособили найповніше «некласичний» підхід до розуміння суб'єктно-об'єктних відношень.

М. Бубер – мислитель «причетний до найбільшого відкриття гуманітарної думки останнього сторіччя» [6, с. 5]. Це аргументовано тим, що саме він у своїх ідеях відкриває нам розуміння про об'єкт «класичного» розуміння як про Інше: Інше, що нічим не поступається суб'єкту, тотожне йому у статусній ролі та набором людського потенціалу. Філософ відходить від думки, що трактування будь-якого явища – це уніфікація до предметної бази буття самого явища, тобто пізнання «Воно». М. Бубер вводить категорію «Ти», яка ще на початку XX ст. не мала місця у специфіці людських відносин. Адже «Я» і «Він», що іншими словами можна інтерпретувати, як «Я» і «не-Я», по суті, вичерпують все відношення поміж елементами комунікації [9, с. 400]. Проте існувала не лише критика цієї позиції, про що ми писали вище, а й були прихильники. Зокрема, Л. Фейєрбах зазначав, що «справжня діалектика – це не монолог самотнього мислителя зі самим собою, а це – діалог між Я і Ти» [31, с. 203]. Для Бубера світ відносин вибудовується у трьох сферах, а саме: у житті з природою, житті з людьми та житті з духовними сутностями. Відносини між Я і Ти є поглибленим рівнем міжлюдських виявлень контактів: вони формальні, бо ми є у певному стані і погоджуємося з його існуванням, а також неформальні – тут не стоїть «жодної поняттєвості, жодного попереднього знання й жодної фантазії ... жодної мети, жадання і випередження... » [6, с. 38]. Філософ вважає, що Я і Ти, тобто, умовно кажучи, суб'єкт та об'єкт є самотніми специфічними монадами, які поєднуються у відносинах не на епістемологічних основах спільного буття, а на «проникненні» у межі духовного кожного з них. Тому і формальні відомості про когось з учасників — це не головна умова їх ефективної взаємодії, а

вторинність, що можлива при продовженні діалогу. Важливим постає нігілізм мінливості позицій у комунікативній системі, бо кожен може бути будь-ким, проте існує превалювання внутрішньої співмірності, тобто психологічний клімат поміж учасниками відіграє особливу роль. Отже, у діалозі ми є відкритими і готовими до слухання Інших, а Інші, відповідно, до нас теж до цього готові: інтенціювання інтернальних людських проєкцій – ось межа погодження, узгодження й конвергенції їх сутнісних сил.

Думки Я. Нідельмана у контексті визначеної проблематики відзначаються аспектом складності суб'єкта та об'єкта як таких, що, з одного боку, є диференційованими формами тотального буття, а, з іншого, – ідіоматичними всередині себе. Власне, мислитель говорить про «розкол Я» як процес самопізнання та інтроспекції Іншого у собі і, навпаки. Цей «розкол» відчувається як щось «швидкоплинне, короточасне, інтенсивне у живому та врівноважене» [22, с. 199] в індивідуальному порядку. На нашу думку, це момент саморефлексії, коли осяяння як почуття власної вагомості у просторово-часових формах сприйняття екстраполюється не лише на нас самих, а й на Інших. Саме тому розуміння себе як істоти аксіологічної розпочинає акт гуманного означення Інших. Відносини будуються в комунікації цінностей, що ієрархічно артикульовані учасниками діалогу уже апіорно: адже людина – «міра всіх речей: видимих, що вони існують, та невидимих, що ми їх не бачимо» [26, с. 171–178]. Після цього, стверджував Я. Нідельман, індивід усвідомлює, ким він є і хто є Іншим, додаючи промовисті слова Д. Юма: «Існують деякі філософи, що уявляють, ніби щохвилини ми абсолютно свідомі того, що називаємо «Я», вони думають, що ми відчуваємо його існування та продовженість у бутті, впевнені ... у його досконалії тотожності та просторі» [10]. На нашу думку, це твердження може бути універсальним для кожного індивіда, зважаючи на реалії взаємодії поміж елементами комунікативної системи.

М. М. Бахтін, представляючи філософію діалогізму, звертається також до питання дихотомізації Я та Іншого як елементів системи соціальної взаємодії. Мислитель твердив, що без Іншого суб'єкт не в змозі знати про себе і про світ. Науковці К. Кларк та М. Холвіст досить цікаво підмітили, що «М. М. Бахтін розуміє іншість як основу буття, а діалог як первинну структуру будь-якого індивідуального буття» [17, с. 39]. Звісно, при цьому, він проєктує дві сфери, у яких реалізують свої сутнісні сили Я та Інше, а саме: зовнішню – ту, де кожен з них займає своє місце у бутті, та внутрішню – ту, де кожен з них переживає та інтенціює самого себе до Іншого і, навпаки. Особливим моментом постає самоусвідомлення власного Я, як чиста процесуальна об'єктивація нашого Я на Я, що розуміє це. В результаті цього ми, знаючи себе, нівелюємо гносеологічний аспект, «входимо» в Інше, тобто екстернально одухотворюємося, будучи одухотвореними кимось. Філософ М.М. Бахтін не лише зважає на специфіку індивідуального простору нашого вияву Я у собі, а й конструює спільний вимір дійсності – інтерсуб'єктивний, – називаючи його «духом, який виглядає ззовні» в Іншому. Дух, відповідно, є продуктом інтеракції поміж Я та Іншим, що виступають як «естетичні суб'єкти» [13, с. 16]. Таким чином, мислитель вважає, зазначає О. Б. Духович, що для цілісного пізнання необхідний Інший [12, с. 45–50]. Процес підтвердження Іншого стає самопідтвердженням власної онтологізації. Ми збагачуємося ним, а він – нами. Підсумовуючи сказане, можна твердити, що «некласичний» підхід стає передумовою нового світосприйняття суб'єктно-об'єктних відношень, яке не механічно дихотомізує два концепти, а діалектично доповнює свій «класичний» відповідник в теорії й на практиці.

Отже, проаналізувавши філософський аспект проблематики, можемо констатувати, що він формується як еволюційна синтеза таких складових: першої – як «класичного» розуміння суб'єктно-об'єктних відносин, що теоретико-методологічно сформувалися у XVIII–XIX ст., акумулюючи та інтегруючи напрацювання докласичного етапу, та другої – як «некласичного», представники якого ввели новий категоріальний апарат, чим внесли цікавий та якісно інший базис в дослідження цього питання. Загалом, існує тенденція до теоретичного «зближення» між підходами, що детермінується гуманізацією міждисциплінарних наук «людиновимірного» спрямування, а також складністю соціальних процесів, які потребують комплексного методологічного інструментарію у вирішенні питань комунікативного аспекту у будь-якій політичній системі сучасного суспільства.

Список використаної літератури

1. *Авенариус Р.* Философия как мышление о мире согласно принципу наименьшей меры силы / Р. Авенариус; пер. с нем. – СПб.: Образование, 1913. – 56 с.
2. *Авенариус Р.* Человеческое понятие о мире / Р. Авенариус; пер. со второго (1905 г.) посмертного изд. М. Самсонова. – М.: Типография А.С. Суворина, 1909. – 136 с.
3. *Асмус В. Ф.* История античной философии / В. Ф. Асмус. – М.: Высш. школа, 1965. – 320 с.
4. *Бахтин М. М.* Автор и герой в эстетической деятельности / М. М. Бахтин // Собрание сочинений: в 7 т. – Т. 1: Философская эстетика 1920-х годов. – М.: Языки славянской культуры, Русские словари, 2003. – С. 69-263.
5. *Бахтин М. М.* К философии поступка / М. М. Бахтин // Собрание сочинений: в 7 т. – Т. 1: Философская эстетика 1920-х годов. – М.: Языки славянской культуры, Русские словари, 2003. – С. 7-68.
6. *Бубер М.* Я і Ти. Шлях Людини за хасидським вченням / М. Бубер; пер. з нім. – К.: Дух і Літера, 2012. – 272 с.
7. *Гегель Г. В. Ф.* Энциклопедия философских наук / Г.В.Ф. Гегель: в 3-х т. – Т. 1. Наука логики. – М.: Мысль, 1974. – 452 с.
8. *Гольбах П.-А.* Основы всеобщей морали, или Катехизис природы / П.-А. Гольбах; пер. с франц. Батищева Т. С., Полонский В. О // Избранные произведения в двух томах. – М.: Изд-во социально-эконом. лит-ры, 1963. – Т.2. – С. 7-83.
9. *Гумбольдт В. фон.* О двойственном числе / Вильгельм фон Гумбольдт: пер. с нем. // Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры. – М.: Прогресс, 1985. – 452 с.
10. *Г'юм Д.* Трактат про людську природу: Спроба запровадження експериментального методу міркувань про об'єкти моралі / Девід Г'юм, ред. та передмова Ернст К. Моссер, пер. з англ. Павло Насада. – К.: Вид. дім «Всесвіт», 2003. – 552 с.
11. *Декарт Р.* Избранные произведения / Р. Декарт. – М.: Госполитиздат, 1950. – 710 с.
12. *Духович О. Б.* Інтерсуб'єктивна модель конститування Я в ранньому періоді творчості М. М. Бахтіна / Духович О. Б. // Грані: науково-теоретичний і

- громадсько-політичний альманах: Філософські і психологічні науки. – 2014. – №9 (113). – С. 91–96.
13. *Зиновьева А. А.* Проблема «другого» в философии М. М. Бахтина / А. А. Зиновьева // Известия ТугГУ. Гуманитарные науки. – 2011. – № 1. – С. 13–22.
 14. *Ильенков Э.В.* Идеальное / Э.В. Ильенков. – Философская энциклопедия: в 5-ти т. – М. : Сов. энциклоп., 1962. – Т.2. – С. 219–227.
 15. *Кант Иммануил.* Сочинения в шести томах / Иммануил Кант. – М. : Мысль, 1964. – Т. 3. – 799 с.
 16. *Кессиди Ф. Х.* От мифа к логосу (Становление греческой философии) / Ф. Х. Кессиди. – М. : Мысль, 1972. – 312 с.
 17. *Кларк К., Холвист М.* Архитектоника ответственности / Катарина Кларк, Майкл Холвист // Михаил Бахтин : Pro et contra. Творчество и наследие М. М. Бахтина в контексте мировой культуры: антология. – СПб. : ОХГИ. – 2002. – Т. 2. – С. 37–71.
 18. *Лекторский В. А.* Проблема субъекта и объекта в классической и современной буржуазной философии / В. А. Лекторский. – М. : Высш. шк., 1965. – с. 122.
 19. *Лосев Алексей.* История античной эстетики. Том II: Софисты. Сократ. Платон / Алексей Лосев. – М. : Искусство, 1969. – 381 с.
 20. *Маркс К., Энгельс Ф.* Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс; 2-е изд. – М. : Госполитиздат, 1955. – Т. 2. – 645 с.
 21. *Наторп П.* Кант и Марбургская школа / П. Наторп; пер. с нем. // Новые идеи в философии: неперерывное изд. под ред. Н. О. Лосского и Э. Л. Радлова. – СПб. : Образование, 1913. – Сб. 5. – С. 93–132.
 22. *Нидельман Я.* Серце філософії / Я. Нидельман; пер. з англ. О. Кіндій. – Львів : Літопис, 2000. – 286 с.
 23. *Причепий Е. Н.* Вопросы субъекта и объекта в классической немецкой философии / Е. Н. Причепий // Субъект и объект как философская проблема. – К. : Наукова думка, 1979. – С. 13–54.
 24. *Риккерт Г.* Границы естественнонаучного образования понятий: Логическое введение в исторические науки / Г. Риккерт; пер. с нем. Л. Воден; вступ. ст. Б. В. Маркова. – М. : Наука, 1997. – 532 с.
 25. *Риккерт Г.* О понятии философии / Г. Риккерт // Логос. – М. : Тип. Рус. Т-ва, 1910. – Кн. 1. – С. 19–61.
 26. *Розенгрэн Матс.* Тезис Протагора: доксологическая перспектива / Матс Розенгрэн // Вопросы философии. – 2014. – № 5. – С. 71–178.
 27. *Рыжко В. А., Звиглянич В. А.* Развитие понимания субъекта и объекта в философии Нового времени / В. А. Рыжко, В. А. Звиглянич // Субъект и объект как философская проблема. – К. : Наукова думка, 1979. – С. 13–54.
 28. *Спиноза Б.* Приложение, содержащее метафизические мысли / Б. Спиноза // Избр. произв. в 2 т. – М. : Госполитиздат, 1957. – Т. 1. – 619 с.
 29. *Табачковский В. Г.* Критика концепций субъекта и объекта в современной буржуазной философии / В. Г. Табачковский // Субъект и объект как философская проблема. – К. : Наукова думка, 1979. – С. 13–54.
 30. *Тойнби А. Дж.* Постигание истории: Сборник / А. Дж. Тойнби; пер. с англ. Е. Д. Жаркова. – М. : Рольф, 2001. – 640 с.

31. *Фейербах Л.* Основные положения философии будущего // Людвиг Фейербах : [пер. с нем.] // Фейербах Л. Избр. филос. произв. : в 2 т. – М. : Госполитиздат, 1955. – Т. 1. – 942 с.
32. *Фихте И. Г.* Замкнутое торговое государство : Философский проект, служащий дополнением к науке о праве и попыткой построения грядущей политики / И. Г. Фихте ; пер. с нем. Э. Э. Эссена; изд. 2-е. – М. : Красанд, 2010. – 162 с.
33. *Фихте И. Г.* Речи к немецкой нации / И. Г. Фихте; пер. с нем. А. А. Иваненко. – СПб. : Наука, 2009. – 352 с.
34. *Фихте И. Г.* Сочинения: в 2-х т. / И. Г. Фихте. – СПб.: Мифрил, 1993. – 1485 с.
35. *Шеллинг Ф. В.* Изложение моей системы философии / Ф. В. Шеллинг. – СПб. : Наука, 2014. – 264 с.

Стаття надійшла до редколегії 14.12.2015

Прийнята до друку 19.02.2016

PHILOSOPHICAL SYNTHESIS OF THE KEY APPROACHES TO DEFINING THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASES OF THE SUBJECT-OBJECT RELATIONS

Volodymyr Hnatiuk

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of philosophy, department of theory and history of political science,
Universytetska str, 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: volodymyr_hnatiuk@i.ua*

Two approaches of the conception of subject-object relations, classical and non-classical are analyzed in the article. Each of them was reviewed on the basis of the significant works of philosophers, which served as the key ones within the subject. The author attempts to conceptualize both approaches as self-sufficient. He also makes effort in order to display their dialectal penetration despite the tendencies of scientific distinction.

Key words: subject, object, reversibility of interaction, communication process, dialogism, Me and Other.

УДК 323:303.446:504[(430) + (47+57)](1945-1990)

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ СРСР ТА НДР (1945–1990)

Альона Шестопалова

*Львівський національний університет ім. І. Франка
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: aliona.shestopalova@gmail.com*

Розглянуто та порівняно суть, особливості й генезу екологічної політики СРСР і НДР від Другої світової війни до 1990 р. Проаналізовано особливості впливу екологічної політики Радянського Союзу та Східної Німеччини на сучасному етапі в країнах СНД (зокрема РФ) та ФРН відповідно. Особливу увагу звернено на можливості використання історичного досвіду для формування адекватної екологічної політики в Україні.

Ключові слова: екологічна політика, екологічна стратегія, раціональне використання ресурсів, забруднення.

На межі тисячоліть екологічна безпека остаточно перетворилася з другорядної проблеми на принципове питання геостратегії країн світу. Відтак розвиток держави визначається не лише економічними показниками чи геополітичною могутністю, а й раціональністю використання ресурсів, відсотком утилізованих відходів, екологічністю промисловості, забезпеченістю відтворюваними видами енергії. Іншими словами: під час оцінки стратегічного потенціалу держав беруть також до уваги й ефективність її екологічної політики.

Після Другої світової війни розпочалася масштабна промислова та соціальна відбудова. Тоді політики не звертали достатньої уваги на питання збереження екосистем. Ішлося хіба про ощадливість як можливість не витратити зайвих коштів. Однак уже у 60-х рр. минулого століття ситуація почала змінюватися. Це, зокрема, засвідчує виникнення організації, що розробляла глобальні проблеми людства – Римського клубу (одним із основних напрямів його досліджень стало питання взаємодії людини та природи) [20]. Продовж 70-х рр. аналітики організації оприлюднювали доповіді про негативні й кризові явища в екологічній сфері, закликали держави раціонально використовувати ресурси, враховуючи потенційні умови майбутнього дефіциту. Особливу увагу до питань довкілля світова спільнота звернула після аварії на Чорнобильській АЕС, справжніх наслідків котрої ми не знаємо й досі.

У межах ліберально-демократичної ідеології, концептів правової та соціальної держави людину визначають основною цінністю. Сьогодні стан екологічної безпеки в усьому світі вважають як одним із показників виміру індексу розвитку людського потенціалу (ІРЛП). Автори науково-аналітичної доповіді «Людський розвиток в Україні» зазначають, що для вдосконалення людського потенціалу необхідне сприятливе середовище – економічне, політичне, соціальне, *екологічне* [8, с. 2].

В Україні зведені екологічні показники – усереднені, оскільки в окремих областях екологічна ситуація є критичною і негативно впливає на ІРЛП, а в інших аналогічний показник значно кращий, ніж рівень доходів чи показник демографічного розвитку [13]. Однак цього недостатньо для безпечного довкілля, тим паче в історичній перспективі.

Області України, де екологічна ситуація загрозлива – регіони з високим рівнем розвитку промисловості. Тут довкілля забруднюється майже неконтрольовано, а про екологічність виробництва не може бути й мови. Злободенними також є проблеми утилізації відходів, невикористання державою відтворювальних видів енергії та ін.

За даними, оприлюдненими на сайті Міністерства екології та природних ресурсів станом на 20 листопада 2014 р., лише у 503 населених пунктах України впроваджено роздільне збирання побутових відходів, тобто в 1,7 % від загальної кількості населених пунктів у державі. У 2013 р. було перероблено й утилізовано близько 3,65 % побутових відходів, із них 1,15 % спалено і лише 2,5 % потрапило на заготівельні пункти вторинної сировини та сміттєпереробні підприємства. Отже, на сміттєзвалища висипають несортоване сміття, розпад якого, наприклад скла та пластику, сягає до 1 тис. років.

Інша проблема – незабезпеченість відтворювальними видами енергії. Уперше на законодавчому рівні в Україні визначено термін «нетрадиційні й поновлювальні джерела енергії» Законом України «Про енергозбереження» від 1 липня 1994 р. [6]. Ще у 2003 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про альтернативні джерела енергії», де визначена мета – сприяння розширенню їхнього використання у паливно-енергетичному комплексі [5]. Щоправда, фахівець із відновлюваних видів енергії І. Гайдаєнко стверджує: наприкінці 2011 р. частка нетрадиційних відновлювальних джерел енергії в енергетичному балансі країни становила лише 7,2% [3]. Такі підрахунки засвідчують недостатню увагу держави до питання активного застосування альтернативної енергетики та необхідність поживлення діяльності політичних інститутів у цій сфері.

Попри актуальність і геостратегічну важливість екологічних питань та необхідність формування ефективної екологічної політики нашої держави, спостерігається невелике зацікавлення політологів до цієї теми, порівняно зі суто політичними (процесуальними чи інституційними) або економічними (фінансовими, матеріальними) питаннями. Водночас більшість наукових статей із екологічної проблематики стосується використання відновлюваних джерел енергії та внеску держави у цей процес, а не загальних питань екологічної політики. Окремий блок наукових публікацій – статті, у котрих екологію розглядають не самостійним напрямом державної політики, а складовою економічної діяльності. Серед вітчизняних науковців, які звертали увагу на екологічну складову економічної політики, варто згадати В. Вовка, О. Веклича, В. Зуєва, Н. Малиша, С. Рибнікова.

Однак ми вважаємо, що для формування адекватної політики сьогодні не достатньо зупинятися лише на економічному контексті екологічних дій держави. Екологічна політика має розглядатися як окремий напрям державної політики. Окрім того, політика держав щодо раціонального застосування ресурсів, охорони довкілля та створення безпечного екологічного середовища має бути самостійним предметним полем наукової цікавості, а не лишень інструментом. Саме тому ми вирішили проаналізувати екологічну політику, виокремивши її як об'єкт дослідження. Одночасно для побудови стратегії державної екологічної політики необхідно звертати увагу на вітчизняні традиції, можливі форми екологічної політики та поведінки, сформовані у минулому, на історичний український і зарубіжний досвід.

Отже, для залучення більшої кількості аналітичного матеріалу до процесу формування української екологічної політики пропонуємо проаналізувати історичний розріз екологічної політики СРСР, порівнюючи її з політикою країни колишнього соціалістичного табору – НДР. Планова економіка й державний диктат дають змогу досліджувати ці країни як однопорядкові, зі схожим контекстом формування державної

екологічної політики. Натомість сучасний стан екологічної політики у ФРН (у тому числі на східних територіях) є прикладом ефективної перебудови депресивних, з екологічного погляду, регіонів і такий досвід необхідний для України. Крім того, Східна Німеччина з держави соціалістичного табору інтегрувалась у склад найвпливовішої країни ЄС. Вона – у форпості тих, хто переймається екологією всього європейського регіону. Це й зумовило *мету* статті – охарактеризувати екологічну політику СРСР та НДР після Другої світової війни, її суть та генезу.

У процесі дослідження використані праці М. Фешбаха й А. Френдлі «Екоцид у СРСР», а також В. Попадейкіна, А. Касьяненко, Л. Якимової «Організаційно-правові аспекти охорони навколишнього середовища», де проаналізовано вплив СРСР на екологію та засвідчено позитивне ставлення авторів до радянської екологічної політики. Більшість літератури не містить специфічного розгляду, акцентуючи увагу на економічному розвитку досліджуваних країн. Ми також послуговувались розвідками Н. Штейнберга, Н. Платошкіна. Важливе джерело інформації про екологічну ситуацію чи екологічні дії держави становили ЗМІ. Для прикладу, у роботі використано інформацію українського видання «Тиждень.UA» і «The New York Times».

Зупинимося спочатку на основоположних особливостях екологічної політики СРСР та НДР після Другої світової війни.

Обидві держави були соціалістичними і базувалися на плановій командно-адміністративній економіці, хоча у СРСР функціонувала планово-директивна модель, а у НДР – планово-нормативна. Тобто, в СРСР відбувався централізований розподіл ресурсів, а НДР характеризувалася централізованими економічними нормативами. Економіка Союзу працювала відповідно до адресних та ультимативних планів, у НДР – на основі загальних програм та планів економічного розвитку [17, с. 303]. Така відмінність впливала не лише на збільшення рівня вмотивованості економічних рішень, й на рівень забруднення довкілля: використання природних ресурсів у НДР відбувалося дещо ефективніше, ніж у СРСР.

Після Другої світової війни в обох країнах розпочалася масштабна промислова відбудова з неконтрольованим залученням природних багатств для пришвидшення політики, яка розвивається та «наздоганяє». Наприклад, у РРСФР, незважаючи на реакцію Ради Міністрів республіки на записку Загальноросійської спілки охорони природи та Постанову «Про охорону природи на території РРСФР», продовжувалася експлуатація ресурсів і для промисловості, й для продовольчих потреб. За російським прикладом, у Києві теж створили Українське товариство охорони природи, але це не дало очікуваних результатів. Негативні явища відбувалися за мовчазної згоди або навіть безпосередньої участі представників держави. У виступі Д. Воронцова на Пленумі Загальноросійської спілки охорони природи 25 листопада 1948р. вказувалось: «На периферії найбільш активними бракон'єрами, які займаються глушінням риби, є працівники НКВД та міліції» [5].

Подібною виявилася ситуація у Східній Німеччині. Усі висловлювання щодо погіршення стану екології внаслідок розвитку промисловості чи нераціонального використання ресурсів сприймалися як робота Заходу, спрямована на послаблення соціалізму.

Зі смертю Й. Сталіна ситуація дещо поліпшилася. Так, у НДР відбувся масовий перерозподіл інвестицій із важкої промисловості на користь сфер, котрі займалися задоволенням потреб населення. У СРСР зменшився тиск держави на підприємства.

Однак уже невдовзі простежується загострення економічної та екологічної ситуації. Як стверджує М. Платошкін, на початку 50-х рр. почалося змагання між НДР і ФРН з метою досягти й перевершити рівень споживання основних промислових та продовольчих товарів на душу населення до середини 60-х [11, с. 123]. Таке завдання було сформульоване в 1958 р. на V з'їзді Соціалістичної єдиної партії Німеччини під впливом М.Хрущова. Промисловість НДР почала активну роботу в цьому напрямі, незважаючи на екологічні загрози. Уже в цьому році східнонімецька промисловість зросла на 10,9%, а західнонімецька – лише на 3,1% [11, с. 129]. Аналогічне становище спостерігаємо і в СРСР. У 50-х рр. середньорічні темпи зростання радянської економіки перевищували аналогічні показники США вдвічі. У другій половині 50-х рр. сільське господарство СРСР зросло більш ніж на 7 % у рік, що було величезним досягненням. Однак, розвиток здійснювався, передусім, шляхом хімізації. Лише на території УРСР у 50–60-х рр. були побудовані й введені в експлуатацію чотири гіганти «великої хімії» – Роздольський гірничо-хімічний комбінат, Черкаський і Чернігівський заводи хімічних волокон, Дніпропетровський шинний завод. На поля колгоспів та радгоспів вносили величезну кількість мінеральних добрив і біоцидів. Виробництво мінеральних добрив в Україні у 1970 р. збільшилось, порівняно з 1940 р., у 11 разів [19]. Отже, результати розвитку промисловості очевидні, але це відбувалося унаслідок зростання техногенного навантаження на природу. Водночас у 1957–1963 рр. в усіх республіках СРСР приймаються закони про охорону природи.

У 70-х рр. економіка НДР остаточно залежала від країн соціалістичного табору, а Радянський Союз намагався хоч якось реформувати структурні проблеми економік (реформи Косігіна). Але помітні й певні позитивні зрушення в екології. У 1969 р. Рада Міністрів РРФСР прийняла постанову про введення заходів з охорони природи до п'ятирічок, що пізніше було зроблено всіма республіками [12, с. 149]. У зв'язку з потеплінням міжнародного клімату відбувся чи не перший акт співпраці капіталістичних і соціалістичних держав у сфері екологічної політики. Так, 1974 р. НДР, Польща, Фінляндія, Данія і Швеція підписали у м. Гельсінкі конвенцію про охорону морського середовища регіону Балтійського моря. Подібної домовленості, яка, крім попередньої, контролювала і внутрішні води держав Балтики, досягнуто повторно 1992 р. (вже за участі України як самостійного гравця) [7]. Наприкінці 70-х рр. приймалися окремі заходи, спрямовані на покращення стану довкілля [18]. Проте державний план та гонка озброєнь в умовах «холодної війни» нівелювала всі позитивні зрушення.

Екологічна політика кінцевого етапу існування НДР та СРСР напряму залежить від усвідомлення ядерної загрози після вибуху на ЧАЕС. Перша АЕС Східної Німеччини – Райнсберг працювала з 1966 до 1990 роки. Після об'єднання німецьких територій у ФРН усі атомні електростанції НДР закрили через невідповідність стандартам безпечної експлуатації. Дещо іншою виявилася ситуація у СРСР. Після аварії на ЧАЕС у квітні 1986 р. не надійшло достатньої інформації для населення, а у великих містах УРСР та Радянського Союзу відбулися чисельні першотравневі паради. Усі енергоблоки станції не виведені з дії й досі. Наразі ми володіємо інформацією про заходи Міністерства охорони здоров'я щодо затвердження нормативних актів, котрі визнають дію іонізуючого випромінювання й інших шкідливих чинників унаслідок аварії на ЧАЕС [9]. Отже, через негативні екологічні наслідки післявоєнної відбудови, нещадне використання природних ресурсів під час гонки озброєнь і промислового виробництва, й екологічні катаклізми, останні роки існування СРСР пройшли під егідою усвідомлення

глибокої екологічної кризи, яку називають однією із додаткових причин розпаду держави.

Екологічні негаразди Східної Німеччини були не настільки серйозними. Однак, пришвидшені темпи функціонування промисловості мали свої наслідки. Вугледобувна промисловість НДР створила пояс відсутності екологічної безпеки, що тягнеться від півдня Східної Німеччини через Чехословаччину до Польщі. У цій області проживає понад 15 млн людей, природа там знищена шкідливими викидами в атмосферу та кислотними дощами, які пошкодили близько 40% лісів регіону.

Після детального аналізу можна дійти висновку: екологічна ситуація у НДР та СРСР після Другої світової війни має низку спільних рис. Так само подібними є характеристики розвитку державного втручання і державного регулювання екології. Проте сьогодні спостерігаємо – діаметрально протилежне ставлення до екологічної ситуації й екологічної політики періоду 1945–1990 рр. у ФРН та Російській Федерації відповідно.

Одним із перших кризових аспектів, за вирішення якого взялася Німеччина після об'єднання, було екологічне питання. У країна поширена думка про різко негативні екологічні наслідки комуністичної влади у Східній Німеччині.

Майже одразу після об'єднання ФРН і НДР на початку 1990 р. вийшла у світ англomовна стаття А. Кратчвіля та М. Сімонс «Східна Європа: забруднені землі» [21]. У ній велику увагу автори звертали на безконтрольне забруднення природи у східноєвропейських країнах, що становили частину соціалістичного табору. Роками комуністичний режим, за якого добували вугілля і сталь на території НДР, не визнавав жодної небезпеки цього процесу для довкілля. Хоча лікарі наголошували на підвищеному рівні вмісту токсинів у крові й тканинах пацієнтів, підвищенні відсотка дітей із вродженими хворобами, високою захворюваністю, астмою, бронхітом, поширеністю проблем із очима, шкірою, серцем. Однією із причин погіршення здоров'я німців через забруднення довкілля вважають злочинну недбалість у розбудові добувної та важкої промисловості. Навіть після заяв східнонімецьких лікарів пріоритетність тих напрямів не зменшувалася. Керівників підприємств уряд оцінював відповідно до їхньої здатності виконувати плани, незважаючи на кількість викидів чи відходів. За оцінками Західної Німеччини, забруднення довкілля у Східній Німеччині завдавало 18 млрд доларів збитку щороку. Отже, після об'єднання східного та західного німецьких регіонів у ФРН відбулася переоцінка реальних впливів планової соціалістичної економіки на довкілля. Загальне ставлення до екологічної політики НДР від Другої світової війни аж до об'єднання – різко негативне.

Іншою ситуація склалася з оцінкою радянської екологічної політики у сучасній Росії. Найпопулярніше джерело інформації про екологічну політику СРСР – сучасні екополітичні статті, що містять історичну інформацію. Найчастіше вони позитивно оцінюють стан охорони довкілля і використання природних ресурсів. Постійними є посилання на класиків російської комуністичної думки. Цитують Г. Кржижановського, який згадає турботу В. Леніна про навколишнє середовище: «Ленін звернув увагу на дим, що тягнувся з труб першої московської електростанції, та різко сказав: «Не можна створювати такі умови життя, коли люди рятуватимуться, хто і куди зможе, у пошуках свіжого повітря і чистої води»» [2].

Аналіз екологічної політики СРСР у 60–90-х рр. у згадуваній уже праці В. Попадейкіна, А. Касьяненко та Л. Якімової починається з авторських думок про невиправданість і неочікуваність для них потоку негативної інформації стосовно

політики Радянського Союзу в сфері екології. Науковці наводять контраргумент: «Насправді не можна заперечувати той факт, що було створено промислову базу та нові промислові центри у Балтійських республіках, Середній Азії, Кавказьких республіках, в Україні, у Казахстані, Білорусі. Це сприяло підвищенню життєвого рівня населення, його грамотності й культури» [12, с. 147]. Однак існують інші думки про основоположні цінності радянської економіки і, як наслідок, суть взаємодії держави та природного середовища у СРСР. Автори праці «Екоцид в СРСР» М. Фешбах та А. Френдлі, вивчаючи період після Другої світової війни, стверджують, що сам план і його виконання стали двигунами руйнування, спрямованими на споживання та використання, а не збереження природних багатств і людини в Радянському Союзі [16, с. 132].

Як зазначалося, одним із очевидних показників екологічних проблем у НДР були звернення лікарів щодо погіршення стану здоров'я східних німців. Недарма фахівці антропологічної екології вважають: рівень здоров'я залежить від стану середовища на 20–40%, а від спадкових чинників – лише на 15–20%, від способу життя – на 25%, а від рівня медичного обслуговування – усього на 10% [19, с. 149]. Для доповнення наведеної інформації про вірогідний вплив негативних факторів довкілля на здоров'я жителів НДР звернемося до статистики.

По-перше – це дані зі смертності від хвороби на рак бронхів, легень та плеври в СРСР у часи післявоєнної відбудови. За інформацією медичної енциклопедії щодо статистики пухлин, смертність від раку органів, які відповідають за дихання та першими страждають від екологічних негараздів, за 1940–1960 рр. зросла майже у 4 рази [14].

По-друге – захворюваність у містах країн СНД (колишніх Радянських республік) на початку ХХІ ст. Показники середніх відсотків захворюваності по СНД поєднані з рівнем захворюваності у містах, де *гранично допустима концентрація* шкідливих речовин у повітрі перевищена вдвічі, та доповнені визначеною нормою захворюваності [14, с. 162] (табл.1).

Таблиця 1

Захворюваність в містах з різним станом атмосфери

Патологія	У середньому по СНД, %	За перевищення ГДК у 2 рази	За норми
Злоякісні хвороби	0,23	0,84	0,17
Хвороби ендокринної системи	0,31	1,53	0,02
Хвороби крові	0,05	0,14	0,03
Хвороби системи травлення	1,93	6,32	1,61
Хвороби сечової системи	0,46	1,03	0,18
Хвороби шкіри	0,73	1,81	0,56
Хвороби органів чуття	1,24	3,14	0,74
Хвороби серцево-судинної системи	2,89	12,85	1,70
Хвороби органів дихання	17,50	20,86	15,7

Навіть середні показники захворюваності вищі, ніж норма. Водночас статистика у містах зі забрудненим повітрям є критичною та підтверджує серйозну екологічну кризу (в одному з міст гранично допустиму норму перевищено у 76,5 разів).

Очевидно, що Україна – не єдиний приклад держави СНД, у якій загальна структура економіки, а також засади й ефективність екологічної політики ґрунтувались на радянських традиціях або тому, що збереглося з радянських часів. Отже, питання ефективності радянської політики у сфері охорони довкілля, контролю за викидами в атмосферу й іншими шкідливими наслідками промислового розвитку, а також наявність екологічної безпеки у СРСР та пострадянських державах, викликає сумніви.

Після розпаду Радянського Союзу екологічна політика не була серйозно переосмислена, тому, пострадянські країни дотепер керуються головними традиціями радянської діяльності у сфері охорони природи. Позитивні зміни спостерігаються хіба у сферах, котрі характеризують сучасний розвиток екологічної політики у світі, – утилізація відходів, альтернативні джерела енергії. Та навіть у цих аспектах колишні республіки намагаються впровадити принаймні якісь технології, що активно використовує сучасний світ.

У сучасній ФРН склалася інша ситуація. Одразу після об'єднання Німеччини у 1990 р. Західна Німеччина виділила близько 500 млн. доларів, аби очистити Східну Німеччину від екологічного забруднення [21] й урівняти ситуацію в обох частинах об'єднаної держави. Як зазначає німецький політолог А. Умланд, величезні фінансові надходження зі Західної Німеччини допомогли вирішити проблеми Східної Німеччини [15].

Ми проаналізували та порівняли екологічну політику в НДР і СРСР після Другої світової війни, щоби зрозуміти традиції екологічної політики держав і в майбутньому використати цю інформацію для формування адекватної екологічної політики у сучасній Україні.

Деякі рекомендації є очевидними, але необхідна політична воля для їхньої активізації. Найважливіші аспекти екологічної політики, на котрі треба звернути додаткову увагу в сучасній Україні, це:

- загальне переосмислення суті й ефективності екологічної політики у Радянському Союзі;
- вирішення наявних екологічних проблем, отриманих у спадок від УРСР;
- пріоритетність державного контролю за виконанням екологічних норм, а не обсягів виробництва;
- необхідність державного втручання для припинення нераціональної експлуатації природних ресурсів;
- заборона використання застарілих технологій виробництва, які не передбачають енергозберігаючого обладнання, очисних механізмів, контролю за забрудненням довкілля;
- державне забезпечення наукового підходу до розміщення промислових об'єктів;
- державні заходи, що сприятимуть підвищенню рівня екологічної освіти українців, інформування населення про поточну екологічну ситуацію, активізація ЗМІ з огляду на висвітлення тем, пов'язаних із екологічною політикою;
- державне будівництво у сфері природоохоронних об'єктів, вкладання фінансів у очисні й відновлювані проекти (за прикладом ФРН після об'єднання);
- використання міжнародного досвіду та досвіду екологічної політики різних країн, співпраця з міжнародними акторами в екологічній сфері.

Список використаної літератури

1. Аналіз сучасного стану альтернативної енергетики та рекомендації з екологізації паливно-енергетичного комплексу України [Електронний ресурс] // Збірник матеріалів II-го Всеукраїнського з'їзду екологів з міжнародною участю. – 2007. – Режим доступу до ресурсу: http://eco.com.ua/sites/eco.com.ua/files/lib1/konf/2vze/zb_m/0069_zb_m_2VZE.pdf
2. Внимание, воздух! [Электронный ресурс] // Моск. рабочий. – 1984. – Режим доступа: <http://www.lib.ru/NTL/ECOLOGY/ZHOL/vozduh.txt>.
3. Гайдаєнко І. Альтернативна енергетика в Україні: стан на перспективи розвитку [Електронний ресурс] / Ігор Гайдаєнко // Наук. зап. з укр. історії: збір. Наук. ст. Вип. 34. – 2013. – Режим доступу: file:///C:/Users/Downloads/Nzzui_2014_34_23.pdf.
4. Гибель ВООП. [Электронный ресурс] // Офіційний сайт Київського еколого-культурного центру. – 2003. – Режим доступа: <http://www.ecoethics.ru/old/b61/64.html>.
5. Закон України «Про альтернативні джерела енергії» [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – 2015. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/555-15>.
6. Закон України «Про енергозбереження» [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – 2015. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/74/94-%D0%B2%D1%80>.
7. Конвенция по защите морской среды района Балтийского моря 1992 года [Электронный ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – 1992. – Режим доступа: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/987_009.
8. Людський розвиток в Україні: 2003 рік (кол. авт.) / щорічна науково-аналітична доповідь / за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України; Держкомстат України, 2004. – 194 с.
9. Наказ Міністерства охорони здоров'я України. Про затвердження нормативних актів щодо хвороб, при яких може бути встановлений причинний зв'язок з дією іонізуючого випромінювання та інших шкідливих чинників внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС [Електронний ресурс] // Офіційний інформаційний портал Державної служби України з надзвичайних ситуацій. – 1997. – Режим доступу: <http://www.mns.gov.ua/laws/laws/nak150.txt>.
10. На Львівщині планують збудувати завод з переробки твердих побутових відходів [Електронний ресурс] // ЛЮДА. – 2015. – Режим доступу: <http://loda.gov.ua/news?id=18283>.
11. Платошкин Н. Попытка нового взгляда на экономическое соревнование ГДР и ФРГ / Н. Платошкин // Федерализм. – 2009. – №1. – С. 119–134.
12. Попадайкин В. Организационно-правовые аспекты охраны окружающей среды: учеб. пособ. / В. Попадайкин, А. Касьянова, Л. Якимова. – М.: «Союз» МГСУ, 2002. – С. 147–149
13. Розвиток людського потенціалу в Україні: методика оцінки та сучасний стан [Електронний ресурс] // Rusnauka. – 2009. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/25_NPM_2009/Economics/51367.doc.htm
14. Статистика пухлин людини (захворюваність і смертність) [Електронний ресурс] // Медична енциклопедія. – 2001. – Режим доступу: <http://medical-enc.com.ua/statistika-opuholey-cheloveka.htm>.

15. Умланд А. Відмінності між східними і західними німцями дедалі більше зникають [Електронний ресурс] / Андреас Умланд // Тиждень UA. – 2014. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/World/99921>.
16. Фешбах М. Экоцид в СССР. Здоровье и природа на осадном положении / М. Фешбах, А. Френдли. – М. : НПО «Биотехнология»; Издат. инф. агентство «Голос», 1992. – с. 32.
17. Штейнбергер Н. Основные черты развития социалистического народного хозяйства ГДР в семилетнем плане-плане победы социализма / Н. Штейнбергер. – М. : Голос, 1963. – с. 303.
18. Як радянський екологічний хижак винищував українську природу [Електронний ресурс] // Тиждень UA. – 2012. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/History/48621>
19. Яремчук І. Економіка природокористування: навч. посіб. / І. Яремчук. – К. : Просвіта, 2000. – 431 с.
20. About Club of Rome [Electronic resource] // Офіційний сайт Римського Клубу. – Access mode: <http://www.clubofrome.org>.
21. Kratochvil A. Europe: The Polluted Lands [Electronic resource] / A. Kratochvil, M. Simons // New York Times. – 1990. – Access mode: <http://www.nytimes.com/1990/04/29/magazine/eastern-europe-the-polluted-lands.html>

Стаття надійшла до редколегії 08.01.2016

Прийнята до друку 19.02.2016

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE USSR AND EAST GERMANY ENVIRONMENTAL POLICY (1945–1990)

Alona Shestopalova

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of philosophy, Department of theory and history of political science
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: alona.shestopalova@gmail.com*

We have studied and compared the content, features, and origin of the environmental policy in the USSR and East Germany after the Second World War. Analyzed features of the environmental policy in the USSR and East Germany nowadays in SIC (at first in Russia) and Federal Republic of Germany. Special attention is dedicated to the possibility of using this historical experience to form an effective environmental policy in Ukraine.

Key words: environmental policy, environmental strategy, efficient resources using, pollution.

Валерій Денисенко

доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії політичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка

Рецензія на монографію Ю. Остапця «Електоральні процеси на Закарпатті у контексті загальнонаціональних виборів» (Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2016 – 410 с.)

На розсуд знавцям та дослідникам сучасних політичних і, зокрема, виборчих процесів Юрієм Остапцем виноситься надзвичайно актуальна проблема. Її актуальність криється в самій постановці тематичного інтересу вченого. Адже сучасний політичний розвиток України неможливий без підготовки та організації електоральних процесів, відстеження кожного кроку в системі її здійснення. Це надзвичайно складний процес і автор слушно на цьому акцентує увагу. Більше того, сучасний політичний розвиток України неможливий без ефективного задіяння регіонів, що підтверджує специфіку залежності політичної стабільності в державі від індикаторів розвитку регіонів.

Одним із таких індикаторів політичного розвитку є й електоральний процес у регіонах. Дослідник робить детальний аналіз цілого спектру відповідних умов здійснення електорального процесу на прикладі Закарпатської області, визначаючи при цьому регіональні особливості комплексного бачення проблеми. Відтак, автор детально вивчає різноманітні аспекти участі громадян Закарпаття у виборчих процесах.

У монографії прослідковуємо і партійне структурування напередодні та під час політичних виборів різних рівнів, позиції представників регіональної політичної еліти, різнопланові агітаційні, пропагандистські акції суб'єктів виборчих процесів, блокування й протистояння партійних осередків і блоків, аналітичні зрізи та експертні оцінки дослідників і багато іншого.

Дослідник уміло аналізує виборчі процеси в Закарпатті, поєднуючи їх із історичною специфікою місцевих політичних змін, доводячи, що Закарпаття є одним із тих регіонів сучасної України, що має найбільшу історичну традицію електоральної участі. Упродовж XX століття місцеві жителі безпосередню залучалися до формування багатопартійної системи та пропорційної виборчої практики. Цей досвід, як доводить автор, сприяв становленню особливого змісту політичної свідомості та політичної культури закарпатців, підсилив можливості реалізувати себе в процесі політичного елітотворення багатьом відомим діячам регіону.

Монографія носить і повчальний характер. Адже автор вказує на помилки суб'єктів виборчих процесів, причини конфліктних ситуацій, проблеми законодавчого характеру у реалізації громадянами виборчих прав тощо.

Якісним доповненням монографічного текстового матеріалу слугують численні додатки, які ілюструють цілісну картину виборчих перегонів, усіх складових цього процесу.

Варто зазначити й те, що автор доцільно взяв до уваги нетиповий, у політичному відношенні, регіон для порівняльного аналізу електоральних процесів в Україні.

Монографічне дослідження виконане за сучасними вимогами, має динамічну структуру, зрозумілий і легкий стиль для сприйняття.

Valeriy Denysenko

Doctor of Political Sciences, Professor, Head of the Department of Theory and History of Political Science of Ivan Franko National University of Lviv

Monograph review: Ostapets Y. Electoral processes in Zakarpattia in the context of national elections: Monograph / Y. Ostapets. – Uzhgorod: Poligraphcentre “Lira”, 2016. – 410 p.

The modern political development of Ukraine is impossible without the preparation and organization of electoral processes. This issue is considered in the monograph of Yuriy Ostapets in the context of effective involvement of regions which confirms the specificity of political stability dependence in the state on the regional development indicators. The electoral processes in Zakarpattia are analyzed along with historical specific character of local political changes.

The monograph emphasizes on the mistakes of electoral processes, causes of conflicts, legislative problems in the implementation of citizens' voting rights and others.

The reviewer summarized, that the scientific work of Yuriy Ostapets is the actual complex research based on deep theoretical developments, analysis of empiric material, generalizations of Ukrainian regional and national experience in the field of electoral processes.

Валерій Денисенко

доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії політичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка

НОВІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ РІВНЯ ДЕМОКРАТИЧНОСТІ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ

(Рецензія на монографію: Бучин М. А. Демократичні вибори в Україні: принципи, механізми та технології реалізації: Монографія / М. А. Бучин. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2016. – 452 с.)

Вибори і демократія є двома взаємопов'язаними поняттями, які не можуть повноцінно існувати одне без одного, і навпаки, у тандемі сприяють і розвитку демократичного суспільства, і вдосконаленню організації та проведення виборчого процесу. Саме через демократичні вибори реалізується принцип народного суверенітету, відбувається легітимація влади і представництво інтересів суспільних груп та індивідів. Водночас вибори можуть бути елементом демократії лише за певних умов, а саме: коли вони відбуваються на основі демократичних принципів. Останні є політико-правовими засадами організації і проведення виборів, які апробовано світовою виборчою практикою і є загальноприйнятими у демократичному світі. Без дотримання демократичних принципів виборів не можна говорити про реальне волевиявлення громадян.

Саме тому монографія Бучина М. А. «Демократичні вибори в Україні: принципи, механізми та технології реалізації» відзначається актуальністю, оскільки в ній комплексно досліджено суть та особливості демократичних принципів виборів. Враховуючи той факт, що виборча практика України засвідчує систематичне порушення багатьох демократичних принципів виборів, актуальність дослідження стає ще більш очевидною.

Проаналізувавши різноманітні підходи до типології демократичних принципів виборів, дослідник зупиняється на власній класифікації, відповідно до якої він виділяє три групи принципів: базові, додаткові та процесуальні. До першої групи автор відносить принципи вільних, рівних, загальних та прямих виборів, принцип таємного голосування. Друга група включає принцип загального пасивного виборчого права, принцип свободи агітації та принцип рівності суб'єктів виборчого процесу. Принцип гласних виборів, принцип відповідальності за порушення виборчого законодавства та принцип адміністрування виборів спеціальними незалежними виборчими органами входять до третьої групи демократичних принципів виборів. Також автор детально характеризує кожен з виділених демократичних принципів виборів, аналізує їхні різноманітні форми та механізми реалізації.

Важливою складовою монографії є дослідження правових аспектів реалізації демократичних принципів виборів. Варто відзначити, що автору вдалося порівняти особливості політико-правового регулювання міжнародних нормативно-правових актів та українського виборчого законодавства. Позитивним у дослідженні є аналіз правового забезпечення кожного з демократичних принципів виборів в історичному ракурсі: науковець розглядає правові аспекти принципів, починаючи з проголошення незалежності до сьогодні. Автор влучно відзначає парадоксальну тенденцію:

незважаючи на постійне вдосконалення виборчого законодавства з кожною виборчою кампанією, виборча практика показувала зростання рівня порушення виборчого законодавства. На думку автора це можна пояснити двома речами: суб'єкти виборчого процесу з часом вчилися використовувати все нові технології порушень під час виборів; вибори піддавалися більш детальному аналізу та контролю з кожною виборчою кампанією, що дозволило виявити правопорушення, які раніше проходили повз увагу громадськості.

Найважливішим досягненням монографії є впровадження індексу демократичних виборів та власної методики його обчислення під час виборчих кампаній в Україні. Методика носить комплексний характер, базується на демократичних принципах, індикаторах демократичних виборів та їхніх складових. Більше того, автор пропонує враховувати під час обчислення індексу і аналіз виборчого законодавства, і особливості виборчої практики. На основі розробленої методики Бучин М.А. обчислює індекс демократичних виборів під час виборчих кампаній незалежної України, починаючи з 1991 р. і до сьогодні, показує особливості та тенденції трансформації рівня демократичності виборчих перегонів.

Наукова праця Бучина М. А. є актуальним комплексним дослідженням, яке спирається на глибокі теоретичні розробки, аналіз емпіричного матеріалу, узагальнення зарубіжного та українського досвіду у сфері виборчих відносин. Отже, варто наголосити, що монографія Бучина М. А. «Демократичні вибори в Україні: принципи, механізми та технології реалізації» має і теоретичну, і яскраво виражену практичну цінність, написана на належному науковому рівні. Робота характеризується чіткістю та логічністю викладу матеріалу, в ній наявні новаторські підходи до аналізу інституту демократичних виборів, тому вона буде корисною для студентів, науковців, політиків, громадських діячів, а також для органів державної влади та місцевого самоврядування, які залучені до організації та проведення виборів.

Valeriy Denysenko

Doctor of Political Sciences, Professor, Head of the Department of Theory and History of Political Science of Ivan Franko National University of Lviv

NEW APPROACHES TO STUDY OF THE DEMOCRATIC ELECTIONS IN UKRAINE

Monograph review: Buchyn M. Democratic Elections in Ukraine: Principles, Mechanisms and Technologies of Realization : Monograph / M. Buchyn. – Lviv : Lviv Polytechnic Publishing House, 2016. – 452 p.

The relevance of the problem of democratic elections analysis in Ukraine and research complexity of the institute of elections as element of democracy in the monograph of Mykola Buchyn are emphasized in the review. Basic structural components of the work, such as consideration of elections and democracy interdependence; classification of democratic principles of elections; detailed analysis of each democratic principle; research of legal aspects of realization of democratic principles of elections in international normatively-legal acts and in Ukrainian electoral legislation are positively evaluated. It is marked that the major

achievement of monograph is an introduction of index of democratic elections and authorial methodology of its calculation during electoral campaigns in Ukraine.

The reviewer summarized, that the scientific work of Mykola Buchyn is actual complex research based on deep theoretical developments, analysis of empiric material, generalizations of foreign and Ukrainian experience in the field of electoral relations. It is mentioned that a monograph has theoretical, and the brightly expressed practical value, written on a due scientific level and characterized by a clearness and logic of material exposition and is an important contribution to development of Ukrainian political science.